

GRAIMÉAR GAEILGE na mBRÁITHRE CRÍOSTAÍ

An Bráthair Liam A. Ó hAnluain (1910-1992)

GRAIMÉAR GAEILGE na mBRÁITHRE CRÍOSTAÍ

Liam A. Ó hAnluain

Niall ó Dónaill a chóirigh an t-eagrán nua

Foilsíodh den chéad uair le haghaidh na mBráithre Críostaí
ag M. H. Mac an Ghoill agus a Mhac Teo. 1960

Eagrán Nua (bog) © Rialtas na hÉireann 1985
An tEagrán Nua seo © Rialtas na hÉireann 1999

ISBN 1-85791-327-2

Gach ceart ar cosaint. Ní ceadmhach aon chuid den fhoilseachán seo a
atáirgeadh, a chur i gcomhad athfhála, ná a tharchur ar aon mhodh ná
slí, bíodh sin leictreonach, meicniúil, bunaithe ar fhótachóipeáil, ar
thaifeadadh nó eile gan cead a fháil roimh ré ón bhfoilsitheoir.

Arna chlóchur ag Printset & Design Ltd.
Arna chlóbhualadh in Éirinn ag Criterion Press Teo.
Cumarsáid Creative a dhear an clúdach.

Le fáil tríd an bpost uathu seo:

An Siopa Leabhar *nó*
6 Sráid Fhearchair
Baile Átha Cliath 2.
ansiopaleabhar@eircom..net

An Ceathrú Póilí
Cultúrlann Mac Adam-Ó Fiach
216 Bóthar na bhFál
Béal Feirste BT12 6AH.
leabhair@an4poili.com

Orduithe ó leabhardhioltóirí chuig:

Áis
31 Sráid na bhFíníní
Baile Átha Cliath 2.
eolas@forasnagaeilge.ie

An Gúm, 27 Sráid Fhreidric Thuaidh., Baile Átha Cliath 1.

CLÁR

Réamhrá	vii
Noda	ix
1 An Aibítir agus na Fuaimeanna	1
2 Téarmaí Gramadaí	12
3 Ceannlitreacha; Fleiscíní; an Uaschamóg	18
4 An Séimhiú	21
5 Na Réamhlitreacha	33
6 An tInfhilleadh	39
7 An tAlt	42
8 Inscne & Deilbhíocht an Ainmfhocail	47
9 Comhréir an Ainmfhocail	69
10 Sloinnte	86
11 An Aidiacht	91
12 Na hUimhreacha	105
13 Na Forainmnigh	113
14 Deilbhíocht an Bhriathair	137
15 Comhréir an Bhriathair	158
16 Comhréir na Copaile	175
17 Deilbhíocht an Ainm Bhriathartha	193
18 Comhréir an Ainm Bhriathartha	198
19 An Aidiacht Bhriathartha & na Rangabhálacha	208
20 Na Míreanna Briathartha	212

21	An Dobhriathar	216
22	An Réamhfocal	226
23	An Cónasc	239
24	Déanamh na bhFocal	241
25	An Abairt Shimplí: an Príomhchlásal	256
26	Clásail Chomhordaitheacha	259
27	An Clásal Coibhneasta ina Chlásal Aidiachtach	263
28	Clásail Choibhneasta nach Clásail Aidiachtacha	274
29	An Clásal Ainmfhoclach	277
30	Clásail Aidhme & Clásail Ama	279
31	Clásail Chúise; Clásail Imthoisceacha; Clásail Iarmhartacha	282
32	An Clásal Coinníollach	286
33	Clásail Fhaomhacha & Clásail Chomparáideacha	294
34	Clásail Chuimsitheacha & Clásail Neamhchúiseacha	299
35	An Chlaoninsint	302
36	Parsáil & Taifeach	314
	Aguisín: Briathra; Ainmneacha Briathartha; Aidiachtaí Briathartha	324
	INNÉACS	331
	Treoir d'Fhocail Áirithe	341

Réamhrá leis an gCéad Eagrán

Leabhar é seo le haghaidh daoine a bhfuil eolas acu cheana féin ar bhunrialacha na deilbhíochta agus na comhréire agus a dteastaíonn uathu eolas níos cruinne a fháil ar cheart agus ar shaibhreas na Gaeilge.

Tá an deilbhíocht agus cuid mhaith den chomhréir bunaithe ar *Gramadach na Gaeilge: An Caighdeán Oifigiúil*. An chuid den chomhréir atá taobh amuigh de chúram an leabhair sin tá sí bunaithe ar litríocht na Nua-Ghaeilge, agus go háirithe ar scríbhinní Pheadair Uí Laoire, Shéamais Uí Ghrianna agus Mháirtín Uí Chadhain. Ní beag an cúnaimh a fuarthas as saothar gramadóirí mar Ó Nualláin, Ó Searcaigh, Ó Cadhla agus de Bhaldráithe, agus as foclóirí Uí Dhuinnín, Mhic Cionnaith agus de Bhaldráithe.

Tá na Bráithre Críostaí buíoch den Ollamh de Bhaldráithe de bharr an eolais agus na comhairle a thug sé dóibh i dtaobh pointí áirithe deilbhíochta agus comhréire. Tá siad go mór faoi chomaoin ag Séamas Daltún, M.A., Príomh-Aistritheoir, Rannóg an Aistriúcháin, a léigh na caibidlí ina bhfuil an deilbhíocht agus a bhí fial i gcónaí faoina chúnaimh. Is ar a chomhairleasan agus ar chomhairle na Roinne Oideachais atá corr-mhionleasú déanta sa leabhar seo ar na rialacha atá sa ghraiméar caighdeánach thuasluaite. Is í an Roinn Oideachais a mhol an scéim ainmneacha atá ar litreacha na haibítire.

Is cuma cén t-ord ina léitear formhór na gcaibidlí, ach moltar caibidlí áirithe a léamh roimh chaibidlí áirithe eile, XVIII roimh XIX, XX; XXVII roimh XXVIII; XXXV-XXXIX roimh XL-XLIX; XLV roimh XLVI-XLIX.

Réamhrá leis an Eagrán Nua seo

Tharla Foclóir Gaeilge-Béarla Uí Dhónaill ar an bhfód le tamall agus gan é féin agus *Graiméar Gaeilge na mBráithre Críostaí* ag réiteach le chéile ar chorrphointe ba mhaith an deis é an t-eagrán úr seo le soiléiriú nó iomlánú a dhéanamh ar phointí áirithe, nó iad a shimpliú, i bhfianaise fhás na teanga agus ghnás na n-údar. An Dr Niall Ó Dónaill agus an Br Liam Ó hAnluain (solas na bhFlaitheas dóibh beirt) a d'ullmhaigh an t-eagrán seo ó thaobh na gramadaí de. Tá buíochas ag dul do Rannóg an Aistriúcháin, agus go háirithe do Sheán Ó Curraoin, Príomh-Aistritheoir, agus do Ghearóid Ó Caiside, Aistritheoir Sinsearach, a thug cuidiú go fial agus an t-eagrán seo á réiteach ag an nGúm.

Márta 1999

NODA

<i>aid.</i>	aidiacht	<i>g.l.</i>	gnáthláithreach
<i>ain.</i>	ainmneach	<i>guíth.</i>	guítheach
<i>ainmfh.</i>	ainmfhocal, ainmfhoclach	<i>i.</i>	iolra
<i>athfhill.</i>	athfhillteach	<i>i.e.</i>	eadhon
<i>b[ain].</i>	baininsneach	<i>imthoisc.</i>	imthoisceach
<i>br.</i>	briathar(tha)	<i>iol.</i>	iolra
<i>c.</i>	caite, coinníollach	<i>l[áith].</i>	láithreach
<i>ceist.</i>	ceisteach	<i>m.</i>	modh
<i>claon.</i>	claoninsint	<i>n</i>	nóta (cló beag)
<i>coibh.</i>	coibhneasta	<i>neamhdhír.</i>	neamhdhíreach
<i>comhord.</i>	comhordaitheach	<i>neamhph.</i>	neamhphearsanta
<i>cón.</i>	cónasc	<i>neamhsp.</i>	neamhspleách
<i>etc.</i>	<i>et cetera/</i> agus araile	<i>o[rdaith].</i>	ordaitheach
<i>f.</i>	fáistineach; foshuiteach	<i>orduimh.</i>	orduimhir
<i>f[ir].</i>	firinsneach	<i>r[éamh].</i>	réamhfhocal, réamhfhoclach
<i>for.</i>	forainm	<i>s[aorbhr].</i>	saorbhriathar
<i>fosh.</i>	foshuiteach	<i>sealbh.</i>	sealbhach
<i>g.</i>	ginideach	<i>t.</i>	táscach
<i>gair.</i>	gairmeach	<i>tabh.</i>	tabharthach
<i>g.ch.</i>	gnáthchaite	<i>taisp.</i>	taispeántach
<i>gin.</i>	ginideach	<i>u.</i>	uatha
<i>a > b.</i>	ó <i>a</i> a dhíorthaítear <i>b</i>		
<i>a ∅ b.</i>	athraítear <i>a</i> go <i>b</i>		
()	Focail faoi lúibíní cruinne i lár sampla féadtar iad a úsáid in ionad na bhfocal atá rompu.		
[]	Focail faoi lúibíní cearnacha féadtar iad a úsáid nó a fhágáil ar lár.		

CAIBIDIL 1

AN AIBÍTIR & NA FUAIMEANNA

- 1.1** Is í an aibítir rómhánach a úsáidtear anois de ghnáth i scríobh na Gaeilge. Is iad seo a leanas litreacha na haibítire mar aon le hainmneacha na litreacha faoi lúibíní:
a (*á*), **b** (*bé*), **c** (*cé*), **d** (*dé*), **e** (*é*), **f** (*eif*), **g** (*gé*), **h** (*héis*), **i** (*í*), **j** (*jé*), **k** (*cá*), **l** (*eil*), **m** (*eim*), **n** (*ein*) **o** (*ó*), **p** (*pé*), **q** (*cú*), **r** (*ear*), **s** (*eas*), **t** (*té*), **u** (*ú*), **v** (*vé*), **w** (*wae*), **x** (*ex*), **y** (*yé*), **z** (*zae*).
- 1.2** Is mar a chéile fuaimniú ainmneacha na ngutaí agus fuaimniú na ngutaí fada de ghnáth. Má tá síneadh ar litir ghutach, is mar seo is gnách í a ainmniú sa chaint: *á*-‘*a* fada’; *é*-‘*e* fada’; etc. Má tá sí gan síneadh, ‘*a* gairid’, ‘*e* gairid’, etc. a deirtear. Nuair atáthar ag litriú focail os ard, áfach, is minic a fhuaimnítear fada nó gairid ainm an ghuta de réir mar atá síneadh air nó nach bhfuil, gan na focail *fada*, *gairid* a úsáid.
- 1.3** Ní úsáidtear na consain *j*, *q*, *v*, *w*, *x*, *y*, *z* ach i roinnt focal ón iasacht, agus ní úsáidtear *k* ach in ainmneacha dílse iasachta, sa mhatamaitic, san eolaíocht, etc. Fuaimeanna gallda atá i bhfuaimeanna na gconsan in ainmneacha na gconsan *j*, *z*.
- 1.4** Fuaimeanna a chiallaíonn na focail *guta*, *consan*, *défhoghar* sa chaibidil seo, agus litreacha a chiallaíonn *litir ghutach*, *litir chonsanach*, *délitir*. Ní i gcónaí a dhéantar an t-idirdhealú sin sna caibidilí eile.
- 1.5** Tá dhá phríomhfheidhm ag na litreacha gutacha, mar atá gutaí agus défhoghair a léiriú, agus léiriú a dhéanamh ar cháilíochtaí na gconsan atá in aice leo san fhocal céanna. *Sleamhnóg* a thugtar ar litir ghutach nach bhfuil aici ach an dara feidhm. Ní fhuaimnítear na sleamhnóga ar chor ar bith, sin nó sleamhnaítear tharstu go héadrom tapa. Aon áit a bhfuil litir

ghutach gan síneadh sa chló iodálach in aice le litir ghutach sa chló trom san fhocal céanna in **1.5-19** léiríonn sí sleamhnóg: **anois, ceann, slánaitheoir**.

- 1.6** An scéim atá á léiriú thíos ar fhuaimneanna na Gaeilge tá na tréithe seo a leanas inti. Tá sí simplí, tá sí ag teacht leis an litriú an méid is féidir, tá sí bunaithe ar an mbéal beo le cúnaimh na gcanúintí éagsúla, agus tá sí beagnach ar aon dul leis an scéim atá molta in *Foclóir Póca* ag an Institiúid Teangeolaíochta (An Gúm, 1986). Tabharfar faoi deara go bhfuil cáilíochtaí ginearálta na ngutaí neamhspleách ar an aiceann, ar an bhfad, ar an tsrónaíl, agus ar na consain chónagaracha.

NA GUTAÍ

- 1.7** Maidir le fad tá dhá shórt gutaí sa Ghaeilge, gutaí fada agus gutaí gairide. Is faide fuaim guta fhada ná an fhuaim a bheadh ag guta gairid den cháilíocht chéanna sa suíomh céanna i bhfocal nó in abairt.

Is guta cúnata guta a fhuaimnítear idir chonsain i bhfocal ach nach léirítear sa litriú.

- 1.8** Is iondúil gur guta fada guta a léirítear le

- litir a bhfuil síneadh uirthi: **áit, dó, garsún**
- ceann de na grúpaí *ae, ao, eo, omh(a), umh*: **Gael, caor, beo, chomh, comhairle, umhlaím**
- *i* nó *u* roimh *á, ó*: **fiáin, sióg, fuáil, ruóg**
- *a* roimh *rd, rl, rn*, agus go minic roimh *rr* ag deireadh focail: **bard, tharla, carnán, barr**.

- 1.9** Bíonn srónaíl ar na gutaí aiceanta (**1.30-33**) in aice *m, mh, n*, is é sin le rá go ligtear cuid den anáil amach tríd an tsrón le linn a ndéanta: **máthair, comhairle, cónaí, cúng, amhras**.

- 1.10 i Guta tosaigh ard** (tosach na teanga a ardú go maith)

Gairid:

binn, ding, fill, im, intinn, millte, rince, titim;
cuir, muintir, uibheacha, uimhir, tuillte, suim;
biolar, iolar, fios, miodóg, mionna, pionta, sprionlóir;
áirithe, éirithe, tosaíthe, cuimsitheach, slánaitheoir.

Bíonn *i* ina ghuta cúnta idir an dá chonsan sna péirí seo a leanas nuair is consain chaola iad mura mbíonn guta fada rompu: (a) *lb, lbh, lf, lg, lm* (b) *nb, nbh, nm* (c) *rb, rbh, rf, rg, rm*. Tá na gutaí cúnta marcáilte le fleiscíní: *scoil-b, seil-bhe, doil-fe, ceil-ge, sail-m, bin-b, lin-bh, ain-m, doir-b, gair-bhe, gair-fean, air-gead, air-m*.

Fada:

bí, bhuaifí, céilí, díreach, náirím, neirbhís, tír;
caí, claí, ealaín, ealaí, mholfáí;
buí, guí, luím;
croí, cloí;
bailigh, éirigh, clúdaigh, sásaigh;
ceannaíonn, claíomh, naíonán, talmhaíocht;
bruíon, buíoch, luíonn, shuíomar;
íoc, cíoch, íochtar, bailíonn, filíocht;
aon, araon, caora(ch), deargadaol, lao, saol;
aoire, baois, caoi, comaoin, saoil, naoi, righin.

1.11 e Guta tosaigh leathard (tosach na teanga a ardú leath bealaigh)**Gairid:**

ceist, feic, geimhreadh, Meitheamh, seilg, seinm, te;
aige, air, daibhir, raibh, saibhreas.

Fada:

finné, gé, inné, té;
coiscéim, léigh, leithéid, péist, soiléir, téim;
Béarla, féach, buidéal, páipéar, téad, ticéad;
aer, aturnae, contae, Gael, lae, traenach;
aeir, foghlaeir, Gaeilge, traein.

1.12 a Guta lárnach íseal (lár na teanga a ardú beagán)**Gairid:**

anall, banríon, barra, cam, fathach, rann, scamhóg, tobac;
Aibreán, aill, bain, caint, caith, maithiúnas;
cead, cealtair, dealramh, eaglais, feall, peann;
beairic, beaichte, beaignit, meaig.

Fada:

ard, bád, barr, carnán, iomard, lámh, tharla, urlár;
ceardaí, cearnóg, fearr, meáchan, milseán, Seán;
airne, amháin, cáil, cairde, gairleog, tiomáin;
ciseáin, leáim, meáite, Sheáin, treáire.

1.13 o Guta cúil leathard (cúl na teanga a ardú leath bealaigh)

Gairid:

*anonn, bog, cnoc, coll, corr, cos, oide, roinn;
boicht, cloiche, doirt, droichead, scoil, toit;
anseo, deoch, Eochaidh, eochair, seo;
gliomach, iomaí, liobarnach, liom, pioc, sioc, trioblóid.*

Focail eisceachtúla na cinn thuas ina bhfuil *-eo-* le fuaim ghairid.

Fada:

*cónaí, cnó, fómhar, neantóg, óg, tionól, tóg;
baileofar, ceol, deo, eorna, fuinneog, leoga, meon;
bádóir, brionglóid, cóir, móin, nóinín, scóip;
ainneoin, beoir, cruinneoidh, deoir, feirmeoir, meoin;
chomh, comharsa, comhla, romham, tomhas;
comhairle, romhainn, thomhais;
bord, dorn, orlach, doirne.*

1.14 u Guta cúil ard (cúl na teanga a ardú go maith)

Gairid:

*chugam, dubh, guth, luch, muc, ubh, uncail;
fliuch, inniu, tiubh, triuch, triuf.*

Fada:

*bunús, cosúlacht, crú, cúng, lúcháir, rásúr, scrúdú, úd;
breithiúnas, ceistiú, ciúnaím, fiú, pléisiúr, siúl;
cúis, dúil, dochtúir, fearúil, úim, úir;
cáiliúil, ciúin, giúis, oiliúint, saighdiúir;
ciumhais, cumhacht, cumhra, Mumhain, umhal.*

1.15 ə Guta lárnach leathard (lár na teanga a ardú leath bealaigh)

Gairid:

*anuas, cosantóir, dhúnfadh, éadach, póca, portach;
cailleach, díreach, goideann, nífeadh, tinneas;
inchinn, intinn, titim, uimhir;
cathair, seachain, seachtain;
moladh, samhradh, tuilleadh;
cara, ceolta, fiacla, úlla;
caite, fuinneoige, libhse, miste, náire;
i mbád, a mac.*

Bíonn *ə* ina ghuta cúnta idir an dá chonsan sna péirí seo a leanas nuair is consain leathana iad mura mbíonn guta fada rompu: (a) *lb, lbh, lf, lg, lm, lmh* (b) *nb, nbh, nch, nf, nm* (c) *rb, rbh, rf, rg, rm*. Tá na gutaí cúnta marcáilte le fleiscíní.

Al-bain, bal-bhán, deal-fa, bol-g, col-m;
Ban-ba, ban-bh, sean-chas, con-fach, sean-móir;
car-bad, dear-bhaím, mar-fach, fear-g, ar-m.

1.16 Na Défhoghair (péirí gutaí ag teacht le chéile)

ia = i+ə:

ciall, coitianta, diabhal, grianán, scian, sliabh, speisialta;
bliain, diaidh, fiaile, iaim, riail, triailim.

ua = u+ə:

anuas, bruach, cruach, fionnuar, suas, uasal;
chuaigh, fionnuaire, uaigneach, uair, uaisle;

au = a+u:

Cabhán, cabhlach, domhan, fabhra, gabhar, labhraím, tabharfar;
abhaill, cabhair, fabhair, tabhair;
creabhar, Eabhrais, Feabhra, leabhar;
creabhair, leabhair, meabhair;
cobhsaí, tobhach;
foghar, foghlaim, foghraíocht, rogha, toghaim;
bodhar, bodhaire, modhúil, odhar, todhchaí;
amhras, gamhain, macasamhail, ramhar;
cleamhnas, sleamhain, Teamhair.

I bpáirt den Ghaeltacht fuaimnítear **-abh(a)** go minic mar ó dúnta, e.g. *labhair, tabhair, abhainn, gabhal, feabhas, meabhrach.*

ai = a+i:

adhairt, adhradh, radharc, meadhrán;
maidhm, raidhse, eidhneán, feidhm, meidhir, oidhre;
aghaidh, laghdú, saghas, teaghlach;
saighdiúir, saighead, Laighean, feighil, oigheann.

1.17 Bá an ghuta

Seo na príomhchásanna ina mbáitear gutaí:

- $\text{ə} + \text{ə} > \text{ə}$: *hata an tsagairt, bhí mise ag obair.*
- ə in aice guta eile i bhfocal eile: *bhí sé ag ól; níl a fhios agam; scata ógánach.*

LEITHNE & CAOILE

- 1.18** Gutaí leathana a thugtar ar *a, o, u, á, ó, ú* cionn is gur leithne an t-aerspás taobh thiar de na fiacla le linn a ráite ná an t-aerspás i gcás *e, i, é, í*. Gutaí caola a thugtar ar *e, i, é, í*. Fuaimnítear an délitir *ae* mar ghuta leathan. Tá an guta *a* idir eatarthu, is é sin, ní áirítear caol ná leathan é.
- 1.19** Taobh amuigh de *h* tá dhá cháilíocht ag gach gnáthchonsan sa Ghaeilge. Féadann siad a bheith leathan nó caol. Taispeántar cáilíocht an chonsain sa scríbhinn de ghnáth trí na litreacha gutacha atá cóngarach dó. Is iad na gutaí leathana, agus *e* sa délitir *ae*, a léiríonn go bhfuil consan in aice leo leathan. In aon chás eile is gnách an consan a bheith caol. Mar sin de, má tá guta leathan taobh le consan caol nó taobh le grúpa de chonsain chaola i bhfuaimniú focail, is gnách sleamhnóg, *e* nó *i*, a chur isteach sa litriú idir an guta leathan agus an consan caol le caoile na gconsan a léiriú. Mar an gcéanna má tá guta caol taobh le consan leathan nó taobh le grúpa de chonsain leathana i bhfuaimniú focail is gnách sleamhnóg, *a* nó *o* nó *u*, a chur isteach sa litriú idir an guta caol agus an consan leathan le leithne na gconsan a léiriú: **ceacht, ainm, cois, cúis, consain, caí, téann, croí, cúí**.
- 1.20** Tá corrfhocal eisceachtúil ann. Mar shampla, tá *r* leathan roimh *é* in *aréir*, *n* leathan in *ina* (= *in a*) *athair*, *lena* (= *le + a*) *athair*. Agus tá consan caol nó consain chaola ar lorg *a* tosaigh sna focail *ag* (roimh ainmfhocal), *aneas, aniar, ar* (réamhfhocal), *arís, anseo, ansin, ansiúd* agus in *an* (an t-alt) roimh litir chaol. Lena chois sin is consan leathan an chéad chonsan agus consan caol an consan deireanach ar lorg *i* sna grúpaí *cht, rd, rl, rn, rs, rt: beaichte, cairde, comhairle, airne, tuirse, imirt*. Agus i dtosach focail, agus corrúair eile, is consan leathan *s* agus consain chaola na consain eile sna grúpaí *sf, sm, sp, spl, spr* roimh *e, i, é, í: sféar, smig, smeach, sméid, speal, spéir, spiorad, spíonta, spleách, spré, spriúchaim*. Amanna taispeánann an litriú féin gur difriúil consain an ghrúpa maidir le leithne agus caoile: *ospidéal, smachtín*.
- 1.21** I gcás comhfhocal is iondúil go mbraitheann cáilíocht gach consain ar an litriú atá ina chuid féin den chomhfhocal. San alt seo léiríonn cló trom agus cló iodálach leithne agus caoile, faoi seach, timpeall an nascphointe. **ardeaspag, atitim, banchléireach, buan-mhíchumas, céadghin, clóscríbhinn, comhcheilg, corrmhéar, croscheistiú, déphósadh,**

dobhriathar, fiarsceabha, fodhlí, iarmhír, idirghuí, inghlactha, lámhleabhar, leaschigire, leas-phríomhchigire, neamhchiontach, neamhspleách, ollphéist.

- 1.22** Ach más péire de na litreacha *d, l, n, s, t* atá ag teacht le chéile sa chomhfhocal is í cáilíocht an dara litir cáilíocht an ghrúpa: *an-deas, bantiarna, cionsiocair, ceanntréan, indáilte, intuigthe.*

Is minic a chuireann túslitir focail isteach ar cháilíocht an chonsain atá ag deireadh an fhocail roimhe, ach níl aon chur síos sa leabhar seo air sin, cé go bhfuil corrshampla de sna liostaí a leanas.

NA CONSAIN

- 1.23** Is iondúil gur consan simplí (i.e. aon fhuaim amháin) a bhíonn á léiriú ag gach ceann de na grúpaí seo a leanas: *ll, nn, rr; dt; bh, ch, dh, gh, mh, ph, sh, th; bth, cth, gth, mth, pth, rth; thl, thm, thn, thr, ths; thbh, thch, thdh, thgh, thmh, thph; mhph; shl, shn, shr; msh, rsh, rrsh.*

Agus mar an gcéanna i gcás na ngrúpaí seo a leanas: *bp, bhf, gc, mb, mhf, gc, ng.*

- 1.24** Is consan simplí *nd, ts* i dtosach focail.

Consan simplí fosta atá i ngrúpaí mar *ch-ch (droch-chaint), d-d (grod-díolaim), l-l (béal-láidir), n-n (ár maoin-ne), r-r (gearr-rás), s-s (mo chos-sa), th-th (gnáth-thuarastal), mh-bh (Príomh-Bhreitheimh), mh-mh (leamh-mhachnamh).*

- 1.25** Is gnách gur consan simplí atá sna grúpaí seo a leanas i dtáscach fáistineach na mbriathra agus sa choinníollach: *bf, bhf, cf, chf, df, gf, lf, mf, mhf, nf, pf, rf, sf, tf, thf: scuabfaimid, scríobhfainn.*

- 1.26** Is iondúil, áfach, *f* a fhuaimniú mar chonsan ann féin sa saorbhriathar agus sa dara pearsa uatha den choinníollach: *molfar, mholfá, bhuaifí,* ach níl sé mar sin i ngach canúint.

- 1.27** Ní hionann fuaim do *dt* ná do *bhf* i dtosach agus i lár focail: *d, v* na fuaimanna i dtosach; *t, f* i lár an fhocail.

- 1.28** Seo achoimre ar na cásanna is coitianta ina bhfaightear na consain éagsúla mar aon le corrléid faoina bhfuaimniú. Léiríonn cló trom gur consan simplí an grúpa.

Bíonn téada an ghutha ag crith le linn consan glórach a dhéanamh. Ní bhíonn le linn consan análach a dhéanamh.

- (i) **p, b, m** (glórach agus análach): leathan (Na bruasa a bhrú amach)
- *poll, pláta, cupán, cúpla, alp, lúbtha, scríobfainn*
 - *bó, baol, buí, ábalta, gob, i bpluais, go bpósfá, a bpáiste*
 - *mór, seomra, amú, cam, i mbád, bhur mbó*
 - *cumtha, iomthús, chamfainn*
- (ii) **p, b, m** (glórach agus análach): caol (Na bruasa a theannadh isteach)
- *píosa, plé, cipín, scaip, teipthe, scaipfeadh*
 - *bí, beo, b'fhiú, bris, ribe, píb, a bpící, go bpléinn*
 - *mí, meán, cime, imní, suim, a mbeo, ár mbia*
 - *snaidhmthe, léimfid, timthriall*
- (iii) **t, d, n** (glórach agus análach), **l** (glórach agus análach), **s**: leathan (An teanga a bhrú i gcoinne na bhfiacra uachtair)
- *tú, tuí, trá, geata, mart, d'atfadh, féadfaidh, stadta, an tslat*
 - *dó, draoi, údar, ard, úd, go dtaga, i dtalamh*
 - *nua, cnó, mná, gnúis, tnúth, a ngnó, anois, annamh, anró, ann, go ndúna*
 - *breathnú, dúnfaimid, teannfaidh, thnáith, shnámh*
 - *lú, lón, fola, allas, alt, anall, poll*
 - *molfaidh, mo thlú, do shlat, dúshlán, meathlaím, gheallfainn*
 - *suí, sféar, speal, sméar, asal, ospidéal, cos, chasfaidís*
- (iv) **t, d, n** (glórach agus análach), **l** (glórach agus análach), **s**: caol (An teanga a bhrú i gcoinne na bhfiacra uachtair agus an charbaill)
- *téim, teo, an tslí, ite, séidte, loitfidh, ghoidfidís*
 - *deo, di, oideas, goid, go dtí, a dteach*
 - *níl, cneas, gné, i ngníomh, inné, duine, inti, roinn, slí an eolais (1.22 n), go ndíolann, a ndícheall*
 - *bainfidh, roinnfinn, shníomh, aithne*
 - *léim, uillinn, bhualtí, míle, moill, bhual*
 - *buailfidh, fillfid, mo shleán, meithleacha*
 - *sí, íseal, taispeáin, anois, bhrisfinn, is é (1.22 n), os cionn (1.22 n)*
- (v) **r** (glórach agus análach): leathan (Crith teanga bríomhar a dhéanamh)

Consan leathan is ea *r* i dtosach focail roimh *e, i, é, í* mura bhfuil focal roimhe a shéimhíonn agus dar críoch litir nach *d, l, n, r, s, t*. Féach freisin **1.20**.

- *rás, arán, dháréag, cearr, bearna, gort, Béarla, cara, ór, cairde, comhairle, airne, bairr, tuirse, Máirt, rí, cara an rí, ré, don ré, reacht, reoite, aréir*
 - *curtha, gearrtha, throid, a shrón, cathracha, parthas, ghearrfainn, scarfaidís*
- (vi) **r** (glórach agus análach): caol (An teanga a bheith ag cuimilt i gcoinne an charbaill)
- *aire, airc, arís, óir, cuireadh, roimh ré, de réir, mo rí, athrí*
 - *chuirfinn, a thrían, do shrían, aithrí*
- (vii) **c, g, ng** (glórach agus análach): leathan (Cúl na teanga a bhrú i gcoinne an choguais)
- *cú, peaca, bac, íoctha, leagtha, bhacfainn, bhogfainn*
 - *gual, Gael, guí, eagla, díog, i gcaoi, ár gcú*
 - *ár nguí, na nGael, longa, seang, banc, splanc*
 - *seangtha*
- (viii) **c, g, ng** (glórach agus análach): caol (Lár na teanga a bhrú i gcoinne an charbaill)
- *cé, aici, minic, feicthe, ligthe, tréigfidh, loicfinn*
 - *gé, aige, ligim, teilg, ár gcead, i gcéin*
 - *pingin, moing, ár ngé, rince, an Fhrainc*
 - *lingfinn, dingthe*
- (ix) **f, v**: leathan (Na bruasa a bhrú amach; iad a theagmháil le chéile; gan na fiacla uachtair a theagmháil leis an mbruas íochtair)
- *fan, grafaim, scríobhfainn, ríomhfaidh, mo phóca, leathphunt*
 - *bhain, bhrúigh, amháin, grámhar, tarbh, brobh, amh, leathbháite, neamh, talamh, gaineamh, an bhfásann, vóta*
- (x) **f, v**: caol (Na bruasa a theannadh isteach; iad a theagmháil le chéile; gan na fiacla uachtair a theagmháil leis an mbruas íochtair)
- *feo, foirfe, d'ibhfinn, mo phionta, leathphingin*
 - *bhí, mheáigh, deimhin, luibheanna, naimhde, deilbh, nimh, athbhliain, go bhfios, veidhlín*
- (xi) **ch, gh**: leathan (cúl na teanga a chuimilt i gcoinne an choguais)

- *chomh, achar, sceach, boicht (1.20), beaichte (1.20), smachtín (1.20), athchur*; (i gcanúintí áirithe) *moladh é, mholfadh sé, ceannaíodh, crádh*, etc.

- **dhá, ghoid, comhdháil, idirghuí, athghairm**

(xii) **ch, gh**: caol (lár na teanga a chuimilt i gcoinne an charbaill)

- **chéas, droichead, díchéillí, braich, athcheangal, shiúil, Sheáin, Sheoirse, a shiúr**

Tá dhá fhuaim éagsúla ag *sh* (mar atá, *h* nó *ch*) i dtosach focail roimh ghuta caol.

- **gheofá, gheit, dhíolamar, dodhéanta, soghearrtha**

(xiii) **h**: Níl leithne ná caoile i gceist:

- *hata, mahagaine, cúlhalla, thit, thuas, ithe, rath, cith, thiocfainn; léifidh, léifimid, léifinn, léifeadh, léifimis, léifidís, cheana (dobhriathar), shíl, sheas, Shéamais, foshuíomh, athuair, leathfhocal, gnátharm.*

1.29 Litreacha consanacha nach bhfuaimítear de ghnáth

- *don fhear, d'fhreagair, athfhoilsíú, m'fheirm*
- consan an ailt *an* agus é idir dhá chonsan: *fear an tí, ar an mbóthar*
- consan an réamhfhocail *ag* roimh ainm briathartha dar tús consan: *ag moladh, ag rith*

Lena chois sin má tá *ag* ar lorg guta báitear *ag* ar fad: *bhí sé ag rith > bhí sé rith.*

- *th* i ndeireadh réimire roimh chonsan: *athdhéanamh, athlasadh, athleagan, bithbhuan, gnáthdhuine*

AN tAICEANN

1.30 Ar an gcéad siolla go hiondúil a chuirtear an t-aiceann nuair nach bhfuil guta fada ná défhoghar in aon siolla eile: *annamh, cuirim, dúnaim, eolas, amhras.*

1.31 Sna cásanna seo cuirtear an t-aiceann ar an dara siolla: *abhaile, abhus, aduaidh, amach, amárach, amháin, amuigh, amú, anall, aneas, aniar, aníos, anocht, anoir, anois, anonn, anuas, anseo, ansin, ansiúd, araon, aréir, arís, atá* (foirm den bhriathar *bí*), *atáim, atáimid, atáthar, cibé,*

faraor, iníon, inné, inniu, isteach, istigh, laistear, laistiar, laistigh, lasbhus, lasmuigh, lasnairde, lastall, monuar, tráthnóna. Agus i gcás corrfhocal ón iasacht: *tobac*.

1.32 Tá an scéal níos achrannaí maidir le cuid de na hainmneacha pearsanta agus sloinnte agus focail chomhshuite:

Mobhí, Mocheallóg, Mac Conaola, Mac Conmara; Ó Maoileoin, Ó Maoilia, Ó Maoldomhnaigh; drochdhuine, róthe, an-ocras, ardtráthnóna, inphósta, incheoil, fíor-dhrochlá; athbhliain nó athbhliain, dea-labhartha nó dea-labhartha, leathfhocal nó leathfhocal, sodhéanta nó sodhéanta, seandúine, seanbhean.

In 1.32-33, taispeánann cló trom cá bhfuil an príomhaiceann, agus cló iodálach an fo-aiceann, aon áit a bhfuil athrú cló san fhocal.

1.33 Maidir le focail nach bhfuil i gceist in **1.31**, **1.32**, tá dhá nós ann:

- príomhaiceann a chur ar an gcéad siolla agus fo-aiceann ar aon siolla eile a bhfuil guta fada nó défhoghar ann. An chéad fho-aiceann an fo-aiceann is treise: *bachlóg, bádóirí, cailíní, cearnóga, chráidís, d'fhanaidís, fuiseog, grósaer, labhraím, mholfaí, sciathán, sclátaí, scríbhneoirí, tarlaíonn, uachtarán*
- aiceann a chur de ghnáth ar gach siolla a bhfuil guta fada nó défhoghar ann. Is minic na haicinn ar aon neart, ach is minice gur treise ceann acu ná na cinn eile de bharr cáilíochtaí áirithe a bheith sna gutaí féin nó sna consain chóngaracha nó i roinn chainte an fhocail: *bachlóg, bádóirí, cailíní, cearnóga, chráidís, fuiseog, grósaer, labhraím, sciathán, sclátaí, scríbhneoirí, tarlaíonn, uachtarán.*
Amanna, áfach, is ar ghuta tosaigh gairid a bhíonn an t-aiceann: *d'fhanaidís, mholfaí.*

CAIBIDIL 2

TÉARMAÍ GRAMADAÍ

2.1 Na Ranna Cainte

Is gnách ocht bpríomhroinn a dhéanamh ar fhocail de réir a bhfeidhme.

- **ainmfhocal (ainm)**: focal a léiríonn duine nó rud nó áit nó idé: *fear; Séán; cat; bord; Éire; cúigear; sonas*.

Tugtar **cothrom ainmfhocail** ar fhorainm, ar aidiacht shealbhach, ar chlásal ainmfhoclach agus ar fhrása ainmfhoclach, mar go ndéanann siad gnó ainmfhocail.

- **briathar**: focal a dhéanann faisniú, is é sin, a thugann eolas faoi rud. Formhór na mbriathra léiríonn siad gníomh: *buaileann*. Cuid eile a léiríonn staid: *bí*; athrú staide: *d'éirigh sé láidir*; deireadh gnímh: *stadaim*; mothú: *cloisim*; mian: *teastaíonn uaim*; etc. **Briathar faisnéiseach** a thugtar ar a leithéidí.

Tugtar *an chopail* ar an mbriathar *is* mar déanann sé an ceangal nó an chopail is bunúsaí ar bith idir fhocail: *is bó í*.

Briathar cúnta a thugtar ar bhriathar a chuidíonn le hainm briathartha briathair eile nó lena aidiacht bhriathartha chun comhairsirí, etc., an bhriathair eile sin a chumadh: *tá sé tar éis éirí; ná déan é a ghortú*.

Cibé feidhm atá ag an mbriathar (gníomh, staid, etc.) is gnách sa leabhar seo, ar mhaithe le héascaíocht, gníomhú an bhriathair a thabhairt uirthi.

- **forainm**: focal a úsáidtear thar ceann ainmfhocail: *sé; í; cé; cad*. Is forainm sa ghinideach an aidiacht shealbhach: *mo; do*; etc.
- **aidiacht**: focal a cháilíonn ainmfhocal nó forainm: *fear mór; tá sé fuar*. Tugtar *an t-alt* ar an aidiacht *an*. Tugtar **cothrom aidiachta** ar chlásal aidiachtach agus ar fhrása aidiachtach mar go ndéanann siad gnó aidiachta. Is **aidiacht fhaisnéiseach** aidiacht atá ag cáiliú an

ainmní mar fhaisnéis nó mar chuid den fhaisnéis: *nach deas é; tá sé fuar*. Is **aidiacht aitreabúideach** aidacht a cháilíonn ainmfhocal go díreach: *sin leabhar deas; briseadh gloine eile*.

- **dobhriathar**: focal nó grúpa focal a cháilíonn focal eile nach ainmfhocal ná forainm: *rith síos; níl sé sách clúdaithe agam*.
 - **cónasc**: focal nó grúpa focal a naisceann le chéile dhá chlásal nó a gcothrom, nó dhá fhocal nó dhá fhrása atá ar aon fheidhm: *éirigh agus siúil; Peadar nó Pól; fanacht anseo ach bheith ciúin*.
 - **réamhfhocal**: focal nó grúpa focal a chuirtear roimh ainmfhocal nó roimh fhorainm lena nascadh le focal eile atá ar mhalairt feidhme: *tá peann ag Eoin; ní spórt go dtí é; tháinig sé chun iad a mholadh*.
 - **intriacht**: focal nó frása a chuireann mothú tobann i gcéill: *ochón; mo léan géar; dar fia*.
- 2.2 Tá saghsanna focal ann a dhéanann gnó dhá roinn chainte san am céanna.
- **ainm briathartha**: focal a bhfuil feidhm ainmfhocaíl agus feidhm briathair aige: *is fearr teacht anois*.
 - **aidiacht bhriathartha**: focal a bhfuil feidhm aidiachta agus feidhm briathair aige: *tá sé léite agam*.
 - **forainm réamhfhoclach**: focal a bhfuil feidhm forainm agus feidhm réamhfhocaíl aige: *géill dom*.
 - **aidiacht shealbhach**: focal a bhfuil feidhm aidiachta agus feidhm forainm aige: *mo dhán*.
 - **foirm tháite de bhriathar**: focal a bhfuil feidhm briathair agus feidhm forainm aige: *táim (tá mé); d'éirímis; éist*.
 - **cumasc**: dhá mhionfhocal nó níos mó agus iad táite le chéile: *dá (de nó do + a); lena (le + a); fear darbh ainm Pól (Darb = do + forainm coibhneasta + an chopail)*.

2.3 Téarmaí eile

- **abairt**: aonad d'fhocal amháin nó de ghrúpa focal a dhéanann ciall iomlán gramadaí. Bíonn dhá eilimint i ngach abairt de ghnáth, ábhar cainte agus faisnéis: *rith sé*. Ach is féidir an dá eilimint a bheith san aon fhocal amháin: *siúlaimis; éirigh*. Uaireanta bíonn ceann amháin den dá eilimint ar lár ach intuigthe: *Dúirt mé leis imeacht. D'imigh [sé].*
Cé a bhí ann? Seán [a bhí ann].
[Go raibh] slán leat.

Féach freisin (15.29-35).

- **an t-ábhar cainte:** an duine (rud) atá i gceist in abairt nó i gclásal. Is ainmfhocal (nó a chothrom) lena chuid cáilitheoirí aitreabúideacha an t-ábhar cainte: *chodail Diarmaid; is ainmhí maith an gamhain sin.* Tugtar **an t-ainmní** ar phríomh-ainmfhocal an ábhair cainte (nó ar a chothrom): *Diarmaid; gamhain* (thuas). Is minic a thugtar an t-ainmní ar an ábhar cainte iomlán.
- **aistreach agus neamhaistreach:** focal a bhféadfadh cuspóir gabháil leis, cibé acu atá an cuspóir luaite nó nach bhfuil, tá sé **aistreach:** *abair amhrán; canann sé go maith; amhrán a rá; tá an t-amhrán ráite* aige. Briathar (ainm briathartha, aidiacht bhriathartha) nach féidir cuspóir a chur leis tá sé **neamhaistreach:** *tagaim; teacht; tagtha.*
- **clásal:** abairt atá nasctha le habairt eile: *d'imigh Seosamh ach d'fhan Ciarán; éirigh agus siúil.*

Uaireanta bíonn frása nó ainm briathartha cothrom le clásal maidir le feidhm.

- **cuspoir:** má dhéantar gníomhú ar dhuine (rud) éigin, tugtar an cuspóir ar an ainmfhocal (nó ar a chothrom) a sheasann don duine (rud) sin. Gabhann cuspóir le mórán briathra, ainmneacha briathartha agus aidiachtaí briathartha: *cheannóinn bád; is fearr bád a cheannach; tá bád ceannaithe agam.*
- **an fhaisnéis:** foca(i)l a léiríonn an t-eolas a thugtar (a shéantar, a lorgáitear) faoin ábhar cainte. An briathar an chuid is tábhachtaí den fhaisnéis go hiondúil. Ní gnách an chopail a áireamh mar chuid den fhaisnéis, áfach: *chodail an leanbh; léigh Máirín an leabhar; is mise an fear.*
- **forainmneach:** Tugtar forainmneach ar fhorainm nó ar aon fhocal a bhfuil feidhm forainm aige i dteannta feidhme eile. Le forainm pearsanta, aidiacht shealbhach, forainm réamhfhoclach agus foirm tháite de bhriathar is mó a úsáidtear an téarma 'forainmneach' sa leabhar seo. **Téarma an fhorainmnigh** an focal a bhfeidhmíonn an forainmneach thar a cheann: *Seán agus a mhac; bean Sheáin agus a mhac.*
- **frása:** grúpa focal a bhfuil ceangal gramadaí eatarthu ach nach bhfuil aon bhriathar ann. D'fhéadfadh sé a bheith ainmfhoclach: *ba chóir duit an pháirc a threabhadh;* nó aidiachtach: *an fear ar an gcláí;* nó dobhriathartha *tháinig sí lena fheiceáil; tá sé mar sin.*

- **gníomhaí:** an t-ainmfhocal nó a chothrom a léiríonn an duine (an rud) a dhéanann gníomhú briathair nó ainm bhriathartha nó aidiachta briathartha: *d'éirigh Liam; ní mór do Liam éirí; níl Liam éirithe.*
- **treisfhocal:** forainm nó iarmhír a ghabhann le forainmneach lena threisiú: *é féin; orthu sin; táimidne.*

2.4 Saghsanna Clásal

- **clásal ainmfhoclach:** clásal a dhéanann gnó ainmfhocail: *inseoidh mé duit cá bhfuil sé; tá a fhios agam nár imigh sé.*
- **clásal aidiachtach:** clásal a dhéanann gnó aidiachta aitreabúidí: *sin é an fear ar dheisigh mé a rothar.*
- **clásal dobhriathartha:** clásal a dhéanann gnó dobhriathair nó aidiachta faisnéisí: *níl sé san oifig mar tá sé tinn; bhí mé mar a chonaic Dia mé.*
- **clásal coibhneasta:** clásal ina bhfuil mír choibhneasta nó foirm choibhneasta briathair: *an le scuab a dhathaigh tú é? nach inniu a phósfar iad? nach ard atá sé? tuigim a fheabhas a d'éirigh leis.*
- **fochlásal:** aon cheann de na saghsanna clásal atá mínithe thuas.
- **uaschlásal:** an clásal dá ndéanann fochlásal gnó ainmfhocail (aidiachta, etc.). Deirtear go bhfuil an fochlásal spleách ar a uaschlásal: *abair liom cá bhfuil sé; sin é an fear ar dheisigh mé a rothar; níl sé san oifig mar tá sé tinn.*
- **príomhchlásal:** clásal nach bhfuil spleách ar aon chlásal eile. Na trí shampla d'uaschlásal thuas, is príomhchlásail iad.

Féadann uaschlásal a bheith ina príomhchlásal nó ina fochlásal. San abairt seo a leanas tá an dara clásal ina fochlásal ag an gcéad chlásal agus ina uaschlásal ag an tríú clásal: *dúirt sé go labhródh sé dá ligfí dó.*

- **clásail chomhordaitheacha:** clásail atá ar aon chéim san abairt. D'fhéadfaidís a bheith ina bpríomhchlásail: *d'éirigh sé agus thit sé;* nó ina bhfochlásail agus iad spleách ar an uaschlásal céanna: *tá a fhios agam go bhfuair sé an t-airgead ach gur chaill sé é.*

2.5 Saghsanna Abairtí

An saghas abairte is bunúsaí, bíonn díreach príomhchlásal amháin inti agus gan aon fochlásal: *tháinig sé isteach. Abairt shimplí* a thugtar ar an saghas sin. D'fhéadfadh níos mó ná príomhchlásal amháin a bheith in abairt: *tá sí ina codladh nó tá sí marbh.* Nó príomhchlásal amháin agus fochlásal amháin ar a laghad: *síleann sé go*

n-éireoidh leis [má thugann sé faoi]. Nó níos mó ná príomhchlásal amháin agus fochlásal amháin ar a laghad: *is eol dom cá bhfuil sé ina chónaí ach níl a fhios agam cad is ainm dó.*

2.6 Is é atá i gceist le **cáilitheoirí ainmfhocail** focal nó grúpa focal a dhéanann gnó aidiachta aitreabúidí, mar atá

- aidiacht: *fear mór*
- an t-alt: **na fir**
- ainmfhocal sa ghinideach: *oíche sheaca*
- ainm briathartha sa ghinideach: *am imeachta*
- frása aidiachtach: *fear gan mhaith*
- clásal aidiachtach: *an rud is eol dom.*

Má tá a cháilitheoirí féin ag cáilitheoir ainmfhocail áirítear iad ina gcuid de cháilitheoir an ainmfhocail: *teach cuibheasach mór.*

2.7 **Leathnú agus Comhlánú**

- **leathnú an ainmní:** cáilitheoirí an ainmní
- **leathnú an chuspóra:** cáilitheoirí an chuspóra
- **leathnú an bhriathair:** focail atá ag cáiliú an bhriathair ach nach bhfuil ag teastáil le brí an bhriathair a dhéanamh iomlán: *d'éirigh an oíche fuar go tobann.* Deirtear ‘leathnú na faisnéise’ freisin.
- **comhlánú briathair:** focail (amach ón gcuspóir agus a leathnú) a ghabhann le briathar chun a bhrí a dhéanamh iomlán: *d'éirigh an oíche fuar.* Deirtear ‘comhlánú na faisnéise’ freisin. Bíonn comhlánú i gceist le haidiachtaí briathartha: *níor mhaith liom éirí róthrom;* agus le hainmneacha briathartha: *an bhfuilimid éirithe leisciúil?*

2.8 • **réamhtheachtaí:** ainmfhocal nó forainmneach a gcáilíonn clásal aidiachtach é, deirtear go bhfuil sé ina réamhtheachtaí ag an gclásal: *an fear a tháinig; dóibh siúd a bhí ag rince*

• **iartheachtaí:** forainmneach a fheidhmíonn i gclásal aidiachtach thar ceann an réamhtheachtaí: *cuir a luí an gasúr a bhfuil lámh thinn aige.*

2.9 • **céadbheart:** clásal ina bhfuil coinníoll: *má bhrisim é.*

• **iarbheart:** an t-uaschlásal (nó an frása nó an t-ainm briathartha) a bhfuil an céadbheart spleách air: *má théim fanfaidh tusa; abair léi é a ól (teacht) má thig léi.*

2.10 An deilbhíocht an roinn sin den ghramadach a bhaineann le foirm an fhocail. Leis an deilbhíocht a bhaineann na hathruithe tosaigh (an séimhiú, etc.) agus an t-infhilleadh.

2.11 An chomhréir an roinn sin den ghramadach a bhaineann le húsáid an fhocail san abairt.

CAIBIDIL 3

CEANNLITREACHA; FLEISCÍNÍ; AN UASCHAMÓG

CEANNLITREACHA

3.1 I ngnáthscríobh na Gaeilge is iondúil go n-úsáidtear ceannlitir i dtús focail sna cásanna seo a leanas

- i dtús abairte: *Thángamar abhaile*
- in ainmneacha Dé: *an tAthair; an Spiorad Naomh; Mac Dé*
- i dteidil speisialta: *Caitliceach; an Taoiseach; Mo Dhá Róisín; an Roinn Oideachais*
- i dteidil chinnte mar *Ard-Easpag Ard Mhacha; Rúnaí na Roinne Airgeadais; ach ollamh ollscoile; ardeaspag nó cairdinéal; rúnaí comhlachta*
- i logainmneacha: *Baile Átha Cliath; Éire*
- in ainmfhocal nó in aidiacht a chumtar ó ainm duine nó ó ainm áite: *Súilleabhánach; Spáinneach; Connachtach; Eorpach; Corcaíoch*
- in ainmneacha na laethanta, na míonna, na bhféilte agus a mbigilí: *an Luan; Dé Máirt; Eanáir; Lá Fhéile Muire na Deastógála; Oíche Shamhna; maidin Lae Nollag*
- in ainmneacha teangacha: *Laidin; Gréigis*

Mionlitir is gnách i gcásanna mar *cearc fhrancach; aiteann gaelach; péacóg ghréagach; cló iodálach*, áit nach léiríonn an aidiacht brí náisiúntachta a thuilleadh.

3.2 Cuirtear na rialacha thuas i bhfeidhm ar fhocail a bhfuil réamhlitir rompu amhail is dá mbeadh gan an réamhlitir a bheith ann: *i nDún na nGall; Uachtarán na hÉireann; Tomás Ó hAoláin; an tSín.*

Nuair a bhaintear feidhm as ceannlitreacha agus mion-cheannlitreacha i gcló suaitheantais is mion-cheannlitreacha a úsáidtear gan fleiscín mar réamhlitreacha: *CÚIL AN tSÚDAIRE; STAIR NA hÉIREANN; AN MUILEANN gCEARR; CEOL NA nÉAN.*

Mar an gcéanna is mion-cheannlitir a úsáidtear i gcás réamhlitir nuair is ceannlitir gach litir den bhunfhocal: *ÁR nATHAIR; AN tATHAIR SÍORAÍ;* ach féadtar ceannlitir a úsáid freisin in urú ar chonsan, i gcás *t* roimh *s*, agus i gcás *h* roimh ghuta: *CLANN NA NGAEL; MAC AN TSAOI; Ó HAOLÁIN; POBLACHT NA hÉIREANN.*

3.4 Úsáidtear ceannlitir i dtús an dara mír de chomhfhocal i dteidil dhílse mar an *Príomh-Bhreitheamh; Ard-Uachtarán an Oird; Naomh-Mhuire Síor-Ógh.*

3.5 Ní úsáidtear ceannlitir de ghnáth i gcás forainmnigh a thagraíonn do Dhia: *is tú mo Dhia; maithfidh sé ár bpeacaí dúinn; go dtaga do ríocht; ina aingil agus ina naoimh.*

AN FLEISCÍN

3.6 Úsáidtear an fleiscín

- idir na réamhlitreacha *n*, *t* agus mionlitir ghutach: *ár n-arán; an t-athair;* ach *ár nAthair; an tAlbanach*
- idir dhá mhír de chomhfhocal chun dhá ghuta, dhá chomhchonsan, dhá *ch*, *dh*, *th*, *etc.* a scaradh: *so-ite; lag-ghlórach; droch-chaint; gnáth-thuarastal*
- idir focal agus a iarmhír chun dhá chomhchonsan a scaradh: *ár maoinne; mo chos-sa*
- idir dhá réimír de ghnáth: *sin-seanathair;* ach ní úsáidtear fleiscín i gcomhfhocal más mír iasachta aon chuid de: *pailéibhitheolaíocht*
- idir ceann ar bith de na réimíreanna *do-*, *fo-*, *so-* agus ceann ar bith de na grúpaí litreacha *bha*, *bhla*, *bhra*, *dha*, *gha*, *ghla*, *ghra*, *mha*: *do-bhainte; so-bhlasta; fo-bhrat; so-dhaite; fo-gharraíodóir; so-ghlactha; fo-ghraí; do-mharaithe*, agus in aon chás eile inar bhaol go mbeadh an focal do-aitheanta d'éagmais an fhleiscín

- i dteidil dhílse mar *an Príomh-Bhreitheamh*; *an tArd-Aighne*; ach scríobhtar freisin i gcomhthéacs neamhfhoirmiúil: *an tArdaighne*; *an Príomhchigire*
- i ndiaidh *an-* (réimír threise), *dea-*: *an-te*; *dea-bhean*
- chun athbhrí a sheachaint: *do ghrá-sa*. Féach freisin **24.3**.

AN UASCHAMÓG

3.7 Úsáidtear an uaschamóg

- sa mhír bhriathartha *d'*: *d'ólainn*; *d'fhreagair sí*
- lena thaispeáint go bhfuil guta ligthe ar lár as na haidiachtaí sealbhacha *mo*, *do*; as na réamhfhocail *de*, *do*, agus as an mbriathar *ba*: *m'ordóg*; *i d'fhiacail*; *thit sé d'each*; *b'ait liom*; *dá mb'fhéidir*; *má b'eol*.

CAIBIDIL 4

AN SÉIMHIÚ

4.1 Is é is ciall le séimhiú sa teanga scríofa *h* a chur isteach i bhfocal nó i mír de chomhfocal ar lorg thúschonsan an fhocail nó na míre. ‘An túschonsan a shéimhiú’ nó ‘an focal (an mhír) a shéimhiú’ a deirtear.

Tá *h* ar an dara litir i bhfocail áirithe i gcónaí: *bheith, bhur, cheana* (dobhriathar), *choíche, chomh, chugam, chugat, etc., chuig, chun, gheobhaidh, etc., thall, tharam, theas, thiar, thoir, thuaidh*. Deirtear go bhfuil **buanséimhiú** orthu sin.

Ní dhéantar séimhiú ar *h, j, l, n, q, r, v, w, x, y, z*, ná ar *s* roimh *c, f, m, p, t, v*.

Maidir le fuaimniú na gconsan séimhithe, féach **1.28-29**.

4.2 Ní shéimhítear go hiondúil

- forainm (ach amháin *sin* sa dobhriathar *ó shin*): *ar mé (tú, sinn, sibh) a mholadh; tabhair é do cibé a thiocfaidh; ag déanamh ionadh mór de cé a rinne é*
- na haidiachtaí *mo, do, gach*: *ar m’anam; faoi gach cloch;*
- forainm réamhfhoclach: *tabhair dom; dá mba duit*
- dobhriathar ar lorg ainmfhocail nó aidiachta: *bean sách ard; chosain sé trí phunt glan; san áit chéanna díreach*
- aidiacht fhaisnéiseach (ach amháin de réir **4.24**): *chonaic sé a bhean marbh roimhe*
- cónasc: *thar mar ba ghnách*
- ainmneacha na litreacha: *ar bé; faoi cé; fuaim an gé; dath an pé; sa cú*
- teidil leabhar, etc.: **roimh Foclóir Póca**.

SÉIMHIÚ AR AINMFHOCAL NÓ AINM BRIATHARTHA

- 4.3** Séimhítear túsconsan ainmfhocail i ndiaidh an ailt uatha mura *d, s, t* an túsconsan
- san ainmneach baininsneach: *tá an bhean thall; gan an bhó*
 - sa ghinideach firinsneach: *mac an fhir; trasna an chuain*
 - sa tabharthach mura n-uráítear (**5.3**): *den chat; don cho(i)s; sa fhreagra; san fhómhar; thar an chnoc, ar an bhonn.*
- 4.4** Séimhítear túsconsan ainmfhocail i ndiaidh na míre gairmí: *a bhean; a fheara.*
- 4.5** Séimhítear túsconsan ainmfhocail i ndiaidh na n-aidiachtaí seo
- *mo, do, a* (firinsneach uatha), *uile*: *mo mhac; do bhróg; a fhéasóg; gach uile fhocal.*
 - *aon, chéad* mura *d, s, t* an túsconsan: *aon bhó amháin; níl aon chiall aige; an chéad bhliain; tosach na chéad bhliana; na chéad bhlianta;*
 - *dhá* [mura dtagann *dhá* ar lorg ceann de na haidiachtaí sealbhacha seo: *a* (baininsneach uatha), *a* (iolra), *ár, bhur*]: *tá dhá theach aige; d'oscail Seán a dhá shúil*
Áirítear *mar a chéile* ina ainmfhocal sa fhrása *dhá mhar a chéile.*
 - *trí, ceithre, cúig, sé*, más é an t-uatha a leanann iad: *trí bhád; féar ceithre bhó; ar chúig phunt; le sé mhí.*

Séimhiú i nDiaidh na Réamhfhocal

- 4.6** Séimhítear an túsconsan nuair atá an t-ainmfhocal nó an t-ainm briathartha faoi réir ag na réamhfhocail seo: **a, de, do, faoi, ionsar, mar, ó, roimh, trí, um**: *é a dhíol; de Shorcha; do ghasúir; faoi bhord; ionsar Phól; mar dhuine; ó bhéal; roimh mhaidin; trí Bhéarla; um Shamhain; trí shioc agus shneachta; roimh Dhia ná Mhuire; ó shagart nó dhochtúir.*

Ní shéimhítear sna fráasáí *faoi deara; faoi seach*. Ní shéimhítear focail dar tús consan bruasach ar lorg *um; um maidin; um Bealtaine.*

- 4.7** Séimhítear an túsconsan de ghnáth nuair atá an t-ainmfhocal nó an t-ainm briathartha faoi réir ag an réamhfhocal **ar**: *ar bhád; ar bhealach; ar bhord (= ar thábla); ar chaoi; ar chor ar bith; ar chuntar; ar dheis; ar dhóigh (= ar shlí); ar dhul amach; ar fhaitíos; ar fheabhas; ar mhodh; ar shiúl (= imithe); ar theacht abhaile dom.*

4.8 Ní shéimhítear

- i bhfrásaí den sórt seo a leanas nuair a chuireann siad staid in iúl: *ar bith; ar bogadh; ar buile; ar cois* (= ar siúl); *ar crochadh; ar díol; ar dóigh* (= ar fheabhas); *ar doimhne; ar fad; ar fáil; ar fán; ar fiuchadh; ar forbhás* (= corrach); *ar fónamh; ar fuaidreamh; ar gor; ar maos; ar meisce; ar seachrán; ar siúl* (= á dhéanamh; tosaithe); *ar tarraingt; ar tiús; ar triomú*
- sna habairtí seo mura bhfuil an t-ainmfhocal á cháiliú (suíomh ginearálta a bhíonn i gceist de ghnáth): *ar barr; ar cairde* (= gan airgead síos); *ar colbha; ar corr; ar deireadh; ar muir; ar tír; ar tosach*. Ach *ar bharr an tí; ar chairde fada; ar cholbha na leapa; ar chorr an bhoird; ar dheireadh an bháid; ar Mhuir Meann; ar thír na hÉireann; ar thosach an tslua*.
- sna frásaí seo d'ainneoin an t-ainmfhocal a bheith cáilithe: *ar ball* [beag]; *ar béal maidine; ar bord* [loinge]

Ní shéimhítear an dara mír de na réamhfhocail chomhshuite seo: *ar feadh; ar fud; ar son; ar tí*.

4.9 Séimhítear an túschonsan nuair atá an t-ainmfhocal nó an t-ainm briathartha faoi réir ag an réamhfhocal **gan**: *gan mhaith; gan mheabhair; fear gan phósadh; cailín gan mhúineadh; fan gan chorraí; fágtha gan chompánaigh*.

Ach ní shéimhítear

- má tá an t-ainmfhocal á cháiliú: *gan cúis ar bith aige leis*
- má tá *gan* i bhfrása ainmfhoclach: *b'fhearr duit gan corraí; abair leis gan pósadh; mol dó gan pingin a chaitheamh*
- más *d, f, s, t* is túslitir don ainmfhocal: *gan dabht* (freagra, sagart, teip); *gan fios, fáth ná siocair; ach d'éalaigh sé gan fhios* [dom].
- más ainm dílis cinnte atá ann: *tháinig tú gan Micheál*.

4.10 Séimhítear an túschonsan nuair atá an t-ainmfhocal nó an t-ainm briathartha faoi réir ag an réamhfhocal **idir** i bhfrásaí áirithe mar *idir mhná; idir dhaoine* (iolra), nó *idir bheag agus mhór; idir ghol agus gháire; idir chorp agus anam; idir fhuil agus chlábar ní aithneoinn é* (i dteannta a chéile), ach nach séimhítear *d, t* ar lorg agus: *idir shúgradh agus dáiríre; idir chléir agus tuath*.

Ach ní shéimhítear i ndiaidh *idir* i gcásanna eile ina léirítear

- spás: *idir breith is baisteadh; idir meán oíche agus maidin; idir dáil is pósadh; idir Corcaigh agus Gaillimh*
- difríocht: *is mór idir pingin agus punt*
- i gcoinne a chéile: *coimhlint idir Seán agus Maitiú.*

4.11 Séimhítear an túschonsan nuair atá an t-ainmfhocal nó an t-ainm briathartha faoi réir ag an réamhfhocal **thar**: *ní fiú thar phingin é; níor fhan sé thar bhliain ann; ní aithneodh sé cat thar chóiste; thar dhuine [eile]; ní raibh thar chúigear acu ann; thar Chorcaigh; thar mholadh beirte; thar dhroichead na habhann; thar chlaí an bhóthair; thar bharr an chnoic; thar Shliabh an Iolair.*

Ach ní shéimhítear i ndiaidh *thar* i bhfrásaí áirithe ina bhfuil ainmfhocail **éiginnte** gan cháiliú agus a bhfuil brí ghinearálta leo: *thar barr (amach); thar bóchna; thar bráid; thar cionn; thar cnoc (soir); thar droichead; thar fóir; thar muir; thar sáile; thar sliabh; thar tír (amach); thar toinn.*

Ní shéimhítear an dara cuid den réamhfhocal comhshuite *thar ceann*: *chuaigh an bhanaltra thar ceann an dochtúra; ach chuaigh an piléar thar cheann an dochtúra.*

4.12 Ní shéimhítear ar lorg na réamhfhocal *ach, ag, amhail, as, chuig, chun, dar, go, go dtí, i, le, murach, ná, os, seachas*: *níor bádadh aon duine ach Tomás; ag Seán; amhail bean; as baile; chuig Tadhg; chun Pádraig; dar féasóg m'athar; go Sasana; go dtí geata; i méadaíocht; le teacht; murach Síle; níos mó ná punt; os cionn; seachas duine ar bith eile.*

4.13 Ní shéimhítear ainmfhocal éiginnte ar lorg *dála, fearacht, timpeall, trasna* ná ar lorg na réamhfhocal comhshuite *ach* i gcorrfrása seanbhunaithe: *fearacht daoine breoite; trasna sléibhte; tar éis báistí; le haghaidh páistí; ach tar éis bháis.*

Séimhiú agus Ainmfhocal Éiginnte sa Ghinideach

4.14 Séimhítear tuiseal ginideach ainmfhocail éiginnte nó ainm briathartha atá faoi réir ag ainmfhocal eile nuair is ainmfhocal iolra dar críoch consan caol an chéad ainmfhocal: *buidéil bhainne; éisc mhara; faochain chapail*, nó nuair a chaolaítear san uatha consan deiridh an chéad ainmfhocail trí infhilleadh: *toirtín aráin choirce; sárú gealltanais phósta.*

I bpáirt den Ghaeltacht séimhítear ainmfhocal atá faoi réir ag ainmfhocal eile, i bhfrása seanbhunaithe, d'ainneoin nach gcaolaítear an chéad ainmfhocal san infhilleadh: *gloine*, (*braon*, *deochanna*) *uisce bheatha* (ar nós *mac Giolla Bhríde*). Ach ní athraíonn seo substaint na rialach.

4.15 Séimhítear tuiséal ginideach ainmfhocail éiginnte nó ainm briathartha atá faoi réir ag ainmfhocal eile nuair is ainmfhocal baininscneach uatha (nach ginideach) an chéad ainmfhocal

- ar lorg focal a léiríonn cainníocht: *cloch phrátaí*; *glac thairní*; *trí spleideog chéille*
- nuair atá an ginideach ina ainm briathartha: *cloch cheangail*; *léim sheachanta*; *bean chaointe*
- nuair atá an ginideach ina ghinideach comhaisnéise i gcás ainmhí nó ruda: *púróg chloiche*; *stail chapail*; *cráin mhuice*; ach *óinseach mná*; *baintreach fir*
- nuair atá an ginideach ina ainmfhocal ábhair: *súil ghloine*; *tine mhóna*; *coinneal chéarach*
- i ndiaidh *beirt*, *dís*: *beirt bhuachaillí*; *dís bhan*.

4.16 Ainneoin a bhfuil ráite in **4.14**, ní gnách séimhiú ar ghinideach ainmfhocail éiginnte nó ainm bhriathartha atá faoi réir ag ainmfhocal eile sna cásanna seo:

- ar *d*, *s*, *t* ar lorg *d*, *l*, *n*, *s*, *t*, ach i gcorrchás: *bean siúil*; *cos deiridh*; *slat tiomána*; *tonn tuile*; *min seagail*; *beirt sagart* ach *maidin shamhraidh* (*sheaca*); ná ar *f* tosaigh, mar gur féidir le séimhiú cuma éiginnte nó ait a chur ar an mbunfhocal sa chaint: *deoir fola* [*fhola* nó *ola*], ach *an ghlóir fhlaithiúnais*
- ar lorg ainm theibí nuair nach ginideach ainm bhriathartha nó ginideach comhaisnéise a bheadh i gceist: *aois gadhair*; *airde fir*; *intleacht mná*; *acmhainn grinn*; ach *cúis gháire* (*ghearáin*, *mhagaidh*), *cabaireacht chainte*
- ar lorg ainmfhocal a chiallaíonn cuid, easpa, iomarca: *ailp feola*; *roinnt bagúin*; *easpa taithí*; *breis bainne*; *an iomarca moille*; *mo chuid cainte*
- ar lorg focal a chiallaíonn ball de dhuine nó d'ainmhí nó d'éan nó páirt de rud: *lámh duine*; *adharc bó*; *crúb coiligh*; *gualainn cnoic*.

Tá focail mar sin ann a ngabhann séimhiú leo mar nach ndearctar orthu mar bhail bheatha níos mó ach mar ábhair iteacháin: *sail mhuice*; *ceathrú chaoireola*; *leis chirce*; *fleasc bhradáin*, nó go meafarach: *baineadh fuil mhairt as* (anrud fola).

- ar lorg ainm bhriathartha a bhfuil réamhfhocal roimhe: *ag tógáil potaí; a iarraidh comhairle; ar chosaint cathracha*; ach amháin i leaganacha seanbhunaithe mar *ag fáil bháis (bhisigh)*

Tá eisceachtaí eile ón rialil seo le fáil sa teanga thall agus abhus, go háirithe le frásaí atá an-choitianta: *ag cur choirce, ag baint mhóna*, etc., ach arís ní athraíonn siad substaint na rialach.

- ar lorg ainmfhocail éiginnte atá ar aon fhoirm le hainm briathartha: *cosaint cúise; fulaingt péine; tiomáint gluaisteáin*
- ar lorg cnuasainm más san iolra atá an ginideach: *saithe beach; scaoth cuileog; buíon fear*; ach *dís fhear; clann mhac; buíon cheoil (chosanta)*
- más gníomhaí an ginideach: *seitreach capaill; géimneach bó; coiscéim coiligh*
- más ginideach pearsanta comhaisnéise an ginideach: *óinseach mná; baintreach fir; a Thiarna Breithimh*
- má chuireann an ginideach pearsanta in iúl cé leis nó cé lena aghaidh duine nó rud: *clann feirmeora; bróg mná; culaith fir*
- má tá an ginideach cáilithe: *oíche gaoithe móire; scian coise adhairce; bean baile mhóir.*

Séimhiú agus Ainmfhocal Cinnte sa Ghinideach

4.17 Séimhítear ainmfhocal cinnte a bhfuil feidhm ghinideach aige agus nach gníomhaí ná cuspóir é d’ainm briathartha atá ar a lorg

- *foireann Dhoire; muintir Sheáin; Coláiste Cholmáin; Cuan Bhaile Átha Cliath; oibríthe Bhéal Feirste*
- *mac fhear an tí; obair bhean an tábhairne; díon shiopa an bhúistéara; Oíche Fhéile Eoin; asal Sheáin nó Mháire*
- *ar aghaidh dhoras an tséipéil; os comhair Sheáin; in aice Chill Airne; faoi choinne pháistí na Gaeltachta; fearacht mhuintir na hAlban; dála Chonradh na Gaeilge; timpeall chósta na hEorpa; trasna Bhá an Daingin*
- *ag cáineadh mhuintir Shligigh; ag moladh chlann an fhir oibre; ag meabhrú theideal gach leabhair; tiománaí bhus a seacht; de réir chaibidil a trí; ach in éadan muintir na hÉireann a bheith sa chogadh; le linn cú m’athar a dhíol; ar tí Ciarán a phósadh; tar éis Gaillimh a fhágáil.*

4.18 Ní shéimhítear

- *Dé* (gach brí), *Déardaoin*, *San*, *purgadóra*, *parthais*, ná roinnt ainmneacha dar tús na réimíreanna *Mo*, *Do*, *Mao(i)l*: *lámh Dé*; *oíche Dé Luain*; *oíche Déardaoin*; *teacht San Nioclás*; *anamacha purgadóra (parthais)*; *Scoil Mobhí*; *Cill Mocheallóg*; *bachall Dochiaróg*; *Coláiste Maolmhaodhóg*
- ar lorg *Féile* (ginideach), *Naomh*, *San*, *Dé* (= lá), *chun*: *Lá Fhéile Pádraig*; *Oíche na Féile Bríde*; *litreacha Naomh Pól*; *dúnmharú San Tomás*; *oíche Dé Máirt*; *chun bean an tí*; *chun Pádraig*
- ainmneacha dílse áirithe a leanann seanrialacha stairiúla: *Lia (Fianna)* *Fáil*; *Tobar Bríde*; *Cúige Mumhan*

4.19 Is de réir rialacha 4.14-15 a shéimhítear

- ainmneacha laethanta, míonna agus teangacha: *Oíche Shamhna*; *maidin Mháirt*; *amhráin Ghearmáinise*; ach *Lá Samhna*; *tráthnóna Sathairn*; *leabhar Béarla*.
- ainm briathartha ginideach a bhfuil cuspóir cinnte nó éiginnte faoi réir aige: *bean chasta an tuirne*; *bean chardála olla*; *seachtain bhailithe na rátaí*; *fir bhuailte an arbhair*; *fir mhúchta tinte*; ach *lucht múchta tinte*; *lá buailte an arbhair*
- an chéad ghinideach de péire ginideach atá araon faoi réir ag focal a thagann roimh an bpéire: *bean choimhdeachta na banríona*; *misneach phobal Latharna*; *triomú mhóin Eoin*; *costas bhainne an naíonáin*. Ach *teach pobail Latharna*; *cliabh móna Eoin*; *buidéal bainne an naíonáin*. Sna trí shampla dheireanacha tá an tríú focal faoi réir ag an gcéad cheann agus ní ag an dara ceann.

4.20 Séimhítear ainmfhocal atá ar lorg foirm stairiúil den chopail: *ba dhuine mór é*; *ní leis ab fhaillí é*; *ar shagart é?* *nár chapall maith é?* *cheap sé gur ghadaí é*; *níorbh fheirmeoir é*; *murar bhád é*; *fear dar shloinne Ó Néill*.

Maidir le séimhiú ar shloinne agus uimhreacha ainmfhoclaíochta féach 4.25-35.

SÉIMHIÚ AR AN AIDIACHT

4.21 Séimhítear aidiacht aitreabúideach ar lorg a hainmfhocail go hiondúil

- más focal baininscneach uatha nach ginideach a hainmfhocal: *tá (feicim) an bhean dhubh chéanna ag filleadh; don spideog bheag bhídeach; a Mháire Bhán; costas an fiche (tríocha, etc.) bó bhán; meáchan an dara (tríú, etc.) caora bheag; trí fichid feirm mhór; ag déanamh obair mhaith*
- más firinscneach uatha sa ghinideach nó sa ghairmeach a hainmfhocal: *bás Sheáin Mhóir; bréagán an gharsúin bhig; muintir an tí ósta mhóir; a fhir bhig; a dhuine chroí (chléibh)*
- más iolra dar críoch consan caol a hainmfhocal: *tá (feicim) na fir mhóra chéanna ag obair; leis na heitleáin dhearga; do na lachain fhiáine; ag canadh amhráin Ghearmáinise*
- más *beirt* an t-ainmfhocal atá á cháiliú aici: *beirt bheaga*
- má tá *beirt* á cháiliú ag ainmfhocal chomh maith le haidiacht: *an bheirt fhear (bhan) bheaga; neart bheirt fhear (bhan) mhóra*
- má tá a hainmfhocal san uatha agus é á cháiliú ag bunuimhir ó *dhá* go *naoi... déag*: *dhá (trí, ... deich) naomhóg dhubha; luach an dá shiopa mhóra; luach na dtrí (gceithre ... naoi) long déag mhóra*
- ar lorg *idir* i gcás comhairimh: *páistí idir bheag agus mhór.*

4.22 I gceantair áirithe den Ghaeltacht ina séimhítear an gnáth-ainmfhocal sa tabharthach uatha ar lorg réamhfhocail agus an ailt séimhítear an aidiacht a leanann é mar an gcéanna: *ar an bhaile mhór; sa ghleann fhada; faoi ualach trom.*

Ach i gceantair arb é urú ar an ainmfhocal is iondúil iontu ní shéimhítear an aidiacht fhirinscneach fiú amháin sna cásanna ina séimhítear an t-ainmfhocal: *ar an mbaile mór; don (den, sa) bhád bán; faoi ualach trom.* Féach freisin **5.3**.

4.23 Ní shéimhítear de ghnáth

- na haidiachtaí *seo, sin*: *an bhean seo, na fir sin*
- *déag* ach de réir **4.35**
- aidiachtaí a thagann ar lorg dobhriathra áirithe nó ar lorg aidiachtaí áirithe a úsáidtear mar dhobhriathra: *maidin sách fuar; bróg cuibheasach trom; bliain réasúnta tirim*

Ach séimhítear iad áit a séimheofaí aidiacht fhaisnéiseach: *b'fhearr a rinne Seosamh é; ba dhá mheasa mar a rinne Peadar é.*

- aidiacht sa ghairmeach firinsneach más ainm ceana nó brí mheafarach atá i gceist: *a ghrá geal; a mhuirnín bán; a athair beag; órú a leanbh beag deas; a chailín beag; a dheartháir dílis; ach a dhuine chroí (chléibh)*
- an aidiacht i logainmneacha áirithe ina maireann seanleaganacha siochta: *Inis Meáin; Leitir Móir; Leitir Ceanainn; Béal an Átha Buí; Baile an Tí Móir; muintir an tSratha Báin; Muir Meann*
- aidiachtaí a bhfuil an t-ainmfhocal iolra *caoirigh* á cháiliú acu: *na caoirigh beaga bána.*

Sna frásaí *gach uile bhean beo, an mhí seo caite, tá beo, caite* gan séimhiú mar ní aitreabúideach iad ach faisnéiseach.

4.24 Séimhítear aidiacht fhaisnéiseach

- ar lorg foirm stairiúil den chopail: *ba (níor, gur, nár) bhreá é; ba é ab fhearr; ba cháidhe cheansaithe í ná é; ar (nár) cheart é? nárbh fhearúil an fear é? murarbh fhíor é*
- ar lorg na ndobhriathra *ní b', ní ba: ní b'fholláine; ní ba fhreagraí*
- ar lorg *dhá, trí, ... sé: ba dhá mheasa ansin é.*

SÉIMHIÚ AR SHLOINNTE

4.25 Áirítear an chuid de shloinne a leanann *Ó, Uí, Ní, Mac, Mhic*, etc., mar ainm dílis sa ghinideach. Is iondúil go gcuirtear rialacha **4.3-24** i bhfeidhm ar na sloinnte, idir ainmfhoclach agus aidiachtach.

4.26 Sloinnte ainmfhoclacha: *Máire Ní Bhroin; Úna Nig Fhloinn; Bean Uí Chathasaigh; teach Chaoimhín Uí Ghliasáin; bád Liam Mhig Fhinn; an Sagart Mac Pháidín; scéalaíocht Chéitinn; caint an Fheirtéaraigh; iníon an Bhreatnaigh; fear de Sheoigheach; bráthair de Dhochartach; óráid Sheáin Mhic Giolla Phádraig.*

Ach ní shéimhítear go hiondúil

- ar lorg *Ó: Tomás Ó Cathail*
- ar lorg *Mac* i gcás bhunús na sloinnte: *Pól Mac Mathúna*
- *c* nó *g* ar lorg *Mhic* nó *Nic*: *Brid Nic Cárthaigh; bád Sheáin Mhic Grianna*
- sloinnte iasachta (idir shean agus nua) ar lorg ainm phearsanta: *leabhair Thomáis Bairéid; saothar Thomáis Page*
- sloinnte ina bhfuil *de*: *a Sheáin de Búrca.*

4.27 Sloinnnte aidiachtacha: *Máire Chaomhánach; seoladh Mháire Chaomhánach; a Nóra Bhreatnach; airgead Phádraig Dhéisigh; a Shéamais Bhiataigh.*

SÉIMHIÚ AR UIMHREACHA

4.28 Séimhítear idir uimhreacha ainmfhoclacha agus uimhreacha aidiachtacha go hiondúil mar a shéimheofaí ainmfhocal coitianta de réir rialacha **4.3-14** agus **4.20**: *an bheirt amadán; ainmneacha an chúigir; don cheathrar (chúigear) fear; mo mhíle punt; do sheisear mac; a thrí ghuí; a sheachtú cluiche; ár gcéad bheirt; an chéad chéad; an chéad mhíle punt; na chéad cheithre ghloine; bainne an chéad fhiche bó; aon chúig acra; aon chúigiú; trí chéad; cúig dheichniúr; ceithre dhara rang; sé dheich; thar thriúr (thríocha) fear; roimh thrí lá; mar dhara máta; ar thriúr rang an mháistir eile; dhá phunt ar fhichid; ar fhiche slí; trí cinn fhichead; ba sheacht measa mar sin é.*

4.29 Ní séimhítear

- *fiche, fichiú, fichithe, i gcodáin: a dó ar fiche a trí; trí fichiú den talamh; a seacht déag de fichithe*
- *uimhir aidiachtach (ach amháin chéad) ar lorg an ailt san ainmneach agus sa ghinideach: an dara bean; rothar an ceathrú gasúr (bean); ach don (den, sa) chúigiú rang*
- *i gcásanna áirithe ar lorg an ailt (4.31).*

4.30 Tabhair faoi deara nach gcuirtear rialacha **4.14-20** i bhfeidhm ar uimhreacha go hiondúil: *feirm trí bhó; saibhreas seisear mac na baintrí; ag ainmniú tríocha oileán an locha; ag aithris trí thréith na Féinne; in éadan seachtú haithne Dé.*

Ach séimhítear *beirt* idir dhá ainmfhocal i bhfrásaí mar *clann bheirt deartháireacha; breithiúnas bheirt mholtóirí* cibé acu baininsneach nó firinsneach an chéad ainmfhocal.

4.31 Séimhítear na huimhreacha ainmfhoclacha ar lorg an ailt *an*, má tá feidhm ghinideach acu mura *d, f, s, t* an túschonsan: *báid an chúigear (chaoga, mhíle, mhilliún) fear; tús an mhíle is cúig chéadú bliain; ach costas an fiche cathaoir.*

4.32 Séimhítear *dó* ar lorg *nó*: *ceann nó dhó*.

4.33 Séimhítear *dhá* mura bhfuil *an, aon, don, den, faoin, ón, sa, chéad* roimhe: *le dhá bhuille; in dhá áit; ar dhá gcú; céad is dhá lá; ach an (aon, don, sa, an chéad) dá chapall*.

4.34 Séimhítear an orduimhir *c(h)éad* i ndiaidh an ailt de ghnáth: *an chéad fhear; clann an chéad mhic; an chéad bhean; clann na chéad mhná; na chéad uain; teacht na chéad uan; ar feadh na chéad bhlianta den Réabhlóid; don chéad fhear*.

Ach féach **12.11**.

4.35 Séimhítear *déag* ar lorg *guta*

- sa fhrása *dó dhéag*: *a dó dhéag; leabhar a dó dhéag; aon déag nó dó dhéag de bheithigh*
- más cuid de bhunuimhir atá ag cáiliú ainmfhocal uatha é: *aon lá dhéag; seacht mí dhéag; sé theach tábhairne dhéag*.

Ach *dhá bhróg (bhróig) déag; trí bliana déag; trí oíche Shathairn déag; an t-aonú (dóú, ... naoú) cú déag*.

SÉIMHIÚ AR AN mBRIATHAR

4.36 Is iondúil go séimhítear foirmeacha neamhspleácha an bhriathair sa táscach caite agus gnáthchaite, agus sa choinníollach: *mholamar; mholtá; mholtaí; mholfaidís; mholfaí*.

4.37 Ní shéimhítear go hiondúil

- an briathar *abair*: *dúramar; deirinn; deirtí; déarfaidís; déarfaí*. Ach féach **20.15**.
- táscach caite an bhriathair *faigh*: *fuair; fuaireamar*
- an saorbhriathar caite ach amháin i gcás na mbriathra *bí, feic, clois, cluin, téigh, tar*: *moladh é; deineadh; dúradh; tugadh iad; fuarthas; ach bhíothas; chonacthas; chualathas; chuathas; thángthas*.

SÉIMHIÚ I LÁR COMHFHOCAIL

4.38 Is iondúil go séimhítear túschonsan an dara (tríú, etc.) mír de chomhfhocal mura dtagann péire de na litreacha *d, l, n, s, t* le chéile ag an

nascphointe: *ainmfhocal; breischéim; drochdhuine; inchurtha; an-mhaith; dea-bholadh; fíor-chorrdhuine*

Ach ardsagart; catsúil; ardtiarna; ilsiolla; inseolta; lánsásta; leasdeartháir; seansaighdiúir; státseirbhíseach; fad-dúiseacht; glas-snaidhm.

4.39 Ní shéimhítear i gcás roinnt comhfhocal seanbhunaithe mar *coiscéim; éadóchas; éadomhain; eascara; fardoras; foirceann.*

4.40 Déantar athruithe eile in ionad an tséimhithe i gcásanna eile: *éagóir (éa+cóir); éigeart (éi+ceart); éadrócaire (éa+trócaire); éidreoir (éi+treoir); dornasc (dorn+nasc); iarbhír (iar+fíor); iargúil (iar+cúil); atuirse (ath+tuirse); leataobh (leath+taobh).*

CAIBIDIL 5

NA RÉAMHLITREACHA

- 5.1** Is é is réamhlitir ann litir a chuirtear roimh thúsleitir focail i gcásanna áirithe: *ár mbád*; *bhur n-athair*; *an t-eolas*; *a hathair*; *an tslat*.

AN tURÚ

- 5.2** Is é is ciall d'urú sa teanga scríofa consan nó consain a chur roimh thúsconsan focail (ach amháin *t* roimh *s*) nó *n* a chur roimh thúsghuta. 'An focal a urú' nó 'an túsleitir a urú' a deirtear.

Ní uraítear *h, j, l, m, n, q, r, s, v, w, x, y, z* ná ní uraítear guta más *n* is críoch don fhocal roimhe.

Seo liosta de na consain inuraithe agus na litreacha a uraíonn iad faoi lúibíní rompu: *(m)b*; *(g)c*; *(n)d*; *(bh)f*; *(n)g*; *(b)p*; *(d)t*.

Fuaimnítear focal ina bhfuil consan uraithe faoi mar nach mbeadh an sean-túsconsan ann, ach amháin go bhfuaimnítear an grúpa *ng* i dtosach nó i lár nó i ndeireadh focail mar chonsan ar leith ann féin: *i ngrá*; *ceangal*; *rang*.

Urú ar an Ainmfhocal

- 5.3** Uraítear an t-ainmfhocal (cibé acu ainmfhocal uimhriúil nó a mhalairt é) sa tabharthach uatha ar lorg an ailt i ndiaidh na réamhfhocal *ag, ar, as, chuig, dar, faoi, le, ó, roimh, thar, trí, um*, mura *d, t* an túsconsan agus mura séimhítear an túsconsan (**4.3**): *ag an gcluiche*; *ar an mbád*; *chuig an mbanaltra*; *um an mbia*; *leis an bhfiche fear*; *cuir an cúig ar an gceathair* (cártaí).

Tá comhaitheantas ag séimhiú i gcásanna mar seo freisin: *ag an chluiche*; *ar an bhád*; *ar an mhála*; *chuig an bhanaltra*; *tríd an Bhearnas Mhór*. Féach freisin **4.22**.

Uraítear *t* sa fhrása *um an dtaca*. Ach *faoin doras; ar an talamh; leis an triúr; ar an urlár*.

I bpáirt den Ghaeltacht uraítear *d, t*, sna cásanna seo freisin; *fén ndoras; ar an dtalamh*. In áiteanna eile uraítear an túschonsan ar lorg *den, don, sa*, mar an gcéanna; *den bhfear, don mbean, sa mbaile*.

- 5.4** Uraítear an t-ainmfhocal ar lorg an ailt sa ghinideach iolra: *seolta na mbád beag; scoil na gcailíní óga; ag maisiú na dtithe; ceol na n-éan; tír na nAlbanach; bás na gcéadta duine*.
- 5.5** Uraítear an t-ainmfhocal ar lorg na n-aidiachtaí sealbhacha iolra agus i ndiaidh *ár dhá, bhur dhá, a* (iolra) *dhá: ár n-athair; bhur bpáistí; a ngluaisteán; ár dhá gcapall; bhur dhá dteach; a dhá gcroí*.
- 5.6** Uraítear an t-ainmfhocal ar lorg *seacht, ocht, naoi, deich: seacht nduine; ocht gcinn; naoi mbliana; deich gcloigne; seacht gcéad; ocht bhfichid; naoi ndeich*.
- 5.7** Uraítear an t-ainmfhocal ar lorg an réamhfhocail *i* agus i gcorrleagan eile: *i mbaile; i dtír; i mbliana; ar gcúl; ar dtús; ar ndóigh; go bhfios dom; cá bhfios dom?*
- Cuirtear litir an uraithe leis an réamhfhocal *i* roimh ghuta: *in oráiste; in Éirinn*, agus i gcorrchás eile (**5.10** n, **22.2**).
- 5.8** Bíonn urú díreach i ndiaidh ainmfhocail i roinnt logainmneacha: *Sliabh gCua; an Muileann gCearr; Loch nEathach; Muir nIocht; Mainistir Ó dTorna*.

Urú ar an Aidiacht

- 5.9** Féadtar na horduimhreacha *ceathrú, cúigiú* a urú ar lorg an ailt sa tabharthach uatha (ach amháin ar lorg *don, den, sa*): *ar an gceathrú (ceathrú) fear. Ach den (don, sa) cheathrú háit*.
- 5.10** I gcásanna eile uraítear, de ghnáth, aidiacht aitreabúideach a thagann roimh a hainmfhocal mar a d'urófaí ainmfhocal: *seolta na dtrí bhád; i gcaitheamh na gcúig bliana; ar an gcéad (chéad) áit; ár gcéad mhac; bhur gcúigiú hiníon; ár dhá gcúigiú [cuid]; i ngach áit; i dtrí mhála*.

Ach: *in dhá áit (chás, sheomra, etc.)*.

Uraítear *céanna* sa fhrása *mar an gcéanna*.

Ní uraítear na haidiachtaí sealbhacha *do, mo: i do chodladh, i mo shuí*.

5.11 Uraítear breischéim aidiachta ar lorg *seacht*, *ocht*, *naoi*, *deich*, más feidhm dhobhriathartha atá léi: *ba sheacht bhfearr ansin é; ba sheacht ndícheallai a d'oibrigh Cóilín.*

AN RÉAMHLITIR T

5.12 Cuirtear *t* roimh thúsghuta ar lorg an ailt uatha

- in ainmfhocal firinsneach ainmneach: *tá (feicim) an t-éan sa nead; gan an t-ór; chun an tAifreann a ofráil.*

Fágтар an *t* ar lár in *an iomad; an oiread; an euro* (aonad airgid).

- in *aon, aonú, ocht, ochtar, ochtó, ochtódu, ochtú* san ainmneach: *an t-aon bhean amháin; an t-aonú háit déag; an t-ocht gcéad bliain; an t-ochtar eitleoirí; an t-ochtó easpag; an t-ochtódu seachtain; an t-ochtú caora; chun an t-aon bhean déag a lorg; d'fhonn an t-aonú háit déag a líonadh; ar tí an t-ocht míle fear a scriosadh; ag iarraidh an t-ochtó teachta a thoghadh; tar éis an t-ochtódu leathanach a léamh; ar aigne an t-ochtú leabhar a scríobh; le cois an t-ochtar sin a bheith ar an bhfoireann.*

Fágтар an *t* ar lár má tá an uimhir ag cáiliú ainmfhocail a bhfuil feidhm ghinideach aige (mura gníomhaí nó cuspóir é d'ainm briathartha a leanann é): *ag moladh an aon bhean (imreoir) déag; ag líonadh an aonú háit déag; i gceann an ocht gcéad bliain; bás an ochtar fear; ní chun an ochtó sagart a bhí mé; deireadh an ochtódu bliain; tosach an ochtú lá. Ach chun an t-ochtar fear a dhaoradh.*

5.13 Cuirtear *t* roimh *s* ar lorg an ailt uatha mura *c, f, m, p, t, v* a leanann *s*

- in ainmfhocal baininsneach nach ginideach: *tá an tslat anseo; ar an tslí; gan an tseamair; mar an tsnaois; roimh an tsrón; seachas an tsúil*
- in ainmfhocal firinsneach ginideach ach amháin *seascad* (<*seasca*), *seachtód* (<*seachtó*): *teach an tsagairt; chun an tsiopa; in aice an tslabhra.*

Tagann na huimhreacha ainmfhoclacha *seisear, seachtar* faoin riail chéanna, fiú amháin nuair atá feidhm ghinideach gan infhilleadh (9.24-36) acu; *airgead an tseisir (tseachtair); airgead an tseisear (tseachtar) fear.*

5.14 Ní chuirtear *t* roimh *s* i gcásanna mar seo: *os cionn an seachtód; bás an seasca (seachtó) fear; an seachtú (seachtódu) bean; don séú (seachtú) bó; i dteannta an sé chéad punt; aon salann; an chéad sagart; an-sásta;*

inseolta; bean sléibhe. Ach féadtar úsáid a bhaint as ar lorg réamhfocail agus an ailt uatha le hainmfhocal firinsneach: *ag an tsagart; don tseanduine; den tsalann*.

5.15 Cuirtear *t* roimh *s* i ndiaidh ainmfhocail dar críoch *-n* i ndornán ainmneacha dílse stairiúla: *Clann tSuibhne; Cionn tSáile*.

AN RÉAMHLITIR H

5.16 Cuirtear *h* roimh fhocal dar tús guta i ndiaidh focail áirithe dar críoch fuaim ghutach agus nach gcuirfeadh séimhiú ná urú ar chonsan, mar a leanas

- roimh ainmfhocal nó ainm briathartha dar tús guta ar lorg
- *a* (aidiacht shealbhach bhaininsneach uatha) [+ *dhá*]: *d'fhág Síle a háit; chonaic sí a [dhá] hiníon*
- *cá*: *cá háit?*; *cá haois tú?*
- *Dé* (=lá) *Dé hAoine*
- *le*: *le hairgead; le hithe; le hól*
- *go* (réamhfhocal): *go hÉirinn*
- *na* (foirm den alt, nuair nach n-uraítear): *ainm na háite; na héin; sna hionaid sin*
- *Ó*: *sin é Seán Ó hÓgáin; do Thomás Ó hAllacháin*
- orduimhreacha dar críoch guta: *an dara (tríú, fichiú, céadú) hoscailt; an t-aonú (dóú) háit déag*
- *trí, ceithre, cúig, sé* i gcás *uair* agus *orlach* a n-úsáidtear leagan iolra díobh: *trí (ceithre, sé) huair; cúig horlaí*
- *ní* (copail dhiúltach) i gcás ainmfhocail a fheidhmíonn mar aidacht: *ní hairí air síntiús; ní heol dom é*.
- roimh aidacht ar lorg
- *a* (mír uimhriúil): *a haon; a hocht*
- *cá*: *cá hiontaí?*
- *chomh*: *chomh hard liom*
- *go* (mír dhobhriathartha): *go hálainn*
- *na* (foirm den alt, nuair nach ndéantar urú): *na hocht gcinn; i gcaitheamh na haon seachtaine amháin seo*
- *le*: *le haon airgead*

- roimh fhorainm ar lorg, *cé, ní, le: cé hé (hí, hiad); ní hé (hí, hiad, hea); le hí a phósadh*
- roimh bhriathar ar lorg na míre briathartha ordaithí *ná: ná himigh; ná hóltar*
- i gcorrchás eile: *ní hamhlaidh atá; ní hionann iad; ní haon iontas é.*

Ach *trí (ceithre, sé) úll; go dtí iad; óladh é; inné a itheadh iad; ar (cár, gur, má, etc.) éisteadh leis; cé air a bhfuil an milleán?*

An Tabharthach i nDiaidh an Ailt Uatha

5.17 Seo na gnáthrialacha a leantar i gcáipéisí oifigiúla stáit, agus a úsáidtear go coitianta i dtráchtanna an ghraiméir seo.

- Uraítear an t-ainmfhocal ar lorg an ailt i ndiaidh na réamhfhocal *ag, ar, as, chuig, dar, faoi, le, ó, roimh, thar, trí, um*. Ní athraítear an aidiacht.
- Séimhítear an t-ainmfhocal ar lorg *den, don, sa*. Ní athraítear an aidiacht.
- Ní athraítear *s* tosaigh in ainmfhocal firinscneach, ach cuirtear *t* roimh *s* in ainmfhocal baininscneach: *ar an saol seo; sa samhradh; ar an tsráid; den tsúil*.
- Ní athraítear *d, t*, i dtús ainmfhocail: *ar an doras; sa talamh*.

Ainmneacha na litreacha

5.18 Cuirtear *h, n, t* agus fleiscín roimh ainm litreach dar tús guta mar a dhéantar i gcás gnáth-ainmfhocal ach amháin nach ligtear an fleiscín ar lár ar lorg *h* aon uair: *an t-a; an t-e fada; an t-f mór; an t-l dearg; abair na h-r-anna go bríomhar; fuaimniú na n-u-anna; ag dathú na n-s-anna; ag bailiú na n-x-anna*.

Ní dhéantar aon athrú tosaigh ar ainm dar tús consan: *leithead an z; ag tarraingt an b; ar an p; ag crosáil na t-anna*.

Áirítear ainmneacha grúpaí litreacha mar ainmfhocal amháin: *an t-abc; cuireadh ar leataobh an t-mh a bhí san fhocal cónaí; ag cleachtadh na n-ng-anna tosaigh*.

Is féidir ainmneacha na litreacha a scríobh ina bhfocail freisin (1.1) ach is iad na rialacha céanna a leantar sa chás sin.

Féach freisin: *abair an tAdhmaím do Dhia*.

Litreacha mar Réimíreanna

5.19 I gcás go n-úsáidtear litreacha mar réimír i dtéarmaí mar *s-fhithiseán*, *p-chineál*, *r-phróiseas*, *y-chrómasóm*, *x-gha*, agus *x-ghathaigh*, cuirtear na gnáthrialacha i bhfeidhm orthu: *faigh an t-fhithiseán*; *luach an p-chineáil*; *de réir an r-phróisis*; *ar an y-chrómasóm*; *an t-x-gha*, *d’x-ghathaigh sé*, *mura n-x-ghathaíonn tú*.

CAIBIDIL 6

AN tINFHILLEADH

- 6.1 Infhilleadh** a thugtar ar na hathruithe a ghabhann foircinn focal chun feidhmeanna éagsúla na bhfocal a thaispeáint: *fear, fir; mór, móire; buail, buailigí*.
- 6.2 Caolú:** Sa teanga labhartha is minic a dhéantar consain chaola de chonsain leathana i ndeireadh focal, agus uaireanta ina lár, le linn na focail a infhilleadh. Caolú a thugtar ar an athrú sin. Sa teanga scríofa cuirtear an t-athrú in iúl trí athrú gutaí roimh an gconsan caolaithe. Léiríonn an tábla seo a leanas na príomhathruithe a dhéantar sna gutaí de bharr chaolú na gconsan.

<i>roimh chaolú</i>	-ea-	-ea-	-éa-	-ia-	-ia-	-ío-	-io-	-iu-
<i>arna gcaolú</i>	-i-	-ei-	-éi-	-éi-	-iai-	-í-	-i-	-i-
<i>gan chaolú</i>	fear	each	éan	iasc	rian	íol	fionn	fliuch
<i>caolaithe</i>	fir	eich	éin	éisc	riain	íl	finn	fliche

Sna cásanna eile is iondúil nach ndéantar d’athrú ar na gutaí ach *i* a chur isteach roimh an gconsan atá le caolú. Tá na cásanna is tábhachtaí sa chéad tábla eile.

<i>gan chaolú</i>	at	dán	aer	aol	ceol	óg	bun	uan	úr
<i>caolaithe</i>	ait	dáin	aeir	aoil	ceoil	óig	buin	uain	úir

- 6.3 Leathnú:** Próisis chontrártha is ea leathnú agus caolú. Na hathruithe gutaí a ghabhann le caolú is iad a ghabhann le leathnú de ghnáth ach san ord contrártha. Léiríonn an chéad tábla eile na príomhathruithe.

<i>roimh leathnú</i>	-ei-	-éi-	-i-	-í-	-ui-	-ui-
<i>arna leathnú</i>	-ea-	-éa-	-ea-	-íó-	-u-	-o-
<i>gan leathnú</i>	greim	tincéir	mil	feadaíl	cuir	fuil
<i>leathnaithe</i>	greama	tincéara	meala	feadaíola	cur	fola

Sna cásanna eile is iondúil nach ndéantar d’athrú ar na gutaí ach *i* a ligean ar lár roimh an geonsan atá le leathnú.

buachaill	cóir	fearúil	grósaeir	siúil	troid
buachalla	córa	fearúla	grósaera	siúlaim	troda

Eisceacht: roinn, ranna.

Uaireanta déantar athrú gutaí san infhilleadh gan caolú ná leathnú a bheith i gceist: *crios, creasa; fios, feasa.*

6.4 Coimriú: Is é rud é coimriú an litir ghutach nó na litreacha gutacha atá idir dhá chonsan a ligean ar lár san infhilleadh: *imir, imrím; saibhir, saibhre; leathan, leathnú.*

Is minic caolú nó leathnú ag gabháil leis an gcoimriú: *coinneal, coinnle; cathair, cathrach; domhain, doimhne.*

6.5 Téarmaí is ea ‘inscne,’ ‘uimhir,’ ‘pearsa,’ ‘tuiséal,’ ‘díochlaonadh’ a bhaineann le foirmeacha focal i gcónaí nó de ghnáth.

6.6 Inscne: An t-ainmfhocal, an t-alt, an forainm pearsanta, an forainm réamhfhoclach agus an aidiacht, sin iad na ranna cainte a ngabhann inscne leo. Ní hionann inscne agus gnéas. Le nithe beo (daoine, ainmhithe, plandaí) a bhaineann gnéas, ach is focail a bhíonn i gceist nuair a thráchtar ar inscne. Tá dhá inscne sa Ghaeilge, *baininscne* agus *firinscne*. De ghnáth freagraíonn focal firinscneach do rud fireann, agus focal baininscneach do rud baineann, ach ní i gcónaí é. Focal firinscneach is ea *cailín* agus focal baininscneach *stail*; agus tá na mílte focal firinscneach agus baininscneach ann mar ainmneacha ar rudaí gan ghnéas mar *cloch, cosán, sonas, eagla*.

6.7 Uimhir: An t-ainmfhocal, foirm tháite an bhriathair, an t-alt, an forainm pearsanta, an forainm réamhfhoclach agus an aidiacht, sin iad na focail a ngabhann uimhir leo. Tá dhá uimhir sa Ghaeilge, **an uimhir uatha** (*an t-uatha*) agus **an uimhir iolra** (*an t-iolra*). An uimhir uatha a úsáidtear

nuair atá rud amháin i gceist; an t-uatha nó an t-íolra, de réir dhálaí na habairte, nuair atá níos mó i gceist.

- 6.8 Pearsa:** Foirm tháite an bhriathair, an forainm pearsanta, an forainm réamhfhoclach agus an aidiacht shealbhach atá i gceist anseo. Tá trí phearsa ann. Don chainteoir a thagraíonn **an chéad phearsa**, don mhuintir a labhraítear leo a thagraíonn **an dara pearsa**. An **tríú pearsa** den fhocal a úsáidtear i ngach cás eile. Freagraíonn tuiseal gairmeach an ainmfhocail don dara pearsa, agus na tuisil eile don tríú pearsa de ghnáth.

Uaireanta tá brí ghinearálta leis an dara pearsa: *ba dhóigh leat* (= *le duine*) *go bhfuil báisteach air*.

- 6.9 Tuiseal:** An t-alt, an t-ainmfhocal, an forainm, an aidiacht agus an t-ainm briathartha na ranna cainte a bhfuil tuiseal acu. Cé gur minic a athraíonn foirm an fhocail de réir a fheidhme san abairt, ní le feidhm ach le foirm a bhaineann tuiseal. Tá a lán saghsanna feidhmeanna ag an ainmfhocal ach níl ach ceithre thuisseal aige.

Seo iad tuisil na Gaeilge: **an tuiseal ainmneach** (*an t-ainmneach*), **an tuiseal tabharthach** (*an tabharthach*), **an tuiseal ginideach** (*an ginideach*) agus an **tuiseal gairmeach** (*an gairmeach*).

- 6.10 Díochlaonadh:** Nuair a leagtar foirmeacha éagsúla focail amach in ord de réir uimhreach agus tuisil, agus uaireanta de réir inscne freisin, deirtear go bhfuiltear ag díochlaonadh an fhocail. Is iad an t-alt, an t-ainmfhocal, an aidiacht agus an t-ainm briathartha na ranna cainte a dhíochlaontar.

CAIBIDIL 7

AN tALT

- 7.1 Aidiacht a cháilíonn an t-ainmfhocal is ea an t-alt. Níl ach alt amháin sa Ghaeilge, an t-alt cinnte. Is mar seo a dhíochlaontar é.

tuiséal	uatha		iolra
	firinscneach	baininscneach	(an dá inscne)
ainmneach	an	an	na
tabharthach	an	an	na
ginideach	an	na	na
gairmeach	—	—	—

- 7.2 Déantar cumaisc den alt agus focail áirithe: *cén* (< *cé an*); *den* (< *de an*); *don* (< *do an*); *faoi* (< *faoi an*); *ón* (< *ó an*); *san* (< *i an*) roimh ghuta nó roimh *fh* + guta; *sa* (< *i an*) i ngach cás eile; *sna* (< *i na*): *cén fear?* *den traein*; *don gharsún*; *faoi uisce*; *ón sagart*; *san aer*; *san fhocal*; *sa phóca*; *sa fhliuchras*; *sna báid*.
- 7.3 Roimh a ainmfhocal agus cibé focail eile atá ag cáiliú an ainmfhocail a chuirtear an t-alt de ghnáth: *an post*; *an tríú duine*; *an uile áit*; *fear an tí*; *Sliabh na mBan*.
- 7.4 Go hiondúil is ionann uimhir, inscne agus tuiseal don alt agus dá ainmfhocal: **an fear**; *hata an fhir*; **na fir**; *hataí na bhfear*; *feicim an bhean*; *gúna na mná*; *ar na mná*; *gúnaí na mban*; *fás na haon oíche*; **an dá chapall**; **an fiche bó**; *hata an dara bean*; *teach na chéad mhná*. Ach má luíonn *trí*, *ceithre*, ... *naoi*, *deich* idir an t-alt agus a ainmfhocal, úsáidtear iolra an ailt, cibé uimhir atá ag a ainmfhocal mura *céad*, *míle*, *milliún* é: **na trí bhó**; **na cúig rothar déag**. Ach **an trí chéad teach**; **an**

seacht gcéad fear; an ceithre mhíle dhéag gunna; an naoi milliún déag is fiche punt.

Feidhmeanna an Ailt

7.5 Is é príomhfheidhm atá ag an alt ainmfhocal a dhéanamh cinnte a bheadh éiginnte gan é: *tháinig an Brianach; sa samhradh; go dtí an Cháisc; bhí an Domhnach fliuch; an Seán Ó Murchú atá i Sasana.*

7.6 Úsáidtear an t-alt i logainmneacha

- leis na hilchríocha (ach amháin *Meiriceá*): *an Eoraip; an Astráil*
- le tíortha seanbhunaithe: *an Bhreatain Mhór; an tSín; an Spáinn*
- le roinnt bailte móra agus sráidbhailte: *an Róimh; an Ómaigh; na Cealla Beaga*
- roimh *Mumhain* (ach amháin ar lorg *Cúige*): *sin an Mhumhain; sa Mhumhain; Craobh na Mumhan; ach Cúige Mumhan.*
- le roinnt sléibhte: *an Mhucais; an Mhangarta*
- le beagnach gach abhainn: *an Danóib; an Life*
- le farraigí áirithe: *an Mheánmhuir; an tAigéan Atlantach.*

7.7 Ní gnách an t-alt i logainmneacha sna cásanna seo

- le *Sasana*, ná le roinnt tíortha eile: *Paragua, Iamáice*
- le formhór na bhfarraigí is na lochanna: *Muir nIocht; Muir Meann; Loch nEathach*
- roimh *Éire, Albain, Gaillimh* ach amháin sa ghinideach: *bhuaigh Gaillimh; i nGaillimh; Contae na Gaillimhe*

Fágтар an t-alt ar lár roimh *Éireann* i dteidil reachtúla áirithe; *Dáil (Seanad, Raidió Teilifís, Iarnród, Tuaisceart) Éireann*, agus i seanleaganacha: *oileán iathghlas Éireann; ...feara Éireann ná a mná*. Ní hionann an bhri a bhaintear as an teideal polaitiúil *Tuaisceart Éireann* agus as an ngnáthabairt *tuaisceart na hÉireann*.

7.8 Úsáidtear an t-alt roimh ainm teibí agus roinnt ainmfhocal eile más le brí fhorleathan a úsáidtear iad: *tá an radharc go holc aige; togha na sláinte; saol an duine; gairm an tsagairt; an caidreamh idir an tionscal agus an ollscoil.*

Ach ní úsáidtear é

- i leaganacha mar *cad is uaisleacht ann? cad é an ní meisce? is é [an] deireadh é*
- i natháin áirithe: *ní thagann ciall roimh aois; tosach sláinte codladh*
- nuair nach bhfuil brí fhorleathan leis an ainmfhocal: *bhí fearg (eagla, etc.) orm.*

- 7.9 Úsáidtear an t-alt idir *cé*, *cad é* agus ainmfhocal de ghnáth: *cén fear; cad é an rud é sin? cé na fir iad sin?*
- 7.10 Úsáidtear an t-alt nuair atá aidiacht thaispeántach ag cáiliú an ainmfhocail: *an fear sin; an leabhar seo; ciall na mná úd*. Ach ní hiondúil é a úsáid
- sa ghairmeach: *a fhir úd thall! a bhean sin! a ghiolla seo!* [Níl aon ghairmeach ag an alt]
 - más ainm duine áirithe an t-ainmfhocal: *le Pádraig seo againne; Cáit Ní Bhriain úd*
 - má cháilíonn ainm duine an t-ainmfhocal: *bríste seo Chiaráin; scéal úd Liam*.
- 7.11 Úsáidtear an t-alt ag tagairt don ráta in abairtí áirithe: *dhíol sé ar phunt an ceann iad; réal an t-unsá; deich bpunt an duine; uair sa bhliain; an tÚll Órga (capall) a rug – céad ar an gceann*.
- 7.12 Úsáidtear an t-alt roimh theidil daoine, cibé acu onórach nó tarcaisneach iad: *an Dochtúir Ó Sé; an tAthair Mac Néill; Peadar Ó Doirín, an file; teacht an Spioraid Naoimh, an Sólásaí; Dia an Mac; Diarmaid Mac Murchú, an cladhaire*.
Ach fágtar ar lár é má tá ainm pearsanta go díreach roimh an teideal: *Oisín file; Tadhg gabha; Cormac báille*.
Is minic ar lár é go díreach ar lorg sloinnté: *Tomás Breatnach, file; agus trí aithris air sin, Críost Rí; Parthalán Ó hEachthairn, Taoiseach; Micheál Ó Máirtín, Aire Oideachais agus Eolaíochta*.
- 7.13 Úsáidtear an t-alt ar lorg aidiachta faisnéisí in ainmní abairte aicme mar: *is breá an lá é; b'aoibhinn an aimsir í; is beag an rud is buaine ná an duine*.
Ach más aidiacht éiginnte an fhaisnéis ní bhíonn an t-alt ar a lorg: *is beag rud a fuair sé*.
- 7.14 Úsáidtear an t-alt freisin sna cásanna seo a leanas
- le tobainne, iontas, scanradh a léiriú: *chuala sí an scairt taobh thiar di; chonaic sé an duine cúpla slat roimhe*.
 - roimh an aidiacht *uile* mura bhfuil *gach* roimhe: *an uile lá (dhuine); ach gach uile dhuine*.
Is forainm *uile* in *sin uile*.

- roimh *iliomad, iomad, iomarca, oiread, uafás, sluaite, céadta, mílte* i bhfrásaí mar *an iomad (iomarca, oiread, t-uafás) daoine; na sluaite ban; na céadta (mílte) páiste (duine, fáilte)*.
- roimh roinnt frásaí a bhfuil cruth na cinnteachta orthu ach a mbeadh a mbrí éiginnte (9.22) gan an t-alt: **an Choróin Mhuire; an Leabhar Eoin; an Pota Pádraig; an Dord Fiann; an Tadhg an dá thaobh is mó in Éirinn; is mór an trua Muire é; nach é an grá Dia é? nuair a bhí an uair an chloig istigh.**
- in ionad na haidiachta sealbhaí: *scoiltfidh mé an cloigeann aige; briseann sé an croí ionam.*
- le hainmneacha teangacha nuair atá a mbrí forleathan: *is í an Ghaeilge teanga ár sinsear; tháinig an Béarla isteach; bhí an Ghearmáinis go maith aige.*

Ligtear an t-alt ar lár mura bhfuil an bhrí forleathan: *abair i mBéarla é; cuireadh Fraincis ar an mBíobla; tá Gréigis aige; leabhar Spáinnise.*

- roimh ainmneacha na laethanta, na míonna, na séasúr, agus féilte áirithe: *an Luan; deireadh na Bealtaine; is fearr liom an samhradh; timpeall na Cásca.* Ach féach 7.15.
- le tinnis áirithe: *an bhruitíneach; an triuch; an déideadh; an bholgach; na creatha.*
- le breis nirt a thabhairt don ainmfhocal: *is tú a fuair an crá croí; is aige a bhí an chiall.*
- le cúpla ainm pearsanta; *Calbhach, Dualtach, Feardorcha, Laoiseach: tá an Dualtach pósta ar dheirfiúr an Fhirdhorcha; (sloinne) Mac an Chalbhaigh; bean an Laoisigh.*

7.15 Is iondúil nach n-úsáidtear an t-alt le hainm cinnte

- má tá ginideach cinnte faoi réir aige: *fear an tí; glór mo mháthar; barr gach crainn; obair Sheáin.*
- i bhfrásaí dobhriathartha áirithe: *tá sé anseo ó mhaidin; bhí sé amuigh ó oíche; fan go tráthnóna (Samhain, Luan); faoi Bhealtaine; um Nollaig; lán go béal; Dé Luain (Máirt, etc.).*

7.16 Is féidir an t-alt a ligean ar lár in abairtí copaileacha den sórt seo a leanas ina bhfuil clásal ag cáiliú an ainmfhocail:

*Is í aidhm atá ag **Studia Hibernica**...*

Is í bean (an bhean) í is éagsúla dár bhuail umam riamh.

Is é [an] rud a rinne sé an bhó a bhleán.

Is é [an] rud a bhí sé ina chodladh.

CAIBIDIL 8

INSCNE & DEILBHÍOCHT AN AINMFHOCAIL

8.1 Is **ainm(fhocal) nithiúil** ainm duine nó ainm aon ní is féidir a mhothú le haon cheann de na céadfaí. Seo na saghsanna ainmneacha nithiúla atá ann

- **ainm dílis** (ainm ar leith ar dhuine nó rud indibhidiúil nó ar áit) *Seán; Corcaigh; Bran; an Lúireach Pádraig*
- **ainm coitianta** (ainm a thugtar ar gach aonad d'aicme) *fear; ubh; cathair; cat*

Is féidir le bunchéim aidiachta feidhmiú mar ghnáth-ainmfhocal: *ní thuigeann an sách don seang; ní théann fial go hlfreann*. Féach freisin *an t-ochslaíoch, an coinniollach, an t-iolra, an tAtlantach*, etc. agus na foirmeacha *iolra na bochta, na huaisle*.

- **ainm ábhair** (ainm a insíonn cén t-ábhar atá i rud) *siúcra; plúr; caoireoil*
- **cnuasainm** (ainm a thugtar ar ghrúpa aonad den aicme chéanna) *tréad; scuaine; foireann*

8.2 Is **ainm(fhocal) teibí** ainm cáilíochta, staide nó gnímh. Seo na saghsanna ainmneacha teibí atá ann

- **ainm teibí gnách** *maitheas; ciúnas; gluaiseacht*.
- **ainm teibí céime** *laghad; ciúine; fearúla*.

INSCNE & GNÉAS

8.3 Comharthaí gur **baininscneach** (seachas firinscneach) atá an t-ainmfhocal is ea

- *na* mar alt roimhe sa ghinideach uatha: *bróg na mná*
Focal eisceachtúil is ea *talamh* de bhí go mbíonn sé firinsneach agus baininsneach araon sa ghinideach uatha amháin: *an talaimh, na talún*.
- séimhiú ar aidiacht aitreabúideach (go hiondúil) a cháilíonn é san ainmneach uatha: *cos bheag*
- séimhiú ar an ainmfhocal ar lorg an ailt san ainmneach uatha (go hiondúil): *an bhó*.

Ainmneacha Daoine

- 8.4** Freagraíonn inscne agus gnéas dá chéile i gcás ainmneacha dílse pearsanta. Baininsneach atá ainmneacha pearsanta ban; firinsneach ainmneacha pearsanta fear: *Máire bheag; Eibhlín bhocht; Oscar cróga; Pádraig mór*.
- 8.5** Freagraíonn inscne agus gnéas dá chéile i gcás bhunáite na n-ainmfhocal coitianta a thagraíonn don duine. Is baininsneach *iníon, máthair, bean*, etc.; firinsneach *mac, athair, fear*, etc. Focail eisceachtúla is ea na focail bhaininsneacha *cléir, gasóg, scológ*, agus na focail fhirinsneacha *cailín, gearrchaile*.
- 8.6** Ainmfhocail a thagraíonn do dhaoine den dá ghnéas féadann siad a bheith baininsneach: *beirt, comharsa, gealt, lánúin*; nó firinsneach: *amhránaí, cara, duine, triúr*.
- 8.7** Nuair nach mbíonn focal ar leith ann chuige cuirtear an gnéas in iúl trí
- *fear, bean, buachaill, cailín* a chur roimh an ainmfhocal: *fear siúil; bean tí; buachaill báire; cailín aimsire*
 - *fír, mná, mic, iníne* a chur mar ghinideach comhaisnéise ar lorg an ainmfhocail: *páiste fír; baintreach fír; dochtúir mná; páiste mic; leanbh iníne*
 - an réimír *ban-* a chur roimh ainmfhocal a léiríonn gnéas fireann ann féin: *banóglach (f); banphrionsa (f); bantiarna (b)*. Féach freisin **8.30**.

Ainmneacha Ainmhithe

- 8.8** Maidir leis na hainmhithe tí nó feirme is gnách go bhfreagraíonn inscne agus gnéas dá chéile. Baininscneach atá *lacha*, *caora*, *bó*, etc; firinscneach atá *bardal*, *reithe*, *tarbh*, etc. Focail eisceachtúla is ea an t-ainm baininscneach *stail*, agus an t-ainm firinscneach *gabhar* (a sheasann don ainmhí baineann go hiondúil, agus *poc gabhair* don fhireannach).
- 8.9** Tá ainmfhocail ann a thagraíonn d'ainmhithe den dá ghnéas: *asal*; *capall*; *cat*; *madra*; agus (san iolra amháin) *caoirigh*; *cearca*; *géanna*; *lachain*.
- 8.10** Maidir leis na hainmhithe fiáine (nó éin nó éisc fhiáine) ní gnách na gnéasanna a aithint ó chéile ach i gcorrfhocal mar *eilít* (fia baineann). Baininscneach atá cuid de na hainmneacha: *luch*; *druíd*; *faocha*; *eascann*; firinscneach atá cuid eile acu: *coinín*; *préachán*; *ronnach*; *portán*.
- 8.11** Má theastaíonn aithint idir ghnéasanna na n-ainmhithe (cibé acu ceansa nó allta iad) nuair nach bhfuil ainm ar leith ann chuige, déantar
- aidiacht a chur leis: *lao baineann*; *sionnach fireann*
 - ginideach comhaisnéise a úsáid: *láir asail*; *stail asail*; *cearc thurcaí*; *uan caorach*; *uan reithe*; *poc gabhair*
 - múnla éigin eile a úsáid: *coileach fraoigh*; *pocfhia*; *scadán eochraí* (baineann); *scadán lábáin* (fireann); *fearchat*.

Féach freisin 13.21-22.

8.12 Inscne i gcás focail eile

Baininscneach atá a lán ainmfhocal sna cásanna seo a leanas

- formhór mór na n-ilchríoch, na dtíortha agus na n-aibhneacha: *Roinn na hEorpa*; *trasna na Gearmáine*; *béal na Sionainne*
- formhór na n-ainmfhocal a bhaineann leis an gcolainn: *aghaidh*; *cos*; *lámh*; *méar*; *scamhóg*, etc. Ach firinscneach atá cuid acu: *béal*; *ceann*; *croí*; *droim*; *muineál*, etc.
- ainmneacha teangacha: *Gaeilge*; *Laidin*; *Gréigis*, etc. (*Eisceacht*: Tá *Béarla* firinscneach.)

NA DÍOCHLAONTAÍ

- 8.13** Is í foirm an ainmnigh uatha foirm bhunaidh an ainmfhocail. Is í a infhilltear chun na foirmeacha eile a chumadh.

Tá cúig phríomhshlí le hainmfhocail a infhillleadh nó a dhíochlaonadh. Na cúig dhíochlaonadh a thugtar orthu. Is é modh infhillte an ghinidigh uatha a chinneann cé acu díochlaonadh a bhfuil an t-ainmfhocal ann. Seo foircinn na gcúig dhíochlaonadh san ainmneach uatha agus sa ghinideach uatha.

uimhir an díochlaonta	foirceann an ain. u.	foirceann an ghin. u.	samplaí
1	consan leathan	consan caol	<i>bád, báid</i>
2	consan		<i>cos, coise</i>
3	consan	-e, -í -a	<i>curach, curáí</i> <i>am, ama</i>
4	guta nó consan	Ní infhilltear	<i>rí, rí</i> <i>cailín, cailín</i>
5	guta nó consan caol	consan leathan	<i>lacha, lachan</i> <i>bráid, brád</i>

8.14 Tá dornán ainmfhocal ann nach mbaineann le haon cheann de na cúig dhíochlaonadh. Ainmfhocail neamhrialta a thugtar orthu.

8.15 Tá ainmfhocail ann atá ar aon fhoirm le hainmneacha briathartha. Díochlaontar cuid acu de réir ceann éigin de chúig dhíochlaonadh an ainmfhocail. Ach tá díochlaonadh dá gcuid féin ag a lán eile acu (**8.44**).

Foirceann agus Inscne

8.16 Is minic a chuireann foirceann agus inscne an ainmfhocail in iúl cad é an díochlaonadh lena mbaineann an t-ainmfhocal. Os a choinne sin más eol an foirceann agus uimhir an díochlaonta is minic, dá bharr sin, gurb eol an inscne. Tá na príomhchásanna breactha anseo thíos.

An Chéad Díochlaonadh Tá ainmfhocail uile an díochlaonta seo firinsneach, agus consan leathan (de réir an litrithe) is foirceann dóibh. Orthu sin tá ainmfhocail dar críoch *-adh* (mura foirm ainm bhriathartha atá orthu), *-án*, *-ch* (firinsneach), *-éad*, *-éal*, *-éan*, *-éar*, *-s*, *-ún*, *-úr*: *samhradh*; *dán*; *each*; *céad*; *néal*; *éan*; *féar*; *tíos*; *dún*; *túr*.

An Dara Díochlaonadh Ainmfhocail bhaininsneacha iad uile ach fíorchorrcheann. Consan is foirceann dóibh. Orthu sin tá ainmfhocail dar críoch *-ch* (baininsneach), *-ilt*, *-is*, *-lann*, *-óg*: *sceach*; *oscailt*; *Gréigis*; *íoclann*; *bróg*.

Ní dhíochlaontar ainmneacha dílse fearnaomh a chríochnaíonn ar *-óg*: *bachall Docharóg*.

An Tríú Díochlaonadh Consan is críoch dóibh. Orthu sin tá

- ainmfhocail den dá inscne dar críoch *-cht*; *mallacht (b)*, *bantracht (b)*, *léacht (b)*, *locht (f)*;
- ilsiollaí baininscneacha dar críoch *-áil*, *-aint*, *-áint*, *-chan*, *-íl*, *-irt*, *-úil*, *-úint*: *ofráil*; *cosaint*; *tiomáint*; *buachan*; *feadail*; *íobairt*; *barúil*; *canúint*;
- ilsiollaí firinscneacha dar críoch *-aeir*, *-éir*, *-eoir*, *-óir*, *-úir*: *grósaer*; *tincéir*; *feirmeoir*; *bádóir*; *táilliúir*.

An Ceathrú Díochlaonadh Formhór na n-ainmfhocail dar críoch guta agus roinnt eile dar críoch consan. Orthu sin tá

- ainmneacha coitianta daoine (firinscneach a bhformhór) dar críoch *-a*, *-í*, *-ire*: *garda*, *rí*, *cigire*
- ainmfhocail dar críoch *-ín* (firinscneach de ghnáth, ach féach **8.31**)
- ainmneacha teibí (baininscneach go hiondúil): *amaidí*; *gile*; *uireasa*
- mórán ainmfhocail den dá inscne dar críoch *-e*: *paiste (f)*; *gloine (b)*
- ainmfhocail fhirinscneacha éagsúla dar críoch consan: *bus*, *máistir*.

An Cúigiú Díochlaonadh Is baininscneach dá mbunús. Consan caol nó guta is críoch dóibh: *lasair (b)*; *cara (f)*.

Díochlaonadh an Ainm Dhílis Phearsanta

8.17 Is gnách an t-ainm dílis pearsanta a dhíochlaonadh mar seo a leanas

- ainmneacha fear (iad go léir firinscneach)
- sa chéad díochlaonadh atá bunáite na n-ainmneacha dar críoch consan leathan: *Seán*; *Séamas*
- tá corrainm sa tríú díochlaonadh: *Críostóir*; *Diarmaid*; *Iarlaith*; *Mathúin*
- sa cheathrú díochlaonadh atá formhór mór na n-ainmneacha dar críoch consan caol nó guta: *Eoin*; *Pádraig*; *Ruairí*; agus corrcheann eile: *Liam*; *Uileag*.
- ainmneacha ban (iad go léir baininscneach)
- sa dara díochlaonadh atá *Aifric*; *Bríd*; *Mór*; *Méabh*; *Muireann*
- sa cheathrú díochlaonadh anois atá formhór mór na n-ainmneacha eile: *Bláthnaid*; *Cáit*; *Eilís*; *Maighréad*; *Nóra*; *Sinéad*; *Siobhán*.

Díochlaonadh na Sloinnte Ainmfhoclacha

8.18 An chuid den seansloinne Gaelach a leanann *Ó, Mac*, is iondúil gur ginideach nó dhá ghinideach í, agus í infhillte de réir ceann de na cúig dhíochlaonadh.

1 *Ó Néill; Mac Cárthaigh; Mac an Bhaird.*

2 *Ó Duinnshléibhe; Ó Maolchraoibhe.*

3 *Ó hAonghasa; Mac Diarmada.*

4 *Ó Gallchóir; Mac Eoin; Mac an tSaoi.*

5 *Ó Colgan; Mac Gabhann* (seanghinideach ar *gabha* is ea *gabhann*).

4 agus 2. *Mac Giolla Bhríde.*

Sa cheathrú díochlaonadh atá formhór na sloinnte eile nach sloinnte aidiachtacha: *Céitinn; de Búrca; Feirtéir.*

An Tabharthach Uatha

8.19 Is gnách gurb ionann foirceann don tabharthach uatha agus don ainmneach uatha: *is cuach í, den chuach*. Tá tabharthach uatha faoi leith ag dornán focal den dara díochlaonadh (**8.35**).

An Gairmeach Uatha

8.20 Is iondúil gurb ionann foirceann an ghairmigh uatha agus foirceann an ghinidigh uatha sa chéad díochlaonadh: *teach Sheáin; a Sheáin*.

Ní gnách, áfach, infhilleadh sa ghairmeach uatha

- ar chnuasainm: *a phobal*
- má tá brí mheafarach nó brí ceana i gceist: *a cheann cipín; a rún; a stór*
- má tá ginideach cinnte faoi réir aige: *a mhac Iósaif; a scáthán an chirt*.
Ach a Mhic Dé.

8.21 I ngach díochlaonadh eile agus sna hainmfhocail neamhrialta is ionann foirceann an ghairmigh uatha agus foirceann an ainmnigh uatha: *a ghasóg; a bhuaichill; a rí; a chara; a bhean; a Bhríd*.

An tIolra

8.22 Deirtear go bhfuil iolra an ainmfhocail *tréan* nó *lag* de réir mar atá foirmeacha na dtuiseal iolra ar aon fhoirceann nó nach bhfuil.

8.23 Seo iad na cásanna ina bhfuil an t-íolra lag (an t-ainmneach uatha agus/nó uimhir an díochlaonta faoi lúibíní)

- más consan caol is críoch don ainmneach íolra: *báid* (*bád*, 1); *marcaigh* (*marcach*, 1); *tairbh* (*tarbh* 1); *caoirigh* (*caora*, 5); *faochain* (*faocha*, 5); *lachain* (*lacha*, 5)
- má chumtar an t-ainmneach íolra trí *-a* a chur leis an ainmneach uatha: *bruasa* (1); *úlla* (1); *cosa* (2); *géaga* (2); *fearta* (3); *tréada* (3); *bruacha* (4); *neacha* (4).

Is lagiolraí freisin *beanna* (*binn*, 2); *deora* (*deoir*, 2); *ealaíona* (*ealaín*, 2); *seoda* (*seoid*, 2); *ainimhe* (*ainimh*, 2); *dúile* (*dúil*, 2); *glúine* (*glúin*, 2); *súile* (*súil*, 2); *ba* (*bó*, 4); *grásta* (*grásta*, 4); *mná* (*bean*); *uí* (*ua*, *ó*).

8.24 Tréaniolraí atá ann sna cásanna eile. Is iad na cinn is coitianta na híolraí ina bhfuil

- coimriú: *briathra* (*briathar*, 1); *dabhcha* (*dabhach*, 2); *gamhna* (*gamhain*, 3)
- leathnú: *cealla* (*cill*, 2); *flatha* (*flaith*, 3)
- athrú guta: *sceana* (*scian*, 2); *sleasa* (*slios*, 3)
- *a* (ar lorg consain nach bhfuil san ainmneach), *e*, *í*, ina dheireadh: *tréithe* (*tréith*, 2); *coillte* (*coill*, 2); *ríthe* (*rí*, 4); *bádóirí* (*bádóir*, 3); *bearnaí* (*bearna*, 4); *cistí* (*ciste*, 4); *tríochaidí* (*tríocha*, 5); *ceolta* (*ceol*, 1); *glórtha* (*glór*, 1); *áiteanna* (*áit*, 2); *craobhacha* (*craobh*, 2); *ceathrúna* (*ceathrú*, 5).

8.25 Is ionann foirm do thabharthach an lagiolra agus d'ainmneach an lagiolra: *na fir*; *ar na fir*.

8.26 Seo mar a dhéantar **ginideach íolra an lagiolra**:

- más consan caol is críoch don ainmneach íolra, é a leathnú: *bád*; *marcach*; *tarbh*; *faochan*; *lathan*.

Eisceacht: *caorach* is ginideach uatha agus íolra do *caora*.

- más guta is críoch don ainmneach íolra, is ionann foirmeann an ghinidigh íolra agus foirmeann an ainmnigh uatha (arna leathnú más gá): *bruas*; *úll*; *cos*; *géag*; *feart*; *tréad*; *bruach*; *neach*; *beann*; *deor*; *ealaíon*; *seod*; *aineamh*; *dúl*; *glún*; *súl*; *bó*; *ua*.

Eisceachtaí: *grást*, *ban* is ginideach íolra do *grásta*, *bean*.

8.27 Seo mar a dhéantar **gairmeach an lagiolra**:

- más consan is críoch don ainmneach iolra, *a* a chur leis an ngingideach iolra: *a bháda*; *a mharcacha*; *a chaoracha*; *a lachana*.
- is ionann foirceann don ghairmeach iolra agus don ainmneach iolra dar críoch guta: *a bheanna*; *a mhná*.

Díochlaonadh an Ainmfhocail Dhíorthaithe

8.28 Focal díorthaithe a thugtar ar fhocal a chumtar nuair a chuirtear le chéile dhá fhocal, nó focal agus iarmhír nó focal agus réimír. Más dhá fhocal a chuirtear le chéile tugtar comhfhocal ar an bhfocal nua. Uaireanta tugtar comhfhocal ar aon fhocal díorthaithe.

8.29 Is iondúil gurb í an mhír dheireanach d’ainmfhocal díorthaithe a chinneann a inscne agus a infhilleadh. Is ionann inscne agus infhilleadh do gach focal de na péirí seo a leanas:

- *caint, cúlchaint, leabhar, lámhleabhar, prionsa, banphrionsa, reacht, bunreacht*
- *cara, eascara; rá, comhrá; smacht, ansmacht*
- *céimí, ionadaí; dlíodóir, spealadóir*.

Ní gnách samplaí d’ainmfhocail dhíorthaithe a thabhairt sna liostaí a ghabhann leis na díochlaontaí éagsúla, ach amháin nuair a bhíonn iarmhír mar fhoirceann (*céimí*, etc. thuas). Más ainmfhocal aonsiollach an mhír dheireanach d’ainmfhocal díorthaithe ní mór an focal iomlán a infhilleadh mar a bheadh aonsiolla ann. Mar shampla, is mar aonsiollaí a infhilltear *ardrí, drochspéir, léarscáil, sailchuach, seandún*. Ní thagann focail mar sin faoi réir na rialacha a bhaineann le hinscne agus le hinfhilleadh **ilsiolaí** de ghnáth.

8.30 Tá a n-inscne féin nó a n-infhilleadh féin ag dornán d’ainmfhocail dhíorthaithe:

- i gcás *ciondáil, comhdháil, éigeandáil, macasamhail*, is iad *ciondálacha, comhdhálacha, éigeandálacha, macasamhla* na hiolraí cé gur *dálaí, samhlacha* is iolraí do *dáil, samhail*.
- is baininscneach do *banab, bantiarna, banaltra* ainneoin gur firinscneach do *ab, tiarna, altra*.

Ainmfhocail Díorthaithe dar Críoch -ín

8.31 Is iondúil gur baininsneach san ainmneach agus sa tabharthach uatha d'fhocal díorthaithe dar críoch *-ín* más ainmfhocal coitianta baininsneach an focal bunaidh: *faigh an láirín bhán; ar an óinsín chéanna*. Ach má tá brí ar leith leis an bhfocal díorthaithe, seachas díspeagadh ar an mbunfhocal, tá sé firinsneach: *an paidrín páirteach; sceidín práta; cluaisín bróige*.

Is firinsneach do na focail sin sna tuisil eile: *cosa an láirín bháin; suigh, a óinsín bhig*.

Is firinsneach i ngach tuiseal do na focail *cailín, coinín, gasóigín, paidrín, toitín, scolóigín*.

Is baininsneach i ngach tuiseal d'ainmneacha dílse baineannach dar críoch *-ín*: *Brídín, Máirín*, etc.

8.32 Sa chuid eile den chaibidil seo ní thugtar de ghnáth ach an t-ainmneach uatha, an ginideach uatha (lasmuigh den cheathrú díochlaonadh), an t-ainmneach iolra, agus (i gcás iolraí laga) an ginideach iolra: agus is san ord sin a thugtar iad. Is furasta na tuisil eile a aimsiú as na teoracha atá sa chéad chuid den chaibidil. Tá táblaí in **11.17** ina léirítear díochlaonadh an ailt agus an ainmfhocail agus na haidiachta le chéile.

Is iomaí ainmfhocal nach dual dó iolra a bheith aige (mórán ainmneacha ábhair agus ainmneacha teibí, mar shampla). Ní gnách é sin a chur in iúl sna liostaí. I gcás focail mar sin úsáidtear focal mar *sórt* nó *cineál* + ginideach uatha an ainmfhocail mar iolra: *trí chineál siúcra (coirce, umhlaíochta)*.

AN CHÉAD DÍOCHLAONADH

8.33 Caolaítear an t-ainmneach uatha chun an ginideach uatha a dhéanamh. De réir rialacha **6.2** a dhéantar an caolú de ghnáth. Seo na pointí leithleacha

- déantar *-i-* de *-ea-* i gcoitinne: *fear, fir*.
- déantar *-éi-* de *-ia-* in aonsiollaí i gcoitinne: *cliabh, cléibh*.

- déantar *-gh* de *-ch* i ndeireadh an fhocail i gcoitinne: *marcach*, *marcaigh*; *cléireach*, *cléirigh*; *dúch*, *dúigh*. Tá dornán d'aonsiollaí eisceachtúla ann áfach.

Is iad seo a leanas na príomh-infillteacha:

	<i>ain. u.</i>	<i>gin. u.</i>	<i>ain. iol.</i>	<i>gin. iol.</i>
1	crann	crainn	crainn	crann
2	úll	úill	úlla	úll
3	ceol	ceoil	ceolta	
4	glór	glóir	glórtha	
5	orlach	orlaigh	orlaí	
6	cogadh	cogaidh	cogaí	
7	bás	báis	básanna	

I ngach ceann de na seacht liosta seo a leanas infhilltear gach focal mar a infhilltear an focal a bhfuil cló trom air ag barr an liosta.

1 crann:

- *aonsiollaí*: abhac, alt, arm, bád, ball, banbh, béal, bonn, bord, brat, breac, Brian (*gin. Briain*), broc, carn, cat, ceann, clár, cliabh, cliant (*gin. u., ain. iol. cliaint*), clog, cnoc, colm, corn, corp, craos, dall, daol, daor, déach, dlúth, dúch, éan, fiach (= seilg *gin. u., ain. iol. fiaigh*), fód, fraoch (*gin. u. fraoigh*), gabhar, gadhar, Gael, gas, gás, glas, gort, iasc, leabhar, mac (*gin. u., ain. iol. mic*), maor, meadhg (*gin. u., meidhg*), mol, naomh, ord, peann, poc, poll, port, post, punt, roc, sac, scolb, scór (*eang*), seabhac, sop, stát, tarbh, tor, uan
- *ilsiollaí dar críoch -án, -éad, -éal, -éan, -éar, -íoch, -s (leathan), -ún, -úr*: cosán, blaincéad, buidéal, firéan, páipéar, gaiscíoch, oideas, galún, casúr, etc. (*Le díochlaontaí eile a bhaineann corr-ainmfhocal firinsneach dar críoch -s leathan.*)
- *ilsiollaí dar críoch -ach*: bairneach, biseach, brollach, cabhlach, Caitliceach, ceannach, cléireach, clúdach, cnuasach, cuardach, deatach, Domhnach, fásach, féarach, gearrcach, iascach, mianach, misneach, réiteach, ronnach, Sasanach, smólach, teaghlach, teallach, etc., agus ainmfhocail arb ionann a bhfoirm agus foirm aidiachta: tairiseach, táscach, etc.
- *na huimhreacha* triúr, ceathrar, ... deichniúr, milliún.

- *mórán ilsiollai eile*: acadamh, aspal, dearmad, easpag, éigean, focal, foirgneamh, fómhar, galar, gandal, iarann, imeall, iolar, ionad, miotal, misean, muineál (*gin. u.*, *ain. iol.* muiníl), pinsean, sagart, scamall, sinsear, sóisear, *etc.*
- 2 **úll** ard, barr, beart, bruas, cág, caonach, ceap, ceart, cleas, cnag, cneas, cor, cuas, cuibhreach, déad, each (*gin.u.* eich), earc (*gin. u.* eirc), féar, fiach (= éan *gin. u.* fiaigh), fiach (= airgead atá dlite ó dhuine *gin. u.* féich), fial, fras, giall, gob, íol, léamh, liach (= osna *gin. u.* liach), lúth, maoileann, maol, más, nod, riasc, sábh, séan, slán, tásc, tús, *etc.*
 - 3 **ceol aonsiollai ina bhfuil guta fada nó défhoghar agus dar críoch** -l, -n *de ghnáth*: ál, aol, aon, bán, baol, braon, caol, céad, claon, cuan, dán, díon, dún, fál, faol, gaol, geall, léan, líon, lon, lón, meall, míol, néal, raon, rian (*gin. u.* riain), rón, saol, scéal, seál, seol, síol, siúl, sleán, srian (*gin. u.* sriain), stól, trian (*gin. u.* triain).
 - 4 **glór** múr, pór, scór (*fiche*), stór, tuar.
 - 5 **orlach** ártach, bealach, cladach, éadach, mullach, soitheach.
 - 6 **cogadh** áladh, angadh, bealadh, boladh, bunadh, caladh, coinmheadh, confadh, cotadh, crábhadh, cuireadh, deabhadh, deascadh, deireadh, fionnadh, fosadh, foscadh, gaorthadh, geimhreadh, ionadh, ionradh, magadh, margadh, rabhadh, samhadh, samhradh, silleadh, siorradh, sitheadh, spionnadh, tinfeadh, troscadh, tuismeadh.
Ach maidir le hainmfhocail dar críoch -adh, agus a dhíorthaítear ó bhriathra (cleachtadh, díspeagadh, seoladh, etc.) féach 8.44.
 - 7 **bás** blás, blús, bun, cab, carr, cás, ciúb, clab, corr (*cúinne, ciumhais*), dos, frog, gléas, gnás, gnéas, luas, marc, nós, pas, ponc, rós, sás, sos, spás, spórt, stad, taobh, tasc, *etc.*

Tréaniolraí éagsúla

aonach, aontaí; balsc, -aí; cúram, cúraimí; figiúr, figiúirí; leanbh, leanaí; soláthar, soláthairtí; toradh, torthaí

leigheas, leigheasanna; praghas, praghsanna; saghas, saghsanna

bóthar, bóithre; cloigeann, cloigne; craiceann, craicne; doras, doirse;

dorn, doirne; éigeas, éigse; leiceann, leicne; solas, soilse

cinéal, -acha; coinníoll, -acha; leagan, -acha; léas (*solas*), -acha; tobar, toibreacha

claíomh, claimhte; drámh, dráite; mámh, máite; muileann, muilte; scaitheamh, scaití; smaoineamh, smaointe; talamh, *gin. u. talaimh (f)* nó talún (*b*), *iol. tailte*

breitheamh, breithiúna; fealsamh, fealsúna; ollamh, ollúna; briathar, briathra; gníomh, -artha; laoch, *gin. u. laoich, iol. -ra.*

AN DARA DÍOCHLAONADH

8.34 Ainmneacha baininsneacha atá sa díochlaonadh seo taobh amuigh de chorrcheann firinsneach, *im, sliabh, teach*.

Seo mar a chumtar an ginideach uatha ón ainmneach uatha de ghnáth:

- cuirtear *e* le focail dar críoch consan caol: *áit, áite*
- déantar *-í* den fhoirceann *-each* in ilsiollaí: *girseach, girsí*
- déantar *-aí* den fhoirceann *-ach* ar lorg consain in ilsiollaí: *scornach, scornáí*
- i gcás focail eile dar críoch consan leathan caolaítear an foirceann de réir rialacha **6.2** agus cuirtear *e* leis. Le linn an chaolaithe
- déantar *-i-* de *-ea-* in ilsiollaí: *bruinneall, bruinnille*
- déantar *-ei-* de *-ea-* in aonsiollaí: *sceach, sceiche*
- déantar *-éi-* de *-ia-*: *pian, péine*.

8.35 Tá cúig ainmfhocal (*bos, bróg, cluas, cos, lámh*) agus úsáidtear tabharthach uatha ar leith (*bois, bróig, cluais, cois, láimh*) leo i gcónaí. Is féidir foirm an tabharthaigh sin a úsáid ar lorg *dhá* freisin, i ngach tuiseal seachas an ginideach iolra de na cúig ainmfhocal sin.

Úsáidtear tabharthach ar leith fosta i gcorrghrása seanbhunaithe: *bolg le gréin* (tabh. ar *grian*); *cur i gcéill* (tabh. ar *ciall*); *ar (faoi, go, i) leith* (tabh. ar *leath*); *thar toinn* (tabh. ar *tonn*); *de (faoi do, faoi mo, etc.) réir* (tabh. ar *riar*); *i gcrích* (tabh. ar *críoch*); *i bhfeirg* (tabh. ar *fearg*); *le cois* (tabh. ar *cos*); *ar láimh* (tabh. ar *lámh*).

Is féidir tabharthach uatha leithleach d'aon ainmfhocal dar críoch consan leathan a úsáid sa díochlaonadh seo. Déantar an t-ainmneach uatha a chaolú díreach mar a dhéantar chun an ginideach uatha a chumadh sa chéad díochlaonadh: *fuinneog, girsigh, péin, slait, etc.*, in ionad *fuinneog, girseach, pian, slat, etc.*

8.36 Is iad seo a leanas na príomh-infillteacha:

	<i>ain. u.</i>	<i>gin. u.</i>	<i>ain. iol.</i>	<i>gin. iol.</i>
1	girseach	girsí	girseacha	girseach
2	scornach	scornaí	scornacha	scornach
3	clann	clainne	clanna	clann
4	binn	binne	beanna	beann
5	súil	súile	súile	súl
6	cill	cille	cealla	ceall
7	breab	breibe		breabanna
8	áit	áite		áiteanna
9	pingin	pingine		pinginí
10	craobh	craoibhe		craobhacha
11	feirm	feirme		feirmeacha
12	pian	péine		pianta
13	coill	coille		coillte
14	tír	tíre		tíortha

I ngach ceann de na ceithre liosta dhéag seo a leanas, infhilltear gach focal mar a infhilltear an focal a bhfuil cló trom air ag barr an liosta:

- 1 **girseach:** *ilsiollaí dar críoch* -each: báinseach, báisteach, breicneach, bruitíneach, brionglóideach, cailleach, cláirseach, méileach, minseach, praiseach, raithneach, seisreach, tintreach, toirneach.
- 2 **scornach:** *ilsiollaí dar críoch* -ach: abhantrach, amhastrach, cneadach, ceapach, curach, eangach, gallúnach, gamhnach, gealach, giolcach, glóthach, gríosach, lathach.
- 3 **clann:**
 - *focail dar críoch* -lann, -eog, -óg: leabharlann, fuiseog, bróg
 - adharc, bachall, blonag, bos, bréag, bruinneall, bunóc, caor, cealg, cearc (*gin. u. circe*), ciabh, ciall, cíoch, cíor, cliath, cloch, cluas, cnámh, corr (*éan*), cos, creach, críoch, croch, cros, cruach (*stáca arbhair, etc.*), crúb, cuach (*éan; snaidhm*), cúb, cúileann, cumhal, dámh, dealbh, dealg, dias (*croithleog eorna, etc.*), dídean, díog, doineann, droimeann, drong, dronn, fleasc, gág, gal, gaoth, géag, gealt, geanc, gearb, gíog, glac, gríobh, lámh, lann, lasc, leac, leath, liach (*ladar*), lúb, luch, méar, mias, muc, pluc, preab, preiceall, punann, scaoth, sceach, scead, sciath, sclamh, scréach, screamh,

scuab, searc, slat, sméar, soineann, spág, speach, speal, sreang, srón, stríoc, subh, tallann, téad, tuath

4 **binn** deoir, ealaín, seoid

5 **súil** ainimh, dúil, glúin

6 **cill** anachain, bárthainn, creig, geis, gruaim, stuaim, rinn, roinn (*iol. ranna*)

7 **breab** blaosc, driog, fadhb, fead, glam, leadhb, pléasc, sceamh, sprioc

8 **áit aonsiollaí de ghnáth**: adhairt, aghaidh, ailp, áith, aois, béim, beirt, breis, breith, buaic, céim, ceird, ceist, ciumhais, clais, cleith, cóip (*gach brí*), coir, cruimh, cuairt, cuil, cuilt, cúirt, cúis, deis, dóigh, draid, druid, duais, feidhm, feirc, feis, fíis, fuaim, geit, glib, gluais, gnúis, gráig, grainc, im (*f*), leid, léim, luibh, maidhm, maoil, méid (*toirt. Féach 24.26*), mír, miúil, móid, moing, náid, nimh, núis, páirc, páirt, péist, pis, pluais, pluid, ruaig, scáil, scair, scoil, scoilt, seift, snaidhm, sráid, sraith, stailc, suim, taoisc, teip, téis, treibh, uaigh, uaimh, veist.

9 **pingin ilsiollaí de ghnáth**: abairt, agóid, aicíd, aimsir, aisling, ascaill, baithis, balcais, balscóid, beaignit, beairic, blagaid, bolgóid, braillín, brionglóid, buatais, cailís, cáipéis, constaic, contúirt, deabhóid, diallait, díospóid, duirling, eaglais, éarlais, earráid, éirim, eiseamláir, fáithim, faoistin, fearsaid, feithid, feirling, foraois, inchinn, insint, intinn, ioscaid, iris (*gach brí*), lámhainn, léaráid, liathróid, losaid, máchail, maintín, muin, neascóid, oifig, óinmhid, óráid, oscailt, patraisc, peannaid, pearóid, preafáid, proinn, rámhainn, réabhlóid, reilig, rithim, sacraimint, scilling, scríbhinn, seachtain, snáthaid, sochraid, teoiric, tionóisc, tochailt, tuaiplis, tuairisc, uallfairt, uirlis, uisinn, urchóid, úsáid, vearnais.

10 **craobh** fréamh, iall, iníon, nead, screab, splanc, stiall

11 **feirm** ainnir, arraing, baclainn, baic, bainis, béic, carraig, ceirt, círeíb, cistin, cling, clúid (*cúil*), coirm, coirt, colainn, comaoin, conairt, cuing, ding, dris, eagaois, fáir, fallaing, féith, foirm, gairm, geir, guais, iargúil, iothlainn, lánúin, maidin, malairt, muinín, muintir, muirín

(*clann*), pailm, scairbh, scráib, seir, speir, splinc, stéig, stoirm, stróic, uaill, uain, uillinn, ursain.

12 pian bruíon (*gach brí*), buíon, grian, mian, sian, síon, spíon, steall, tonn.

13 coill aill, bléin, broinn, gin, linn, saill, scrín, slinn.

14 tír aoir, gáir, spéir, stair.

Leis an dara díochlaonadh freisin a bhaineann ainmneacha bhunáite na dteangacha agus na dtíortha dar críoch consan caol: Francís, Laidin: an Ghearmáin, an Iodáil. (Eisceacht: Albain, atá sa chúigiú díochlaonadh.)

Cásanna Éagsúla

diamhair, -e, diamhra; seamair, seimre, seamra; fiacail, -e, fiacila; scian, scine, sceana; saighead, saighde, saigheada, saighead; deoch, dí, -anna; loilíoch, loilí, -a, loilíoch; dabhach, daibhche, dabhcha; dumhach, duimhche, dumhcha; tulach, tulaí, tulcha.

culaith, -e, cultacha; ladhar, laidhre, ladhracha; leitir (*cliathán cnoic*), leitre, leitreacha; meadar, meidre, meadracha; meitheal, meithle, meithleacha; obair, oibre, oibreacha; paidir, paidre, paidreacha; sceimheal, sceimhle, sceimhleacha; ubh, uibhe, uibheacha; daigh, -e, daitheacha; fraigh, -e, fraitheacha.

éalang, éalainge, -aí; aibítir, aibítre, aibítirí; caibidil, caibidle, caibidilí; eipistil, eipistle, eipistilí; grideall, gridille, gridillí; inis, inse, insí; seicin, seicne, seicní; sluasaid, sluaiste, sluaistí; stroighin, stroighne, stroighní; loighic, loighce, – ; gualainn, -e, guaillí.

cuigeann, cuiginne, cuigne; coinneal, coinnle, coinnle; geimheal, geimhle, geimhle; foireann, foirne, foirne; ruíleas, ruílse, – ; caingean, caingne, caingne.

gréith, -e, -e; tréith, -e, -e; troigh, -e, troithe.

sliabh (*f*), sléibhe, sléibhte; cadhain, caidhne, caidhnte; uair, uaire, uaireanta nó uaire (**9.4**).

roinnt, -e, rannta; ruaim, -e, ruamanna; teach (*f*), tí, tithe.

AN TRÍÚ DÍOCHLAONADH

8.37 Is iondúil go ndeilbhítear an ginideach uatha ón ainmneach uatha trí *-a* a chur leis (arna leathnú de réir rialacha **6.3** más gá sin). Lena chois sin is gnách go ndéantar *-ea-* de *-io-* in aonsiollaí.

Tá sé le tuiscint gur baininscneach na hainmfhocail a leanann na huimhreacha 2, 3, 4, 6, 7, 8, 10 agus gur firinscneach na cinn eile mura gcuirtear a mhalairt in iúl.

Is iad seo a leanas na príomh-infillteacha:

	<i>ain. u.</i>	<i>gin. u.</i>	<i>ain. iol.</i>	<i>gin. iol.</i>
1	tréad	tréada	tréada	tréad
2	muir	mara	mara	
3	feadhain	feadhna	feadhna	
4	léacht	léachta	léachtaí	
5	bádóir	bádóra	bádóirí	
6	canúint	canúna	canúintí	
7	bagairt	bagartha	bagairtí	
8	barúil	barúla	barúlacha	
9	ceacht	ceachta	ceachtanna	
10	cuid	coda	codanna	

I ngach ceann de na deich liosta seo a leanas, infhilltear gach focal mar a infhilltear an focal a bhfuil cló trom air ag barr an liosta:

1 tréad altram, aos, béas, coinsias, Connachta (*iol.*), cuibheas, díol, dol, dreach, dreas, éad, éag, feart, flosc, fuath, gean, gréas, gus, leas, meath, rath, ráth (*urra*), snámh, sníomh, suth, tál, teas, tost, treas.

Níl aon uatha ag *Connachta*: *i gConnachta, Cúige Chonnacht.*

2 muir

- bith (*f*), cóir (*ceart*), cuaird (*féach Cúirt Chuarda*), flaith (*f*), fothain, luaith, mil, síocháin, toil.
- *ilsiollaí baininscneacha atá ar aon fhoirm le hainmneacha briathartha dar críoch -ain, -áin, -aint, agus corrcheann eile: argain, cantain, foluain, eadráin, cosaint etc.: foghlaim, seinm.*

3 feadhain diachair, dúluachair, Eoraip, gamhain (*f*), macasamhail.

4 léacht

- brúcht (*f*), dréacht (*f*), drúcht (*f*), éacht (*f*), lucht (*f*) (*lasta*), smacht (*f*), aíocht, bleacht, créacht, cruacht, cumhacht, liacht, ócht, ríocht, saíocht, teocht; comhlacht (*f*), complacht (*f*), gnólacht (*f*), imeacht (*f*); *mórán ilsiollaí baininsneacha dar críoch* -cht: bantracht, cáilíocht, gluaiseacht, mallacht, *etc.*
- ab (*f*), Cáisc, cearn, dáil, eang (*f*), íoc (*f*) (*díol*), máistreás, maitheas, mionn (*f*), rámh (*f*), rás (*f*), riast (*f*), roth (*f*), rud (*f*).
- *focail atá ar aon fhoirm le hainmneacha briathartha dar críoch* -chan: athnuachan, buachan, *etc.* (*Eisceacht*: maidneachan atá sa chéad díochlaonadh.)

5 bádóir *ilsiolloí firinsneacha dar críoch* -aeir, -éir, -eoir, -óir, -úir; grósaeir, siúinéir, feirmeoir, uaireadóir, dochtúir, *etc.*: *agus corrfhocal eile*: altóir (*b*), seanmóir (*b*), buachaill, Diarmaid, rith, toirbhirt (*b*).

6 canúint *focail dar críoch* -áint, -úint *agus corrfhocal eile*: taispeáint, tiomáint, leanúint, oiliúint, *etc.*; tairiscint, tuiscint.

7 bagairt *ilsiolloí atá ar aon fhoirm le hainmneacha briathartha dar críoch* -irt: coscáirt, íobairt, *etc.*

8 barúil *ilsiolloí dar críoch* -áil, -íl-, -úil *agus corrfhocal eile*: admháil, comhdháil, feadaíl, deachúil, *etc.*; éagóir, finiúin, foghail, onóir, úim.

9 ceacht acht, dleacht (*b*), feacht, leacht (*gach brí*), locht, neacht (*b*), racht, reacht, slad, tocht, uacht (*b*), ucht; áth, bláth, both (*b*), cruth, dath, fáth, guth, ráth (*b*), ráth (*lios*), scoth (*b*), snáth, sruth, tráth (*iol. -anna*; -a *i bhfrásaí mar i dtrátha a trí a chlog*), úth; am, bladhm (*b*), cead, cíos, cnead (*b*), dream, drol, eas, gruth, loch, luach, lus, mám (*f*; *bearnas*), mám (*b*; *lán láimhe*), meas, modh, rang, ros (*ceann tíre*), scread (*b*), seal, seam, seas, slám, smeach, sos, taom.

10 cuid cith (*f*), crith (*f*), droim (*f*), fuil, greim (*f*), uaim.

8.38 Samplaí éagsúla le tréaniolraí nó gan iolra

reic, -eanna; troid (*b*), -eanna; tóin (*b*) -eanna; anacair (*b*), anacra, anacraí; conradh, conartha, conarthaí; buairt (*b*), buartha, buarthaí; bliain (*b*), blianta nó bliana (**9.4**); cion (*coir*), -a, -ta; deoin, deonta; feoil (*b*), feolta; gleann, -ta; goin (*b*), gonta; leann, -ta; lionn, leanna, lionnta; nóin (*b*), nónta; reann (*b*), -ta; cluain (*b*), -te; móin (*b*), -te; anam, -acha;

samhail (*b*), samhlacha; bior, beara, bioranna; cion (*grá*), ceana, –; crios, creasa, criosanna; fios, feasa, –; lios, leasa, liosanna; riocht, reachta, riochtaí; sioc, seaca, –; slios, sleasa, sleasa; sliocht, sleachta, sleachta; smior, smeara, smearanna; sníodh, sneá, sneá; tóir (*b*), -eacha.

AN CEATHRÚ DÍOCHLAONADH

8.39 Foirm amháin san uatha, agus foirm amháin de ghnáth san iolra atá ag ainmfhocail an díochlaonta seo. Tá siad firinsneach mura bhfuil a mhalairt curtha in iúl.

Is iad seo a leanas na príomh-infillteacha:

	<i>uatha</i>	<i>iolra</i>		<i>uatha</i>	<i>iolra</i>
1	toitín	toitíní	5	trá (<i>b</i>)	tránna
2	ciste	cistí	6	gé (<i>b</i>)	géanna
3	rí	ríthe	7	baile	bailte
4	oibrí	oibríthe			

I ngach ceann de na seacht liosta seo a leanas infhilltear gach focal mar a infhilltear an focal a bhfuil cló trom air ag barr an liosta.

1 toitín

- *focail fhirinsneacha dar críoch -ín*: cailín, gairdín, etc. (*ach féach 8.31*).

Sa dara díochlaonadh atá corrfhocail baininsneach dar críoch *-ín*: *braillín, ealaín, maintín, muinín, muirín* (clann)

- *dornán focal firinsneach dar críoch consan*: anraith, cion (*cuid*), clinic, giúistís, píoráid, soicind, uncail
- *mórán focal firinsneach dar críoch -a (ar lorg consain)*: bata, céachta, siopa, etc.
- *dornán focal baininsneach dar críoch -a (ar lorg consain)*: bantiarna, bearna, beatha, ceárta, comhla, cónra, cora, cuideachta, eagla, eagna, eala, easpa, eorna, freanga, lorga, ola, réalta, uireasa.

2 ciste *Focail dar críoch -e (ar lorg consain)*:

- *firinsneach*:
- *focail dar críoch -áiste*: coláiste, oráiste, sáiste, etc.
- *ainmneacha gníomhaithe dar críoch -ire*: cócaire, timire, etc.

- *mórán focal eile*: bairille, baiste, béile, blúire, bríste, buille, císte, cleite, cluiche, cnaipe, cóiste, file, gáire, machaire, paiste, pointe, ribe, ríste, seilide, smíste, staighre, tuisle, uisce, etc.
- *baininsneach*:
- *ainmneacha teibí*: deirge, laige, meirbhe, oidhe
- *mórán focal eile*: aicme, áirse, aiste, bunáite, cuilthe, cuisle, eite, eitre, faiche, fáilte, gloine, lascaine, loine, muinchille, sláinte, taibhse, táille, taoide, timpiste, tréimhse, tubaiste, etc.

3 rí aonsiollaí (*ach amháin ní dar críoch* -í, -aoi: baoi, croí, daoí, dlí, draoi, saoi, sí (*gach brí*), braoi (*b*), faí (*b*), laoi (*b*), tuí (*b*).

4 oibrí

- *mórán ilsiollaí firinsneacha*: amhránaí, rúnaí, etc.
- *dornán ilsiollaí baininsneacha (ainmneacha teibí de ghnáth)*: ábhaillí, amaidí, geantraí, goltraí, imní, mearaí, suantraí, suirí, todhchaí
- ní (*rud*).

5 trá

- *firinsneach*: brá (*giall*), feá (*fad áirithe*); ae, tae; glao, lao; ceo; cnó, dó; brú, cú, criú, liú, scriú, sú, tlú; bia, fia, lia, nia; bua, stua; bogha, fogha, logha, togha, etc.
- *baininsneach*: bá (*cuan; dáimh*), feá (*crann*), fleá, íomhá, meá, sleá; bró; grua, tua; rogha, etc.

6 gé bus, blogh, ceant, club, dháréag, feac, giob, pas, seans, snáithe, sonc, steanc, stop, téacs, tram, triuf; cé (b) cré (b), ré (b), spré (b), crodh)

7 baile féile (b), fine (b) léine (b), míle, sloinne, tine (b), tuile (b).

8.40 Samplaí éagsúla

airí, -onna; aoi, aíonna; brí (*b*), -onna; caoi (*b*), caíonna; graí (*b*), -onna; guí (*b*), -onna; laí (*b*), -onna; naí, -onna; ga, -thanna; feic, -eanna; méid (*cainníocht*), -eanna; seic, -eanna; seilf (*b*), -eanna; veain (*b*), -eanna. cró, -ite; crú, -ite; gró, -ite; rá, -ite; slua, -ite.

ainm, -neacha; achainí (*b*), -ocha; cine, ciníocha; claí, -ocha; cliamhain, -eacha; cneá (*b*), -cha; dosaen, -acha; faillí (*b*) -ocha; giorria, -cha; impí (*b*) -ocha; lí (*b*), -ocha; spré (*b; drithle*), -acha.

aturnae, -tha; contae, -tha; pósae, -tha.

aithne (*b*; *ordú*), aitheanta; dorú, doruithe; duine, daoine; fáidh, fáithe; gabha, gaibhne; gnó, -thaí; láí (*b*), lánta; máistir, máistrí; ministir, ministrí; oíche (*b*), -anta; slí (*b*) slite; sram, -aí; sirriam, -aí; tráthnóna, tráthnónta.

Sa díochlaonadh seo freisin atá:

- *ainmneoirí na gcodán*: aonú, aonuithe; dóú, dóithe; tríú, trithe; ceathrú, ceathruithe (*in ainmneoirí móra*); cúigiú, cúigithe; séú, séithe; seachtú, seachtuithe; ochtú, ochtuithe; naoú, naoithe; deichiú, deichithe, etc.
- *iolraí laga*: bó (*b*), ba, bó; bruach, -a-, bruach; grásta, grásta, grást; neach, -a-, neach.
- *roinnt focal éagsúil nach gnách iolra a bheith acu*: cáfraith (*b*), cruach (*b*; *miotál*), cumha, deann, dóthain (*b*), feadh, geab, gorta, iomad, iomaidh (*b*), lear, lucht (*daoine*), oiread, tobac.
- *ainmneacha litreacha na haibítire*: bé, eif, etc.
- *beagnach gach ainm pearsanta baineannaigh, agus gach ceann fireannaigh dar críoch consan caol nó guta (8.17)*.
- *na huimhreacha dó, trí, etc... deich agus déag (iol. -a) nuair a úsáidtear mar ainmfhocail iad. Is firinscneach dóibh.*

AN CÚIGIÚ DÍOCHLAONADH

8.41 Seo na príomhshlite chun an ginideach uatha a chumadh ón ainmneach uatha sa chúigiú díochlaonadh

- leathnú a dhéanamh: *abhainn, abhann*
- litir nó grúpa litreacha a chur leis: *ceathrú, -n; cathaoir, -each*
- leathnú agus litir nó grúpa litreacha breise: *beoir, beorach*
- coimriú agus litir nó grúpa litreacha breise: *cuingir, cuingreach*
- coimriú agus leathnú agus litir nó grúpa litreacha breise: *cabhail, cabhlach*.

8.42 Mura bhfuil a mhalairt curtha in iúl is baininscneach na hainmfhocail. Is iad seo a leanas na príomh-infillteacha.

	<i>ain. u.</i>	<i>gin. u.</i>	<i>iol.</i>
1	beoir	beorach	beoracha
2	cabhail	cabhlach	cabhlacha
3	cuingir	cuingreach	cuingreacha
4	ceathrú	ceathrún	ceathrúna
5	tríocha (<i>f</i>)	tríochad	tríochaidí

I ngach ceann de na cúig liosta seo a leanas infhilltear gach focal mar a infhilltear an focal a bhfuil cló trom air ag barr an liosta:

- 1 beoir** cáin, céir, coróin, craein, cráin, cúil, dair, draein, gráin, inneoin, láir, riail, stiúir, traein, treoir, triail
- 2 cabhail** cabhair, carcair, cathair, cealtair, cosair, easair, eochair, lasair, meabhair, nathair, saltair, siocair, srathair
- 3 cuingir** ithir, litir, loinnir, mainistir, oitir, uimhir
- 4 ceathrú** céimseata, comharsa, deachú, dearna, monarcha, pearsa
- 5 tríocha** caoga, seasca, seachtó, ochtó, nócha.

Ainmfhocail eile:

fiche (*f*), -ad, fichidí nó fichid (**9.4**); *tabh. uatha leithleach* fichid sa *fhása* ar fhichid.

Samplaí d'úsáid an fhocail *fiche*: *ar fhiche punt; spás fiche lá; costas (an) fiche bó; leis an bhfiche fear; trí leabhar fichead (ar fhichid, is fiche); trí cinn fichead; an seachtú lá fichead; tá sé sna fichidí; tá sé na ceithre fichid.*

caora, -ch, caoirigh, -ch, a chaoracha (*gair. iol.*); casla, -ch, -cha; cátaoir, -each; cathaoir, -each, -eacha; eiscir, eascrach, eascracha; fóir (*imeall*), -each, -eacha; láthair, láithreach, láithreacha; tiníl, -each, -eacha.

araí, -on, -onacha; díle, -ann, dílí; ealta, -n, -í; Éire, -ann, Éirinn (*tabh.*); ionga, -n, ingne; leite, -an, leití; meanma, -n, meanmna; faocha, -n, -in, -n; lacha, -n, -in, -n.

abhainn, abhann, aibhneacha; Albain, Alban; Árainn, Árann; athair (*f*), athar, aithreacha; bráid, brád, -e; bráthair (*f*), bráthar, bráithre; cara (*f*), -d, cairde; deartháir (*f*), dearthár, -eacha; máthair, máthar, máithreacha; Mumhain, Mumhan; namhaid (*f*) namhad, naimhde; Nollaig, Nollag, -í; teorainn, teorann, -eacha.

Is iolraí laga gan foirm uatha *Laighin, Ulaidh*. Ní úsáidtear na foirmeacha *Laighin, Ulaidh, Laighnibh, Ultaibh*, ná an seanuatha *Mumha* sa ghnáthchaint anois: *Cúige*

Laighean (Uladh, Mumhan); ag imirt do Chúige Laighean; muintir Laighean, etc. is mó a deirtear. Deirtear freisin an (den, don, sa) Mhumhain.

Ainmfhocail Neamhrialta

8.43 Níl ach dornán focal neamhrialta ann taobh amuigh de chinn atá ar aon fhoirm le hainmneacha briathartha: bean (*b*), mná, mná, ban; deirfiúr (*b*), deirféar, -acha; dia (*f*), dé, déithe; lá (*f*), lae, laethanta; leaba (*b*), leapa, leapacha; mí (*b*), -osa, -onna; olann (*b*), olla; siúr (*b*), -ach, -acha; talamh (*f*), talaimh (*f*) nó talún (*b*), tailte; ua (= *garmhac*) nó Ó (*i sloinnt*e), uí nó Uí (*gin. u., ain. iol*), Ua nó Ó (*gin. iol.*).

8.44 A lán de na hainmfhocail atá ar aon fhoirm le hainmneacha briathartha infhilltear iad de réir ceann éigin de na cúig dhíochlaonadh: *réiteach, réitigh, réitigh, réiteach; oscailt, oscailte, oscailtí; íobairt, íobartha, íobairtí; dó, dónna; triail, trialach, trialacha.*

Bunáite na bhfocal sin, áfach, ní de réir aon cheann de na cúig dhíochlaonadh a infhilltear iad. Seo na príomh-infillteacha atá acu:

<i>Ainmfhocail dar críoch</i>	<i>ain. u.</i>	<i>gin. u.</i>	<i>iol.</i>
1 -chadh, -dadh, -ladh, -nadh, -sadh	moladh	molta	moltaí
2 -tadh	cleachtadh	cleachta	cleachtaí
3 -thadh	leathadh	leata	(leataí)
4 <i>cinn eile dar críoch</i>			
-adh ar lorg consain	réabadh	réabtha	réabthaí
5 -deadh, -leadh, -neadh, -seadh	briseadh	briste	bristí
6 -teadh	baisteadh	baiste	baistí
7 -theadh	cáitheadh	cáite	(cáití)
8 <i>cinn eile dar</i>			
<i>críoch</i> -eadh	loiceadh	loicthe	(loicthí)
9 -ú ar lorg consain <i>in ilsiollaí</i>	scrúdú	scrúdaithe	scrúduithe
10 -iú in <i>ilsiol</i> laí	síniú	sínithe	sínithe

Eisceachtaí: filleadh, fillte, fillteacha; gearradh, gearrtha, gearrthacha; labhairt, labhartha, labhartha.

CAIBIDIL 9

COMHRÉIR AN AINMFHOCAIL

UIMHIR AN AINMFHOCAIL

9.1 Úsáidtear uimhir uatha an ainmfhocail, cibé acu ainmfhocal uimhriúil é nó a mhalairt

- más brí uatha atá leis: *mo shrón (bhéal, chiall); aon chapall (bhó, bhád) amháin; gach bean; an uile dhuine; cibé uair a tháinig sé; níl aon phingin agam; shlánaigh sé an céad anuraidh.*

Ar lorg *cibé, aon* (aidiacht éiginnte) úsáidtear an t-iolra freisin: *bailigh cibé uirlisí atá agat; níl aon phinginí agam.*

- ar lorg na n-aidiachtaí sealbhacha iolra *ár, bhur, a*, nuair nach bhfuil ach ceann amháin de na rudaí dá dtagraíonn an aidacht ag gach duine (rud) atá i gceist: *beidh Íosa inár gcroí; ar a n-aighe; fágadh na báid ar a mbéal fúthu; bhí na saighdiúirí go léir ina luí ar a mbéal is ar a n-aghaidh; agus i bhfrásaí mar: ar a gcoiscéim; ar ár gcois*

Deirtear fosta *inár gcroíthe*.

- ar lorg uimhreacha ainmfhoclacha seachas uimhreacha pearsanta (féach **9.2**): *fiche slí; ochtó troigh; céad bliain; na mílte fáilte; cúpla caora; tríocha míle de na fir*
- ar lorg *aon, dhá*: *aon bhróg déag; dhá bhliain is fiche; céad seachtó is dhá theach; aon mhíle dhéag; dhá chéad.*
- ar lorg *trí, ceithre, ... deich*: *trí leabhar; ceithre roth is fiche; féar céad fiche is cúig bhó; cúig chéad; sé mhíle.*

9.2 An ginideach iolra a úsáidtear ar lorg uimhreacha pearsanta: *beirt bhan; triúr fear; cúigear cailíní; seisear saighdiúirí; seachtar scoláirí, etc.*

- 9.3 An ginideach iolra a bhíonn faoi réir freisin ag *dís, dosaen, péire, scór: dís bhan (dochtúirt); dosaen uibheacha (úll); péire cártaí (bróg); scór cailíní (fear).*
- 9.4 Úsáidtear an t-iolra le huimhreacha aidiachtacha i gcás *ceann* (= aonad), *cloigeann, orlach, troigh, slat* (ar fad): *trí cinn; ceithre cloigne; cúig horlaí ar airde; sé troithe ar fad; seacht slata de rópa;* agus iolra leithleach i gcás *uair, seachtain, bliain, pingin, scilling, fiche: trí huaire; naoi n-uair déag; sé seachtaine; seacht mbliana is daichead; naoi bpingine (scillinge) an ceann; tá na trí fichid slán aige.*
- An t-uatha a úsáidtear i gcás *ceann, cloigeann* (ball beatha): *bhí trí cheann (chloigeann) ar an bhfathach;* agus i gcás *slat* a fhásann: *ceithre shlat sailí.*
- 9.5 Is é an t-iolra a úsáidtear le brí iolra a léiriú in aon chás eile: *tháinig na páistí isteach; d'eitil na héin; tá pianta sna lámha agam; ár leithéidí; tháinig siad ina gcéadta agus ina mílte.*

AN TUISEAL AINMNEACH

- 9.6 Is iad seo a leanas na príomhchásanna ina n-úsáidtear ainmneach an ainmfhocail
- ainmní na habairte: *tháinig Seán; is éan smólach*
 - faisnéis abairte copailí: *is naomh é*
 - cuspóir briathair fhaisnéisigh: *ól an deoch; dúirt sé Liam an doras a oscailt*
- Féach go bhfuil dhá chuspóir ag an mbriathar *dúirt*.
- faoi réir ag na réamhfhocail *ach, amhail, gan, go dtí, idir, mar, murach, ná, seachas: gach duine ach an t-athair; amhail cos duine; gan lámh; go dtí an bád; idir chos agus lámh; idir an geata agus an doras; bróg mar an bhróg atá agatsa; murach an t-airgead; níos fearr ná an t-uncail; seachas an t-óglach*
 - an t-ainmneach comhaisnéise: *sin Cormac báille; le Bríd ban-naomh*
 - an t-ainmneach cainníochta: *tá sé tonna meáchain; níl sé an méid sin; bhí sí bliain d'aois; tá sibh scata mór ann*
 - an t-ainmneach áite: *ag gabháil an bóthar; tar an cóngar*

- an t-ainmneach ama: *d'imigh sí seachtain ó shin; d'fhan sí bliain; cailleadh é an samhradh seo caite*
- an t-ainmneach minicíochta: *thit sí uair (trí huaire)*
- an t-ainmneach cainníochta: (aidiachtach nó dobhriathartha): *bhí eagla mo sháith orm; tá sé rud beag fuar; rith sé an méid a bhí ina chorp*
- ar lorg cá mhéad (i gcás ainmneacha coitianta), *fiú* (= luach): *cá mhéad teach a bhí ann? Ní fiú punt é*

Ginideach a leanann *cá mhéad* i gcás ainmneacha ábhair agus ainmneacha teibí: *cá mhéad plúir (eolais)?*

- i bhfrásaí áirithe a bhaineann le **díol** agus le **roinnt**: *ar scilling an punt; fuair siad dosaen an duine*
- ar lorg na haidiachta sealbhaí réamhthagraí; *bhí ionadh orm a fheabhas a rinneadh an gnó*
- an t-ainmneach saor i gcás ainmfhocal a bhfuil forainmneach ag feidhmiú thar a cheann san abairt
- go réamhthagrach: *dá fhad an lá tagann an oíche; is fearrde thú an sos; tá a fhios agam an scéal*
- go hiarthagrach: *an fear a rinne é tá sé tinn; an mhuintir a ghoid iad dhéanfaidís aon ní; an bhean a labhair leat tá a mac marbh*
- an t-ainmneach tagartha: *an fear is mó ciall (= maidir le ciall); níl sé chomh mór sin eolas; chomh brúite aigne leis; an té is lag creideamh; pósadh sé a rogha bean*
- trí réamhfhocal a bheith cailte roimh an ainmfhocal: *tá mé ábalta an fód a sheasamh; ní raibh faill agam breith air; stad sé féachaint an éireoinn*
- ar lorg focal áirithe a léiríonn meon: *bhí fonn (áthas, etc.) orm teacht*
- i bhfrásaí áirithe a úsáidtear thar ceann clásail: *bhí sé beo agus Seán ag fágáil an tí.*
- i gcásanna áirithe in áit an ghinidigh (9.24-36) agus in áit an ghairmigh (8.20, 9.17).

AN TUISEAL GINIDEACH

- 9.7 Nuair atá ainmfhocal amháin ag cáiliú ainmfhocal eile atá roimhe gan cabhair ó réamhfhocal, cuirtear an cáilitheoir sa ghinideach go hiondúil.

Deirtear go bhfuil an dara focal **faoi réir** ag an gcéad cheann, nó go rialaíonn an chéad cheann an dara ceann. Seo cuid de na príomhchásanna

- bunús: *mac* Sheáin; *clann na mná*; *ubh* lachan
- úinéireacht: *teach m'athar*; *gluaisteán an dochtúra*
- ábhar: *bróga* leathair; *bosca* adhmaid

Is gnách *de* + an tabharthach in ionad an ghinidigh má ghabhann aidiacht leis an ainmfhocal ábhair: *fáinne d'ór loiscthe*.

- ionad: *cos tosaigh*; *seol deiridh*; *gaoth mhara*
- gairm: *fear an phoist*; *bean chainte*
- sórt: *oíche sheaca*; *maidin gheimhridh*
- úsáid: *teach cónaithe*; *gadhar fiaigh*
- comhaireamh: *trí cinn fhichead*
- luach: *ticéad dollair*; *suíochán punt*
- tomhas: *leanbh míosa*
- comhaisnéis: *an tAthair Uachtaráin*; *bean chéile*
- an ginideach rannaíoch: *mo chuid feola*; *roinnt ime*
- teideal: *Coláiste Chaoimhín*; *Sráid Uí Chonaill*
- gabhdán nó a lucht: *mála plúir*; *bosca lasán*

Tá athbhrí ag baint leis an nginideach seo. Mura n-insíonn an comhthéacs é, ciallaíonn *mála plúir* (i) an gabhdán, *mála faoi choinne plúir*, nó (ii) an lucht, lán mála de phlúr. Is annamh a déarfá *plúrmhála*, focal a bhfuil brí (i) leis. Ach is minic a deirtear *mála de phlúr geal*, frása a bhfuil brí (ii) leis.

- cuspóir ainm bhriathartha nuair a thagann an cuspóir i ndiaidh an ainm bhriathartha: *ag ól dí*; *a mharú an éin*
- ar lorg *chun*, *trasna*, *timpeall*, *fearacht*, *dála*, focail a bhfuil brí réamhfhocail leo: *chun Dé*; *trasna na tíre*; *timpeall an domhain*; *fearacht do mhuintire*; *dála an scéil*
- ar lorg na réamhfhocal comhshuite: *i gcoinne Sheáin*; *os comhair an tí*
- leis na réimíreanna *dea-*, *in-* (= ábalta, ullamh, oiriúnach) chun aidiachtaí a chumadh: *bhí sé mear dea-eolais*; *chomh dea-éadaigh leatsa*; *níl tú inleithscéil*.

9.8 Is féidir le hainmfhocal amháin dhá ghinideach a rialú: *fear ionaid an rí*; *fir thosaigh na foirne*; *sagairt chúnta an pharóiste*.

9.9 Is féidir le ginideach ginideach eile a rialú: *meáchan an gheata iarainn*; *obair na mná fuála*.

AN TUISEAL TABHARTHACH

9.10 Is é tabharthach an ainmfhocail (nó an ainm bhriathartha) a úsáidtear nuair atá sé faoi réir ag ceann de na réamhfhocail *a, ag, ar, as, chuig, dar, de, do, faoi, go, i, ionsar, le, maidir le, ó, os, roimh, thar, trí, um: ag mo chos (chois), ar do lámh (láimh), le bróg (bróig), ar an aonach, roimh an gcapall (chapall).*

Ní úsáidtear *a* ach roimh an ainm briathartha agus i gcorrchás eile: *leabhar a fhoilsíú; cad a chlog é?*

Má ghabhann an réamhfhocal foirm ar leith nó má cheanglaítear é d'fhocal eile, ní chuireann sin isteach ar an tuiséal: *in Éirinn, sa chois, faoina ascaill, etc.*

9.11 Úsáidtear *cionn* (seantabharthach an fhocail *ceann*) sna frásaí seo a leanas: *cionn is* (= toisc); *dár gcionn; de chionn; os cionn; os mo (do, a) chionn, etc.; thar cionn* (= ar fheabhas); agus i gcorr-logainm: *Cionn Caslach*. Úsáidtear *tigh* (seanfhoirm thabharthach an fhocail *teach*) mar a bheadh do bhriathair áite: *tá sé thíos tigh Phádraig; tigh seo againne; cheannaigh mé é tigh Arnott.*

Úsáidtear *cois, láimh* sa tslí sin fosta: *tá sé cois na habhann; láimh le Corcaigh.*

9.12 Is minic a léirítear úinéireacht leis an réamhfhocal *le* + an tabharthach: *dán le Céitinn* (= ceann de dhánta Chéitinn); *lacha le Máire; chaill mé cearc liom.*

9.13 Is minic a léirítear gaol le ceann de na réamhfhocail *le, do* + an tabharthach: *deartháir do Sheosamh (le Seosamh); uncail dóibh; iníon leis*. Féach **12.10**.

Tabhair faoi deara na difríochtaí brí idir: *mo mhac; mac dom* (duine de mo mhic); *iníon mo mhic; iníon le mo mhac; iníon mic dom; iníon le mac dom.*

AN TUISEAL GAIRMEACH

9.14 Nuair a úsáidtear ainmfhocal a léiríonn an duine (rud) a bhfuiltear ag caint leis cuirtear an t-ainmfhocal sa ghairmeach. Bíonn séimhiú air agus

bíonn an mhír ghairmeach roimhe: *a Shéamais; a bhuachaillí; a thránna na hÉireann.*

9.15 Is féidir an aidiacht thaispeántach a úsáid sa ghairmeach: *a bhean sin thuas sa chúinne; a ghiolla seo* (Béarla: *my dear chap*); *a fhir úd thall ar an gcláí; a thonn seo thíos.*

9.16 Ní gnách aidiacht shealbhach a úsáid leis an ngairmeach taobh amuigh de chorrúair i bpaidreacha: *ár nAthair; ár mbeatha, ár milseacht agus ár ndóchas; mo Thiarna agus mo Dhia! Ach a mhuirnín; a thaisce; a stór; a mhic.*

9.17 Ní infhilltear an gairmeach uatha, uaireanta, má rialaíonn sé ginideach cinnte: *a Cheann an Teaghlaigh Bheannaithe* (Naomh Iósaf). Ach *a Mhic Dé; a Mhic na Maighdine Muire.*

Ní bhíonn aon infhilleadh ann ach oiread i leaganacha mar: *a Naomh Pádraig; a Naomh Ciarán; a Rí Séamas.*

9.18 Is minic dhá ghairmeach leantacha á n-úsáid: *a Thomáis, a mhic; a Pheadair, a leanbh; a Naomh-Mhuire, a Mháthair Dé; A Bhean (a Iníon) Uí Mhurchú, a chara.*

In **9.56-58** tá samplaí le fáil d'úsáid an ghairmigh i leaganacha comhaisnéiseacha.

AN tAINMFHOCAL CINNTE

9.19 Tá ainmfhocal ina ainmfhocal cinnte nuair is do dhuine (rud) áirithe a thagraíonn sé. Is iondúil gur ainmfhocail chinnte iad seo a leanas

- ainmfhocal atá á cháiliú ag an alt: *an fear; don chapall; an chéad rí*
- ainm dílis a thagraíonn do dhuine áirithe nó do rud áirithe nó d'áit áirithe: *d'éist Tomás; sin Gaillimh; an Iodh Morainn; in ifreann; ar neamh*
- ainmfhocal atá á cháiliú ag aidiacht shealbhach: *mo mhac*
- ainmfhocal atá á cháiliú ag *gach*: *gach lá*
- ainmfhocal sa ghairmeach: *a bhean*
- ainmfhocal atá á cháiliú ag maoluimhir atá ag feidhmiú mar orduimhir: *cuid a trí*

- ainmfhocal atá á cháiliú ag ainmfhocal ginideach cinnte: **hata** *an fhir*; **muintir** *an Longfoirt*; **bean** *mo mhic*; **scéal** *gach duine*; **brí** *riail a trí*; **deamhain** *ifrinn*.

Is gnách gurb éiginnte an t-ainmfhocal in aon chás eile.

9.20 Cé gur ceannlitir an túslitir in ainmneacha teangacha, náisiúntachtaí, laethanta, míonna agus féilte, ní gá iad a bheith ina n-ainmfhocail chinnte, ach is féidir a gcinntiú ar cheann ar bith de na dóigheanna atá luaite thuas: *tháinig Nollaig eile* (éiginnte); *an Nollaig ba mheasa den iomlán* (cinnte); *tá Gaeilge mhaith aige* (éiginnte); *Gaeilge Chois Fharraige* (cinnte); *Spáinneach ba ea é* (éiginnte); *an chéad Spáinneach a bhuail riamh liom* (cinnte).

9.21 Nuair is d'ainm duine nó áite, agus nach don duine é féin ná don áit, a thagraíonn ainm dílis, ní gá é a bheith cinnte: *Séamas is ainm dó*; [*Is Éire ainm na tíre seo*; *Micheál is ea é mar Micheál is ea a athair*; *is Caisleán Nua é sin fosta*.

Agus is féidir focail den sórt sin a chinntiú mar a chinnteofaí ainm coitianta: *d'fhéad tú a fhágáil ina Jack nuair a bhí sé ina Jack* (tagairt d'ainm madra a athraíodh).

Féach mar a úsáidtear ainm duine san abairt: *ní fhaca mé i do Tharlach riamh tú go dtí anois*.

9.22 Ainmfhocail éiginnte de bharr an chomhthéacs na focail a bhfuil cló trom orthu sna frásaí seo thíos d'ainneoin rialacha **9.19**: *an iomad cainte*; *an iomarca eolais*; *a mhalairt de scéal*; *ar feadh uair an chloig*; *clann an dá dheartháir (na beirte dearthár) is ea iad*; *céile Dé ba ea é*; *Coróin Mhuire a cheannach*; *Lá Fhéile Pádraig eile*; *má tá ifreann ar bith ann*; *ní haon Tadhg an dá thaobh mise agat*; *a leath*; *a dtrian*; *leath na n-úll*; *ceathrú cuid an phobail*; *taobh na tine*.

9.23 Tabhair faoi deara na difríochtaí brí atá sna habairtí seo

- *Tá sagart paróiste ag caint leis na sagairt óga.*
(sagart éiginnte a bhfuil cúram paróiste éiginnte air)
- *Cailleadh an sagart paróiste a bhí ar saoire anseo.*
(sagart cinnte a raibh cúram paróiste éiginnte air)
- *Ba é sagart an pharóiste a bheannaigh an scoil.*
(sagart cinnte ar a bhfuil cúram paróiste chinnte, an paróiste a bhfuil an scoil ann, is dócha.)

Is minic, áfach, a úsáidtear *an sagart paróiste* in ionad *sagart an pharóiste* sa chás deireanach.

Ach os a choinne sin ní fhéadfaí *sagart an pharóiste* a úsáid i gcás paróiste éiginnte, mar atá sa dara habairt.

Sna trí chás, tá an sagart i gceannas paróiste. Aon sagart atá faoin sagart sin deirtear gur *duine de shagairt an pharóiste* é nó gur *sagart de chuid an pharóiste* é, is é sin curáideach nó sagart cúnata.

AN tAINMNEACH THAR CEANN AN GHINIDIGH

9.24 Is minic nach n-infilltear ainmfhocail ar lorg focal a rialaíonn an ginideach de ghnáth. I gcásanna mar sin deirtear go bhfuil *foirm ainmnigh* agus *feidhm ginidigh* ag an bhfocal nach bhfuil infhillte.

9.25 Ní úsáidtear an ginideach sna cásanna seo

- ainmfhocal a bhfuil ginideach cinnte faoi réir aige: *cóta mhac Sheáin; hata fhear an tí; pobal chathair Phort Láirge; ag iarraidh iasacht mo ghunna; tar éis thús gach bliana; timpeall inneall bhus a dó. Ach Oíche na Féile Bríde; deabhóid na Corónach Muire.*

Ní bhaineann an riail seo le hainm briathartha a mbeadh cuspóir aige: *lucht foghlamtha na Gaeilge, ná le múnlaí mar teach pobail Anagaire; foireann leadóige na Fraince.*

- ainmfhocal a bhfuil ginideach rannaíoch nó tabharthach rannaíoch faoi réir aige: *ag déanamh mo chuid oibre; bás cuid mhór acu; ar son ceann de na náisiúin bheaga; os cionn an chuid eile den tír*

9.26 Ní úsáidtear an ginideach ach oiread le

- bunuimhir: *spás dhá (trí,...fiche) lá; obair an dá (an scór, an chéad, an mhíle) ainniseoir; éidí na dtrí (na gcéadta, na mílte) eitleoir*
- orduimhreacha: *obair an dara (tríú,...fichiú) mairnéalach; in aice ardán a dó; tosach chaibidil a trí*
- uimhreacha pearsanta: *neart bheirt fhathach; gúnaí triúr brídeog; cumhacht triúr (ceathrar, etc.) dochtúirí óga; eangacha an triúr iascairí Francacha*
- cúpla: *ag ól cúpla deoch; i gcomhair cúpla caora*

- nuair atá ainmfhocal agus uimhir nó litir ar a lorg ag tagairt do shraith nó liosta: *de réir alt 45; ag brath ar fhorálacha riail (b)*.
- uimhreacha ainmfhoclaigh nuair a ghabhann ainmfhocal eile leo: *costas an **fiche (tríocha, chéad)** cathaoir; teach an **tseisear** sagart. Ach troid beirte; díol triúir.*

9.27 Ach is iondúil go n-infilltear an t-ainmfhocal ar lorg

- *aon* nuair a bhíonn an t-alt roimhe mura ngabhann *déag* leis: *i gcaitheamh na haon oíche amháin sin; ar feadh an aon lae amháin; agus i gcomhfhocail: le toil an Aon-Mhic. Ach de bharr an aon **fhear** déag.*
- *c(h)éad*: *tosach an chéad lae; fad na chéad mhíosa; agus i gcomhfhocail: bás a céadghine*
- *beirt, triúr, ... dháréag* nuair nach seasann an t-ainmfhocal do na haonaid atáthar a chomhaireamh: *beirt chlainne; triúr Bhríde; airgead na beirte clainne.*

9.28 Ní úsáidtear an ginideach ach oiread le gníomhaí nó cuspóir ainm bhriathartha sa mhúnla seo: gníomhaí (cuspóir) + *a* (réamhfhocal) + ainm briathartha: *le linn an **cogadh** a bheith ar siúl; tar éis an **dochtúir** a imeacht; ag guí **maitheas** a theacht orm; d'fhonn (le cois) **airgead** a thuilleamh; tar éis (i gcoinne, de bharr) an **t-ordú** a chomhlíonadh; ar aigne (ar tí, le linn) na **fir** oibre a fhostú; ag iarraidh (ceapadh, brath) mo **chos** chlé a leigheas; ag rá (diúltú) an **bosca** a bhriseadh.*

9.29 Ach infhilltear an t-ainmfhocal

- má tá *a* + ainm briathartha ina fhrása dobhriathartha modha ag comhlánú ainm briathartha eile: *bhí sí ag cealgadh an naíonáin a chodladh; thosaigh mé ag cur na bpáistí a luí; tá mé ag tabhairt an ghadhair a sheilg*
- i gcás múnlaí mar seo: gníomhaí (nó a chothrom) + cuspóir + *a* + ainm briathartha: *bean na mbó a chrú; fear na tine a lasadh; lucht na Gaeilge a fhoghlaim; lá na bprátaí a bhaint; aimsir an bhiatais a chur; am na monarchan a oscailt.*

Téann gnáthrialacha an tabharthaigh i bhfeidhm ar mhúnlaí mar seo: réamhfhocal a rialaíonn an tabharthach + ainmfhocal + *a* + ainm briathartha: *as an asal a dhíol; trí mo chos a bhriseadh; leis an ngnó a dhéanamh.*

9.30 Ní úsáidtear ach oiread an ginideach d’ainmfhocal éiginnte cáilithe atá faoi réir ag ainm briathartha a bhfuil an réamhfhocal *a*, ag roimhe: *ag déanamh obair mhaith (an-obair, aon mhaith): ag tabhairt drochmheas (pingin ar bith); a mholadh ceol cláirsí (amhráin Ghaeilge)*. Ach *ag treabhadh na páirce bige, ag léamh ár leabhair Ghaeilge*.

9.31 Ní úsáidtear ach oiread an ginideach d’ainm briathartha **go díreach** ar lorg

- ainm bhriathartha eile a bhfuil an réamhfhocal *a*, ag roimhe: *ag brath dul abhaile (tiomáint síos, triall ort); ag iarraidh éirí (seasamh, canadh, brostú, rith)*
- réamhfhocail chomhshuite: *tar éis siúl abhaile; i ndiaidh teacht; ar tí eitilt suas; tar éis pósadh*. Ach *ar tí a bpósta; chun mo chrochta*.
- *chun* i bhfrásaí timchainteacha: *chun séideadh níos measa; chun iomáint le Corcaigh; chun troid ina choinne*. Ach *siúd chun siúil (chun reatha) iad; tá an féar chun bainte*.

9.32 Ní úsáidtear an ginideach d’ainmfhocal éiginnte atá ar aon fhoirm le hainm briathartha agus nach de réir ceann de na cúig dhíochlaonadh a infhilltear é, agus é ag teacht i ndiaidh an réamhfhocail *a*, ag, nó i ndiaidh réamhfhocail chomhshuite:

- *ag déanamh athrú (iniúchadh); a thabhairt moladh dó; ag cur filleadh ann*
- *ar lorg ardú [maith]; le haghaidh scrúdú; in éadan pósadh [measctha]*

Ach ag déanamh gearáin; ag ceannach leighis; de réir oiliúna; d’uireasa ceangail; i gcoinne scrúdúcháin; i gcomhair léitheoireachta.

Tabhair faoi deara nach ainmneacha briathartha, ach ainmfhocail atá ar aon fhoirm le hainmneacha briathartha, atá i gceist sa riail seo, mar gur aidiachtaí a cháileodh iad agus nach dobhriathra. Ach dobhriathra a dhéanfadh an cáiliú sna samplaí atá in **9.31**.

9.33 Ní úsáidtear an ginideach d’ainm briathartha ar lorg forainmnigh réamhthagraigh: *tá sé tar éis a rá go dtiocfaidh sé; bhí mé ag iarraidh a dheimhniú go nglacfaí leis*.

- 9.34 Ní úsáidtear an ginideach i gcás péirí focal mar *Naomh Peadar (Pól); San Tomás; Rí Séamas: litreacha Naomh Pól; misean San Tomás; teitheadh Rí Séamas*.
- 9.35 Ní úsáidtear an ginideach sna cásanna seo
- ainm dílis mná roimh aidiacht aitreabúideach: *seanmháthair Bhríd Mhór*.
In áiteanna maireann leaganacha ginideacha seanbhunaithe le hainmneacha seandaoine: *teach Bhríde Bige*
 - ainm dílis mná nuair a bhíonn an sloinne ag gabháil leis: *bainis Bhríd Ní Cheallacháin*.
- 9.36 Is minic freisin nach n-úsáidtear an ginideach
- ar ainmfhocal (gan an t-alt) roimh ghinideach éiginnte, go háirithe ar lorg réamhfhocail chomhshuite: *airgead a chlann mhac; an oiread fonn eolais; saghas slí bheatha; faoi choinne clocha duirlinge; os cionn beochán beag tine; i ndiaidh am paidrín; de bharr maidin sheaca*.
Ach is minic fosta a infhilltear: *fear tí solais*.
 - tar éis réamhfhocail chomhshuite nó a chothrom nuair atá ainmfhocal éiginnte á cháiliú ag aidiacht nó ag frása aidiachtach nó ag clásal: *d'ainneoin aon athrú ar an aimsir; i gcás aon cheist eile mar sin; d'ainneoin conradh ar bith dá mhalairt; i dteannta aon airgead is iníoctha; de dheasca tionóisc a tharla*
 - i gcás mórán frásaí éagsúla: *de bharr cur i gcéill; an iomad dul chun cinn; timpeall mí ó shin; ag tabhairt aghaidh ar (tosach do, cúl le, etc.)*. Féach 24.3.

AN GINIDEACH RANNAÍOCH & AN TABHARTHACH RANNAÍOCH

- 9.37 **Ginideach rannaíoch** a thugtar ar ghinideach atá ag cáiliú ainmfhocal cainníochta nó páirte (nó a iontamhail – uimhir, aidiacht bhreischéime, frása, etc., á n-úsáid mar ainmfhocal), má sheasann an focal cainníochta (páirte) do chuid den rud a seasann an ginideach dó (**téarma an rannaígh**): *roinnt bagúin; beirt bhan; níos mó eolais*.

9.38 Is minic a úsáidtear réamhfhocal + an tabharthach in ionad an ghinidigh rannaíoch. An réamhfhocal *de* is coitianta. Sna cásanna sin **tabharthach rannaíoch** a thugtar air: *beirt de na páistí; cuid d'airgead Sheáin*.

Samplaí eile: *duine as míle; seacht faoin gcéad; mac leis*.

9.39 Mar is gnách is í an aidiacht shealbhach an forainmneach a úsáidtear thar ceann an ainmfhocail ghinidigh; agus is é an forainm réamhfhoclach an forainmneach a úsáidtear thar ceann an réamhfhocail + an ainmfhocail thabharthaigh. Is minic a bhaintear feidhm as na forainmnigh rannaíocha *againn, agaibh, acu* in ionad *dínn, díbh, díobh: a leath; roinnt de; cuid againn*.

Ginideach nó Tabharthach

9.40 Amanna is cuma cé acu an ginideach rannaíoch nó an tabharthach rannaíoch a úsáidtear, ach is minic nach féidir ach ceann áirithe acu a úsáid. Tá cur síos déanta ar na cásanna is coitianta thíos.

9.41 I gcás na bhfocal *bunáite, bunús, formhór* agus focail a chiallaíonn ionad: *cúl, deireadh, lár, tosach, tús, iarthar, íochtar, tuaisceart*, etc. is é an ginideach rannaíoch a leanann iad: *bunús an ama; formhór na ndaoine; deireadh an bháid; tosach an tslua; ár mbunáite; a chúl; a ndeireadh; a lár; tuaisceart na tíre; iarthar an oileáin; íochtar an tseomra*.

9.42 Maidir le focail a chiallaíonn cainníocht éiginnte, mar *barraíocht, cuid, dóthain, roinnt, sáith, a lán, beagán, mórán, an iomad, níos mó, níos lú, go leor, oiread, tuilleadh*, etc., má tá téarma an rannaigh éiginnte is é an ginideach a úsáidtear de ghnáth: *barraíocht céille; roinnt eolais; níos lú cainte; go leor airgid reatha*.

Ní mór aidiacht shealbhach a bheith ag cáiliú *dóthain, sáith: mo dhóthain oibre*. Bíonn *cuid* á cháiliú ag aidiacht shealbhach nó eile: *cuid mhór daoine; a chuid eolais*. Ainneoin cuma na cinnteachta a bheith ar na focail seo (agus ar *an iomad, a lán*, etc.) bíonn an chainníocht féin éiginnte.

Ach má tá téarma an rannaigh cinnte, sa tabharthach a chuirtear é: *an chuid den mhin a bhí fágtha; mo dhóthain den obair; an iomad den bhainne; a lán de na camáin; níos mó den fhearúlacht; an iomad díobh; beagán de, cuid againn*.

9.43 Focail a bhfuil cainníocht chinnte ag baint leo (*dosaen, péire, pionta, punt, scór, slat*), nó focail atá gaolmhar leo (*cliabh, mála*), nó focail a chiallaíonn mír (*ball, blogh, caibidil, giota, líne, píosa, siolla, véarsa*, etc.) is ionann a gcomhréir agus comhréir na bhfocal atá in **9.42**, ach gur gnách an tabharthach rannaíoch nuair atá téarma cáilithe: *punt siúcra* ach *punt de shiúcra donn*; *trí phionta bainne* ach *trí phionta de bhainne milis*; nó más sa ghinideach atá an focal cainníochta: *spúnóg shiúcra*. Ach *lán spúnóige de shiúcra*.

Tá claonadh ann an tabharthach a úsáid nuair atá an téarma éiginnte gan cháiliú ar lorg *giota* (éiginnte): *giota de rópa*; ach *an giota rópa seo*.

Tá difríochtaí brí idir *cliabh móna* (dhá bhrí, **9.7n**, **9.23**): *cliabh na móna* (dhá bhrí); *an cliabh móna* (dhá bhrí); *cliabh den mhóin*; *cliabh de mhóin fhliuch*; *cliabh den mhóin fhliuch*.

9.44 Maidir le *cé, ceachtar, neachtar, duine, ceann* (aonad), *dhá cheann, trí cinn*, etc.; *ceann nó dhó, dó nó trí*, agus maoluimhir ar bith, an tabharthach a úsáidtear leo: *cé agaibh a rinne é?*; *ceachtar de na leabhair*; *suigh síos, nó neachtar acu, bí i do thost*; *duine de na fir*; *ceann de na capaill*; *trí cinn de bheithigh [m'athar]*; *seacht gcinn déag de chapail rása [na Fraince]*; *fiche a trí de na heitleáin sin*; *ceann acu*; *trí cinn díobh*.

Tá samplaí eile le hainmfhocail éiginnte in **12.7**. Mar an gcéanna ar lorg focal a bhféadfaí *duine, ceann* a chur ina n-ionad: *bean de na mná*; *lá de na laethanta*; *dán de dhánta an tsaoil*.

9.45 Maidir le codáin mar *leath, trian, ceathrú cuid*, etc., agus *taobh*, úsáidtear an dá thuiséal rannaíocha i gcás focail chainníochta **éiginnte**, ach is é an ginideach is coitianta: *leath bealaigh*; *leath na foirne*, *trian na n-úll*; *ceathrú cuid an phobail*; *taobh na tine*; *a leath*; *a dtrian*; *leath amháin den domhan*; *trian den úll*; *leath de*; *trian díobh*; *taobh den tine*.

Déantar comhfhocail de *leath* agus an focal rannaíoch uaireanta: *leathlá* (= leath lae).

An tabharthach a úsáidtear i gcás focal cainníochta **cinnte**; ach is féidir an ginideach a úsáid freisin le *taobh thiar, taobh thoir*, etc: *leath Sheáin den soláthar*; *an leath eile de*; *mo thriansa díobh*; *taobh na gaoithe den oileán*; *an taobh eile di*; *an taobh thiar den oileán* nó *taobh thiar an oileáin*; *an ceann thoir de* nó *a cheann thoir*.

Ní úsáidtear aidiacht shealbhach rannaíoch agus forainm réamhfhoclach rannaíoch leis an bhfocal cainníochta céanna. Ní deirtear *a leath de* ach amháin nuair a chuireann *a* úinéireacht in iúl: *a leath féin den airgead*. Féach freisin **9.49**.

Tabhair faoi deara brí an dá abairt seo a leanas: *díol an trian den bharr atá sábháilte* (an trian atá sábháilte atá i gceist); *díol trian an bhairr (den bharr) atá sábháilte*. (Tá an barr iomlán sábháilte. Díol trian éiginnte de.)

9.46 Maidir le *beirt*, *triúr*, etc... *dháréag* úsáidtear

- an ginideach nó an tabharthach i gcás go mbíonn an focal cainníochta éiginnte agus an téarma éiginnte ach cáilithe: *ceathrar ban mór*; *ceathrar de mhná móra*; *triúr dochtúirí óga*; *triúr de dhochtúirí óga*
- an tabharthach má bhíonn an focal cainníochta éiginnte agus an téarma cinnte: *ochtar de na mná (beaga)*; *seachtar de na fir (mhóra)*; *deichniúr den phaidrín*, nó an focal cainníochta cinnte agus aidiacht ar a lorg: *an triúr deireanach de na mná*; *an chéad bheirt de na peileadóirí*
- an ginideach má bhíonn an focal cainníochta cinnte ach gan aon aidiacht go díreach ar a lorg, nó an téarma gan cháiliú: *an bheirt bhan (mhóra)*; *airgead na beirte ban*; *an triúr sagart óg*; *seachtar ban an tSabhdáin*; *a sheachtar ban*; *seachtar ban*; *a sheisear iníonacha*; *triúr saighdiúirí*.

9.47 Bíonn an focal cainníochta ar iarraidh uaireanta i ndiaidh na copaille: *[is] de mhuintir Ghráda mé*; *[is] den mhúineadh éisteacht*; *an d'Éirinn é seo?*

9.48 Is minic a rialaíonn focal cainníochta ainmfhocal sa ghinideach nach ginideach rannaíoch é, agus a mbíonn tabharthach rannaíoch ina dhiaidh: *cuid Mháire den chomhrá*; *dóthain beirte den bhia*; *oiread mo dhoirn de chnapóg*.

9.49 Is minic *saghas* (*sórt*, *cineál*) ina thabharthach rannaíoch: *bád den saghas (sórt, chineál) sin*; *fear dá shaghas*; *ní dúirt mé aon ní dá shórt*.

9.50 Má tá an t-ainm céanna ar níos mó ná ball amháin de chuid an téarma úsáidtear ginideach tuairisciúil: *cos[a] cathaoireach*; *fuinneog[a] seomra*; *cos[a] tosaigh capaill*; *cosa na cathaoireach*; *fuinneoga an tseomra*; *cosa tosaigh an chapail*; *dhá cheann an tí*; *dhá thaobh na tine*; *dhá ghruaimhín an bhóthair*; *trí shlios [an] triantáin*; *ceithre shlios [na] cearnóige*; *sé aghaidh ciúib*.

- 9.51** Ach má tá an ginideach cinnte agus gur do cheann amháin de bhaill an téarma nó do chuid acu is mian tagairt is gnách ceann de na múnlaí seo a leanas a úsáid
- *ceann de chosa na cathaoireach; trí cinn d'fhuinneoga an tseomra; ceann amháin de chosa tosaigh an chapail; dhá cheann de shleasa an triantáin; cúig cinn d'aghaidheanna an chiúib*
 - *dhá shlios de chuid an triantáin; fiche focal de chuid an dara díochlaonadh; dán de chuid Chéitinn, trí dhán dá chuid.*
- 9.52** Nuair is ball amháin atá i gceist agus gur cuma, nó go bhfuil sé intuigthe, cé acu ceann é, ní gá an tabharthach rannaíoch a úsáid: *le taobh na tine; ar thaobh an bhóthair; go ceann an tí; tá cos na cathaoireach briste agat; i gcúinne an tseomra (na páirce) atá sé.*
- 9.53** Más brí cainníochta atá ag an bhfocal a léiríonn an ball féadfaidh an focal a léiríonn an t-iomlán a bheith sa tabharthach rannaíoch: *tá cúinne amháin (dhá chúinne) den pháirc faoi uisce.*
cúinne páirce = cúinne de pháirc (saghas áirithe cúinne nó mír áirithe de pháirc).

COMHAISNÉIS

- 9.54** Nuair a chuirtear le taobh a chéile dhá ainmfhocal (nó a gcothrom) a thagraíonn don rud céanna agus go míníonn ceann acu an ceann eile deirtear go bhfuil siad i gcomhaisnéis le chéile: *Pól aspal; Tadhg gabha; an tAthair Seán; Bébhíonn banlia; an Bhanríon Máire.*
- Ach an Mhaighdean Mhuire. Séimhítear Muire ar lorg M(h)aighdean, agus Máthair ar lorg M(h)uire: sin í an Mhaighdean Mhuire; ar an M(h)aighdean Mhuire; a Mhaighdean Mhuire; chonacthas (ag) Muire Mháthair; a Mhuire Mháthair. Ach cumhacht na Maighdine Muire.*
- 9.55** Is iad na gnáthrialacha gramadaí a chinneann tuiseal an chéad fhocail. Tá trí shaghas comhaisnéise ann ó thaobh thuisseal an dara focal
- an dara focal ar aon tuiseal leis an gcéad cheann i gcónaí
 - an dara focal san ainmneach cibé tuiseal atá ag an gcéad cheann
 - an dara focal sa ghinideach cibé tuiseal atá ag an gcéad cheann.
- 9.56** Bíonn an dá fhocal ar aon tuiseal más teideal agus sloinne iad: *seo é an tAthair Ó Sé; ar an Athair Ó Sé; teach an Athar Uí Shé; fáilte romhat, a Athair Uí Shé.*

9.57 Bíonn an dara focal san ainmneach

- más teideal agus ainm pearsanta [+ sloinne] atá ann: *seo isteach an Bráthair Tomás [Ó Néill]; ar an mBráthair Tomás [Ó Néill]; paidrín an Bhráthar Tomás [Ó Néill]; fáilte romhat, a Bhráthair Tomás [Ó Néill]*
- más ainm pearsanta agus ainmfhocal coitianta atá ann: *tiocfaidh Peadar fíodóir; le Peadar fíodóir; bean Pheadair fíodóir; beir bua, a Pheadair fíodóir; leabhar Sheáin, mac an dochtúra; airgead Thomáis, an fear a thug an t-eolas*
- má tá clásal nó frása nó ainm briathartha ann thar ceann an chéad ainmfhocail: *tháinig sé, ní nach ionadh; mhol mé dó an teach a dhíol, rud a rinne sé; abair leis teacht, rud a dhéanfaidh sé.*

9.58 Cuirtear an dara focal sa ghinideach

- más dhá theideal atá ann: *an Tiarna Easpaig; a Thiarna Easpaig (Breithimh); suigh, a Athair Uachtaráin; tugtar “Easpag Coinfeasóra” ar Naomh Pádraig*
- más dhá ainm choitianta atá ann: *bean chéile; feirmeoir duine uasail; baintreach fir (fear a bhfuil a bhean marbh); gaolta ban; uan caorach (fóisc); púróg chloiche*
- más dhá ainm theibí atá ann: *cabaireacht chainte*
- i logainmneacha áirithe: *cathair Chorcaí; Contae Luimnigh.*

Féach freisin mar a úsáidtear an réamhfhocal faoi dhó in **22.7**; agus an gairmeach faoi dhó in **9.18**.

9.59 In ionad an ghinidigh comhaisnéise mar atá in **9.58** (*bean chéile, uan caorach*) is minic a úsáidtear

- clásal copailéach: *an t-amadán is mac duit a bhris é; féach ar an bpleidhce sin is deartháir di*
- tabharthach ar lorg *de*: *cleithire d’fhear láidir; cailín cliste d’iníon; cleamhnaí d’uncaíl dom (uncaíl do mo chéile); na diabhail de thuairisceoirí seo; dóthain rí de chaisleán; mo sháith de ghiolla; ní raibh a chómhaith de chainteoir sa tír.*

9.60 An tabharthach ar lorg *de* mar atá i gceist in **9.59**, baintear feidhm as go minic ar lorg na bhfocal *leithéid, malairt, athrach*. Uaireanta eile nach mbaintear.

- *Leithéid* + ginideach cinnte + (uaireanta) tabharthach éiginnte. Is féidir aidiacht shealbhach a úsáid thar ceann an ainmfhocail ghinidigh mar is gnách: *leithéid Mháire de rinceoir; mo leithéidse de chearrbhach; a leithéid (sin) de dhuine; leithéidí do dheartháireacha de pheileadóirí; ní fhaca mé a leithéidí de gharsúin riamh; ár leithéidí; is iomaí do leithéid a chabhródh liom; ná creid a leithéid; níor ghéill sé riamh dá leithéid; ainmhithe leithéid an leoin nó an tíogair.*

Is é an t-iolra, *leithéidí*, a úsáidtear más san iolra atá an ginideach nó an aidiacht shealbhach.

- Seo na múnláí is coitianta ina n-úsáidtear na focail *malairt*, *athrach*
- aidiacht shealbhach (an tríú pearsa, firinscneach, uatha) + *malairt* (*athrach*) + tabharthach éiginnte: *a mhalairt sin de bhó; ar a athrach de dhóigh*
- *malairt* (*athrach*) + ginideach éiginnte (nó aidiacht shealbhach): *chuaigh sí malairt bóthair; ní phósfainn a malairt; faigh athrach éadaí; ní thuigim a athrach; fear mo mhalairte.*

CAIBIDIL 10

SLOINNTE

10.1 Tá trí phríomhshaghas sloinnte á bplé sa chaibidil seo, mar atá sloinnte réamh-Normannacha (Éireannach, Albanach, Lochlannach), sloinnte na Sean-Ghall (Normannach, Breatnach, Sasanach), agus sloinnte na Nua-Ghall.

10.2 Sloinnte réamh-Normannacha

- sloinnte dar tús *Ó* agus dar críoch
- ginideach ainm phearsanta: *Ó Dónaill; Ó Bruadair*
- an t-ainmfhocal *Mao(i)l* (móidín) + ginideach ainm phearsanta (ainm naoimh go hiondúil). Uaireanta naisctear an dá chuid in aon fhocal amháin. Uaireanta nach naisctear: *Ó Maoláine, Ó Maoil Áine*
- sloinnte dar tús *Mac, Mag* agus dar críoch
- ginideach ainm phearsanta: *Mac Airt; Mag Uidhir; Mag Shitric*
- an t-alt + ginideach ainm ceirde: *Mac an Bhaird*
- an t-ainmfhocal *Giolla* (seirbhíseach) + ginideach ainm phearsanta (ainm naoimh go hiondúil): *Mac Giolla Phádraig*
- an t-ainm *Con* (seanghinideach ar *cú*) i gcumasc le haidiacht nó le hainmfhocal ginideach eile: *Mac Conduibh, Mac Conmara*
- sloinnte aidiachtacha(-ch is críoch dóibh uile): *Caomhánach*

10.3 Sloinnte Sean-Ghall

- sloinnte a gaelaíodh ar nós **10.2**: *Mac Gearailt; Breatnach*
- sloinnte dar tús *de*: *de Búrca*
- sloinnte aonfhoclacha nach sloinnte aidiachtacha: *Ruiséil*

10.4 Sloinnte Nua-Ghall: *Lipton; Page*.

10.5 Ainmfhocal neamhrialta is ea *Ó* (garmhac) darb infhilleadh *Ó, Uí, Uí, Ó, Uibh* (tabh. iol.).

Níl na foirmeacha iolra in úsáid anois ach i logainmneacha, agus is minic foirm an tabharthaigh iolra á húsáid i dtuiseal ar bith. Tagann urú ar lorg *Ó* (gin. iol.). Úsáidtear *Ua* (8.43) in ionad *Ó* uaireanta: *Uibh Eachach*; *Mainistir Ó dTorna*; *muintir Uibh Ráthach*.

Is iad *Ní*, *Nic* na foirmeacha a úsáidtear i sloinnte na mban in ionad *Ó*, *Mac*.

Scríobhtar *Mag*, *Mhig*, *Nig*, in ionad *Mac*, *Mhic*, *Nic* i gcuid de na sloinnte.

Séimhítear ar lorg *Uí*, *Mhic*, *Mhig*, *Ní*, *Nic*, *Nig*, agus i gcás sloinnte áirithe, ar lorg *Mac*, *Mag*. Ach féach 4.26.

10.6 Deilbhíocht agus comhréir gnáthaidiachtaí a ghabhann le sloinnte aidiachtacha nuair a thagann ainmneacha pearsanta rompu. Mura dtagann, áirítear ina n-ainmfhocail den chéad díochlaonadh iad.

10.7 I gcás sloinnte réamh-Normannacha agus sloinnte Sean-Ghall, más sloinnte aidiachtacha iad nó sloinnte dar tús *Ó*, *Mac*, *Mag* agus dar críoch ginideach ainm phearsanta, tá foirm ainmfhoclach acu ann dar críoch *-ch* (sa chéad díochlaonadh).

Is mar seo a dhíorthaítear an fhoirm dar críoch *-ch*:

- i gcás sloinnte stairiúla áirithe dar tús *Ó*, *Mac*, *Mag*, cuirtear *-ch*, *-ach*, *-each*, *-och* le tuiseal ainmneach an fhocail a leanann *Ó*, *Mac*, *Mag* sa ghnáthfhoirm, ach gan aon iarmhír a chur le cinn dar críoch *-ch* cheana féin: *Ó Néill*, *Niallach*; *Ó Dochartaigh*, *Dochartach*; *Ó Gallchóir*, *Gallchóireach*; *Ó hÍcí*, *Ícíoch*; *Mac Gearailt*, *Gearaltach*; *Mac Cárthaigh*, *Cárthach*
- i gcás sloinnte aidiachtacha ní dhéantar aon athrú.
- i gcás sloinnte Sean-Ghall dar tús *de* nó sloinnte aonfhoclacha Sean-Ghall, déantar mar a dhéantar leis na sloinnte stairiúla thuas ach go ligtear *de* ar lár, go ndéantar *-íoch* de *-igh*, agus go leathnaítear na foircinn *-éil*, *-éir*: *de Búrca*, *Búrcach*; *de Buitléir*, *Buitléarach*; *Dairsigh*, *Dairsíoch*; *Ruiséil*, *Ruiséalach*; *Báróid*, *Báróideach*.

10.8 Cásanna éagsúla d'úsáid na sloinnte:

Ó Briain

- 1 Seán (ar Sheán) *Ó Briain*
- 2 Bean [Sheáin] *Uí Bhriain* (Béarla: *Mrs [J. O'B]. J.O'B. 's wife*)
- 3 a Sheáin *Uí Bhriain*

- 4 Máire (teach Mháire; ar Mháire; a Mháire) *Ní Bhriain* (bean aonta); *Uí Bhriain* (bean phósta)
- 5 *An Brianach*; *Mac Uí Bhriain* (Béarla: *Mr O'B.*)
- 6 *A Mhic Uí Bhriain*; *A Bhrianaigh* ([*Mr*] *O'Brien!*)
- 7 Teach *Mhic Uí Bhriain*; teach *an Bhrianaigh* (Béarla: [*Mr*] *O'Brien's house*)
- 8 Bean (Iníon) *Uí Bhriain*; Bean (Iníon) *an Bhrianaigh* [Béarla: *Mrs (Miss) O'B.*]
- 9 *muintir Bhriain*; *na Brianaigh* (Béarla: *the O'Briens*)
- 10 Duine (fear, bean, sagart, etc.) de *mhuintir Bhriain* (de *Bhrianach*; de *na Brianaigh*). (Béarla: *a person, etc., called O'B.*)
- 11 De *mhuintir Bhriain* mé; de *Bhrianach* mé; de *na Brianaigh* mé (Béarla: *My name is O'B.*). Freagra é seo ar *cér díobh thú? cé leis thú? cá sloinne thú?*

I gcás na sloinnte seo thíos freagraíonn na huimhreacha do na huimhreacha a ghabhann le *Ó Briain* thuas; agus na focail atá ar lorg na n-uimhreacha thíos freagraíonn siad do na focail Ghaeilge i gcló iodálach a leanann na huimhreacha céanna thuas.

Ó hAogáin 1. Ó hAogáin; 2, 3. Uí Aogáin; 4. Ní (Uí) Aogáin; 5. an tAogánach, Mac Uí Aogáin; 6. Mhic Uí Aogáin, Aogánaigh; 7. Mhic Uí Aogáin, an Aogánaigh; 8. Uí Aogáin, an Aogánaigh; 9. muintir Aogáin, na hAogánaigh; 10, 11. mhuintir Aogáin, Aogánach, na hAogánaigh

Ó Maoil Eoin 1. Ó Maoil Eoin; 2, 3, 8. Uí M[h]aoil E.; 4. Ní (Uí) M[h].E.; 5. Mac Uí M[h].E.; 6,7. Mhic Uí M[h].E.; 9. Clann Uí M[h].E.; 10,11. Chlann Uí M[h].E

Mac Mathúna 1. Mac Mathúna; 2,3. Mhic Mhathúna; 4. Nic Mhathúna; 5. an Mathúnach, Mac Uí Mhathúna; 6. Mhic [Uí] Mhathúna, an Mhathúnaigh; 7. Mhic [Uí] Mhathúna, an Mhathúnaigh; 8. Mhic Mhathúna, an Mhathúnaigh; 9. Clann Mhic Mhathúna; 10, 11. Chlann Mhic Mhathúna, na Mathúnaigh

Mac an Bhaird 1,5. Mac an Bhaird; 2,3,6,7,8. Mhic an Bhaird; 4. Nic an Bhaird; 9. Clann Mhic an Bhaird; 10, 11. Chlann Mhic an Bhaird

Mac Giolla Phádraig 1,5. Mac G. Ph.; 2,3,6,7,8. Mhic G. Ph.; 4. Nic G. Ph.; 9. Clann Mhic G. Ph.; 10, 11. Chlann Mhic G. Ph.

Breatnach 1. Breatnach; 2,3. Bhreatnaigh; 4. Bhreatnach; 5. an Breatnach, Mac an Bhreatnaigh; 6. [Mhic an] Bhreatnaigh; 7, 8. an Bhreatnaigh; 9. na Breatnaigh; 10,11. Bhreatnach, na Breatnaigh
de Búrca 1-4. de Búrca; 5. an Búrcach, Mac an Bhúrcaigh; 6. [Mhic an] Bhúrcaigh; 7,8 an Bhúrcaigh; 9. muintir Bhúrca, na Búrcaigh; 10, 11. mhuintir Bhúrca, Bhúrcach, na Búrcaigh

Céitinn 1-4. Céitinn; 5. Céitinn, an Céitinneach, Mac an Chéitinnigh; 6. Chéitinn, [Mhic an] Chéitinnigh; 7,8. an Chéitinnigh; 9. muintir Chéitinn, na Céitinnigh; 10, 11. mhuintir Chéitinn, Chéitinneach, na Céitinnigh

Page 1-4 Page; 5. Mac Uí Page; 6,7. Mhic Uí Page; 8. [Uí] Page; 9. muintir Page; 10, 11. mhuintir Page.

Sloinnte atá ar aon dul le **Ó Briain** Ó Caoimh, Ó Cathasaigh, Ó Dálaigh, Ó Dochartaigh, Ó Gráda, Ó Luanaigh, Ó Murchú, Ó Néill, Ó Raghallaigh, Ó Sé, Ó Súilleabháin

Sloinnte atá ar aon dul le **Ó hAogáin** Ó hAnluain, Ó hAnrachtaigh, Ó hArtaigh, Ó hÉara, Ó hÉigearthaigh, Ó hÉillí, Ó hÍcí, Ó hÓgáin

Sloinnte atá ar aon dul le **Ó Maoil Eoin** Ó Maolchallann, Ó Maoilchiaráin, Ó Maoldomhnaigh, Ó Maoil Íosa, Ó Maolrua

Sloinnte atá ar aon dul le **Mac Mathúna** Mac Airt, Mac Bhloscaidh, Mac Cába, Mac Cárthaigh, Mac Conmara, Mac Conmhaoil, Mac Conraoi, Mac Curtáin, Mac Laibheartaigh, Mac Lochlainn, Mac Pháidín, Mag Rabhartaigh, Mag Eochagáin, Mac Giollagáin, Mag Ruairí, Mag Shamhráin, Mag Uidhir (ach nach séimhítear *c* nó *g* ar lorg *Mhic* nó *Nic*, agus nach gnách *Con-* a shéimhiú in aon tuiseal)

Sloinnte atá ar aon dul le **Mac an Bhaird** Mac an Airchinnigh, Mac an Bheatha, Mac an tSaoi, Mac an tSaoir

Sloinnte atá ar aon dul le **Mac Giolla Phádraig** M. G. Bhríde, M. G. Chatáin, M. G. Cheallaigh, M. G. Mhuire, M. G. Pheadair

Sloinnte atá ar aon dul le **Breatnach** Biatach, Brídeach, Caomhánach, Déiseach, Laighneach, Leamhnach, Ultach

Sloinnte atá ar aon dul le **de Búrca** de Barra, de Brún, de Cléir, de Cúrsa, de Faoite, de Híde, de Nóglá, de Paor, de Róiste, de Vál, de Vial, de Vuinn

Sloinnte atá ar aon dul le **Céitinn** Bairéid, Báróid, Condún, Dairsigh, Daltún, Díolún, Feirtéir, Pluincéid, Puirseíl, Rís, Ruiséil

Sloinnte atá ar aon dul le **Page** Dingle, Lemass, Dickens.

- 10.9** Maidir leis na leaganacha 5-11 thuas, áit a bhfuil rogha leagan, ní mar a chéile a dhéantar an togha i gcónaí. Athraíonn sé ó shloinne go sloinne de réir nóis, soiléire, éascaíochta, etc. An té a déarfadh *an Niallach*, *póilín de mhuintir Shúilleabháin*, b'fhéidir go ndéarfadh sé freisin *Mac Uí Dhonnchú*, *saighdiúir de Bhrianach* agus dá réir sin. Agus ina dhiaidh sin arís is minic *Mhic* ar lár ar fad i leaganacha mar *Clann Donnchú*, *Clann tSuibhne*, *Clann Dónaill*, *Clann Ailín*.
- 10.10** Gabhann an chéad sloinne de shloinne comhshuite an fhoirm dar críoch *-ch* más ann dó (**10.7**): *Eoin Donnabhánach de Paor*; *teach Thomáis Niallaigh Uí Laighin*.
- 10.11** I dtaca le seoltaí litreacha is minic a thosaítear mar seo
- chuig fear: *An tUasal Ó Murchú*; *Máirtín Piondar*; *Uas*.
 - chuig bean phósta: *Bean (Thaidhg) Uí Dhufaigh*.
 - chuig bean phósta nó baintreach: *Úna Bean an Phaoraigh*; *Sinéad Uí Shúilleabháin*.
 - chuig bean gan phósadh: *Iníon Mhig Ruairí*; *Eibhlín Ní Dhúda*.
- 10.12** Sloinnte gan ainm pearsanta ba ea na teidil a bhíodh ar na taoisigh chine fadó: *Ó Néill*; *Ó Conchúir Donn*; *Mac Diarmada*.
Mise Ó Néill a scríobhadh Seán Ó Néill ag bun litreach.
Leantar den ghnás sin faoi láthair ag tagairt do dhaoine cáiliúla: *Ó Conaill* in ionad *Dónall Ó Conaill*.
- 10.13** A lán de na sloinnte a úsáidtear sa Bhéarla in Éirinn agus a bhfuil foirm ghallda orthu níl iontu ach 'aistriú' ón nGaeilge a rinneadh fadó. *King*, *Johnson*, *Thornton*, *Wyndham*, *Harrington*, *Clifford*, *Loftus* 'an t-aistriú' ar *Mac Conraoi*, *Mac Seáin*, *Ó Droighneáin*, *Ó Gaoithín*, *Ó hArrachtáin*, *Ó Clúmháin*, *Ó Lachnáin* faoi seach.

CAIBIDIL 11

AN AIDIACHT

- 11.1** Tá saghsanna éagsúla aidiachtaí ann, mar atá
- tuairisciúil: *maith, olc, te*. (Foshaghas is ea an aidiacht bhriathartha: *briste*)
 - sealbhach: *mo, bhur*, etc.
 - uimhriúil: *ceithre, deichiú*, etc.
 - éiginnte: *áirithe, amháin*, etc.
 - ceisteach: *cá, cé*
 - taispeántach: *seo, sin, úd*
 - intriachtúil: *cá, cé*
 - an t-alt: *an*.
- 11.2** Is féidir formhór mór na n-aidiachtaí tuairisciúla a úsáid go faisnéiseach agus go haitreabúideach: *tá sé tinn; sin í mo lámh thinn*. Tá corraidiacht ann mar *cearr, dócha, iomaí, ionann, iondúil*, nach n-úsáidtear go hiondúil ach go faisnéiseach. Is fíorannamh a úsáidtear go faisnéiseach aon aidiacht nach aidiacht thuairisciúil.

AN AIDIACHT FHAISNÉISEACH

- 11.3** Úsáidtear an aidiacht fhaisnéiseach
- mar fhaisnéis in abairt chopailéach: *is mór an fear é*
 - mar chomhlánú ar bhriathar: *tá sibh tuirseach; d'éirigh siad bán; chonaic sé a bhean marbh roimhe*
 - mar chomhlánú ar ainm briathartha: *níor mhaith liom éirí róthrom; tá sé ag éirí fliuch*
 - mar chomhlánú ar aidiacht bhriathartha: *an bhfuilimid éirithe leisciúil?*

In abairt chopailéach is ar lorg na copailé a chuirtear an aidiacht. Sna cásanna eile is áit éigin ar lorg an ainmní a chuirtear í.

11.4 Ní úsáidtear an aidiacht fhaisnéiseach le briathra faisnéiseacha sa Ghaeilge chomh minic is a dhéantar i gcuid de na teangacha eile. Má tá béim ar bith ar an aidiacht is minic abairt chopailéach á húsáid. Mar shampla, dá mba mhian le duine tagairt a dhéanamh d’amhrán a mbeifí i ndiaidh a chanta ina láthair, is túisce go mór a déarfadh sé *ba bhinn an t-amhrán é sin* ná *‘bhí an t-amhrán sin go binn’* (11.6). Mar an gcéanna is minice a déarfaí *tá dath dearg ar na cártaí sin nó is cártaí dearga iad sin* in ionad *‘tá na cártaí sin dearg’*.

Mar sin féin tá a lán cásanna ann ina mbainfí feidhm as an aidiacht fhaisnéiseach ar lorg briathair fhaisnéisigh fiú agus béim ar an aidiacht: *tá sé fliuch; d’éirigh an oíche stoirmeach; fásfaidh sé ró-ard*. Agus is é is gnách i gcás aidiachtaí dar críoch *-ach, -far, -mh[e]ar, -úil*, agus aidiachtaí briathartha.

11.5 Ní féidir an aidiacht fhaisnéiseach a dhíochlaonadh ná a urú agus ní shéimhítear í ach ar lorg fhoirmeacha stairiúla na copailé agus i gcorr-chás eile (4.24). Is féidir í a infhilleadh chun an chéim chomparáide a dhéanamh: *is fuar liom na hoícheanta seo; tá an ghealach fuar; ba (ar, gur, nár, níor) mhaith leo dul ann; tá na pláinéid mhóra te ach is teo na réaltaí ná iad*.

11.6 Is minic a chuirtear an mhír *go* roimh bhunchéim na haidiachta faisnéisí, go háirithe i gcás cúrsaí aimsire nó sláinte: *tá mé go maith; bhí an aimsir go holc (go hálainn); tá an solas go dona; bhí an lá [go] maith*. Ach *tá sé cliste (macánta, etc.)*.

Ní chuirtear *go* roimh aidiachtaí

- nach gcumtar dobhriathra leo: *an bhfuil sé fuar (te, dorcha)?*
- ar lorg na copailé: *is álainn an lá é*
- a ngabhann ró- leo: *níl sé ró-iontach*
- atá á gcáiliú ag dobhriathar: *bheidís dona go leor; tá sé iontach maith*.

AN AIDIACHT AITREABÚIDEACH

11.7 Ar lorg an ainmfhocail atá á cháiliú aici a chuirtear an aidiacht aitreabúideach thuairisciúil agus an aidiacht thaispeántach: *díol an bhó bhán; seachain an fear sin*.

Ar a lorg freisin a chuirtear na haidiachtaí éiginnte seo a leanas: *áirithe, amháin, ar bith, ar fad, céanna, ceannann céanna, éigin, eile, go léir, uile* (iomlán): *lá áirithe; an domhan uile.*

- 11.8** Roimh an ainmfhocal a chuirtear an aidiacht shealbhach, an aidiacht uimhriúil (de ghnáth), an aidiacht cheisteach agus an aidiacht intriachtúil: *mo leabhar; trí phunt; cén fear? cá háit? cén ealaín í! cá hiontas é!*
Roimhe freisin a chuirtear na haidiachtaí seo a leanas: *aon, cibé, gach, gach re, uile* (= gach): *níl aon chiall agat; cibé duine a bhí ann; an uile áit; gach uile rud.*
- 11.9** Ag an aidiacht thuairisciúil a bhíonn tús áite, de ghnáth, nuair a thagann níos mó ná aidiacht amháin ar lorg an ainmfhocail: *an fear mór úd; duine beag amháin.*
Is féidir *eile* a chómhgartú le *seo, sin, úd*: *an saol úd eile; an saol eile úd.*
Bíonn tús áite acu go léir ar aidiacht fhaisnéiseach a ghabhann le briathar faisnéiseach: *níl an fear mór eile sin róláidir.*
- 11.10** Má tá dlúthcheangal idir ainmfhocal amháin agus ainmfhocal ginideach éiginnte a cháilíonn é, cuirtear an t-ainmfhocal ginideach idir an chéad ainmfhocal agus aon aidiacht a thagann ina dhiaidh á cháiliú: *gach tiarna talún nua; an chéad sagart paróiste eile; cailín aimsire sláintiúil.*
Nuair nach bhfuil an ceangal ródhlúth tugtar tús áite go hiondúil don aidiacht thuairisciúil: *an lá breá gréine úd.*
I gcásanna eile tá an dá eagar coitianta: *teach gloine breá; teach breá gloine.*
Bíonn tús áite uaireanta ag ainmfhocal ginideach cinnte ar aidiacht thaispeántach: *fear na cainte úd; bean na dtrí bhó sin.*

DÍOCHLAONADH NA hAIDIACHTA

- 11.11** Díochlaontar bunchéim na haidiachta aitreabúidí tuairisciúla go hiondúil de réir inscne, thuiséal, agus uimhir a hainmfhocail (ach féach **11.18, 11.19**). Ní dhíochlaontar an aidiacht in aon chás eile.
Maidir le haidiachtaí atá indíochlaonta, is mar a chéile na foirmeacha atá i ngach ceann de na ceithre ghrúpa seo a leanas:

- an t-ainmneach agus an tabharthach uatha, firinscneach agus baininscneach; agus an ginideach iolra lag (is é sin, an fhoirm den ghinideach iolra a ghabhann le hainmfhocal a bhfuil iolra lag aige.)
- na foirmeacha iolra go léir taobh amuigh den ghinideach iolra lag
- an ginideach agus an gairmeach uatha firinscneach
- an t-ainmneach agus an gairmeach uatha baininscneach.

Mar sin de, ní gá ach na ceithre fhoirm seo a leanas a bheith ar eolas le go mbeidh gach foirm ar eolas: an t-ainmneach uatha; an ginideach uatha firinscneach; an ginideach uatha baininscneach; an t-ainmneach iolra.

11.12 Nuair a chaolaítear foirceann aidiachta athraítear na gutaí de réir rialacha **6.2**. Déantar *i* de *ea* de ghnáth: *breac*, *brice*. Ach *ei* a dhéantar de *ea* sna focail seo: *dearg*, *deas* (malairt *clé*), **leamh*, **leasc*, **seang*, **searbh*, **seasc*, **teann*, **tearc*. (Ach féach **11.13** 2 maidir leis na focail a bhfuil **leo*.)

Sna liostaí seo a leanas tá an séimhiú fágtha ar lár a bhíonn ar chuid de na foirmeacha i gcónaí nó de ghnáth, e.g. *báin* in ionad *bháin*.

11.13 Aidiachtaí nach gcoimrítear:

<i>ain. u.</i>	<i>gin. u.f.</i>	<i>gin. u.b.</i>	<i>ain. iol.</i>
1 bán	báin	báine	bána
2 mall	mall	maille	malla
3 díreach	dírigh	dírí	díreacha
4 bacach	bacaiḡh	bacáí	bachacha
5 buíoch	buíoch	buíche	buíocha
6 gnách	gnách	gnáiche	gnácha
7 maith	maith	maithe	maithe
8 leisciúil	leisciúil	leisciúla	leisciúla

I ngach ceann de na hocht liosta seo a leanas díochlaontar gach aidiacht mar a dhíochlaontar an aidiacht a bhfuil cló trom uirthi ag barr an liosta.

1 **bán**

- *aidiachtaí dar críoch* -far, -mh[e]ar: lúfar, grámhar.
- *formhór na n-aidiachtaí eile gan choimriú dar críoch consan leathan agus nach bhfuil i gceist in 11.13 (2-6):* beag, *g.f.* big; deas, *g.f.* deis (*malairt clé*); ard, géar, *g.f.* géir; críon, *g.f.* crín;

mion, *g.f.* min; bocht, bog, borb, caol, dall, dearg, donn, dubh, fireann, fuar, glas, gorm, liath, marbh, mór, toll, úr, etc.

- 2 **mall** *aidiachtaí aonsiollacha a bhformhór*: amh, caoch, corr, cúng, déach, deas (*taitneamhach*), docht, fann, faon, fliuch (*gin.u.b.* fliche), gann, leamh, leasc, mear, moch, nocht, seang, searbh, seasc, teann, tearc, tiubh (*gin.u.b.* tibhe), trom, tur
- 3 **díreach** *aidiachtaí dar críoch* -each: aireach, tuirseach, etc.
- 4 **bacach** *aidiachtaí dar críoch* -ach *ar lorg consain*: áthasach, dubhach, feargach, gnóthach, riabhach, subhach
- 5 **buíoch** *aidiachtaí dar críoch* -íoch : díomuíoch, eolaíoch, faíoch, inníoch, lagbhríoch, taithíoch, tromchroíoch
- 6 **gnách** *aidiachtaí dar críoch* -ch *ar lorg guta fhada leathain*: atruach, buach, díomách, díomúch, gleoch, lách, sách, spleách, sóch
- 7 **maith** *formhór na n-aidachtaí dar críoch consan caol ach amháin cinn dar críoch* -úil *agus corccheann dar críoch* -ir: comair, fiáin, glic, mín, réidh, seascair, séimh, tinn, tirim.
- 8 **leisciúil** *cóir agus focail dar críoch* -úil: banúil, fearúil, magúil, etc.

11.14 Aidiachtaí éagsúla eile nach gcoimrítear

<i>ain. u.</i>	<i>gin. u. f.</i>	<i>gin. u. b.</i>	<i>ain. iol.</i>
gearr	gearr	giorra	gearra
beacht	beacht	beaichte	beachta
te	te	te	teo
breá	breá	breátha	breátha

11.15 Aidiachtaí a choimrítear. Tá cló trom ar na foirmeacha coimrithe.

	<i>ain. u.</i>	<i>gin. u. f.</i>	<i>gin. u. b.</i>	<i>ain. iol.</i>
1	ramhar	ramhair	raimhre	ramhra
2	bodhar	bodhair	bodhaire	bodhra
3	daingean	daingin	daingne	daingne
4	daibhir	daibhir	daibhre	daibhre
5	diamhair	diamhair	diamhaire	diamhra
6	anacair	anacair	anacra	anacra

I ngach ceann de na sé liosta seo a leanas infhilltear gach aidiacht mar a infhilltear an chéad aidiacht den liosta:

- 1 ramhar, folamh
- 2 bodhar, umhal
- 3 daingean, íseal
- 4 daibhir, deimhin, dílis, doilbhir, láidir, milis, righin, saibhir, soilbhir
- 5 diamhair, sleamhain
- 6 anacair, deacair, socair.

11.16 Aidiachtaí éagsúla eile a choimrítear

<i>ain. u.</i>	<i>gin. u. f.</i>	<i>gin. u. b.</i>	<i>ain. iol.</i>
leathan	leathain	leithne	leathana
domhain	domhain	doimhne	doimhne
aoibhinn	aoibhinn	aoibhne	aoibhne
álainn	álainn	áille	áille
uasal	uasail	uaisle	uaisle

11.17 Samplaí de dhíochlaonadh an ailt agus an ainmfhocail agus na haidiachta le chéile.

	<i>Uatha</i>	<i>Iolra</i>
<i>ain.</i>	sheas an garda cróga	sheas na gardaí cróga
<i>tabh.</i>	faoin ngarda cróga (faoin gharda chróga)	faoi na gardaí cróga
<i>gin.</i>	éide an gharda chróga	éidí na ngardaí cróga
<i>gair.</i>	a gharda chróga	a ghardaí cróga
<i>ain.</i>	sin an fear beag glic	sin na fir bheaga ghlice
<i>tabh.</i>	don fhear b[h]eag g[h]lic	do na fir bheaga ghlice
<i>gin.</i>	cosa an fhir bhig ghlic	cosa na bhfear beag glic
<i>gair.</i>	a fhir bhig ghlic	a fheara beaga ghlice
<i>ain.</i>	seo an t-óstóir flaithiúil	seo na hóstóirí flaithiúla
<i>tabh.</i>	ar an óstóir f[h]laithiúil	ar na hóstóirí flaithiúla
<i>gin.</i>	teach an óstóra fhlaithiúil	tithe na n-óstóirí flaithiúla
<i>gair.</i>	a óstóir fhlaithiúil	a óstóirí flaithiúla

<i>ain.</i>	siúd an duine uasal séimh	siúd na daoine uaisle séimhe
<i>tabh.</i>	leis an duine uasal séimh	leis na daoine uaisle séimhe
<i>gin.</i>	chun an duine uasail shéimh	chun na ndaoine uaisle séimhe
<i>gair.</i>	a dhuine uasail shéimh	a dhaoine uaisle séimhe
<i>ain.</i>	gan an seirbhíseach gleoch	gan na seirbhísigh ghleocha
<i>tabh.</i>	ag an seirbhíseach gleoch	ag na seirbhísigh ghleocha
<i>gin.</i>	caint an tseirbhísigh ghleoch	caint na seirbhíseach gleoch
<i>gair.</i>	a sheirbhísigh ghleoch	a sheirbhíseacha gleocha
<i>ain.</i>	d'éag an bhean bheag chóir	d'éag na mná beaga córa
<i>tabh.</i>	den bhean bheag chóir	de na mná beaga córa
<i>gin.</i>	lámh na mná bige córa	lámha na mban beag cóir
<i>gair.</i>	a bhean bheag chóir	a mhná beaga córa
<i>ain.</i>	mol an tsióg aerach álainn	mol na sióga aeracha áille
<i>tabh.</i>	thar an tsióg aerach álainn	thar na sióga aeracha áille
<i>gin.</i>	luas na sióige aeraí áille	luas na sióg aerach álainn
<i>gair.</i>	a shióg aerach álainn	a shióga aeracha áille
	<i>Uatha</i>	<i>Iolra</i>
<i>ain.</i>	mar an mháthair imníoch	mar na máithreacha imníocha
<i>tabh.</i>	ón m[h]áthair imníoch	ó na máithreacha imníocha
<i>gin.</i>	brón na máthar imníche	brón na máithreacha imníocha
<i>gair.</i>	a mháthair imníoch	a mháithreacha imníocha
<i>ain.</i>	dódh an chathair bhreá	dódh na cathracha breátha
<i>tabh.</i>	sa chathair bhreá	sna cathracha breátha
<i>gin.</i>	soilse na cathrach breátha	soilse na gcathracha breátha
<i>gair.</i>	a chathair bhreá	a chathracha breátha
<i>ain.</i>	seachas an chluas bhodhar	seachas na cluasa bodhra
<i>tabh.</i>	tríd an gcluas (chluas) bhodhar	trí na cluasa bodhra
<i>gin.</i>	ciotaí na cluaise bodhaire	ciotaí na gcluas bodhar
<i>gair.</i>	a chluas bhodhar	a chluasa bodhra
<i>ain.</i>	murach an oíche aoibhinn	murach na hoícheanta aoibhne
<i>tabh.</i>	as an oíche aoibhinn	as na hoícheanta aoibhne
<i>gin.</i>	ciúnas na hoíche aoibhne	ciúnas na n-oícheanta aoibhne
<i>gair.</i>	a oíche aoibhinn	a oícheanta aoibhne

11.18 Ní ghéilleann uimhir na haidiachta aitreabúidí tuairisciúla d'uimhir an ainmfhocail sna cásanna seo a leanas ina n-úsáidtear tréaniolra na haidiachta

- nuair atá *dhá, trí, ... deich, déag* ag cáiliú an ainmfhocail uatha: *dhá bhád (lámh) bheaga; costas na naoi dteach dhearga; aon chat déag bhána*
- nuair atá sí ag cáiliú *beirt* nó ag cáiliú ainmfhocal eile atá ag cáiliú *beirt*: *beirt bheaga; beirt fheirmeoirí óga; beirt bhan mhóra (mhisniúla, etc.); saothar na beirte feirmeoirí óga*
- nuair atá sí ag cáiliú *muintir; an mhuintir óga*.

11.19 Tréaniolra na haidiachta a ghabhann le *triúr; ceathrar*, etc., mura mbíonn ginideach lagiolra á cháiliú acu: *an seachtar óga; naonúr beaga; ceathrar iascairí bochta*. Ach *triúr sagart óg; cúigear ban fionn*.

Féach freisin: *an triúr deireanach de na mná*.

11.20 Ní infhilltear an aidiacht

- ar lorg ainmneacha pearsanta ban: *teach Mháire Bhán; mac Bhríd Mhór*
- ar lorg dobhriathair: *fir cuibheasach mór ba ea iad*
- i bhfrásaí mar *páistí idir bheag agus mhór*.

11.21 Is féidir a lán de na haidiachtaí tuairisciúla agus corraidiacht eile a tháthú le focal eile chun comhfhocal a dhéanamh. An riail a tugadh (8.29) i dtaobh infhilleadh ainmfhocail dhíorthaithe tagann aidiachtaí díorthaithe faoina réir freisin. Is é sin, má tá aidiacht sa mhír dheireanach is í an aidiacht sin a chinneann an t-infhilleadh: *hata na mná fionnrua; boladh an róis bhándeirg; na rósanna bándearga*.

Ní infhilltear mír aidiachtach nach foirceann focail: *mórfhiosrú; toradh an mhórfhiosraithe*.

Is minic brí ar leith ag aidiacht i gcomhfhocal: *corrduine* (duine ansiúd agus anseo), ach *duine corr* (duine aisteach); *ardfhear* (fear an-mhaith), ach *fear ard* (fear a mbeadh airde mhór ann).

11.22 Is é is réimír aidiachtach ann grúpa litreacha a bhfuil feidhm aidiachta leis agus nach n-úsáidtear ach táite le focal eile agus i dtosach an fhocail sin: *drochduine; dea-bhean; róthe; an-íseal*.

CÉIMEANNA COMPARÁIDE NA HAIDIACHTA

11.23 I dteannta aidiacht thuairisciúil a úsáid chun cáilíocht a lua i leith duine (ruda, grúpa) is féidir a húsáid freisin chun trácht ar **a mhéad** a bhaineann an cháilíocht leis. **Céimeanna comparáide** a thugtar ar na slite ina ndéantar sin. Is iomaí saghas céim chomparáide ann, ach níl ach dhá chéim acu ina bhfuil foirm leithleach ag an aidiacht, mar atá, an bhunchéim agus an bhreischéim.

An Bhreischéim agus Múnlaí Gaolmhara

11.24 De ghrá na simplíochta tugtar **bunchéim na haidiachta** ar fhoirm bhunaidh na haidiachta: *bán, saibhir, gearr, fearúil, breá*, cé gur minice ná a chéile nach mbíonn comparáid ar bith i gceist. Is í **an bhreischéim** a úsáidtear nuair a thráchtar ar cháilíocht áirithe a bheith níos tréine ag duine (rud, grúpa) áirithe seachas a chéile, nó ag an duine (rud, grúpa) céanna faoi thosca áirithe seachas a chéile. Is í foirm ghinideach uatha bhaininsneach na haidiachta a úsáidtear chuige sin go hiondúil: *báine, saibhre, giorra, fearúla, breátha*; agus tugtar **breischéim na haidiachta** ar an bhfoirm sin nuair a úsáidtear i gcomparáid í. Ní dhíochlaontar an bhreischéim.

11.25 Tá breischéim ar leith ag cuid de na haidiachtaí. Sa liosta seo a leanas tugtar an bhunchéim ar tús, agus ansin an bhreischéim: *beag, lú; breá, breátha; dócha, dóichí; fada, faide; fogas, foisce; furasta, fusa; iomaí, lia; ionúin, ansa nó ionúine; maith, fearr; mór, mó; olc, measa; te, teo; tréan, treise nó tréine; –, tuisce*.

Úsáidtear *measa* mar bhreischéim ar *dona* go minic: *is dona an lá é ach ba mheasa an lá inné*. Úsáidtear *measa* le brí *fearr* sna frásaí *is measa liom (leat, etc.): is maith liom eisean ach is measa liom thusa*.

11.26 Úsáidtear an réamhfhocal *ná* ar lorg na haidiachta nuair a luaitear go hindibhidiúil na daoine (nithe, grúpaí) atáthar a chur i gcomparáid. Ní úsáidtear an *ná* seo in aon chás eile. Má tá níos mó ná comparáid amháin ann baintear feidhm as an réamhfhocal *ná* athuir: *beidh sí níos airde ná a máthair agus ná Cáit*.

11.27 Má tá an aidiacht ina comhlánú ag briathar faisnéiseach cuirtear an dobhriathar *níos* roimh an aidiacht nuair atá aimsir phríomha ann, agus cuirtear ceann de na dobhriathra *níos*, *ní b'*, *ní ba* roimpi nuair atá aimsir stairiúil ann. Ní úsáidtear *ní b'* ach roimh aidiacht dar tús guta nó *fh* + guta. Is féidir *ní ba* a úsáid roimh chonsan in aon chás eile: *beidh sí níos airde ná a máthair*; *d'éirigh Seanán níos (ní ba) raimhre ná Colmán*; *bhínnse níos fuaire (ní b'fhuaire) ná tusa*.

Is cumasc an dobhriathar *níos (ní b', ní ba)* den ainmfhocal *ní* (rud) agus foirm choibhneasta dhíreach na copaille, agus is comhlánú ar an mbriathar faisnéiseach an t-ainmfhocal *ní*.

11.28 Sa táscach láithreach agus caite, agus sa choinníollach, is gnách an chopail a úsáid in ionad an bhriathair *bí*; agus ní bhaintear feidhm as *níos*, *ní b'*, *ní ba* sa chás sin: *is troime bonn dhá phingin ná bonn pingine*; *is gile an ghrian ná an ghealach agus ná na pláinéid*; *ní lia tír ná nós*; *nach treise dúchas ná oiliúint? nárbh fhearr gluaisteán ná rothar?*

11.29 Is minic a fhágtar ar lár an dara cuid den chomparáid. Sa chás sin deirtear gur comparáid neamhspleách í: *tá an aimsir níos teo anois*; *bhí sí ag éirí níos dathúla in aghaidh an lae*; *is fearr feitheamh*.

11.30 Is féidir *níos (ní b', ní ba)* + aidiacht a úsáid go haitreabúideach le hainmfhocal éiginnte má tá comparáid neamhspleách ann: *tóg ceann níos fearr*; *chuamar bealach níos (ní b') achrannaí*; *cheannóinn í ar phraghas níos (ní ba) réasúnta*; *ba mhaith liom ceann níos (ní b') óige*.

Uaireanta úsáidtear an clásal coibhneasta atá i gceist in **11.31**: *diolfaidh tú as seo lá is faide anonn*.

11.31 I ngach cás eile is gnách an aidiacht a chur i gclásal coibhneasta copailleach in ionad í a úsáid go haitreabúideach. Sna cásanna sin ní úsáidtear *níos*, *ní b'*, *ní ba*. Mar shampla, má tá ainmfhocal éiginnte á cháiliú ag an aidiacht i gcomparáid spleách: *tá leabhar agamsa is fearr ná do cheannsa*; *níor imir sé riamh cluiche ba shuimiúla ná é*; *chonaic mé easpag ab óige ná eisean*.

11.32 I gcás go mbeadh ainmfhocal cinnte, nó forainm, á cháiliú ag an aidiacht, ní luaitear go hindibhidiúil ach an príomhcheann de na nithe atáthar a chur i gcomparáid. Féadann an chomparáid a bheith neamh-

spleách, ach mura bhfuil, cuirtear i ndiaidh na haidiachta ceann de na réamhfhocail *de, ar* agus cnuasainm (nó a chothrom) a sheasfaidh do na nithe go léir atá i gceist, sin nó clásal coibhneasta eile.

- le briathar faisnéiseach: *dhíol sé an beithíoch ab fhearr [den phéire; den scata]; tabharfar an post don duine is macánta [den bheirt, den triúr]; cheannaigh mé an rothar ba bhreátha [a bhí ann].*
- in abairt aicme: *fear cróga is ea an duine is óige [den bheirt, den fhoireann].*
- in abairt ionannais: *is é an mol theas [an mol] is faide uainn [den bheirt]; ba í an tsúil chlé [an tsúil] ba laige aige; ní hí Éire an tír is saibhre [den triúr; ar domhan]; ba é an poll ba mheasa [den dá pholl; den iomlán] é; is é an fear is treise [ar a chine] é; is é is treise; nárbh é Seáinín an leanbh ba bhreátha dá bhfaca tú (a chonaic tú) riamh?*

11.33 Is fiú an scéim chomparáide sin thuas a chur i gcomórtas le scéim an Bhéarla. Is do bhreischéim an Bhéarla a fhreagraíonn ailt **11.26-31**. Is di freisin a fhreagraíonn **11.32** más péire atáthar a chur i gcomparáid; ach is do shárchéim an Bhéarla a fhreagraíonn **11.32** i gcás níos mó ná péire. D’fhreagródh abairtí mar *tóg an peann is fearr; is iad na leabhair staire is suimiúla* do bhreischéim nó do shárchéim an Bhéarla de réir an chomhthéacs.

Is beagnach mar a chéile fosta, ó thaobh **11.32** de, scéim chomparáide na Gaeilge agus an scéim Bhéarla a mbeadh claonadh ag a lán daoine in Éirinn léi murach tionchar an Bhéarla chaighdeánaigh. Ní dhealaíonn siad idir comparáid ina bhfuil péire i gceist agus comparáid ina bhfuil níos mó ná péire i gceist (*his best eye*, etc.).

11.34 Féach mar a úsáidtear an briathar faisnéiseach agus an réamhfhocal *ar* chun léiriú a dhéanamh

- ar an mbreischéim mar atá in **11.32**: *tá sé ar an duine is cliste sa rang; bhí an áit sin ar an áit ba mheasa den iomlán*
- ar shórt rannpháirteachais sa bhreischéim
- nuair atá aidiacht bhreischéime san abairt: *bhí na hÉireannaigh ar an gcuid ba chalma de laochra na haimsire sin; bheadh sí ar [dhuine de] na cailíní ba dheise ann*
- gan aidiacht bhreischéime ann: *bhí mé ar na chéad fhir isteach.*

11.35 Uaireanta úsáidtear breischéim aidiachta le

- bunchéim nó breischéim aidiachta eile: *is mó is fíor anois é ná riamh* (= is fíre ...); *is é is lú is gann dó punt a thabhairt dom; ba iad na mná ba mhó ba chiontach* (= ... ba chiontaí); *is mó is córa duit fanacht sa bhaile*
- copail + ainmfhocal atá ag feidhmiú mar aidiacht; (*eol, cuimhin, fiú*): *is cruinne is eol dom an bealach seo; is fearr is cuimhin liom laethanta m'óige; ba lú ab fhiú ansin é*
- ainmneach tagartha ainmfhocail. Feidhm aidiachta breischéime a bhíonn ag an ngrúpa: *an cainteoir is mó cáil* (=... is cáiliúla); *an duine ba lú eagla* (= ... ba neamheaglaí); *an fíon ba dheise blas* (= ... ba bhlasta); *an fear ab fhearr urchar*.

11.36 Is minic a thógtar aidiacht bhreischéime amach as an abairt nuair a dhéantar clásal coibhneasta den abairt. Roimh an gclásal a chuirtear an aidiacht: *is iomaí duine is mó a bhfuil cúis aige ná (mar) atá agatsa* (tá cúis níos mó ...); *sa samhradh is teo a bhíonn an aimsir* (bíonn an aimsir is teo ...); *in aice an gheata isteach ba shalaí a bhí an pháirc* (bhí an pháirc níos salaí ansin); *imigh siar ós agat is lú atá le déanamh* (tá níos lú le ...); *is é Pól an t-aspal is mó a d'fhág scríofa; ní fhaca mé riamh asal ba mhó a raibh ualach air ná é* (bhí ualach níos mó ...)

Amanna eile nach dtógtar amach í: *ba cheacht é sin nach ndearna níos críonna iad; thug siad urraim don mhuintir a bhí níos sine ná iad; is ann atá an fear is saibhre ina chónaí*.

11.37 Ní gnách aidiacht shealbhach ná ainmfhocal ginideach cinnte a bheith ag cáiliú ainmfhocal eile má tá an t-ainmfhocal sin á cháiliú ag leagan dar múnla copail choibhneasta + breischéim aidiachta. Leaganacha mar seo a leanas is gnáiche: *pósfar an mac is sine ag Seán; cailleadh an iníon is óige ag Bairbre; ar an gclua(i)s ba bhodhaire agam*. Féach freisin **12.10**.

11.38 Úsáidtear foirm na bunchéime (ain. u.) nó foirm na breischéime chun na céimeanna eile a léiriú.

11.39 An Chéim Chothroim

Sa chéim chothroim cuirtear in iúl go bhfuil cáilíocht áirithe ar aon chéim ag beirt. Is iad seo a leanas na múnlaí is coitianta:

- *chomh* + bunchéim aidiachta + *le* (nó *agus* + clásal coibhneasta): *tá Sorcha chomh cliste le Róise; tá sé ina bhádóir chomh héifeachtach leatsa* (nó *tá sé chomh maith de bhádóir leatsa*); *níl Máirtín chomh cliste is a cheapann a mháthair*. Agus in intriachtaí: *órú chomh beag leis! ó chomh dóighiúil leat, a Mháire!*
- *chomh* + bunchéim aidiachta + *seo* (*sin*, *siúd*): *an raibh sé chomh cliste sin? tá sé chomh fada seo go díreach; ní raibh sé chomh beag siúd*.

Úsáidtear an fhoirm bhreischéime *túisce* fosta: *chomh túisce leat* (*sin*).

- an t-ainmfhocal *cómhaith* (= *comh* + *maith*) etc.: *ní raibh a chómhaith de chainteoir sa tír; a chomhfhad de bhata; ar cóimhéid atá siad*
- an aidiacht *comhionann*, etc.: *tá siad comhionann* (*comhard*, *comhairde*, *comhraitmhre*, *comhaois*)
- *in* + ginideach ainmfhocail (ag feidhmiú mar aidiacht, **19.11**): *níl sí incheoil lena máthair; ní raibh aon fhear in Éirinn lena linn inchamáin le Críostóir; níl aon áit eile sa tír inchaoireola leis an áit seo*.

Féach freisin **33.6-7**.

11.40 An Chéim Bharraíochta

- *tá sé róláidir agam* (*dom*); *tá an tír rófhairsing lena cosaint*
- *is fairsing liom é* [rófhairsing dar liom] **16.26**; *is mór liom de ghreim é agus is beag liom de dhá ghreim é*
- *is mó is airde é* (ró-ard); *is mó is fairsinge é; tá sé mós fada* (Béarla: rather long); *tá sé mós maith dó*

11.41 An Chéim Iolra

- *tá an mála mór trí huair chomh trom leis an mála beag;*
- *tá an mála mór trí huair níos troime ná an mála beag;*
- *is airde faoi dhó an spuaic ná an túr;*
- *is míle measa* (*seacht bhfearr*) *anois é*.

Úsáidtear sa chéim iolra freisin an t-ainmfhocal *oiread* gan aon aidiacht thuairisciúil: *seacht n-oiread an mhiosúir sin; tá a thrí oiread ann; tá a oiread faoi thrí ann; a leathoiread arís; tá airgead agat a thrí oiread liomsa; tá a thrí oiread airgid agat liomsa*.

11.42 An tSárchéim

Le réimír nó le frása dobhriathartha a chuirtear an chéim seo in iúl: *tá sé an-bhocht; ardleisciúil; daorbhocht; deargdhíomhaoín; dianmhaith; fíorolc; lánsásta; urghrána; saibhir amach is amach; crua i gceart; iontach mór; an-dona go léir; simplí go héag; lag go maith; thar a bheith dílis.*

Agus nuair nach bhfuil aon teorainn le céim na cáilíochta *uilechumhachtach; rónaofa; sármhaith.*

11.43 An Chéim Uireasa

Is beag nach bhfuil sé marbh; tá sé beagnach (bunáite; de chóir a bheith; i ndáil le bheith; geall le bheith; ionann is; ar shéala a bheith) marbh; tá sé marbh beagnach (nach mór; geall leis; ach sa bheag).

11.44 An Chéim Éigin

Tá sé beo ar éigean; is ar éigean atáimid láidir go leor; ní mó ná go bhfuil sé marbh; ní mó ná deas a bhí sé liom; níl ann ach nach bhfuil sé marbh; is beag le go bhfuil aon mhaith ann; má tá sé ard go leor is é a dhícheall é.

CAIBIDIL 12

NA hUIMHREACHA

- 12.1** Tá slite éagsúla ann le huimhreacha a aicmiú ach seo na príomhaicmí:
- an mhaoluimhir: *a haon; a dó; a trí*; etc.
 - an bhnuimhir neamhphearsanta: *aon; dhá; trí*; etc.
 - an uimhir phearsanta: *duine; beirt*; etc.
 - an orduimhir: *aonú; dara*; etc.

AN MHAOLUIMHIR

- 12.2** Maoluimhir is ea uimhir nach dtagann ainmfhocal go díreach ar a lorg. Is é seo a leanas córas na maoluimhreacha go dtí **20**:

0 <i>náid</i>	7 <i>a seacht</i>	14 <i>a ceathair déag</i>
1 <i>a haon</i>	8 <i>a hocht</i>	15 <i>a cúig déag</i>
2 <i>a dó</i>	9 <i>a naoi</i>	16 <i>a sé déag</i>
3 <i>a trí</i>	10 <i>a deich</i>	17 <i>a seacht déag</i>
4 <i>a ceathair</i>	11 <i>a haon déag</i>	18 <i>a hocht déag</i>
5 <i>a cúig</i>	12 <i>a dó dhéag</i>	19 <i>a naoi déag</i>
6 <i>a sé</i>	13 <i>a trí déag</i>	20 <i>fiche</i>

Os cionn **20** is é seo a leanas an córas is oiriúnaí de ghnáth:

21 <i>fiche a haon</i>	22 <i>fiche a dó</i>
23 <i>fiche a trí</i>	24 <i>fiche a ceathair</i>
25 <i>fiche a cúig</i>	26 <i>fiche a sé</i>
27 <i>fiche a seacht</i>	28 <i>fiche a hocht</i>
29 <i>fiche a naoi</i>	30 <i>tríocha</i>
31 <i>tríocha a haon</i>	32 <i>tríocha a dó</i>

40 <i>daichead</i>	41 <i>daichead a haon</i>
43 <i>daichead a trí</i>	50 <i>caoga</i>
66 <i>seasca a sé</i>	79 <i>seachtó a naoi</i>
81 <i>ochtó a haon</i>	94 <i>nócha a ceathair</i>
100 <i>céad</i>	101 <i>céad a haon</i>
102 <i>céad a dó</i>	110 <i>céad a deich</i>
111 <i>céad a haon déag</i>	120 <i>céad is fiche</i>
220 <i>dhá chéad is fiche</i>	340 <i>trí chéad is daichead</i>
976 <i>naoi gcéad seachtó a sé</i>	1,000 <i>míle</i>
1,100 <i>míle is céad</i>	
3,972 <i>trí mhíle, naoi gcéad seachtó a dó</i>	
4,001 <i>ceithre mhíle, a haon</i>	
7,116 <i>seacht míle, céad a sé déag</i>	
1,100,180 <i>milliún, céad míle, céad is ochtó</i>	
4,239,587 <i>ceithre mhilliún, dhá chéad tríocha is naoi míle, cúig chéad ochtó a seacht</i>	
7,318,001 <i>seacht milliún, trí chéad is ocht míle dhéag, a haon</i>	

12.3 Cuirtear *is* de ghnáth roimh ainmfhocal uimhriúil (*fiche, ochtó, míle,* etc.) ag deireadh maoluimhreach: *trí chéad is daichead*, nó ag deireadh mír di i gcás arduimhreacha: *dhá chéad tríocha is naoi míle, cúig chéad is ochtó*, fiú agus an t-ainmfhocal sin á cháiliú ag uimhir aidiachtach. Maidir leis na maoluimhreacha eile, cuirtear *a* rompu sa chás céanna: *daichead a trí; cúig chéad a sé déag*.

12.4 **Úsáid na Maoluimhreacha**

- Úsáidtear leis an mír *a* iad mar a dhéantar thuas
- sa chomhaireamh lom: *a haon; a dó; a trí,* etc.
- sna bunobrithe uimhríochta: *a haon is a haon sin a dó; a haon déag ó a dó dhéag sin a haon; a deich ar a cúig sin a dó; a deich faoi a dó sin fiche; ach rinne sé faoi dhó é.*
- roimh *de* mura bhfuil rogha dhá uimhir i gceist: *a ceathair déag de bhlianta ó shin; fiche a cúig de chapail*
- ag insint an ama: *a haon a chlog; cúig nóiméad tar éis a dó; ceathrú i ndiaidh a ceathair; a deich go dtí (chun) a cúig; níl sé a hocht fós; timpeall a sé; i dtrátha a haon*
- ag ainmniú figiúirí (ar an teileafón, i ndeachúlacha, san ailgéabar, etc.): *a náid, péire dó, a sé, a cúig, a ceathair, a trí, a dó, a haon*

(022-654321); *a trí pointe a dó a ceathair* (3.24); *a dó dhéag xy* (12 *xy*)

- sa gheallchur: *a trí ar a haon; céad ar a haon*
- mar orduimhreacha ar lorg ainmfhocail: *bus caoga a sé; Seoirse a Dó; an Pápa Eoin Fiche a Trí; sa bhliain míle, cúig chéad fiche a dó. Cuirtear a roimh fiche, tríocha, etc. i leaganacha mar bus a fiche (tríocha, etc.); i mbliain a fiche (a tríocha, a céad, etc.)*

Feidhm aidiachta atá leis an maoluimhir mar orduimhir. Ainmfhocal an mhaoluimhir i ngach cás eile.

- Úsáidtear gan an mhír *a iad*
- in imirt cártaí: *thiontaigh sé aon; aon an mháimh; an t-aon hart; an dó triuf; an ceathair muileata; an deich spéireata; bhuaigh sé dhá chúig; bhí beirt an deich ag teacht isteach*
- le minicíocht a léiriú: *tháinig sé faoi dhó (faoi chéad)*
- san uimhríocht nuair a ghabhann brí chinnte nó brí iolra leis an uimhir: *scrios amach an ceathair; na haonta (dónna, tríonna, ceathaireanna, cúigeanna, séanna, seachtanna, hochtanna, naonna, deicheanna); trí dhó; dhá cheathair; sé dheich; sna déaga; sna fichidí*
- i bhfrásaí áirithe i gcúrsa airgid: *deich bpunt caoga (£10.50)*
- nuair atá rogha dhá uimhir i gceist: *dó nó trí de chuarta; seacht [déag] nó ocht déag de ghaltáin; idir gach aon dó nó trí d'fhocail; in aghaidh gach trí nó ceathair de bhlianta; lá nó dhó.*

Is ainmfhocal an uimhir i ngach cás thuas.

AN BHUNUIMHIR NEAMHPHEARSANTA

12.5 Bunuimhir a thugtar ar an uimhir is gnách a chur go díreach roimh an ainmfhocal nó timpeall air chun an líon rudaí atá i gceist a insint. Is é seo a leanas an córas is gnách san ainmneach:

1 *aon chapall amháin (capall amháin; capall)*

2-6 *dhá (trí, ceithre, cúig, sé) chapall*

7-10 *seacht (ocht, naoi, deich) gcapall*

11-16 *aon (dhá, ... sé) chapall déag*

17-19 *seacht (ocht, naoi) gcapall déag*

20, 21 *fiche capall, capall is fiche*

22-26 *dhá (trí, ... sé) chapall is fiche*

30, 40, etc. *tríocha (daichead, caoga, seasca, seachtó, ochtó, nócha) capall*

33, 43, etc. *trí chapall is tríocha (daichead, ... nócha)*

100; 1,000; 1,000,000 *céad (míle, milliún) capall.*

Os cionn **100** féadtar *fiche (tríocha, ... nócha)* agus na haonaid a chur droim ar ais, ach is ar lorg a ainmfhocail a thagann *déag*, cibé acu gnáth-ainmfhocal nó *míle* nó *milliún* é.

121 *céad fiche is aon chapall amháin*

340 *trí chéad is daichead capall*

2,334 *dhá mhíle, trí chéad, tríocha is ceithre chapall*

1,239,567 *milliún, dhá chéad tríocha is naoi míle, cúig chéad seasca is seacht gcapall*

6,412,002 *sé mhilliún, ceithre chéad is dhá mhíle dhéag, is dhá chapall*

111 *céad is aon chapall déag*

111,212 *céad is aon mhíle dhéag, dhá chéad is dhá chapall déag.*

Cuirtear *is* roimh ainmfhocal (bíodh sé uimhriúil nó eile) i gcás na mbunuumhreacha thuas díreach mar a deirtear in **12.3**.

12.6 Leaganacha eile

60; 80; 120. *trí (ceithre, sé) fichid capall*

23 *trí chapall ar fhichid; trí chapall fichead*

2 *péire bróg (stocáí); cúpla caora (casadh)*

150 *céad go leith bliain*

30 *deich mbliana fichead*

75 *cúig bliana déag is trí scór.*

12.7 Más 1 atá sa dara colún (colún na ndeicheanna) de bhunuumhir agus go bhfuil an t-ainmfhocal á cháiliú ag focal éigin eile is féidir an gnáthchóras a úsáid: *aon fhuinneog déag mhóra*, etc., ach is gnáiche leaganacha mar iad seo a leanas a úsáid: *aon cheann déag d'fhuinneoga móra; céad is seacht gcinn déag de phinn luaidhe; dhá chéad is trí cinn déag de longa cogaidh.*

Agus is féidir an scéim chéanna a úsáid le huimhir ar bith: *seacht gcinn de chaoirigh; ocht gcinn de lachain fhiáine; ceithre cinn is fiche de bháid (mhóra).*

AN UIMHIR PHEARSANTA

12.8 Is iad seo a leanas na huimhreacha pearsanta: *beirt, triúr, ceathrar, cúigear, seisear, seachtar, ochtar, naonúr, deichniúr, dháréag*. Sa ghinideach iolra a bhíonn an t-ainmfhocal a cháilíonn siad.

Is féidir an uimhir phearsanta a úsáid

- le hainmfhocal pearsanta: *beirt fhear (bhan); triúr banaltraí; dháréag aspal*
- lom (is é sin, gan ainmfhocal go díreach ina diaidh): *beirt de na filí; triúr nó ceathrar a bhí ann; troid beirte; bád ceathrair; cor ochtair; cá mhéad gasúr? ochtar.*

I gcás uimhreacha taobh amuigh de **2-10, 12**, ní mór gnáthchóras na mbunuumhreacha neamhphearsanta a úsáid: *duine (amháin); aon duine amháin; aon bhean déag; trí fhear déag; seacht nduine dhéag; fiche mairnéalach.*

Is féidir an córas sin a úsáid freisin i gcás uimhir ar bith: *dhá namhaid; trí sheanbhean; Cogadh an Dá Aodh; an Dá Aspal Déag.*

I gcás ainmfhocal neamhphearsanta ar bith, nuair nach gá an t-ainmfhocal a lua ná a athlua, deirtear *ceann amháin, dhá cheann, trí cinn*, etc., sin nó *ceann amháin, beirt, triúr*, etc. : *cá mhéad leabhar atá agat? ceann amháin (dhá cheann, fiche ceann, míle ceann); bhuaigh sé dhá chluiche agus chaill triúr (trí cinn).*

Ní chuirtear *beirt, triúr*, etc. roimh ainmfhocal neamhphearsanta mar *ubh, cat, cloch, crann*.

Deirtear *ceann de na mná (cailíní, buachaillí, etc.)* chomh maith le *duine de na mná*, etc.

AN ORDUIMHIR

12.9 Insíonn an orduimhir an t-ord, agus mar sin de is gnách a hainmfhocal a bheith cinnte. Mar gheall air sin is minice ná a chéile an t-alt roimhe. Seo córas na n-orduumhreacha ar lorg an ailt san ainmneach:

1 an chéad chapall (bhó, asal)

2-10 an dara (tríú, ceathrú, cúigiú, séú, seachtú, t-ochtú, naoú, deichiú) capall (bó, hasal)

11-19 an t-aonú (dóú, tríú,...naoú) capall (bó, hasal) déag

- 20, 30, ... 90** an fichiú (tríochadú, daicheadú, caogadú, seascadú, seachtódú, t-ochtódú, nóchadú) capall, *etc.*
- 21, 22, etc.** an t-aonú (dóú, *etc.*) capall is fiche
- 91, 92, etc.** an t-aonú (dóú, *etc.*) capall is nócha
- 100, 1,000, 1,000,000** an céadú (míliú, milliúnú) capall
- 101, 102, etc.** an céad is aonú (dóú, *etc.*) capall
- 111, 112, etc.** an céad is aonú (dóú, *etc.*) capall déag
- 231, 232, etc.** an dá chéad tríocha is aonú (dóú, *etc.*) capall
- 312,564** an trí chéad is dhá mhíle dhéag, cúig chéad seasca is ceathrú capall
- 2,342,413** an dá mhilliún, trí chéad daichead is dhá mhíle, ceithre chéad is tríú capall déag.

Úsáidtear *gach* roimh an orduimhir i roghanna áirithe: *gach dara (tríú, etc.) húll; gach re úll = gach dara húll.*

Uaireanta úsáidtear *treas* in ionad *tríú*.

- 12.10** Ní gnách aidiacht shealbhach ná ainmfhocal ginideach cinnte a bheith ag cáiliú ainmfhocail má tá orduimhir á cháiliú. Leaganacha mar seo a leanas is gnáiche: *an chéad mhac aige; an dara hiníon dó; an tríú deirfiúr le Seán.*

Ach uaireanta úsáidtear an aidiacht shealbhach nó an t-ainmfhocal ginideach cinnte: *a chéad mhac; a deichiú bliain; ár gcéad athair; seachtú mac an rí.* Agus is é is iondúla i bhfrásaí mar *dara máta na loinge.*

- 12.11** Is féidir *chéad* a úsáid le hainmfhocal iolra: *na chéad daoine; na chéad bhlianta den réabhlóid.*

Díshéimhítear é

- ar lorg na haidiachta sealbhaí *a* (bain. uatha): *a céad fhear céile*
- ar lorg focail a uráionn: *ár gcéad mhac; bhur gcéad teach*
- mar réimír ar ócáidí áirithe: *céadonóracha.* Ach *ón uair a chéadbhlais mé é; an chéadghin.*

AN CODÁN

- 12.12** Úsáidtear foirmeacha na n-orduimhreacha i gcóras na gcodán ach amháin *chéad, dara.* Féadann siad bheith cinnte nó éiginnte. Seo an córas:

$\frac{1}{2}$ (*leath*); $\frac{1}{3}$ (*trian*); $\frac{2}{3}$ (*dhá thrían*); $\frac{1}{4}$ (*ceathrú*); $\frac{3}{4}$ (*trí cheathrú*);
 $\frac{2}{5}$ (*dhá chúigiú*); $\frac{5}{6}$ (*cúig shéú*); $\frac{4}{7}$ (*ceithre sheachtú*); $\frac{5}{8}$ (*cúig ochtú*);
 $\frac{7}{9}$ (*seacht naoú*); $\frac{9}{10}$ (*naoi ndeichiú*); $\frac{1}{20}$ (*fichiú*); $\frac{1}{29}$ (*[an] fiche naoú cuid*);
 $\frac{1}{30}$ (*tríochadú*); $\frac{1}{40}$ (*daicheadú*); $\frac{1}{50}$ (*caogadú*); $\frac{1}{60}$ (*seascadú*);
 $\frac{1}{70}$ (*seachtódú*); $\frac{1}{80}$ (*ochtódú*); $\frac{1}{90}$ (*nóchadú*); $\frac{1}{99}$ (*[an] nócha naoú cuid*);
 $\frac{1}{100}$ (*céadú*); $\frac{1}{1,000}$ (*miliú*); $\frac{1}{1,000,000}$ (*milliúnú*); $1\frac{1}{2}$ (*a haon go leith*);
 $2\frac{1}{2}$ Kg (*dhá chileagram go leith*)

I gcás codán níos casta is gnách, i gcúrsaí uimhríochta, iad a léamh mar seo:

$\frac{1}{11}$ *a haon ar a haon déag [de thonna]*

$\frac{23}{24}$ *fiche a trí ar fiche a ceathair [den chostas]*

$\frac{82}{340}$ *ochtó a dó ar thrí chéad is daichead [den bhrabús].*

Ach más mian iad a scríobh amach go foirmiúil is mar seo a dhéantar é:

$\frac{1}{11}$ *aondéagú*; $\frac{7}{11}$ *seacht n-aondéagú*

$\frac{1}{12}$ *dódhéagú*; $\frac{10}{12}$ *deich ndódhéagú*

$\frac{11}{12}$ *a haon déag de dhódhéaguithe*

$\frac{18}{19}$ *a hocht déag de naoidéaguithe*

$\frac{17}{20}$ *a seacht déag de fichithe*

$\frac{3}{24}$ *trí fiche ceathrú cuid*

$\frac{23}{29}$ *fiche a trí de fiche naoithe*

$\frac{13}{30}$ *a trí déag de thríochaduithe*

$\frac{61}{66}$ *seasca a haon de sheasca séithe*

$\frac{32}{81}$ *tríocha a dó d'ochtó aonuithe*

$\frac{74}{83}$ *seachtó a ceathair d'ochtó trithe*

$\frac{81}{84}$ *ochtó a haon d'ochtó ceathruithe*

$\frac{83}{92}$ *ochtó a trí de nócha dóithe*

$\frac{87}{97}$ *ochtó a seacht de nócha seachtuithe*

$\frac{137}{245}$ *céad tríocha a seacht de dhá chéad daichead cúigithe*

$\frac{13}{300}$ *a trí déag de thrí chéaduithe*

$\frac{1,000,103}{3,000,008}$ *milliún, céad a trí de thrí mhilliún ochtuithe.*

12.13 Is féidir an focal *cuid* a úsáid leis na codáin shimplí in aon chás inar gá sin de ghrá na soiléire nó d'fhonn athbhrí a sheachaint: *is fearr leath an úill ná a chúigiú cuid.*

FOIRMEACHA UIMHRIÚLA EILE

- 12.14 An réimír uimhriúil** Is é seo an córas: *aon(-), dá(-), dé(-), trí(-), ceathair(-), cúig(-), sé(-), seacht(-), ocht(-), naoi(-), deich(-), céad(-)*: *aonmhac Dé; dátheangach; dé-ocsaíd; trídathach; ceathairchosach; cúigsheas (bád); sébhlianach; seachtfillte; ochtsiollach; naoishleasach; deich-chúinneach; céadchathach.*
- 12.15 An aidiacht thuairisciúil orduimhriúil:** *príomha, déach, treasach, ceathartha, cúigeach, séach, etc.:* *dath príomha; sraith dhéach; carraig threasach; slonn ceathartha; cothromóid chúigeach.*
- 12.16 An aidiacht mhinicíochta:** *singil, dúbailte, tréaga (trífillte), ceathairfillte, cúigfillte, séaga (séfillte), seachta (seachtfillte), céadach:* *táille shingil; seomra dúbailte; scáthlán trífillte; toradh céadach.*

CAIBIDIL 13

NA FORAINMNIGH

AN FORAINM PEARSANTA

13.1 Tá trí shórt forainm pearsanta ann, an ceann gnách, an ceann neodrach *ea*, agus an ceann éiginnte *té*. Is ar an gceann gnách amháin a thráchtar sa rannóg seo.

Seo iad na forainmneacha pearsanta:

uatha 1 *mé*; 2 *tú, thú*; 3f *sé, é*; 3b *sí, í*.

iolra 1 *sinn, muid*; 2 *sibh*; 3 *siad, iad*.

13.2 Úsáidtear *thú* mar chuspóir briathair: *molaim thú, caillfear thú*, agus nuair is ainmní é ar lorg na faisnéise in abairt chopailéach: *mo cheol thú; chugam aniar thú; cé r díobh thú?*

Is gnách go n-úsáidtear *tú* sna cásanna eile; *ar chuala tú? is tú an captaen; nach tú an óinseach? ach tú; gan tú; tú a bheith i ngrá; agus tú déanach!*

Ní úsáidtear *sé, sí, siad* ach mar ainmní go díreach ar lorg briathair fhaisnéisigh: *chuaigh sé (sí, siad) amach; tá sé (sí, siad) anseo*.

I ngach cás eile, *é, í, iad* na foirmeacha a úsáidtear sa tríú pearsa: *rachaidh Seán agus í go Sasana; thiocfaidis abhaile agus iad fliuch; is capall é; is iad an dream is fearr iad; sin [é] é; cé hé mé?; déan é; mholfai iad; níl agam ach é; téigh gan í; cinn eile seachas iad; idir í agus an tine; le hí a phósadh; ceann mar é; chun iad a mholadh, murab é (ach ab é) an t-ól bheadh an tsláinte go fóill aige; bhí mé cailte murach (mura mbeadh) iad.*

AN FORAINM RÉAMHFHOCLACH

13.3 Seo iad na forainmneacha réamhfhoclacha agus na réamhfhocail lena ngabhann siad.

<i>réamhfhocail</i>	1. <i>uatha</i>	2. <i>uatha</i>	3 <i>uatha f</i>	3 <i>uatha t</i>	1. <i>iolra</i>	2. <i>iolra</i>	3 <i>iolra</i>
ag	agam	agat	aige	aici	againn	agaibh	acu
ar	orm	ort	air	uirthi	orainn	oraibh	orthu
as	asam	asat	as	aist	asainn	asaibh	astu
chuig	chugam	chugat	chuige	chuici	chugainn	chugaibh	chucu
de	díom	díot	de	di	dín	díbh	díobh
dc	dor	duit	dé	di	dúinn	daoibh	dóibh
faoi	fúm	fút	faoi	fúithi	fúinn	fúibh	fúthu
i	ionam	ionat	ann	inti	ionainn	ionaibh	iontu
idir	–	–	–	–	eadrainn	eadraibh	eatarthu
ionsar	ionsorm	ionsort	ionsair	ionsuirthi	ionsorainn	ionsoraibh	ionsorthu
le	liom	leat	leis	léi	linn	libh	leo
ó	uaim	uait	uaidh	uaithi	uainn	uaibh	uathu
roimh	romham	romhat	roimhe	roimpi	romhainn	romhaibh	rompu
thar	tharam	tharat	thairis	thairsti	tharainn	tharaibh	tharstu
trí	tríom	tríot	tríd	tríth	trín	tríbh	tríothu
ur	umam	umat	uime	uimpi	umainn	umaibh	umpu

AN AIDIACHT SHEALBHACH

13.4 Is iad seo a leanas na haidiachtaí sealbhacha mar aon leis na hathruithe tosaigh a dhéantar ar an bhfocal a leanann iad:

- 1 u. **mo**, (**m'** roimh ghuta nó roimh *fh* + guta). Séimhítear.
- 2 u. **do**, (**d'** roimh ghuta nó roimh *fh* + guta). Séimhítear.
- 3 u.f. **a** Séimhítear.
- 3 u.b. **a** Cuirtear *h* roimh ghuta.
- 1 iol. **ár** Uraítear.
- 2 iol. **bhur** Uraítear.
- 3 iol. **a** Uraítear.

mo chos; m'úll; do bhróg; d'ubh; a bhríste; a aiséirí; a gúna; a hál; ár mbád; ár n-arán; bhur dteach; bhur n-athair; a gcairde; a n-athair.

Má chuirtear an uimhir *dhá* isteach idir an aidiacht shealbhach agus a ainmfhocal fanann an t-athrú tosaigh mar a bhí: *a dhá gúna (hordóg); ár (bhur; a) dhá mbád (n-ordóg)*.

Tabhair faoi deara na foirmeacha seo; *do m'athair; do d'athair; mo fhreagra; do fhlaigín*.

13.5 Táthaítear na réamhfhocail *de, do, faoi, i, le, ó, trí* leis na haidiachtaí sealbhacha dar tús guta mar seo go hiondúil

- le *a*: *dá (< de), dá (< do), faoina, ina, lena, óna, trína: dá chosa (cosa, gcosa), etc.*
- le *ár*: *dár (< de), dár (< do), faoinár, inár, lenár, ónár, trinár*

Ní tháthaítear i gcás *go dtí a (ár)*. Ní úsáidtear an réamhfhocal *go* roimh *mo, do, etc.* go hiondúil: *go dtí mo (do, a, ár) namhaid*.

13.6 Nuair a thagann *faoi, go, le, ó, trí* roimh *a chéile* ligtear *a* ar lár de ghnáth: *ag séideadh faoi chéile; ó áit go chéile; ag troid le chéile; tá mé trí chéile agat; cuir ó chéile iad*.

Ní ligtear *a* ar lár ar lorg na réamhfhocail eile: *dá chéile; ina chéile; ar a chéile; etc.*

Fanann an séimhiú ar *chéile* ar lorg *go, le*.

13.7 Roimh an ainm briathartha cuirtear *á* in ionad *dá* (= do+a) (**13.5**), agus is minic *arna* in ionad *ar a* (san aimsir chaite): *á ól (hól, n-ól); arna fhoilsiú (foilsiú, bhfoilsiú)*.

13.8 Is minic an focal *cuid* idir an aidiacht shealbhach agus a hainmfhocal nuair atá teibíocht nó iolra nó ábhar do-áirimh i gceist: *a cuid eolais; a cuid leabhar; mo chuid gruaige (siúcra)*.

13.9 Úsáidtear an aidiacht shealbhach go comhaisnéiseach leis an ainmfhocal a leanann í in abairtí den sórt seo a leanas: *chuir sé ina bpéirí iad; bhunaigh siad iad féin ina gcoiste; roinn an t-airgead ina dhá chuid; tá an t-uisce ag imeacht ina ghal; tháinig siad ina mbeirteanna (ina dtriúir is ina dtriúir, etc.); chuaigh siad a dtriúir ann; tabhair dúinn ár mbeirt é*.

13.10 Sna frásaí *mo dhuine, mo Dhónall, do Shéamas* is minic a chuireann an aidiacht in iúl gur duine a bhí i gceist cheana atáthar a mhaíomh: *tá mo dhuine tinn; tháinig mo Dhónall cóir abhaile; sin é do Shéamas anois agat*.

Úsáidtear an réamhfhocal *mar* ar an dóigh chéanna: *tháinig sé abhaile mar Dhónall; fágaimis ann é mar scéal.*

13.11 Úsáidtear an tríú pearsa den aidiacht shealbhadh thar ceann an fhocail *leithéid(i)* cibé faoi phearsa na haidiachta sealbhaí atá ag cáiliú *leithéid(i)*: *níl mo leithéid oilte a dhóthain; níl ár leithéidí oilte a ndóthain.*

13.12 Úsáidtear an forainm réamhfhoclach in ionad na haidiachta sealbhaí i gcásanna áirithe: *an t-amadán is mac duit; cad is ainm di? an mac is sine aige; an tríú mac leis; an baile seo againne; briseann sé an croí ionam.*

13.13 Ní gnách *ár* a úsáid roimh *athair, máthair*, etc. Déarfadh duine le deartháir nó le deirfiúr dó: *an bhfaca tú m'athair, (mo sheanathair, mo mháthair mhór)?*

COMHRÉIR AN FHORAINMNIGH

13.14 An Forainmneach mar Ainmní nó mar Chuspóir

Foirm tháite den bhriathar a léiríonn an t-ainmní má tá foirm oiriúnach ann: *téimis abhaile; suigh; d'éireoidís.*

I ngach cás eile úsáidtear an forainm pearsanta mar ainmní: *tiocfaidh sé; tá siad ann; is bó í; agus is é amháin a úsáidtear mar chuspóir: d'fheicfeadh an bhean sinn; buaileadh é.*

Is minic nach n-athluaitear an forainmneach in abairtí mar *dúirt mé leis éirí, agus d'éirigh [sé]*, ná i bhfreagraí:

An ndéanfaidh tú é? Déanfaidh [mé].

An rachaidh sibh? Rachaidh (rachaimid) cinnte.

13.15 An Forainmneach mar Fhaisnéis

Úsáidtear an forainm pearsanta agus an forainm réamhfhoclach mar fhaisnéis: *is é a bhí ann; ba liom an bád freisin.*

Ní úsáidtear an forainm pearsanta mar fhaisnéis in abairt aicme.

13.16 An Forainmneach faoi réir ag Réamhfhocal Simplí

Úsáidtear an forainm pearsanta faoi réir ag réamhfhocal sna cásanna seo

- ar lorg *ach, gan, go dtí, mar, murach, ná, seachas*: *níl ann ach sibh; tar gan í; ní spórt go dtí é; fir mar iad; murach é; b'fhearr cailíní ná sibh; níl peann ar bith eile agam seachas é*
- ar lorg *idir* i bhfrásaí dar múnla 'A agus B': *idir é agus í; idir mé agus m'athair; idir sinn agus an mhuintir a chuaigh romhainn; Dia idir sinn agus an t-olc; idir tú agus an tine*
- mar ghníomhaí nó mar chuspóir ag ainm briathartha: *daoradh Brian as iad a ghoid; chrom Síle ar é a dhéanamh; tabharfar faoi mé a smachtú; ciontach in í a leonadh; le sinn a thiomáint; roimh sibh a scaoileadh; chun tú a phósadh; murach iad a bheith tinn.*

Ní gnách forainm ar bith a bheith faoi réir ag na réamhfhocail *a, ag, dar, go, os*. In aon chás eile is iondúil forainm réamhfhoclach a dhéanamh de réamhfhocal + forainm. Sórt dobhriathair an cumasc sin go minic: *rith Eoin eadrainn; tá áthas orm; bíodh ciall agat*. Sórt aidiachta é uaireanta eile: *thogh Seán capall liom; is mac dóibh Gearóid*.

13.17 An Forainmneach faoi réir ag Réamhfhocal Comhshuite nó ag Ainm Briathartha

Toisc gurb ionann aidiacht shealbhach agus ginideach an fhorainm phearsanta, is í a úsáidtear faoi réir ag réamhfhocal comhshuite nó ag ainm briathartha, ach is gnách a rá gur ag cáiliú na bhfocal sin atá sí.

Roimh an ainm briathartha a thagann sí: *bhí Oscar do mo mholadh*.

Tagann sí idir dhá mhír an réamhfhocail chomhshuite: *faoi do choinne; os ár gcomhair; ina n-aghaidh*.

INSCNE AN FHORAINMNIGH

13.18 Sa tríú pearsa uatha amháin atá foirmeacha éagsúla ag an bhforainmneach maidir le hinscne.

13.19 An Inscne i gcás Daoine

Is é gnéas an duine agus ní hí inscne an ainmfhocail a chinneann inscne an fhorainmnigh go hiondúil. Is é an forainmneach firinscneach a úsáidtear le fireannaigh agus is é an forainmneach baininscneach a úsáidtear le bainearnaigh: *sin í an cailín ag cur uirthi a cóta; feicim*

scológ agus é ag tiomáint a chuid eallaigh roimhe; amhránaí maith í (Nóra); comharsa mhaith é (Seán); is í an captaen í.

Ach is gnách an forainmneach firinsneach a úsáid ar lorg *cé, cibé*

- más fo-ainmní in abairt chopailéach é: *cé hé an bhean sin? ‘an bhfuil a fhios agat cé hé mé?’ ar sise; cibé hé í féin.*

Ach téann an ghnáthriail i bhfeidhm más ainmní é: *cé hí féin? cé hí Peig? cibé hí féin.*

- más forainm réamhfhoclach é: *cé leis (air) ar pósadh Éanna? cé leis a raibh Eoin ag damhsa?*
- más aidiacht shealbhach idir dhá mhír an réamhfhocail chomhshuite é: *cé lena aghaidh an gúna? cé ina choinne a raibh Eibhlín ag imirt? (cluiche cailíní)*
- má tá an dá ghnéas i gceist; *is cuma cé a thiochfaidh, ina fhear nó ina bhean é.*

An Inscne i gcás Ainmhithe agus Rudaí Neamhbheo

13.20 Más ainmhithe nó rudaí neamhbheo atá i gceist is gnách go ngéilleann inscne an fhorainmnigh d’inscne a ainmfhocail: *is lao baineann é; is fuiseog fhireann í; tá trí choileán aige* (madra baineann); *an bhfaca tú é (peann)? chaill mé í* (scian).

Ach de réir ghnéas an ainmhí a chinntear inscne an fhorainmnigh i gcomhthéacs ina bhfuil an gnéas go mór i gceist: *tá searrach inti* (asal).

13.21 Forainmneach baininsneach a sheasann do *árthach* (= bád), *bád, soitheach* (= bád): *árthach deas í; bhí an bád ina luí ar a béal fuithi.*

Féadann an forainmneach bheith firinsneach nó baininsneach i gcás *capall, carr, cú, rásúr, claíomh, clog, leabhar* agus corrfhocal eile.

13.22 Forainmneach firinsneach a ghabhann leis na focail *áit, uair* (am): *is é an áit is fearr é; sin é an uair a cailleadh an fear bocht.*

13.23 An forainmneach firinsneach is iondúil ar lorg na bhforainmneacha ceisteacha *cad, céard, cá:*

Peadar: *Cad é sin?* Pól: *Is fuinneog í.*

Cad as a bhfaightear an bainne? As an mbó, an ea?

Cá hair a bhfuil tú ag caint? Ar bhó, an ea?

D'fhéadfadh an cainteoir *cad í, céard í*, etc. a rá dá mb'eol dó inscne an ainmfhocail a bheadh sé a iarraidh, e.g. i gcás múinteora ag ceistiú daltaí, nó i gcomhrá mar seo:

Peadar: *An bhfaca tú í?* Pól: *Céard (cad) í?* Peadar: *Mo scian.*

An fhoirm fhirinscneach is iondúil ar lorg *cibé acu* in abairtí mar seo: *bhí tuin ar a theanga cibé acu ina Ghaeilge nó ina Bhéarla an chaint.*

An Forainmneach Firinscneach i gcásanna eile

13.24 Is é an forainmneach firinscneach a úsáidtear go hiondúil in ionad clásal ainmfhoclach nó frása ainmfhoclach, agus i gcásanna eile nach mbeadh aon chúis ar leith ann chun an fhoirm bhaininscneach a úsáid: *tá a fhios agam cá bhfuil sé; tá sé furasta bheith ag caint; an mar sin é? sin é* (=is leor sin); *cibé scéal é; ina dhiaidh sin; roimhe sin; os a choinne sin* (an forainmneach ag tagairt d'eachtra éigin sna trí shampla dheireanacha).

13.25 Mar an gcéanna i gcás trácht ar an aimsir, ar an am, ar an bhfad slí: *tá sé fuar (fliuch, etc.); tá báisteach (sioc) air; tá aiteall aige; tá aithne an lae air* (an chéad chuid de bhánú an lae); *bhí sé a trí a chlog; bhí sé ina oíche nuair a thángamar; tá sé céad míle as seo go Corcaigh.*

Ach má luaitear an focal *aimsir, uair* (aimsir), *uain*, is é an forainmneach baininscneach is gnách: *is deas an aimsir í; is millteanach an uair (uain) í.*

Inscne an Fhorainmnigh in Abairtí Aicme & Ionannais áirithe

13.26 Ní hí an fhaisnéis ainmfhoclach a dhéanann inscne an ainmní fhorainmnigh a chinneadh de ghnáth, ach an t-ainmfhocal (nó a chothrom) a bhfuil an t-ainmní ag feidhmiú thar a cheann: *is bia folláin í* (leite); *is mór an náire é* (iad a bheith leisciúil); *sin é mo bharúil féin* (cibé rud atá tar éis a ráite).

13.27 Ní hé an t-ainmní ainmfhoclach ach an fhaisnéis a chinneann inscne na fofhaisnéise forainmní de ghnáth, fiú amháin nuair atá an fhaisnéis scartha ón bhfofhaisnéis. Tá cló trom ar an bhfaisnéis agus ar an bhfofhaisnéis sna samplaí seo a leanas: *ní hí an speal an gléas is fearr; is é mo thuairim go bhfuil siad tinn; ba é mo chomhairle dó an fheirm a dhíol.*

Mar sin féin téann tionchar inscne an ainmní i bhfeidhm ar inscne na fofhaisnéise corruair. Tarlaíonn sin fosta nuair is forainm pearsanta an t-ainmní: *is é an chéad chrann a tharla dó saileach mhór; más é toil Dé é.*

Is minic an forainm baininsneach taobh le *ceist*, *cúis*, *fírinne* nuair atá focal amháin den phéire ina ainmní agus an focal eile ina fhaisnéis: *sin í an cheist (chúis, fhírinne)*.

UIMHIR AN FHORAINMNIGH

- 13.28** Is iondúil go ngéilleann an forainmneach dá ainmfhocal ina uimhir: *cuir ort do mhiotóga, a Sheáin; cuirigí oraibh bhur miotóga, a gharsúna; maith sibh, a fheara; mo cheol thú, a mhic*. Ach is gnách go ngabhann cnuasainm uatha forainmneach iolra más iad baill indibhidiúla an chnuais atá i gceist: *tá beirt amuigh agus iad ag troid; an mhuintir a raibh mé leo, cuireadh a dteach trí thine; theithfeadh an tréad dá bhfeicidís faolchú*. Ach is mór an tréad é.
- 13.29** Iolra an fhorainmnigh a úsáidtear go minic ag caint le heaglaiseach. Iolra an ómóis a thugtar air: *Dia daoibh, a athair; conas atá sibh, a athair? fanaigí anseo, más é bhur dtoil é, a shagairt*.
- 13.30** Uatha firinsneach an fhorainm réamhfhoclaigh a úsáidtear ar lorg *cá, cad, céard, cé* de ghnáth: *cá (cad, céard) leis a mbuaileann na hiománaithe an sliotar? cé leis ar pósadh an dá dheartháir?* Ach is é an t-íolra a úsáidtear i gcás an tabharthaigh rannaíoch: *cé acu a rinne é?* agus i gcás an fhocail *eatarthu*: *cé eatarthu a bhfuil sé?*
- 13.31** Uatha firinsneach na haidiachta sealbhaí a úsáidtear idir dhá mhír an réamhfhocail chomhshuite ar lorg *cad, céard, cé*: *Cad lena aghaidh iad sin? Le haghaidh na muc, an ea? Cé ina choinne a raibh sibh ag imirt?*
- 13.32** Gabhann an fhothaisnéis uimhir an ainmní in ionad uimhir na faisnéise an uair annamh is difriúil le chéile iad: *ní hí mná na hÉireann í! an iad Dia iad?*

TREISIÚ AR AN bhFORAINM

- 13.33** Tá trí bhealach thábhachtacha ann chun forainm pearsanta a threisiú cibé acu ina sheasamh ann féin nó istigh i bhforainmneach éigin eile dó.

- **an iarmhír threise** a úsáid
- **an forainm aibhreach** *féin* a úsáid i gcomhaisnéis leis an bhforainmneach
- **an forainm taispeántach**, *seo, sin, siúd* a úsáid i gcomhaisnéis leis an bhforainmneach.

De ghrá na simplíochta tugtar treisfhocail ar an dá shórt forainm treise, agus ar na hiarmhíreanna treise. Tá a bhrí speisialta féin ag gach ceann de na trí shaghas.

13.34 Is féidir *féin* a úsáid le haon phearsa nó le haon uimhir den fhorainmneach. Leis an tríú pearsa a úsáidtear *seo, sin, siúd*, de ghnáth.

Ní infhilltear *féin, seo, sin, siúd*.

13.35 Ní úsáidtear an iarmhír threise de ghnáth ach i gcás daoine. Tá iarmhír ar leith ann le haghaidh gach pearsa agus uimhir den fhorainmneach, agus le haghaidh gach inscne den tríú pearsa uatha.

Más aidiacht shealbhach atá le treisiú, naisctear an iarmhír le foirceann an ainmfhocail atá an aidiacht shealbhach a cháiliú, nó leis an gceann deireanach de cháilitheoirí eile an ainmfhocail sin más ann dóibh.

Más forainm réamhfhoclach nó forainm pearsanta iolra nó foirm tháite de bhriathar atá le treisiú, naisctear an iarmhír lena fhoirceann.

Más forainm pearsanta uatha atá le treisiú tá foirm threise ar leith ann chuige.

13.36 An Forainm Pearsanta agus an Iarmhír Threise

Tá na foirmeacha gan treise faoi lúibíní

<i>uatha</i>	1 mise (mé)	2 tusa, thusa (tú, thú)	3f seisean, eisean (sé, é)	3b sise, ise (sí, í)
<i>iolra</i>	1 muidne, sinne (muid, sinn)	2 sibhse (sibh)	3 siadsan, iadsan (siad, iad)	

An treorú a thugtar faoi *thú, é, í, iad*, (13.2) tá sé inleanta fosta gcás *thusa, eisean, ise, iadsan* faoi seach.

13.37 Foirmeacha eile den Iarmhír Threise

<i>uatha</i>	1 -sa, -se	2 -sa, -se	3 <i>f</i> -san, -sean	3 <i>b</i> -sa, -se
<i>iolra</i>	1 -na, -ne, -e	2 -sa, -se	3 -san, -sean	

Le focail dar críoch litir leathan a naisctear -na, -sa, -san; agus le focail dar críoch litir chaol a naisctear -e, -ne, -se, -sean.

forainmneacha réamhfhoclacha liomsa, uaimse, ortsa, duitse, dósan, as-san, airsean, leis-sean, roimpise, againne, ionaibhse, eatarthusan, dóibhsean

aidiachtaí sealbhacha mo chapallsa, mo mháthairse, mo chos-sa, m'ingnese, do bhrógasa, d'eocharse, a bhatasan, a gháirsean, a cíorsa, a gruaigse, ár mbádna, ár máistirne, ár n-arán-na, ár gcoinín-ne, bhur ngeatasa, bhur bpáirse, a gciallsan, a bpáistesean, mo leanbh bochtsa, do chuid Gaeilgese (do chuidse Gaeilge)

briathra táite téimse, rachainnse, tógasa, cas-sa, buailse, bris-se, mholamarna, chuirfimisne, rithigíse, bheidís-sean

13.38 Maidir leis na foirmeacha treise ní mór a thuiscint

- nach gcuirtear aon bhéim ghutha ar an aidiacht shealbhach
- gur ar an eilimint den fhorainmneach is forainm (agus nach ar an eilimint is réamhfocal nó briathar) atá an treisiú: romhainne, chuireamarna
- nach gcuirtear aon bhéim ghutha ar na hiarmhíreanna féin: **acusan**, a **mhacsan**, **rithfidís-sean**, **iadsan**, **annsan**, **dósan**.

Do bhrí na cainte a thagraíonn ‘treisiú’ san alt seo. Do neart an ghlóir a thagraíonn ‘béim ghutha’.

13.39 Ionad na dTreisfhocal féin, seo, sin, siúd

Is gnách gurb ionann ionad na dtreisfhocal *féin, seo, sin, siúd* agus ionad na n-iarmhíreanna ach nach naisctear iad le haon fhocal eile:

- le forainm pearsanta: *mé féin; é seo; í sin; iad siúd*
- le forainm réamhfhoclach: *ort féin; leis sin*
- le haidiacht shealbhach: *mo bhróga féin; mo leanbh bocht féin; mo chuid Gaeilge féin; a bhróga sin; a leanbh bocht siúd; a gcuid Gaeilge seo*
- le foirm tháite an bhriathair: *déan féin é; chuirfidís siúd eagla ort.*

13.40 Má thagraíonn dhá fhorainmneach don rud céanna i gcomhthéacs agus go bhfuil treisfhocal ag gabháil leis an gcéad cheann ní gnách treisfhocal a chur leis an dara ceann: *dá dtiocfaidís féin agus an t-airgead a bheith leo; suighse síos agus fan ciúin; tá mo pheannsa caillte agam ach tá mo pheann luaidhe liom; tabhair toirtín di sin agus lig di imeacht.*

Tarlaíonn sin go rímhinic i gceist agus freagra:

Peadar: *An é féin a rinne iad?* Pól: *Is é.*

Siobhán: *Cad a dhéanfása?* Sinéad: *D'éireoinn.*

Gearalt: *An tusa Gearóid?* Gearóid: *Is mé.*

Cáit: *An é sin é?* Caitlín: *Ní hé.*

Ach má tá rogha le déanamh idir dhá rud, b'fhéidir go mbeadh an dara treisfhocal riachtanach:

Peadar: *Cé acu tusa nó Seán a bhí ann?* Pól: *Mise.*

Siobhán: *Cé agaibh is sine tú féin nó Síle?* Sinéad: *Mé féin.*

Gearalt: *An libhse nó leosan é?* Gearóid: *Is linne.*

Cáit: *Cé agaibh a rachaidh, sibhse nó iadsan?* Caitlín: *Rachaimidne.*

Diarmaid: *Cé acu é seo nó é sin a bhris iad?* Dónall: *É sin.*

13.41 Ní gnách ach oiread iarmhír a chur le forainm pearsanta atá ina fhaisnéis in abairtí mar *is í a bhí ann; is mé nach mbíonn uaigneach* mar is iondúil béim ghutha láidir ar a leithéid d'fhaisnéis.

FÉIN INA THREISFHOCAL

13.42 Úsáidtear an treisfhocal *féin* i gcomhaisnéis le forainmneach agus uaireanta le hainmfhocal nuair a thagraíonn an focal sin do rud éigin a bhí i gceist roimhe sa chomhthéacs. Sin an chúis a ndeirtear go bhfuil sé aibhreach. Bíonn béim láidir ghutha ar an bhfocal *féin*.

Sna cásanna is simplí bíonn *féin* agus a chomhforainmneach agus a dtéarma san abairt chéanna: *cóiríonn gach saighdiúir a leaba féin* (a an forainmneach, *saighdiúir* a théarma agus *féin*).

Is minic an téarma in abairt eile:

Peadar: *Cá bhfuil rásúr Sheáin?* Pól: *Tá sé aige féin.*

Siobhán: *Cén leabhar atá ag Síle?* Sinéad: *A leabhar féin.*

Nó d'fhéadfadh an tagairt bheith do dhuine atá i ndiaidh labhairt:

Peadar: *Dún an doras le do thoil, a Phóil.* Pól: **Dún féin é.**

Siobhán: *Tabhair dom milseán, a Shíle, mas é do thoil é.*

Sinéad: *Ná tabhair, a Shíle. Tá go leor aici féin.*

Nó d'fhéadfadh *féin* tagairt do dhuine éigin atá tar éis é féin a chur in iúl ar shlí éigin eile seachas labhairt — trí fhothram a dhéanamh, cuir i gcás: *Buaileadh cnag ar an doras. ‘Cé thú féin?’ arsa mise de ghlór ard.*

Agus is le mórtas do dhuine, uaireanta, a déarfai: *An tú féin atá ann, a Sheáin?*

13.43 Cás ar leith den treisfhocal aisebhreathnaitheach atá ann má chiallaíonn *féin* an duine is tábhachtaí i ngrúpa éigin. Is ainmfhocal nó forainmneach an téarma: *ba í an ardmháistreás féin a chuir an scrúdú orainn* (ní duine dá cuid cúntóirí a rinne é); *an bhfuil sé féin* (fear an tí, an bainisteoir, etc.) *istigh?*; *cuir fios air féin.*

13.44 Is minic nach léiríonn an comhthéacs cé acu treisfhocal nó dobhriathar treise (**21.35**) atá san fhocal *féin*. Dá thairbhe sin, tá claonadh ann forainm breise a chur roimh an treisfhocal *féin* chun athbhrí a sheachaint: *bhí an sagart paróiste é féin ann; dá bhfeicfinn mé féin iad.*

Agus fiú amháin nuair nach bhfuil aon athbhrí ann: *ba é an Pápa é féin a chum an phaidir sin.*

Forainm treisithe breise atá san abairt: *chonaic mise mé féin é.*

FOCAIL THAISPEÁNTACHA & FORAINMNIGH EILE

- 13.45** Úsáidtear an forainm taispeántach *seo, sin, siúd*, ar cheithre bhealach
- go comhaisnéiseach le forainmneach atá roimhe: *is capall é sin; tabhair cabhair dóibh seo; cá bhfuil a bhean siúd? dá rachaidís siúd*
 - go comhaisnéiseach roimh an bhforainm pearsanta: *sin é an capall; seo í an bhean; siúd iad na gardaí*
 - thar ceann an fhorainm phearsanta: *tá sin ceart; ól seo; an bhfuil siúd amhlaidh? léim siúd ar an gcapall; sin cat; seo an mála; siúd an fhírinne; cad seo? cé sin? sin sin; mar seo; go dtí sin; gan siúd a ól*
 - le feidhm dobhriathair: *chomh hard seo (sin, siúd).*

Is dobhriathra na cumaisc *ansin* (am, áit), *anseo* (áit), *ansiúd* (áit).

13.46 Tá sé caoithiúil cur síos anseo ar aidiachtaí taispeántacha chomh maith le forainmneacha taispeántacha.

Seo, sin, úd na haidiachtaí taispeántacha. Murab ionann is na forainmneacha taispeántacha, ní gnách béim ghutha a chur ar na haidiachtaí seo. Is féidir a n-úsáid i ngach tuiseal go fiú an ghairmigh (9.15), leis an alt nó gan an t-alt (7.10).

13.47 Tá na focail thaispeántacha go léir difriúil leis na treisfhocail eile sa mhéid go gcuireann siad in iúl eatramh de shórt éigin a bheith idir an cainteoir agus an rud atá i gceist aige, eatramh slí, eatramh ama, eatramh measa, etc. Is féidir trí roinn a dhéanamh díobh: *seo, anseo; sin, ansin; úd, siúd, ansiúd*.

13.48 Léiríonn na focail *seo, anseo*, cóngarach don chainteoir.

- **áit** (in aice an chainteora): *an fear seo; iad seo; a litir seo; air seo; fanaidís seo leat; seo é é; ól seo; fan anseo*
- **am** (ionann is láithreach nó díreach caite): *an abairt seo a leanas; roimhe seo; faoin taca seo; an mhí seo caite*.
- **meas** (muintearas): *a bhean seo* (my good woman); *a ghiolla seo* (my dear chap); *cad é seo is ainm duit* (an cainteoir ag cur in iúl, le cneastacht nó le searbas, gur chóir go mbeadh a fhios sin aige)
- **gluaiseacht** (i dtreo an chainteora): *seo amach (isteach) é*.

13.49 Léiríonn *sin, ansin*, eatramh measartha a bheith idir an cainteoir agus an rud atá i gceist aige:

- **áit** (in aice an éisteora nó giota amach ón gcainteoir): *cad é an rud é sin atá agat? tabhair dom an leabhar sin; cé hé sin? fanaidís sin ansin*.

Tá correisceacht ann: *sin é agat mé i m'fhear cinn riain*.

- **am** (tamall ó shin): *cad é sin a dúirt tú? an abairt sin thuas; sin é an rud a chuala mé; idir sin is meán oíche; roimhe sin; ina dhiaidh sin*
- **meas** (fuaráil): *Tadhg Ó Sé sin*
- **gluaiseacht** (ón gcainteoir): *sin amach (isteach) é*.

13.50 Léiríonn *úd, siúd, ansiúd* eatramh mór a bheith idir an cainteoir agus an rud atá i gceist aige.

- **áit** (giota maith ar shiúl): *a fhir úd thall ar an gclai! féach orthu siúd; tabhair chugam é siúd; siúd ansiúd é*

- **am** (fada ó shin): *an rud úd a dúirt Críost; iad siúd a bhí liom anuraidh; cá hainm siúd é?*
- **meas** (béasach): *éist, a bhean úd (madam); (ardmheas): Pádraig Mac Piarais úd; tógaimis lia os a leacht siúd; (drochmheas): fan amach uathu siúd; Diarmaid Mac Murchú úd.*

13.51 Léiríonn na comhráite seo a leanas mar a úsáidtear *seo, sin, siúd*, ag tagairt don chomhrá é féin:

Peadar: *Nach bhfuil a fhios agat gur briseadh cos leis?*

Pól: *B'fhéidir gur chuala mé rud éigin faoi **sin**.*

Peadar: *Tá **siúd** amhlaidh. Agus **seo** rud eile....*

Is don abairt roimhe atá *sin* ag tagairt. Don abairt roimh an abairt roimhe atá *siúd* ag tagairt. Don abairt atá le teacht atá *seo* ag tagairt:

Sinéad: *Bíonn páistí an oileáin ag siúl i gceann míosa.*

Siobhán: *Cad a deir tú?*

Sinéad: *Deirim é **siúd**.*

Sampla eile: *Tá sé go hainnis agat. Tá **sin**.*

13.52 Nuair atá aire na gcainteoirí dírithe cheana féin ar rud atá i bhfad uathu de réir ama, fad slí, etc., úsáidtear *sin, ansin*, in ionad *úd, siúd, ansiúd*.

Peadar: *Cé hé siúd thall sna crainn?*

Pól: *Ní duine é **sin** ach tor.*

AN TREISFHOCAL AG LÉIRIÚ FRITÉISE

13.53 Feidhm fhritéiseach sainfheidhm na hiarmhíre treise: *eisean a rinne an obair, ise an chaint; téimidne an timpeall agus téann siadsan an cóngar; is fearr mo mhacsa ná a macsan; tá sé chomh cóir domsa tusa a aithint is atá sé duitse mise a aithint.*

13.54 Maidir le habairtí den chineál deireanach sin thuas ina bhfuil dhá péire forainmneach i bhfritéis, is minic nach gá gach ceann den cheathrar a threisiú le hiarmhíreanna. De réir an chomhthéacs is minic nach gá iarmhír ach le ceann nó dhó: *feicfidh sé thú sula bhfeicfidh tusa é; tuigim go n-aithníonn tú mé ach ní aithnímse thusa.*

13.55 Agus is leor dul na habairte féin go minic le treisiú a dhéanamh gan dul i muinín iarmhír ar bith: *d'amharc sí air agus é uirthi; níl aon bhaint*

agam leo ná acu liom; éirigh díom agus éireoidh mé díot; bhí radharc agam air agus gan aon radharc aige orm; mura maróidh tú é maróidh sé thú; má bhí grá agat do Sheán, ní raibh grá aige duit.

Mar an gcéanna má chuirtear ainmfhocal nó dhó in ionad na bhforainmneach: *ní chuimhneoinn go deo ar Mháire ná í orm.*

13.56 Ní bhíonn an fhritéis róshoiléir uaireanta. Sna habairtí is simplí fágtar leath na fritéise ar lár, agus sna cásanna sin ní bhíonn de ghnó ag an iarmhír ach treisiú simplí, gan fritéis, gan aisbhreathnú, gan taispeáint: *linne an liathróid; cá bhfuil do leabharsa? freagróidh mise é; gabhaigíse abhaile.*

13.57 Cé gur taispeáint is feidhm leithleach do na focail thaispeántacha, is minic a léiríonn siad fritéis freisin. Is gnách gur *seo, siúd; anseo, ansiúd* na péirí fritéiseacha; ach úsáidtear *seo, sin; anseo, ansin* go fritéiseach amanna: *dúirt cuid acu a leithéid seo agus cuid eile a leithéid siúd; é seo agus é siúd (é siúd agus é seo); ní hé seo ach é siúd; ní hé sin ach é seo; d'imigh sin agus tháinig seo; anseo agus ansiúd (ansiúd agus anseo).*

13.58 Is gnách tús áite ag an iarmhír ar an bhfocal taispeántach nuair atá daoine le cur i bhfritéis nach bhfuil

- ar aon uimhir: *rachadh seisean dá rachaidís-sean*
- ar aon phearsa: *tá Gearmáinis agamsa ach níl aigesean*
- ar aon ghnéas más den tríú pearsa uatha iad: *tugadh cead a chos dósan ach cuireadh ise i bpríosún.*

In aon chás eile ní mór an focal taispeántach (nó múnla cainte éigin eile) a úsáid: *rachadh sé seo dá rachadh sé siúd; tá Gearmáinis acu seo ach níl sí acu siúd; tugadh cead a cos di sin ach cuireadh í seo i bpríosún.*

TUILLEADH FAOI NA TREISFHOCAIL I gCOITINNE

13.59 Is féidir an treisfhocal *féin* a úsáid i gcuideachta na hiarmhíre nó an fhocail thaispeántaigh, ach ní úsáidtear an iarmhír agus an focal taispeántach le chéile: *mise féin; sinne féin; mise mé féin; sin féin an cheist a fuair a freagra.*

13.60 Tabhair faoi deara na dífríochtaí brí atá idir leaganacha na ngrúpaí seo:

- *ansin* (dobhriathar ama nó áite); *ann sin* (foirm fhirinscneach na bhfocal *inti sin*); *annsan* (foirm fhirinscneach an fhocail *intise*)
- *croith é!* (shake it!); *croith féin é!* (shake it yourself!); *croithse é!* (**you** shake it!); *croith thú féin!* (shake yourself!); *croithse thú féin!* (**you** shake yourself!).

Is é an forainm athfhillteach *féin* atá sna frásaí *croith[sé] thú féin*, thuas. Féach **13.72**.

Peadar: *Buail an liathróid, a Phóil.*

Pól: *Ní fhéadfainn é. Buailse í, a Philib.*

Pilib: *Ní bhuailfidh. Buail féin í.*

13.61 Na Treisfhocail agus Úinéireacht, Gaol, etc.

Úsáidtear an treisfhocal taispeántach, agus, go hiondúil, iarmhír nó an treisfhocal *féin* i gcuideachta na bhfocal *agam, agat*, etc. i bhfrásaí tábhachtacha áirithe a léiríonn úinéireacht nó gaol. Le hainmneacha daoine agus leis na focail *baile, teach, tír is mó* a úsáidtear iad: *Seán seo againne; Dónall seo (sin) agaibhse; Síle seo againn féin; Pádraig seo aici féin; an teach seo againne; tá Gráinne thíos tigh seo agaibhse; d'fhág siad an tír seo acu féin; an baile seo againne; na gadhair sin acusan.*

Uaireanta ní bhíonn aon treisiú ar an bhforainm réamhfhoclach: *an teach pobail seo acu; an bosca lasán seo agam.*

13.62 Ord na bhForainmneacha

Tugtar tús áite don chéad phearsa agus deireadh áite don tríú pearsa nuair a cheanglaítear dhá fhorainmneach nó forainmneach agus ainmfhocal le focail mar *agus, nó, ná* nó leis an gcopail. Foirmeacha treise is mó a bhíonn i gceist: *idir mise agus tusa; agatsa nó aigesean; linn féin ná leosan; dá mba mise tusa; dá mba mé tú d'imeoinn; mise agus an rí; sibhse agus na mná rialta.*

FORAINMNIGH IARTHAGRACHA & RÉAMHTHAGRACHA

13.63 Tugtar téarma an fhorainmnigh ar an bhfocal nó ar na focail a seasann an forainmneach thar a gceann. Deirtear go bhfuil an forainmneach iarthagrach nó réamhthagrach de réir mar is i ndiaidh an téarma nó

roimhe atá sé. Sna samplaí in **13.64-71** tá cló trom ar an bhforainmneach, cló éadrom rómhánach ar an téarma agus cló iodálach ar an gcuid eile den sampla.

An Forainmneach Iarthagrach

13.64 Is í an úsáid iarthagrach is coitianta: *bhain Seán de a hata sula ndeachaigh sé isteach; d'éiríodh na páistí agus théidís ar scoil; bhí leabhar á (= do a) léamh agam; rinne sí gáire nach raibh a fhonn uirthi; ní hí sin an fhuinneog ar ar fhág mé iad.*

Is léir ón dá shampla dheireanacha gur cás ar leith den téarma agus a fhorainmneach iarthagrach atá sa réamhtheachtaí agus a iartheachtaí.

13.65 Uaireanta gabhann feidhm aidiachta breischéime leis an bhfrása *dá* (= *do+a*) + ainmfhocal teibí céime: *fuair sé gach sórt dí dá fheabhas; níl eagla dá laghad orm; níl grá dá mhéad nach fuath a dheireadh.*

Is í an aidiacht shealbhach fhirinsneach uatha a úsáidtear sna múnlaí sin, cibé inscne atá ag an téarma.

13.66 Is minic a úsáidtear forainmneach iomarcach d'fhonn treise nó cothromaíochta. Sna cásanna sin bíonn an téarma saor de ghnáth, is é sin, seasann sé lasmuigh de chomhréir na habairte: na fir a bhí anseo aréir *tháinig siad ar ais inniu*; an rud a fheiceann an leanbh *is é a dhéanann sé*; ag Oireachtas na bliana seo caite *is ann a labhair sé liom*; capall *is ea é*; dá dheirge iad *is ea is fearr*.

Sna samplaí seo a leanas, áfach, níl an téarma saor cé go bhfuil a fhorainmneach iomarcach. Tá an briathar a ghabhann roimhe iomarcach leis: *níl fear a bhualte sa pharóiste, níl sin*; *bhí scata de shaighdiúirí Síneacha agus oifigeach orthu, bhí sin ag cuardach na dtithe.*

An Forainmneach Réamhthagrach

13.67 Tá an téarma saor i bhformhór na samplaí anseo thíos. Tá siad aicmithe de réir shaghas an fhorainmnigh:

a) forainm pearsanta **é, í, iad**

- mar fhothaisnéis in abairt ionannais de ghnáth
- roimh an ainmní in abairtí mar: *cad é an áit? cad é an cheist? is líonmhar iad* a mbuíonta.

b) an forainm pearsanta **sé**: *tá sé chomh maith againn imeacht; an bhfuil sé cruthaithe gur spairí iad?*

c) an forainm neamhphearsanta (go neodrach) **ea**: *an ea nach dtuigeann tú?*

d) an forainm taispeántach **sin**

- *is minic sin* togha fir camshlinneánach; *ba mhinic sin* sagart duine a mharú! *bhí sin ann* bulaí fir
- i gcomhaisnéis le forainm pearsanta: **é sin**: *cad é sin duitse sin? cad é sin dúinne sibhse? cad é sin dise* cá bhfuil an bosca?

e) an aidiacht shealbhach (an tríú pearsa, firinscneach, uatha) ina aonar nó i gcumasc le réamhfhocal

- **a**: *tá a lán airgid aige; is maith liom a chloisteáil* gur chuir tú díot an taom; *tá a fhios agat* go bhfuil sé dall; *bhí áthas orm a fheabhas* a d'éirigh leo; *bhí ionadh orm a laghad* airgead a bhí aige
- **dá** (*do + a*): **dá fheabhas** Eibhlín *is fearr Caitlín*; **dá ghastacht** iad *tá dul amú orthu*; **dá laghad** thú *ní leanbh thú*; **dá óige** iad *is ea is fearr*; **dá mhéad** an t-airgead *atá aige níl sé sásta*
- **á** (*do+a*): *bhí sé á mhaíomh* go raibh sé ina fhear ag Tomás; *nílim á rá* nach peaca é

Is minic a úsáidtear an réamhfhocal *ag* in ionad *á* in abairt mar sin thuas. Sa chás sin bíonn feidhm ghinideach ag an gclásal: *nílim ag rá* nach peaca é.

- **trína, lena**, etc. (*trí + a, le + a*, etc.): *moladh í trína fheabhas* a rinne sí an obair; *bhí an dochtúir sásta lena fheabhas* a bhí mé.

Bíonn an aidiacht shealbhach réamhthagrach neamhspleách ar a téarma i dtaca le pearsa, uimhir agus inscne.

f) forainm réamhfhoclach

- **acu**: *cé acu is fearr leat* bainne nó tae? *nílim cinnte cé acu a eitleoimid* nó a rachaimid ar an mbád; *cé acu den dá leabhar is fearr leat?*
- **air**: *tá mé ag brath air* go dtiocfaidh tú
- **as**: *bhí siad ag maíomh as* gur bhuaigh siad
- **dó**: *níor fhéad mé aon tuairim a thabhairt dó* cérbh í
- **de** ina aonar nó i gcumasc le breischéim aidiachta: *bí cinnte de* guragam atá an ceart; **an fearrde** thú an bia? *ní móide* go dtiocfaidh sé; *ní lúide is rí mise* gan é sin a bheith umhal dom; *ní miste* [duit] imeacht anois; *ní troimide an ceann* an léann.

Mar seo a dhéantar an cumasc: *mó + de | móide; lú + de | lúide; measa + de | miste*. Déantar *i de e* i gcás aidiachtaí breischéime dar críoch *-e*: *troime + de | troimide*.

13.68 Ní bhraitear feidhm réamhthagrach a bheith sna focail *móide, lúide* nuair is téarmaí matamaitice iad: *a dó móide a dó; a trí lúide a dó*.

Amhlaidh: Caoi: Rud

13.69 Úsáidtear an dobhriathar *amhlaidh*

- go hiarthagrach: dá óige é *is amhlaidh is fearr é; ceapann sé go bhfuilim sprionlaithe ach ní hamhlaidh atá*
- go réamhthagrach
- do chlásal neamhspleách: *is amhlaidh mar a bhí an scéal*, bhí sé ag fáil bháis den ocras.
- d'fhonn treise: *is amhlaidh a gortaíodh é; an amhlaidh nach dtuigeann tú mé? ní hamhlaidh atá sí tinn!*

Foirm choibhneasta dhíreach a bhíonn ar lorg *amhlaidh*.

13.70 Úsáidtear an focal *caoi* go réamhthagrach

- ag tagairt do chlásal neamhspleách: *is é an caoi a bhfuil an scéal*, níl ag éirí le Seán.
- d'fhonn treise: *is é an caoi ar gortaíodh é; an é an caoi nach dtuigeann tú mé?*

An fhoirm choibhneasta neamhdhíreach a leanann *caoi*.

13.71 Úsáidtear an focal *rud*

- go hiarthagrach: *dúirt mé leis éirí, rud a rinne sé*
- go réamhthagrach d'fhonn treise: *is é rud a gortaíodh é; an é rud nach dtuigeann tú mé?*

An fhoirm choibhneasta dhíreach a leanann *rud*.

AN FORAINM ATHFHILLTEACH FÉIN

13.72 Úsáidtear an forainm athfhillteach *féin* i gcomhaisnéis le forainmneach eile nuair is air féin a dhéanann an gníomhaí an gníomhú: *ghortaigh sí í féin; bhí sé á bhearradh féin; ná bí ag déanamh amadáin díot féin*.

Is forainm aisbhreathnaitheach gan treisiú an forainm athfhillteach go hiondúil.

13.73 Ní gnách béim ghutha láidir ar an bhforainm athfhillteach mura treisfhocal é san am céanna. Is treisfhocal athfhillteach é sna samplaí seo a leanas:

Peadar: *Ar mharaigh sé an leon?* Pól: *Mharaigh sé é féin.*

13.74 Fágтар an forainm athfhillteach ar lár go minic nuair nach gcuireann sin isteach ar an tsoiléire: *bhí mé ag ligean orm; chuir sé air a hata; lig an t-amadán gáir as; tóg ort! beir as tú!*

AN FORAINM CEISTEACH

13.75 Is iad *cá, cad, céard, cé* na forainmneacha ceisteacha. Bíonn an chopail neamhspleách phríomha intuigthe rompu, agus bíonn clásal coibhneasta, díreach nó neamhdhíreach, ar a lorg nó intuigthe ar a lorg. Ní infhilltear iad.

13.76 Cá: D'aon rud seachas an duine a thagraíonn *cá*. Más clásal copail an clásal coibhneasta a leanann é déantar cumasc de *cá* + copail an chlásail sin i gcásanna áirithe, mar is léir ón dá shampla tosaigh thíos. Nuair nach ndéantar an cumasc ligtear ar lár an chopail, agus cuirtear *h* roimh ghutha ar a lorg. Séimhítear an t-ainm teibí céime.

Is iad seo thíos príomhfheidhmeanna *cá*

- feidhm forainm roimh fhorainm réamhfhoclach: *cárb as tú? cárbh as Caesar? cá hair a raibh sibh ag caint? cá leis ar briseadh an fhuinneog?*
- feidhm aidiachta roimh ainmfhocal: *cá hainm atá ort? cá haois thú? cá háit a bhfuil sé? cá bhfios dom* (urú eisceachtúil anseo); *cá taobh ar ghluais sé? cá tír as ar tháinig sé? cá tairbhe duit é? cárbh ionadh é sin? cárbh fhios dom? cá mhéad úll ann? cá fhad ó bhí sé anseo? cá mhinice a d'airigh tú é?*
- mar dhobhriathar roimh aidiacht: *cá beag duit a thúisce? cá fada a mhairfidh sé duit? cá fearr duit díomhaoin é?*

13.77 Cad: D'aon rud seachas an duine a thagraíonn *cad*

- roimh fhorainm réamhfhoclach: *cad leis ar briseadh é? cad chuige é sin?*
- roimh réamhfhocal: *cad mar gheall air? cad ina thaobh?*
- roimh fhorainm (pearsanta nó taispeántach): *cad é an rud é sin? cad [é] sin?*
- roimh aidiacht: *cad eile?*
- roimh bhriathar nó roimh mhír choibhneasta: *cad atá ann? cad ba mhaith leat? cad a dhéanfaimid?* (Is minic a úsáidtear *cad é* in ionad *cad* sna cásanna seo).

13.78 Céard: Is ionann comhréir do *céard* agus do *cad* (nó *cad é an rud*) ach nach gnách *céard* a úsáid roimh *chuige*: *céard leis ar briseadh é? céard ina choinne a raibh sé? céard é sin? céard eile? céard atá ann?***13.79** Cé nach dtagraíonn *cad* agus *céard* don duine, is minic iad ag tagairt don **saghas** duine atá ann: *cad (cad é, céard) atá ann ach amadán? cad é rud (céard) é féin ach oiread le haon fhear eile?*

Peadar: *Cad é rud é* (What is he)? Pól: *Cléireach bainc.*

Sinéad: *Céard é?* Siobhán: *Mac óg* (caint faoi ghnéas linbh).

13.80 Cé: Don duine nó don rud a thagraíonn *cé*. Baintear feidhm as foirmeacha coibhneasta den chopail i gcumasc le *cé* sna cásanna seo

- *cérbh* = *cé* + an fhoirm stairiúil dhíreach roimh an bhforainm pearsanta: *cérbh é (í, etc.)?*
- *cér* = *cé* + an fhoirm neamhdhíreach (príomha nó stairiúil) roimh *díobh* nuair atá gaol i gceist: *cér díobh thú? cér díobh Aodh Rua?*
- *cér* (= *cé* + an fhoirm neamhdhíreach stairiúil den chopail) roimh *leis* (forainm réamhfhoclach) nuair atá úinéireacht i gceist: *cér leis an ardríge an t-am sin?*

Níl aon rian den chopail roimh *leis* más aimsir phríomha atá i gceist, nó mura bhfuil gaol i gceist: *cé leis anois iad? cé leis a raibh tú ag caint?*

13.81 Úsáidtear *cé* ag tagairt don duine

- roimh an bhforainm réamhfhoclach: *cé aige a bhfuil an scuab? cé dó ar thug tú é?*
- roimh an bhforainm pearsanta nó taispeántach: *cé hé? cé sin? cé mé féin?*

- roimh an réamhfhocal: *cé ina choinne? cé ar a shon?*
- roimh an dobhriathar: *cé eile?*
- roimh bhriathar nó roimh mhír choibhneasta: *cé atá ag caint? cé a rinne é? cé a bhfuil an tae ina chomhair?*
- le feidhm aidiachta roimh an alt: *cén sagart é seo? cé na fir a d'imigh?*

13.82 Úsáidtear *cé* ag tagairt do rud nach duine roimh an alt le feidhm aidiachta: *cén chaoi a bhfuil tú? cén fáth nach ndearnadh é? cén uair a tháinig sí? cén fáth é sin? cé na báid iad sin? cén cuan é seo? cén sórt clai é sin? cén capall atá tú ag dul a dhíol?*

13.83 Déantar an forainm *cé* a úsáid i gceist ina n-iarrtar rogha a dhéanamh as péire nó as cnuas níos mó, ina ndaoine nó ina rudaí na haonaid. Is iondúil go mbaintear feidhm as an tabharthach rannaíoch, *againn, agaibh, acu*, ar lorg *cé*: *cé acu bean (capall, leabhar) a bhí ann? cé agaibh a bhfuair sé greim air? cé acu go Corcaigh nó go Gaillimh a d'imigh sé? níl a fhios agam cé acu a ghlacfaidh Peig Eoin nó a dhiúltóidh sí é.*

13.84 Má tá comparáid sa rogha féadtar an tabharthach rannaíoch a chur ar leataobh nuair nach ainmfhocal iolra atá ann ná cnuasainm a thagraíonn do na nithe as a bhfuil an rogha le déanamh: *cé [acu] is daoire tae nó siúcra? cé [agaibh] is sine tusa nó Risteard nó Mánas?*

Ach más ainmfhocal iolra nó cnuasainm atá ann, is gnách dhá thabharthach rannaíocha a bheith ann, mar atá *againn, agaibh, acu* go réamhthagrach, agus *de* + ainmfhocal cinnte: *cé acu de mo chairde a gheobhaidh cuireadh? cé acu den bheirt is mó clú?*

13.85 Is minic a bhíonn dhá fhocal cheisteacha i gceist reitriciúil: *cad eile cad é mar a gheobhaimid an t-airgead? cad eile [cad] a dhéanfadh sé ach é a ól? cad eile [cad é rud] iad ach fiacha? [cad eile] cá bhfuil sé? [cad eile] cén chaoi a mbeadh sé ach láidir? cé eile [cé] á d'fheicfeadh sí ann ach Seán? cé eile cé roimhe a bhfuil eagla ort?*

AN FORAINM INTRIACHTÚIL

13.86 Úsáidtear cuid de na forainmneacha ceisteacha mar fhorainmneacha (nó aidiachtaí) intriachtúla:

- cá** *cá hiontas duit bheith tuirseach! cá mhéad a théann amú le foghlaim dhíomhaoin! cá liacht uair a pheacaíomar!*
- cad** *cad a bhfuil de bhaois aige! cad é mar thubaiste! cad é a fheabhas (laghad, mhinicíocht) a léann sé é! cad é a bhfuil de dhaoine á marú! cad é mar a dhallann fearg daoine! cad é mar nach bhfuil ionainn ach díth céille!*
- cé** *cén leisce í sin ort nach n-éireofá!*

AN FORAINM ÉIGINNTE

13.87 Seo cuid de na forainmneacha éiginnte is coitianta:

- **cách** (= gach duine): *tá a fhios ag cách go bhfuil sé marbh*
- **ceachtar** (duine nó rud, as cúpla): *d'fhéadfainn ceachtar acu a bhualadh; níl ceachtar den bheirt ann*
- **cibé** (whoever, whatever): *cibé atá ann; cibé a rinne sé*. Gabhann an tabharthach rannaíoch le *cibé* i rogha (= *whether*): *cibé acu is é nó nach é; cibé acu de chuid an tsaoil seo é nó de chuid an tsaoil eile*.

Úsáidtear *cibé* mar aidiacht freisin: *cibé rud a rinne sé; cibé buachaill ba chúis leis*.

- **eile**: *i measc eile dá ndúirt sé; ní raibh camán ná eile leis*
- **neachtar** (= ceachtar): *níl neachtar acu ann*. Bíonn rogha i gceist sa fhrása nó *neachtar acu: fan i do thost, nó neachtar acu, téigh amach*
- **an té** (an forainm pearsanta éiginnte réamhtheachtach): *an té nach bhfuil láidir ní foláir dó bheith glic; tabhair an t-airgead don té ar leis é*
- **uile**: *sin uile; ina dhiaidh sin is uile*.

13.88 Feidhmíonn a lán ainmfhocal mar fhorainmneacha éiginnte: *beagán, ceann, cuid, duine, mórán, neart, rud, dada, etc.*

13.89 Níl aon fhorainm sealbhach sa Ghaeilge. Seo na leaganacha a úsáidtear thar a cheann

- aidiacht shealbhach (agus í á treisiú ag iarmhír nó ag an bhfocal *féin*) + *ceann* (ag seasamh d'ainm coitianta uatha) nó *cuid* (**13.8**): *cá bhfuil do cheannsa* (peann, leabhar, etc.)? *seo é do chuidse* (toitíní, siúcra); *tá ciall dá cuid féin ag Bríd*.

Déantar talamh slán de go mbíonn úinéireacht ag duine ar rud(aí) éigin, agus is é atá i gceist de ghnáth an rud (na rudaí) sin a aithint.

- an chopail + *liom* (*leat*, etc.; treisithe nó gan treisiú de réir an chomhthéacs) + ainmní: *is liomsa é sin*; *an leat é seo freisin?*

Is é atá i gceist sa chás thuas an úinéireacht a aithint.

CAIBIDIL 14

DEILBHÍOCHT AN BHRIATHAIR

TÉARMAÍ A BHAINNEANN LEIS AN mBRIATHAR

14.1 Tá foirmeacha éagsúla ag beagnach gach briathar, agus aicmítear iad de réir modha, aimsire, uimhreach agus pearsan.

Modhanna

14.2 Is é is brí le modh grúpa d'fhoirmeacha briathartha a léiríonn (astu féin nó trína gcomhthéacs) an gníomhú briathartha a bheith á ordú nó fíorasach nó mianaithe nó faoi choinníoll, nó hipitéiseach ar bhealach éigin eile. Ach ní i gcónaí a fhreagraíonn modhanna na Gaeilge don sainmhíniú sin.

14.3 Is iad seo modhanna na Gaeilge agus a gciall:

- **an modh ordaitheach (an t-ordaitheach)** a léiríonn ordú nó achainí go hiondúil: *tóg é; scaoiltear mé.*
- **an [modh] táscach** a léiríonn an gníomhú a bheith fíorasach: *tháinig sé.*
- **an [modh] coinníollach** a léiríonn go hiondúil gur gníomhú coinníollach atá ann: *dá rachfá rachainnse.*
- **an [modh] foshuiteach** a léiríonn guí: *go dtaga do ríocht;* nó gníomhú nach ndeirtear go díreach a bheith fíorasach: *d'imigh sé sula bhfeictí é.*

Aimsirí

- 14.4** Tá fo-ghrúpaí foirmeacha ag cuid de na modhanna ar a dtugtar aimsirí. Is é rud é aimsir foirm bhriathartha nó grúpa d'fhoirmeacha briathartha a léiríonn am ar leith. Tá trí shórt ama i gceist, am láithreach, am caite agus am fáistineach. Is gnách go gciallaíonn **am láithreach** an pointe ama a ndeirtear an abairt; **am caite** pointe ama roimhe sin; **am fáistineach** pointe ama ina dhiaidh. Níl na fo-ghrúpaí aimsire seo ach ag an táscach agus ag an bhfoshuiteach.
- 14.5** Seo iad aimsirí an táscaigh agus a mbrí
- **an aimsir láithreach** am láithreach (pointe ama): **feicim anois iad**.
 - **an aimsir chaite** pointe ama san am atá caite: **rith sé**.
 - **an aimsir fháistineach** pointe ama san am atá le teacht: **tiocfaidh Somhairle anocht**.
 - **an aimsir ghnáthláithreach** uimhir éiginnte de phointí ama in am caite agus in am fáistineach: **tagann an galtán gach lá**.
 - **an aimsir ghnáthchaite** uimhir éiginnte de phointí ama san am atá caite: **thagadh an galtán gach lá anuraidh**.
- 14.6** Seo iad aimsirí an fhoshuitigh agus a mbrí
- **an aimsir láithreach** pointe nó pointí ama san am atá le teacht: **go bhfana sé ann; éirigh go bhfeicimid thú**.
 - **an aimsir chaite** pointe nó pointí ama, láithreach, caite nó fáistineach: **dá bhféadainn éirí anois (inné, amárach) ba bhreá an rud é**.
- 14.7** Léiríonn an modh coinníollach pointe nó pointí ama, láithreach, caite nó fáistineach: **dúirt Tomás inniu go dtiocfadh sé inné (láithreach, amárach) murach an sioc**.
- 14.8** Léiríonn an modh ordaitheach am fáistineach: **éirigh**.
- 14.9** **Aimsirí simplí** a thugtar ar an modh coinníollach agus ar an modh ordaitheach, agus ar na haimsirí go léir atá i gceist in **14.5-6**. Roinntear na haimsirí simplí ina dhá n-aicme mar a leanas
- **aimsirí príomha**: an modh ordaitheach; an táscach láithreach, an gnáthláithreach, an fáistineach, an foshuiteach láithreach.
 - **aimsirí stairiúla**: an táscach caite, an gnáthchaite, an coinníollach, an foshuiteach caite.

14.10 Le cois na n-aimsirí simplí sin thuas tá **comhaimsirí** nó aimsirí comhshuite ann fosta. Ní foirmeacha briathartha iad ach frásaí ina bhfuil foirm den bhriathar cúnta *bí* agus ainm briathartha, nó aidiacht bhriathartha an bhriathair a fhreagraíonn don ghníomhú atá i gceist. De ghrá na simplíochta is minic a thugtar aimsirí ar na comhaimsirí. Dáiríre, is le comhréir a bhaineann na comhaimsirí, ach tá sé áisiúil trácht orthu anseo.

Tá trí shaghas comhaimsirí ann, aimsirí leanúnacha, aimsirí foirfe agus aimsirí timchainteacha. Tá siad príomha nó stairiúil de réir mar atá aimsir an bhriathair chúnta príomha nó stairiúil.

14.11 Na haimsirí leanúnacha Freagraíonn aimsir leanúnach do gach aimsir shimplí den tascach agus den ordaitheach agus den choinníollach. Mar shampla, sa láithreach leanúnach tá aimsir láithreach an bhriathair *bí + ag* nó *a* (réamhfocal) + ainm briathartha: *tá Bríd ag rith; an rud atáthar a dhéanamh*; agus san ordaitheach: *bígi ag siúl*.

Cuireann na haimsirí leanúnacha in iúl gur gníomhú leanúnach atá ann.

14.12 Na haimsirí foirfe Tá dhá chineál d'aimsirí foirfe ann, cinn ina bhfuil an t-ainm briathartha agus cinn eile ina bhfuil an aidiacht bhriathartha. Tá sraith d'aimsirí foirfe ag freagairt do na haimsirí simplí i ngach ceann den dá chineál. Cuireann na haimsirí foirfe in iúl gníomhú a bheith críochnaithe go díreach, nó uair éigin, roimh an am a léiríonn an briathar cúnta:

- (leis an ainm briathartha): *tá Pól tar éis an doras a dhúnadh*
- (leis an aidiacht bhriathartha): *tá an doras dúnta ag Pól*.

Ní hionann brí don dá abairt thuas. Sa chéad cheann tráchtar ar an ngníomh a rinne Pól ar an doras; sa dara ceann tráchtar ar staid an dorais de bharr ghníomh Phóil.

Tá sraith d'aimsirí leanúnacha foirfe (leis an ainm briathartha) ann freisin (**18.21**): *tá mé tar éis bheith ag léamh an fhógra*.

14.13 Na haimsirí timchainteacha Sraitheanna eile iad seo ina dtráchtar ar an ngníomhú a bheith le tosú

- go díreach i ndiaidh an ama a léiríonn an briathar cúnta: *tá mé ar tí an fógra a léamh*
- uair éigin ina dhiaidh: *tá mé chun an fógra a léamh*.

Tá sraith d'aimsirí leanúnacha timchainteacha ann freisin: *tá Síle chun bheith ag obair arís i gceann seachtaine*.

14.14 An Saorbhriathar Is iad uimhir agus pearsa an ainmní a chinneann uimhir agus pearsa an bhriathair. Nuair nach luaitear aon ainmní úsáidtear foirm ar a dtugtar an saorbhriathar(**15.29-33**), sin nó foirm an tríú pearsa uatha gan ghníomhaí (**15.34-35**). Tá an saorbhriathar saor ar uimhir agus ar phearsa. Is gnách foirmeacha pearsanta a thabhairt ar na foirmeacha briathartha nach saorbhriathra.

Neamhspleách agus Spleách

14.15 Tugtar an **fhoirm neamhspleách** ar an bhfoirm den bhriathar is gnách a úsáid

- i bpríomhchlásal ráiteasach dearfach: *rith sé*
- go díreach ar lorg na gcónasc *ó* (in abairtí dearfacha), *má*, agus (i gcásanna áirithe) *arae*, *mar* (= *óir*), *nó* (= *óir*), *óir*: *ó* (*má*, *arae*, etc.) *tá sé anseo*; *ó* (*má*, *arae*, etc.) *ba leatsa an scian*.

Mura bhfuil a mhalairt ráite, tá sé intuigthe sa chuid eile den chaibidil seo gurb í an fhoirm neamhspleách amháin a thugtar sa réimniú.

14.16 Tugtar an **fhoirm spleách** ar an bhfoirm den bhriathar a úsáidtear ar lorg *ní* agus míreanna briathartha áirithe eile (**20.2-3**): *ní dheachaigh sé*.

14.17 An Fhoirm Choibhneasta (Dhearfach Dhíreach)

Is foirm í seo a úsáidtear i bhfochlásail dhearfacha áirithe (**27.8**). I gcás fhormhór mór na mbriathra is ionann an fhoirm seo agus an fhoirm scartha neamhspleách ach í a bheith séimhithe taobh amuigh den saorbhriathar táscach caite. Is iondúil freisin go dtagann an mhír choibhneasta dhearfach dhíreach *a* roimpi: *an rud a chreideann tú*.

14.18 Tá trí bhriathar ann a bhfuil foirm choibhneasta dhearfach dhíreach leithleach acu i gcaighdeán oifigiúil ghramadach na Gaeilge

- táscach láithreach an bhriathair *bí*: *atáim*, *atá*, *atáimid*, *atáthar*; ach maireann an seanleagan coibhneasta, *tá*, in abairtí seanbhunaithe mar *goidé mar tá tú?*
- táscach láithreach an bhriathair *lean*, i ndeireadh an chlásail i leaganacha áirithe amháin: *mar leanas*; *an abairt seo a leanas*;
- aimsirí stairiúla na copaille *is* roimh ghuta nó roimh *fh* a bhfuil guta ar a lorg, *ab*: *an té ab óige*.

Tá dornán d'fhoirmeacha coibhneasta neamhdhíreacha ag an gcopail freisin (**14.65-70**): *ar*, *arb*, *arbh*, *cér*, *dar*, etc.

14.19 Tá foirmeacha coibhneasta (láithreach, gnáthláithreach agus fáistineach) taobh amuigh den chaighdeán oifigiúil ag na briathra rialta, agus ag cuid de na briathra neamhrialta, agus tá foirm choibhneasta fháistineach ag bunáite na mbriathra neamhrialta. Úsáidtear iad go minic sa litríocht, sna paidreacha agus sa chaint, in ionad na bhfoirmeacha dar críoch *-nn*, *-idh* atá sa chaighdeán oifigiúil.

Chun na foirmeacha coibhneasta leithleacha sin a chumadh cuirtear *-s* in áit *-nn* i bhfoirceann an láithrigh agus an ghnáthláithrigh scartha, agus cuirtear *-eas*, *-s* in áit *-idh*, ar lorg consain agus ar lorg guta, faoi seach, i bhfoirceann an fháistinigh scartha: *dhúnas*, *dhúnfas*; *bhriseas*, *bhrisfeas*; *phacálas*, *phacálfas*; *shiúlas*, *shiúlfas*; *dhós*, *dhófas*; *phléas*, *phléifeas*; *cháiós*, *cháifeas*; *ghuíós*, *ghuífeas*; *thosaíos*, *thosós*; *dhíríos*, *dhíreos*; *chosnaíos*, *chosnós*; *choigliós*, *choigleas*; *aithrisíos*, *aithriseos*; *déarfás*; *bheireas*, *bhéarfás*; *bhíos*, *bheas* (neamhrialta); *chloisfeas*; *chluinfeas*; *dhéanfás*; *gheobhas*; *tífeas*; *itheas*; *íosfás*; *bhéarfás* (tabhair); *thiocfás*; *rachas*.

14.20 Cé go n-úsáidtear (taobh amuigh den chaighdeán) na foirmeacha dar críoch *-s*, ní hiad na foirmeacha coibhneasta leithleacha a luaitear in **14.18** a úsáidtear ar lorg an chónaisc *ó*, ach an fhoirm neamhspleách: *ó táim* (*tá*, *táimid*, *táthar*); *ó ba eisean an rí*.

Ach úsáidtear an fhoirm choibhneasta dhíreach dhiúltach ar lorg *ó*: *ó nach é*, *ó nárbh é*.

14.21 Tugtar **fréamh an bhriathair** ar fhoirm an dara pearsa uatha den mhodh ordaitheach: *dún*, *ól*, *bí*.

Nuair is mian briathar a ainmniú is í an fhréamh is gnách a lua sa leabhar seo, ach féadtar an chéad phearsa uatha den táscach láithreach a lua fosta: *dúnaim*, *ólaim*, *táim*.

14.22 Is gnách **briathra neamhrialta** a thabhairt ar na briathra *abair*, *beir*, *bí*, *clois*, *chuin*, *déan*, *faigh*, *feic*, *ith*, *tabhair*, *tar*, *téigh* agus ar an gcopail *is*, toisc nach bhfuil aon ghaol follasach ag cuid d'fhoirmeacha na mbriathra sin le chéile sa lá inniu. Le ceart tá níos mó ná fréamh amháin ag cuid acu sa mhéid go gciallaíonn fréamh foirm bhunaidh, ach ní bhactar leis sin sa leabhar seo.

14.23 Tugtar **briathar uireasach** ar bhriathar a bhfuil cuid de na gnáth-foirmeacha in easnamh air: *is*, *arsa*, *dar*, *aitim*.

14.24 An Réimniú Nuair a chuirtear foirmeacha éagsúla an bhriathair in ord de réir modha, aimsire, uimhreach agus pearsan, táthar ag réimniú an bhriathair.

Roinntear na briathra rialta ina dhá n-aicme mhóra de réir fhoirm an tríú pearsa den fháistineach. Más *-f(a)idh* is críoch don fhoirm deirtear go bhfuil an briathar sa **chéad réimniú**. Más *-eoidh* nó *-óidh* is críoch di tá sé sa **dara réimniú**.

14.25 Má chuirtear mír nó focal roimh bhriathar chun briathar díorthaithe a dhéanamh is ionann réimniú don bhriathar nua sin agus don bhriathar ónar cumadh é: *athdhéan* (< **déan**), *díochlaon* (< **claon**), *aiséirigh*, *miondealaigh*.

Tá a réimniú féin ag corrbhriathar díorthaithe mar *ciondáil*, a réimnítear mar *pacáil* (14.37).

14.26 Taobh amuigh den bhriathar *bí* is ionann

- foirm an táscaigh láithrigh agus foirm an ghnáthláithrigh
- foirm an fhoshuitigh chaite agus foirm an ghnáthchaite spleách.

Mar sin de ní thugtar an gnáthláithreach ná an foshuiteach caite sna táblaí ach amháin i gcás an bhriathair *bí*.

14.27 Fo-aicmiú na Réimnithe Tá aicmí éagsúla briathra ag gabháil le gach ceann den dá réimniú. Is de réir a gcuid foirceann a aicmítear iad.

Lena chois sin ní hionann, in aimsirí áirithe, foirm thosach an bhriathair dar tús guta nó *f* agus foirm thosach an bhriathair dar tús consan eile, ach níl aon aicmiú ar leith déanta ar na briathra chun sin a léiriú. Mar shampla, tá *ól*, *fan* agus *dún* san aicme chéanna cé gur *d'ól*, *d'fhan*, *dhún* na foirmeacha sa tríú pearsa den tascach caite neamhspleách. Tá cur síos in 14.33 ar na difríochtaí sin i gcás briathra den chéad aicme. Is mar atá léirithe ansin freisin a dhéantar na hathruithe tosaigh i gcás briathra dar tús guta nó *f* in aon aicme eile.

14.28 Briathra Coimrithe Is é is briathar coimrithe ann briathar a bhfuil a fhréamh ilsiollach de réir an litrithe nó de réir na fuaime agus a gcailltear guta(í) an dara siolla aici nuair a chuirtear foirceann léi. Mar shampla, tá *adhain* (14.39) ilsiollach de réir an litrithe amháin, ach tá *cosain* (14.47) ilsiollach i ngach slí.

14.29 Foirmeacha Táite agus Scartha Déantar focal amháin d'ainmní forainmneach agus a bhriathar i gcásanna áirithe: *dúnaimid*. Bíonn siad

scartha i gcásanna eile: *dúnann siad*. I réimniú an bhriathair *dún* tá forainm oiriúnach curtha leis an mbriathar sna táblaí aon áit a bhfuil an fhoirm scartha. Úsáidtear an fhoirm scartha freisin nuair nach forainm an t-ainmní: *dúnann Cáit*; *dúnann na daoine*.

CLÁR RÉIMNITHE NA mBRIATHRA

14.30 Tugtar an t-ainm briathartha agus an aidiacht bhriathartha i gcás gach briathair shamplaigh den dá réimniú agus i gcás na mbriathra neamhrialta. Tá foirmeacha neamhrialta ag an ainm briathartha agus ag an aidiacht bhriathartha i gcás a lán de na briathra rialta (féach an tAguisín).

AN CHÉAD RÉIMNIÚ DE NA BRIATHRA RIALTA

14.31 Briathra ar *-f(a)idh* is críoch dóibh sa tríú pearsa den fháistineach atá sa chéad réimniú.

14.32 Aicme 1 Briathra ar consan leathan is críoch dá bhfréamh

Briathar samplach dún

<i>An modh</i>	<i>An táscach</i>	<i>An táscach</i>
<i>ordaitheach</i>	<i>láithreach</i>	<i>caite</i>
1 <i>u</i> dúnaim	dúnaim	dhún mé
2 <i>u</i> dún	dúnann tú	dhún tú
3 <i>u</i> dúnadh (sé)	dúnann (sé)	dhún (sé)
1 <i>i</i> dúnaimis	dúnaimid	dhúnamar
2 <i>i</i> dúnaigí	dúnann sibh	dhún sibh
3 <i>i</i> dúnaidís	dúnann (siad)	dhún (siad)
<i>s</i> dúntar	dúntar	dúnadh
<i>An táscach</i>	<i>An táscach</i>	<i>An táscach</i>
<i>gnáthchaite</i>	<i>gnáthchaite</i>	<i>fáistineach</i>
<i>neamhspleách</i>	<i>spleách</i>	
1 <i>u</i> dhúnainn	ní dhúnainn, etc.	dúnfaidh mé
2 <i>u</i> dhúntá	an ndúntá, etc.	dúnfaidh tú
3 <i>u</i> dhúnadh (sé)		dúnfaidh (sé)

1 <i>i</i> dhúnaimis		dúnfaimid
2 <i>i</i> dhúnadh sibh		dúnfaidh sibh
3 <i>i</i> . dhúnaidís		dúnfaidh (siad)
<i>s</i> dhúntaí		dúnfar
<i>An coinniollach</i>	<i>An coinniollach</i>	<i>An foshuiteach</i>
<i>neamhspleách</i>	<i>spleách</i>	<i>láithreach</i>
1 <i>u</i> dhúnfainn	ní dhúnfainn, etc.	go ndúna mé
2 <i>u</i> dhúnfá	an ndúnfá, etc.	go ndúna tú
3 <i>u</i> dhúnfadh (sé)		go ndúna (sé)
1 <i>i</i> dhúnfaimis		go ndúnaimid
2 <i>i</i> dhúnfadh sibh		go ndúna sibh
3 <i>i</i> dhúnfaidís		go ndúna (siad)
<i>s</i> dhúnfaí		go ndúntar

Is ionann foirmeacha don foshuiteach caite agus don ghnáthchaite spleách.

An t-ainm briathartha: *dúnadh*; gin. *dúnta*; an aidiacht bhriathartha: *dúnta*.

Ní thaispeántar na hathruithe tosaigh ar an bhfoirm spleách sna táblaí réimnithe. Sna haicmí ina dhiaidh seo ní thugtar an fhoirm scartha ach uair amháin i ngach aimsir, agus gan forainm nó ainmfhocal ina teannta.

Aon áit a bhfuil fleiscín i liosta d'fhoirmeacha briathartha sa chaibidil seo feasta ionadaíonn an fleiscín na litreacha i gcló trom atá i dtosach an liosta, e.g. in **14.34** -eadh = **briseadh**.

14.33 Tá roinnt foirmeacha ar leith i ngach aicme ag briathra rialta dar tús guta nó *f*. Is ina dtosach atá siad leithleach, agus tá siad mar sin sa tslí chéanna i ngach aicme. Seo na haimsirí ina bhfuil na foirmeacha sin, mar aon le foirmeacha na mbriathra *ól, fan*.

An táscach caite

neamhspleách: d'ól, d'ólar, óladh
d'fhan, d'fhanamar, fanadh

spleách: ól, ólar, óladh
fhan, fhanamar, fanadh

An gnáthchaite

neamhspleách: **d'ólainn**, -tá, -adh, -aimis, -aidís, -taí
d'fhanainn, -tá, etc.

spleách: **ólainn**, -tá, *etc.*
fanainn, -tá, *etc.*

An coinníollach

neamhspleách: **d'ólfainn**, -fá, -fadh, -faimis, -faidís, -faí.
d'fhanfainn, -fá, *etc.*

spleách: **ólfainn**, -fá, *etc.*
fanfainn, -fá, *etc.*

Ní thugtar aon fhoirm spleách sa chaibidil seo feasta ach i gcás briathra neamhrialta.

Féach 14.36.

14.34 Aicme 2 Briathra a bhfuil fréamh aonsiollach acu dar críoch consan caol ach amháin cinn dar críoch *-gh*; agus corrbhriathar a bhfuil fréamh ilsíollach aige (féach an tAguisín).

Briathar samplach bris

m.o. **brisim**, bris, -eadh, -imis, -igí, -idís, -tear

t.l. **brisim**, -eann, -imid, -tear

t.c. bhris, bhriseamar, briseadh

t.g.c. **bhrisinn**, -teá, -eadh, -imis, -idís, -tí

t.f. **brisfidh**, -fimid, -fear

m.c. **bhrisfinn**, -feá, -feadh, -fimis, -fidís, -fí

f.l. **brise**, -imid, -tear

ainm br. briseadh, *gin.* briste; *aid. bhr.* briste.

14.35 Déantar coimriú (14.28) in infhilleadh na mbriathra *deighil, feighil, saighid, taighid*. Réimnítear na briathra sin agus an briathar *fuirsighe* mar a dhéanfaí dá mba *deighl, feighl, saighd, taighd, fuirs* ba fhréamh dóibh, ach amháin gurb ionann críoch d'fhoirm scartha an táscaigh chaite agus don fhréamh: *deighleann siad; d'fheighil sí; shaighdfidís; taighdim; ag fuirseadh*.

14.36 Rialacha is inleanta i gcás gach aicme den dá réimniú

- nuair a ghabhann fréamh dar críoch *t* nó *th* (e.g. *at, loit, leath, caith*) foirceann dar tús *t* (e.g. *-tar, -tear; -tá, -teá; -taí, -tí; -ta, -te*), déantar *t* de *tt* nó *tht*: *atar, loitear; leatar, caitear; d'atá, loiteá; leatá, chaiteá; d'ataí, loití; leataí, chaití; ata, loite; leata, caite*.
- gabhann fréamhacha dar críoch *b, c, g, m, p, r(r), rn*, na foircinn *-tha, -the* in ionad *-ta, -te* san aidiacht bhriathartha: *lúbtha, glactha,*

bogtha, camtha, craptha, bearrtha; loiscthe, ligthe, creimthe, scaipthe, sirthe, carntha.

- ligtear *bh, mh* ar lár as foirceann na fréimhe agus cuirtear *-fa* léi chun an aidiacht bhriathartha a dhéanamh: *gabh, gafa; ríomh, ríofa; leomh, leofa.*

14.37 **Aicme 3** Briathra ó fhréamhacha ilsiollacha dar críoch *-áil*

Réimnítear iad mar a dhéanfaí dá mba *-ál* ba chríoch dá bhfréamh ach amháin go gcaolaítear *l* roimh *t* agus i bhfoirceann an fhocail.

Briathar samplach pacáil

m.o. **pacá**ilim, -áladh, -álaimis, -álaigí, -álaidís, -áiltear

t.l. **pacá**ilim, -álann, -álaimid, -áiltear

t.c. phacáil, phacálar, pacáladh

t.g.c. **phacá**lainn, -áilteá, -áladh, -álaidís, -áiltí

t.f. **pacá**lfaidh, -álfaimid, -álfar

m.c. **phacá**lfainn, -álfá, -álfadh, -álfaimis, -álfaidís, -álfáil

f.l. **pacá**la, -álaimid, -áiltear

ainm br. pacáil, *gin.* pacála; *aid. bhr.* pacáilte.

14.38 **Aicme 4** Dornán briathra (fréamh ilsiollach ag a mbunáite) ar consan caol is críoch dá bhfréamh. Féach an tAguisín.

Chun na briathra seo a infhilleadh leathnaítear an fhréamh agus réimnítear iad mar a dhéantar le briathra aicme 1 ach amháin i bhfoirm scartha an táscaigh chaite.

Briathar samplach siúil

m.o. **siú**ilaim, siúil, -adh, -aimis, -aigí, -aidís, -tar

t.c. shiúil, shiúlar, siúladh

ainm br. siúil, *gin.* siúil, siúlta; *aid. bhr.* siúlta.

Maidir le dhá ghinideach a bheith ag an ainm briathartha *siúil*, féach 17.11.

14.39 Déantar coimriú (14.28) in infhilleadh na mbriathra *adhain, adhair, sleabhaic*. Réimnítear iad mar a dhéanfaí dá mba *adhn, adhr, sleabh* ba fhréamh dóibh ach amháin gurb ionann críoch d'fhoirm scartha an táscaigh chaite agus don fhréamh: *adhnann siad; d'adhair sí; sleabhctha.*

14.40 **Aicme 5** Briathra ó fhréamhacha aonsiollacha dar críoch *-áigh, -aoigh, -eoigh, -iaigh, -óigh, -uaigh, -úigh*. Tá *f* leathan agus *t* caol sna foircinn. *Briathar samplach* dóigh

m.o. **dó**im, -igh, -dh, -imis, -igí; -idís, -itear

t.l. **dóim**, -nn, -imid, -itear
t.c. dhóigh, dhómar, dódh
t.g.c. **dhóinn**, -iteá, -dh, -imis, -idís, -ití
t.f. **dófaidh**, -faimid, -far
m.c. **dhófainn**, -fá, -fadh, -faimis, -faidís, -faí
f.l. **dó**, -imid, -itear
ainm br. dó, *gin.* dóite; *aid. bhr.* dóite.

14.41 Aicme 6 Briathra ó fhréamhacha aonsiollacha dar críoch *-éigh*. Tá *f* agus *t* caol sna foircinn.

Briathar samplach pléigh

m.o. **pléim**, -igh, -adh, -imis, -igí, -idís, -itear
t.l. **pléim**, -ann, -imid, -itear
t.c. phléigh, phléamar, pléadh
t.g.c. **phléinn**, -iteá, -adh, -imis, -idís, -ití
t.f. **phléifidh**, -fimid, -fear
m.c. **phléifinn**, -feá, -feadh, -fimis, -fidís, -fí
f.l. **plé**, -imid, -itear.
ainm br. plé, *gin.* pléite; *aid. bhr.* pléite.

14.42 Aicme 7 Briathra ó fhréamhacha aonsiollacha dar críoch *-igh*. Tá *f* agus *t* caol sna foircinn.

Briathra samplach cáigh

m.o. **caím**, -gh, -odh, -mis, -gí, -dís, -tear
t.l. **caím**, -onn, -mid, -tear
t.c. chaígh, chaíomar, cáiodh
t.g.c. **chaínn**, -teá, -odh, -mis, -dís, -tí
t.f. **caífidh**, -fimid, -fear
m.c. **chaífinn**, -feá, -feadh, -fimis, -fidís, -fí
f.l. **caí**, -mid, -tear
ainm br. caí, *gin.* caíte; *aid. bhr.* caíte.

14.43 Aicme 8 Briathra ó fhréamhacha aonsiollacha dar críoch *-igh* ar lorg consain nó ar lorg guta ghairid atá ar lorg consain. Tá *f* agus *t* caol sna foircinn, agus tá guta gairid roimh *t* agus *gh*.

Briathar samplach guigh

m.o. **guím**, guigh, -odh, -mis, -gí, -dís
t.l. **guím**, -onn, -mid, guitear

- t.c.* ghuigh, ghuíomar, guíodh
t.g.c. **ghuín**n, ghuiteá, -odh, -mis, -dís, ghuití
t.f. **guíf**idh, -fimid, -fear
m.c. **ghuíf**inn, -feá, -feadh, -fimis, -fidís, -fí
f.l. guí, guímid, guitear
ainm br. guí, *gin.* guite; *aid. bhr.* guite.

AN DARA RÉIMNIÚ DE NA BRIATHRA RIALTA

14.44 Briathra ar *-eoidh* nó *-óidh* is críoch dóibh sa tríú pearsa den fháistineach atá sa dara réimniú.

14.45 Aicme 9 Briathra ó fhréamhacha ilsiollacha dar críoch *-aigh*:

Briathar samplach tosaigh

- m.o.* **tosaím**, -igh, -íodh, -ímis, -ígí, -ídís, -ítear
t.l. **tosaím**, -íonn, -ímid, -ítear
t.c. thosaigh, thosaíomar, tosaíodh
t.g.c. **thosaín**n, -íteá, -íodh, -ímis, -ídís, -ítí
t.f. **tosóidh**, -imid, -far
m.c. **thosóinn**, -fá, -dh, -imis, -idís, -faí
f.l. **tosaí**, -ímid, -ítear
ainm br. tosú, *gin.* tosaithe; *aid. bhr.* tosaithe.

14.46 Aicme 10 Briathra ó fhréamhacha ilsiollacha dar críoch *-igh* ar lorg consain (ach amháin *fuirisigh*, **14.35**).

Réimnítear iad mar a dhéantar le haicme 9 ach amháin mar a leanas:

Briathar samplach díriugh

- t.f.* **díreo**idh, -imid, -far
m.c. **dhíreo**inn, -fá, -dh, -imis, -idís, -faí
ainm br. díriú, *gin.* dírithe; *aid. bhr.* dírithe.

14.47 Aicme 11 Briathra coimrithe ó fhréamhacha ilsiollacha dar críoch *-ail*, *-ain*, *-air*. Féach an tAguisín.

Briathar samplach cosain

- m.o.* **cosnaím**, cosain, -odh, -mis, -gí, -dís, -tear
t.l. **cosnaím**, -onn, -mid, -tear
t.c. chosain, chosnaíomar, cosnaíodh

t.g.c. **chosnaínn**, -teá, -odh, -imis, -dís, -tí
t.f. **cosnóidh**, -imid, -far
m.c. **chosnóinn**, -fá, -dh, -imis, -idís, -faí
f.l. **cosnaí**, -mid, -tear
ainm br. cosaint, *gin.* cosanta; *aid. bhr.* cosanta.

14.48 Aicme 12 Briathra coimrithe ó fhréamhacha ilsiollacha dar críoch *-il*, *-in*, *-ir*, *-is* ar lorg consain (ach féach **14.35**). Féach freisin an tAguisín. Réimnítear iad mar a dhéantar le haicme 11 ach amháin mar a leanas:

Briathar samplach coigil

t.f. **coigleoidh**, -imid, -far
m.c. **choigleoinn**, -fá, -dh, -imis, -idís, -faí
ainm br. coigilt, *gin.* coigilte; *aid. bhr.* coigilte.

14.49 Aicme 13 Dornán briathra ó fhréamhacha ilsiollacha nach gcoimrítear. Féach an tAguisín.

Réimnítear *freastail*, *taistil*, *lorg*, *tarla* mar a dhéanfaí dá mba *freastalaigh*, *taistealaigh*, *lorgaigh*, *tarlaigh* ba fhréamh dóibh ach amháin gurb ionann críoch d'fhoirm scartha an táscaigh chaite agus don fhréamh: *freastalaíonn siad*; *thaistil sí*; *lorgóidís*; *ag tarlú*. Réimnítear *aithris*, *díolaim*, *foghlaim*, *fulaing*, *tarraing*, *tuirling* mar a dhéantar le haicme 12 ach amháin nach gcoimrítear iad.

NA BRIATHRA NEAMHRIALTA

14.50 Abair

m.o. **abraim**, abair, -dh, -imis, -igí, -idís, abairtear
t.l. **deirim**, deir, -imid, -tear
t.c. dúirt, dúramar, dúradh
t.g.c. **deirinn**, -teá, -eadh, -imis, -idís, -tí
t.f. **déarfaidh**, -faimid, -far
m.c. **déarfainn**, -fá, -fadh, -faimis, -faidís, -faí
f.l. **deire**, -imid, -tear
ainm br. rá, *gin.* ráite; *aid. bhr.* ráite.

14.51 Beir

Réimnítear é mar a dhéantar le *bris* ach amháin mar a leanas:

t.c. rug, rugamar, rugadh

t.f. **béarfaidh**, -faimid, -far
m.c. **bhéarfainn**, -fá, -fadh, -faimis, -faidís, -faí
ainm br. breith, *gin.* breithe, beirthe; *aid. bhr.* beirthe.

14.52 Bí

m.o. **bím**, bí, -odh, -mis, -gí, -dís, -tear
t.l. neamhsp. **táim** (tá mé), tá, -imid, -thar
t.l. coibh. **atáim** (atá mé), atá, -imid, -thar
t.l.spleách **fuilim** (fuil mé), fuil, -imid, -tear
t.l.spleách **nílím** (níl mé), níl, -imid, -tear (*i gcumasc le ní*).
t.g.l. **bím**, -onn, -mid, -tear
t.c.neamhsp. bhí, bhíomar, bhíothas
t.c.spleách raibh, rabhamar, rabhthas
t.g.ch. **bhínn**, -teá, -odh, -mis, -dís, -tí
t.f. **beidh**, -mid, -fear
m.c. **bheinn**, -ifeá, -adh, -imis, -idís, -ifí
f.l. raibh, rabhaimid, rabhthar
f.c. **beinn**, -ifeá, -adh, -imis, -idís, -ifí
ainm br. bheith, *gin.* – *aid. bhr.* –.

14.53 Clois agus Cluin

Réimnítear mar a dhéantar le *bris* ach amháin sa táscach caite. Tá an táscach caite céanna acu:

t.c. chuala, chualamar, chualathas
ainm br. cloisteáil *gin.* cloiste *aid. bhr.* cloiste
 cluinstin cluinte cluinte.

14.54 Déan

Réimnítear é mar a dhéantar le *dún* ach amháin mar a leanas:

t.c.neamhsp. rinne, rinneamar, rinneadh
t.c.spleách dearna, dearnamar, dearnadh
nó
t.c. dhein, dheineamar, deineadh
ainm br: déanamh, *gin.* déanta; *aid. bhr.* déanta.

14.55 Faigh

Réimnítear é mar a dhéantar le *bris* ach amháin mar a leanas:

t.c. fuair, fuaireamar, fuarthas
t.f.neamhsp. gheobhaidh, gheobhaimid, gheofar

t.f.spleách **faighidh**, -imid, -fear
m.c.neamhsp. **gheobhainn**, gheofá, -dh, -imis, -idís, gheofaí
m.c.spleách **faighinn**, -feá, -eadh, -imis, -idís, -fí
ainm br. fáil, *gin.* fála, faighte; *aid. bhr.* faighte.

14.56 Feic

Réimnítear é mar a dhéantar le *bris* ach amháin mar a leanas:
t.c. neamhsp. chonaic, chonaiceamar, chonacthas
t.c. spleách faca, facamar, facthas
ainm br. feiceáil, *gin.* feicthe; *aid. bhr.* feicthe.

14.57 Ith

Réimnítear é mar a dhéantar le *bris* ach amháin mar a leanas:
t.f. **íosfaidh**, -faimid, -far
m.c. neamhsp. **d'íosfainn**, -fá, -fadh, -faimis, -faidís, -faí
m.c. spleách íosfainn, *etc.*
ainm br. ithe, *gin.* ite; *aid. bhr.* ite.

14.58 Tabhair

m.o. **tugaim**, tabhair, -adh, -aimis, -aigí, -aidís, -tar
t.l. **tugaim**, -ann, -aimid, -tar
t.c. thug, thugamar, tugadh
t.g.c. **thugainn**, -tá, -adh, -aimis, -aidís, -taí
t.f. **tabharfaidh**, -faimid, -far
m.c. **thabharfainn**, -fá, -fadh, -faimis, -faidís, -faí
f.l. **tuga**, -aimid, -tar
ainm br. tabhairt, *gin.* tugtha; *aid. bhr.* tugtha.

14.59 Tar

m.o. **tagaim**, tar, -adh, -aimis, -aigí, -aidís, -tar
t.l. **tagaim**, -ann, -aimid, -tar
t.c. tháinig, thángamar, thángthas
t.g.c. **thagainn**, -tá, -adh, -aimis, -aidís, -taí
t.f. **tabharfaidh**, -faimid, -far
m.c. **thiocfainn**, -fá, -fadh, -faimis, -faidís, -faí
f.l. **taga**, -aimid, -tar
ainm br. teacht, *gin.* teachta; *aid. bhr.* tagtha.

Úsáidtear *tig* (*thig*) (athfhoirm láithreach) sa fhrása *tig* (*thig*) *liom* (= is féidir liom), agus *tigim*, -eann, -imid, -tear, in ionad *tagaim*, -ann, -aimid, -tar, i bpáirteanna den Ghaeltacht.

14.60 Téigh

Réimnítear mar a dhéantar le *pléigh* ach amháin mar a leanas:

t.c. neamhsp. chuaigh, chuamar, chuathas

t.c. spleách deachaigh, deachamar, deachthas

t.f. **rachaidh**, -aimid, -far

m.c. **rachainn**, -fá, -adh, -aimis, -aidís, -faí

ainm br. dul, gin. dulta; aid. bhr. dulta.

DEILBHÍOCHT NA COPAILE

14.61 Briathar uireasach is ea an chopail. Tá na foirmeacha seo a leanas ar iarraidh uaithi: an modh ordaitheach, na foirmeacha táite, na saorbhriathra, an t-ainm briathartha, an aidiacht bhriathartha. Tá an chopail neamhrialta le cois bheith uireasach.

14.62 Níl ach dhá fhoirm shimplí ag an gcopail (is é sin, dhá fhoirm nach bhfuil aon fheidhm eile acu ach feidhm briathair)

- **is**, foirm na n-aimsirí príomha: *is bó mhaith í; is amhlaidh atá*

- **ba**, foirm na n-aimsirí stairiúla: *cat ba ea é: ba lách an duine é,*

Ach tá roinnt mhaith foirmeacha comhshuite aici, foirmeacha a bhfuil feidhm eile acu i dteannta feidhm briathair. Is é atá sna foirmeacha comhshuite ná cumaisc den chopail agus

- na míreanna briathartha *an, go, ní, nach*

- na cónaisc *a, go, nach, má, mura, ó, sula*

- na forainmneacha ceisteacha *cá (= cad), cé*

- na réamhfhocail *de, do*, agus réamhfhocail eile dar críoch guta.

Tá an chopail báite ar fad i gcuid de na focail eile sin sa tslí nach bhfuil aon difríocht idir foirm an chumaisc agus foirm an fhocail eile.

14.63 Amach ó dhornán foirmeacha a úsáidtear i nguionna is féidir dhá roinn a dhéanamh de na foirmeacha copailleacha uile, idir shimplí agus chomhshuite (1) foirmeacha na n-aimsirí príomha; (2) foirmeacha na n-aimsirí stairiúla. Ní aithnítear idir mhodhanna ná aimsirí, uimhir ná pearsana, taobh istigh de gach roinn. Is é an comhthéacs a chuireann an modh agus an aimsir, etc., in iúl.

14.64 Foirmeacha dár críoch *-b* agus foirmeacha dár críoch *-bh*, ní úsáidtear iad ach, i gcásanna áirithe, roimh ghuta nó roimh *fh* a bhfuil guta ina dhiaidh.

14.65 Foirmeacha Príomha na Copaile

An Modh Foshuiteach Láithreach (Guí)

dearfach: gura, gurab: *gura slán an scéalaí*; *gurab amhlaidh duit*

diúltach: nára, nárab: *nára fearrde thú*; *nárab é duit*

Foirmeacha Príomha Eile

	<i>ráiteasach</i>		<i>ceisteach</i>	
	<i>dearfach</i>	<i>diúltach</i>	<i>dearfach</i>	<i>diúltach</i>
a) <i>Sa phríomhchlásal agus ar lorg arae, mar, nó, óir i gcásanna áirithe (31.1)</i>	is	ní	an	nach
b) <i>An fhoirm choibhneasta</i> (i) <i>díreach</i> (ii) <i>neamhdhíreach</i>	is ar, arb	nach nach		
c) <i>I bhfochlásail eile</i>	gur, gurb	nach	an	nach

Samplaí:

- a) *is bó mhaith í; ní capall óg é; an fíor sin? nach ea? níl sé anseo arae (mar, nó, óir) is lá saoire é.*
- b) (i) *an fear is fearr; rud nach fíor*
- b) (ii) *an té ar leis é; aon duine arb eol dó an freagra; cailín nach cuimhin léi mé*
- c) *sílim nach fiú scilling é; an bhfuil a fhios agat an fíor é? níl a fhios agam an ea nó nach ea.*

<i>Focail a bhíonn i gcumasc le is</i>	<i>cónasc</i>				<i>forainm</i>		<i>Réamhfhocal</i>		
	má	ó	mura	sula	cé	cá	do	faoi, i, le, ó, trí	
	más	ós	mura murab	sular sularb	cé cér	cá cárb	dar darb	faoinar, etc. faoinarb, etc.	

Foirmeacha de shaghas (a) is ea *más, ós*. Ní úsáidtear iad ach i gclásail dhearfacha: *más maith leat; ós tú an captaen*.

Mura(b), *ó nach* a úsáidtear i gclásail dhiúltacha ina n-ionad *mura mian leat; murab é sin é; ó nach Éireannach í*.

Foirmeacha de shaghas (b) (i) is ea *cé, cá: cé hé; cá haois thú?*

Foirmeacha de shaghas (b) (ii) is ea *cé, cér, cár, dar(b) faoinar; etc.: cér díobh thú? cár as é? dán dar teideal (darb ainm) ‘Uaigneas’; áit inar mian (inarb aoibhinn) liom cónaí; scéal faoinar deacair (faoinarb éasca) labhairt*.

Foirmeacha de shaghas (c) is ea *mura(b), sular(b): mura fíor é; murab amhlaidh atá; sular féidir leis éirí; sularb éigean duit*.

14.66 Gur/gurb Is gnách go n-aithnítear idir na cásanna ina n-úsáidtear *gur* agus *gurb* mar seo:

- *gur* a úsáid
 - roimh chonsan: *gur breá liom é*
 - roimh ainmfhocal de ghnáth: *gur amadán (fear críonna, etc.) é*
 - roimh réamhfhocal: *gur ag (le, etc.) Seán atá siad*
 - roimh fhorainm réamhfhoclach: *gur uathu a fuarthas é*
 - roimh dhobhriathar nach dobhriathar aidiachtach (de ghnáth): *gur inné a d’imigh sé*
 - roimh *é, í, iad, eisean, ise, iadsan*, más gníomhaí nó cuspóir ainm bhriathartha an forainm: *gur é a theacht is ceart; gur é a bhailiú a chreideann sí is fearr*
 - roimh aidiacht dar tús consan: *gur maith an fear é*.
- *gurb* a úsáid roimh ghuta i gcásanna áirithe
 - roimh *ea, é, í, iad, eisean, ise, iadsan* nuair nach gníomaí ná cuspóir ainm bhriathartha iad; *gurb ea; gurb é is cúis leis*
 - roimh aidiacht dar tús guta (de ghnáth): *gurb álainn an lá é*
 - roimh an dobhriathar *amhlaidh* agus roimh dhobhriathar aidiachtach: *gurb amhlaidh atá; gurb annamh a thagann sé; gurb airde a léim Tomás*
 - roimh ainmfhocal dar tús guta i múnlaí áirithe: *gurb áil leis; gurb acmhainn (éigean, eol) dóibh*.

- 14.67** Roimh ghuta a úsáidtear na foirmeacha eile dar críoch *-b*; agus roimh chonsan a úsáidtear *mura, gura, nára* agus na foirmeacha (taobh amuigh de *gur*) dar críoch *-r*.
- 14.68** Úsáidtear go *mb'* roimh *féidir, fiú* sna múnlaí *deir* (*ceapann*, etc.) *sé* go *mb'fhéidir* go (*gur; nach*, etc.); *ionas* go *mb'fhiú* sinn *geallúna Chríost*.
- 14.69** Déantar cumasc de *is ea* (*é, í, iad*) uaireanta: *sea, (sé, sí, siad)*.
- 14.70 Foirmeacha Stairiúla na Copaile**

	<i>ráiteasach</i>		<i>ceisteach</i>	
	<i>dearfach</i>	<i>diúltach</i>	<i>dearfach</i>	<i>diúltach</i>
(d) <i>Mar atá in (14.65)(a), agus ar lorg na gcónasc dá, má, ó (i gclásail dhearfacha)</i>	ba, b'	níor, níorbh	ar, arbh	nár, nárbh
(e) <i>An fhoirm choibh.</i> (i) <i>díreach</i> (ii) <i>neamhdhíreach</i>	ba, ab ar, arbh	nár, nárbh nár, nárbh		
(f) <i>I bhfochlásail eile</i>	gur, gurbh	nár, nárbh	ar, arbh	nár, nárbh

Samplaí:

- d) *cat ba ea é; ba fhlaithiúil an fear é; b'álainn an lá é; níor mhaith liom tosú; níorbh í Máire í; ar mhiste leat suí? arbh fhearr leat ceol? nár chóir dó imeacht? nárbh iad na cladhairí iad?*
- e) (i) *an rud ba dheise; an bhean ab óige (ab fhearr); an teanga nár dheacair a thuiscint; an cairdinéal nárbh easpag.*
- e) (ii) *an té ar leis an leabhar; d'imigh aon chréatúr arbh fhéidir leis éalú; an bhean nár cheoltóir a mac; an gasúr nárbh fhiú leis baint de.*
- f) *dúirt sé gur pheaca é; cheap sé gurbh amadán mé; thuigeamar nár leor punt; chruthaigh sí nárbh fhéidir a dhéanamh; d'fhiafraigh Pól de ar ghá sin; ceistíodh í arbh í féin an bhanaltra; ní raibh a fhios aige arbh fhíor é nó nárbh fhíor (ar chuimhin leo í nó nár chuimhin leo).*

<i>Focail a bhíonn i gcumasc le is</i>	<i>cónasc</i>		<i>forainm</i>		<i>réamhfhocal</i>	
	mura	sula	cé	cá	do	faoi, i, le, ó, trí
	murar murarbh	sular sularbh	cér cérbh	cár cárbh	dar darbh	faoinar, etc. faoinarbh, etc.

Foirmeacha de shaghas (e) (i) is ea *cér, cérbh, cár, cárbh*: *cér chás é? cérbh iad? cár locht orm é? cárbh ionadh?*

Foirmeacha de shaghas (e) (ii) is ea *cér, cárbh, dar(bh)*: *cér díobh Máire? cér leis Éire roimh theacht na nGael? cárbh as na Lochlannaigh? fear dar shloinne Mac Piarais; óglach darbh ainm Séadanta.*

Foirmeacha de shaghas (f) is ea *murar, murarbh, sular, sularbh, faoinar, faoinarbh*: *murar chapall é; murarbh éan é; sular chuimhin léi; sularbh fhéidir liom; an crann faoinar chuimhin liom an t-ór a chur; an áit úd inarbh aoibhinn binnghuth éan.*

- 14.71** Roimh fhocail dar tús *fhl-, fhr-*, agus roimh chonsan ar bith eile nach *f*, a úsáidtear *ba* agus na foirmeacha dar críoch *r*. Roimh ghuta, nó *fh* a bhfuil guta ar a lorg, a úsáidtear na foirmeacha eile, ach amháin go n-úsáidtear *ba* (in ionad *b'*) roimh *ea, é, í, iad, eisean*, etc.

Ní úsáidtear an cumasc *cérbh* ach roimh *é, í, iad, eisean*, etc. Ní dhéantar cumasc den chopail stairiúil choibhneasta dhíreach agus *cé* nuair nach forainm pearsanta a leanann *cé*: *cérbh é; ach cé ab fhearr? cé ba chaptaen oraibh?*

Úsáidtear go *mb'* sa mhúnla: *dúirt (cheap, etc.) sé go mb'fhéidir go (gur, nach, nár) etc.*

BRIATHRA UIREASACHA

14.72 Arsa

Níl ach dhá fhoirm ag an mbriathar seo, *ar* agus *arsa*, agus úsáidtear iad araon san aon aimsir amháin atá aige, an táscach caite. San insint dhíreach amháin a úsáidtear é. Ní bhaintear feidhm as *ar* ach roimh *seisean, sise, siadsan*. Baintear feidhm as *arsa* roimh aon ainmní: *'Cé thú féin?' ar seisean (arsa Tomás).*

Ní gnách forainm pearsanta gan treisiú a úsáid le *arsa*.

14.73 Dar

Níl ach an t-aon fhoirm amháin ag an mbriathar seo. Sa táscach is gnách é a úsáid, agus leanann an réamhfhocal *le* é: *Máire a dúirt é, dar liom; dar liom gur Máire a dúirt é.*

Úsáidtear *dar* san insint dhíreach agus sa chlaoninsint araon: *chonaic sé scamall dar leis; dar leis go bhfaca sé scamall.*

14.74 Dóbair

Foirm an táscaigh chaite amháin atá ag an mbriathar seo: *dóbair dom bás a fháil; dóbair go bhfaighinn bás.*

14.75 Aitim

Sa chéad phearsa, uatha agus iolra, den táscach láithreach is mó a úsáidtear é: *aitim(id) ort, a Thiarna. Atach* an t-ainm briathartha.

CAIBIDIL 15

COMHRÉIR AN BHRIATHAIR

AN MODH ORDAITHEACH

- 15.1** Níl ach am amháin i gceist sa mhodh ordaitheach: an fáistineach. Is iad seo na cásanna ina n-úsáidtear é
- chun ordú nó achainí a léiriú: *éist liom; maith dó; ná caitear tobac; ná cluinim trácht air*
 - i gclásal faomhach (tríú pearsa, *bí*): *bíodh nach dtuigim é, tuigim as; is cás liom é, bíodh nach bhfuil aithne agam air*
 - i gclásal neamhchúiseach: *stadadh an fhearthainn nó ná stadadh, rachaidh mé a shnámh.*

AN MODH TÁSCACH

- 15.2** Is de réir rialacha **14.4-5** go hiondúil a úsáidtear aimsirí an mhodha tháscaigh chun am an ghníomhaithe a léiriú: *tiocfaidh sé amárach agus ceannóidh sé an talamh; deir sé go mbeidh sé in am feasta cé go mbíodh sé déanach anuraidh; thosaigh sí ag gol nuair a chuala sí an scéal; tá sí chomh céillí inniu agus a bheidh sí choíche.*

Tugtar na heisceachtaí is tábhachtaí in **15.3-4**.

Na rialacha atá in **15.5-14**, tá siad faoi réir rialacha **15.23-28**.

- 15.3** Tá aimsir láithreach ag gach briathar
- i gcuntas reatha ar an raidió, etc.: *cromann sí síos, ardaíonn an sliotar agus buaileann, agus téann sé thar an trasnán.*

- i ndeasghnátha eaglasta agus i bpaidreacha: *baistim thú in ainm an Athar*, etc.; *cuirimid sinn féin faoi do choimirce, a Naomh-Mháthair Dé*.
- sa láithreach stairiúil.

15.4 I gcomhrá agus in óráidíocht, áfach, níl aon tascach láithreach de ghnáth ach ag *bí*, *is* agus ag briathra a léiríonn gníomhú na gcéadfaí agus na haigne: *feicim, cloisim, motháim, ceapaim, creidim, deirim*, etc. I gcás na mbriathra sin cuireann an comhthéacs in iúl de ghnáth cé acu láithreach nó gnáthláithreach atá i gceist: *cloisim anois é; cloisim gach maidin é*.

I gcás an bhriathair *bí* is foirm bhriathartha a léiríonn é: *tá mé saor [anois]; bím saor [gach tráthnóna]*.

Má tá leanúnachas sa ghníomhú is minic an láithreach in ionad an ghnáthláithrigh: *cá bhfuil tú i do chónaí? tá tú sáite sa luaith ar fad le déanaí; tá mé á chloisteáil sin riamh; tá sé ag dul chun cinn anois*.

15.5 Is é an láithreach leanúnach is ceart in abairtí mar *cá huair atá sibh ag brath pósadh?* toisc go dtuigtear don chainteoir go bhfuil an rud socair cheana féin. Agus trí analach leis an saghas abairte sin, is minic láithreach an bhriathair *bí* in áit an fháistínigh in abairtí mar *táthar á chur amárach; tá ceolchoirm againn sa scoil anocht; táimid ag filleadh Dé Máirt*.

Ach i gcás aon bhriathar eile is é an fáistíneach is gnách a úsáid nuair atá am fáistíneach i gceist.

Is féidir an aimsir chaite a úsáid i gclaoninsint ar an láithreach sin thuas: *dúirt sí go rabhthas á chur an lá a bhí chugainn*.

15.6 Is í an aimsir fháistíneach a léiríonn am fáistíneach (ach amháin ar lorg *má*): *nuair a thiocfaidh tú amárach* (Béarla: *when you come tomorrow*); *bí cinnte go ndéanfaidh tú staidéar ar an leabhrán* (Béarla: *be certain to study the booklet*); *aon duine a dhéanfaidh fiach ar ainmhithe fiáine feasta*. (Béarla: *henceforth any person who hunts wild animals*).

15.7 Is í an aimsir ghnáthláithreach a léiríonn am fáistíneach chomh maith le ham gnáthláithreach ar lorg *má*: *déanaim é gach lá má bhíonn am agam; déanfaidh mé amárach é má bhíonn am agam*.

Ach úsáidtear an aimsir láithreach más am láithreach atá i gceist: *déanfaidh mé anois é má tá am agam.*

- 15.8** Más gné éigin de chúrsaí an tsaoil i gcoitinne agus nach gníomhú ar leith atá i gceist is minic a úsáidtear in ionad an ghnáthláithrigh
- táscach láithreach an bhriathair *bí* má tá leanúnachas i gceist
 - fáistineach briathar ar bith mura bhfuil leanúnachas i gceist: *sin mar a oibríonn mearaí sainte, an té a dtiocfaidh sé air níl foighne aige fanacht go ndéana céad pingin an punt dó; ní shásóidh aon ní é ach lán na lámh; an rud nach bhfuil ionat ó nádúr ní thiocfaidh tú in éifeacht leis; nuair atá an duilleog feoite is beag an t-aithleá a scoilfidh den chraobh í; má tá duine á bhá déanfaidh sé a dhícheall ar theacht i dtír.*
- 15.9** Nuair is riachtanas a chiallaíonn an briathar *caith* úsáidtear an aimsir fháistineach chun am láithreach nó am fáistineach a léiriú mura dtagann *má* (15.7) roimhe: *caithfidh sé go bhfuil sí tinn; caithfidh mé dul anois agus amárach; ach má chaithim dul anois (amárach).*
Más am gnáthláithreach, áfach, atá i gceist úsáidtear an aimsir ghnáthláithreach go hiondúil: *caithim dul ann gach lá.*
- 15.10** Cuirtear an fáistineach in ionad an láithrigh leanúnaigh uaireanta: *cá rachaidh tú? (= cá bhfuil tú ag dul?)*
- 15.11** Úsáidtear an táscach láithreach mar láithreach stairiúil in ionad an táscaigh chaite d'fhonn beochta: *ar chloisteáil na cainte sin dó cuireann sé a cheann sa doras, féachann in airde ar na réaltaí tamall agus casann isteach.*
- 15.12** Úsáidtear láithreach na copaile de ghnáth roimh fhocal a thugtar amach as abairt lena threisiú, cibé am atá i gceist: **an tinn a bhí Eibhlín? ní leatsa a rachaidís (théidís, chuaigh siad).**
Agus sa chlaoninsint féin úsáidtear é: *d'fhiafraigh sé díom an tinn a bhí Eibhlín.*
- Féadtar an chopail stairiúil a úsáid freisin roimh fhorainm pearsanta, 3ú pearsa: *arbh (an) é Seán a rinne an obair?*
- 15.13** Is minic táscach láithreach an bhriathair *bí* in áit an fháistinigh, agus an táscach caite in áit an choinníollaigh, in iarbheart abairte coinníollaí chun cinnteacht a léiriú: *tá an t-ádh air mura bhfágtar ar an trá*

fholamh é; má théann tú ann tá deireadh leat; dá rachfá coiscéim amháin eile bhí tú marbh; murach Pól bhí mo chos briste; bhí iasc le fáil ach olcas na hoíche.

15.14 Úsáidtear an aimsir chaite shimplí i nGaeilge áit a mbeadh an láithreach foirfe nó an caite foirfe sa Bhéarla: *ní rabhamar ann fós; mar a dúirt mé; m'iníon Cáit a bhí in Albain fadó a phós é.*

Mar an gcéanna is é an láithreach simplí nó an caite simplí is gnách roimh an bhfocal *riamh*: *an bhfaca tú riamh é?* (Béarla: *Have you ever...*); *tá sé mar sin riamh anall.* (Béarla: *It has been ...*); *níor chualamar riamh roimhe sin é.* (Béarla: *We had never ...*).

AN MODH COINNÍOLLACH

15.15 Úsáidtear an modh coinníollach sna cásanna seo:

- i gclásal ainmfhoclach ar lorg briathair stairiúil chun am a léiriú atá fáistineach nó caite ó thaobh am an bhriathair sin (**15.23**): *cheap sí go rachainn inné (inniu, amárach).*
- in iarbheart abairte coinníollaí má tá coinníoll iata ann: **d'eitleoinn go dtí an ghealach dá ligtí dom; bhrisfí mo chos murach tusa; scríobhfainn féin mura scríobhfása.** Ach féach **15.13**.
- in ionad an ghnáthchaite uaireanta: *san am sin mharódh sé caora gach maidin.*
- i leath-chlaoninsint mar a léirítear smaointe duine éigin san am atá thart faoi eachtraí a bheadh roimhe amach: *Bhí a fhios aige cad a dhéanfadh sé. Thabharfadh sé cuairt i gceann seachtaine ar an teach a raibh Nuala ann. Dhéanfadh sé a chomhrá léi agus d'inseodh sé gach rud di. Ansin ghlanfadh sé leis go hAlbain agus phósfai é agus Máire go fiúntach má pósadh aon fhear riamh go fiúntach.*
- i gclásail aidiachtacha den saghas seo a leanas ina bhfuil an réamhtheachtaí saor: *bia an-mhaith é, an té a bheadh cleachta leis.*
- chun maolú ar cheist nó ar ráiteas le cúirtéis, cúthaileacht, etc.: *Ní bheadh lasán agat? Tá; an dtabharfá dhá phunt siúcra dom, le do thoil? Tabharfaidh, go deimhin, a bhean uasal; an gcaithfeá toitín? Caithfidh, go raibh maith agat.*

Féach gur sa táscach atá na freagraí thuas.

- chun fearg, mífhoighne, etc., a léiriú: *ní **bheinn** gafa leo mar lampaí; ar mhiste leat do hata a bhaint díot? **bhrisfinn** a mhuineál; bhuaíl mé ó thalamh an doras ach ní **osclódh** sé é.*
- le róchinnteacht a sheachaint: **cheapfá** go bhfuil sé tinn; **ba** dhóigh leat gur marbh a bhí sé.
- chun féidearthacht nó dualgas a léiriú: *cá bhfuil siad? Ní **bhfaighinn** a rá; **d'fhéadfá** teacht amárach. B'fhéidir é; oscail í. Ní **fhéadfainn** é (Ní **thiocfadh** liom); *ba chóir duitse suí síos ach **b'fhearr** dise éirí.**
- mar fhreagra ar cheist reitriciúil sa tascach lena léiriú nach bhféadfadh ach freagra amháin a bheith ar an gceist sin: *Cá rachaidh tú anois? Cá **rachainn** ach ar ais abhaile?*

*Cad a dhéanfaimid feasta gan adhmaid? Cad a **dhéanfaimis** ach móin a dhó?*

*Céard a **dhéanfadh** mac an chait ach luch a mharú?*

- i gceist reitriciúil chun tobainne nó ionadh in am caite a léiriú: *cé **bheadh** ann ach Seán? céard a **chloisfinn** ach glór duine?*
- i gceist reitriciúil chun brí dhiúltach a threisiú: *cé a **chreidfeadh** é? cé a **cheapfadh** go...? cé a **shamhlódh** dó é?*

Ní úsáidtear an coinníollach i gceist reitriciúil atá ina foirm threise ar ráiteas diúltach i dtaobh fíorais: *cad é a bhí ann ach leanbh (= ní raibh ann ...)*

- i gcomparáidí áirithe a bhfuil samhail iontu: *thit an fear mar a **thitfeadh** sac folamh; bhí sé ag airneán arís mar nach **bhfágfadh** sé an baile riamh. (Béarla:... as if he had never left...).*

Ní úsáidtear an coinníollach (mura bhfuil cúis éigin eile leis) i gcomparáid idir dhá ní a tharla nó a tharlóidh (dar leis an gcainteoir): *d'imigh sé mar a tháinig sé; imeoidh sé mar a thiocfaidh sé.*

- ag iarraidh ar dhuine abairt a athrá nó a dhéanamh níos soiléire: *Ar chuala tú an t-eitleán? Cad a **chloisfinn**?*
- chun am caite a léiriú ar lorg dóbair: *dóbair go **marófaí** aréir é; dóbair go **dtitfinn** inné.*

Maidir leis an gcoinníollach in ionad an fhoshuitigh, féach **15.18-22**.

AN MODH FOSHUITEACH

15.16 Úsáidtear an foshuiteach láithreach chun guí a chur i gcéill: *go dtaga do ríocht; nár fhille sé; nárab amhlaidh duit.*

Is minic a fhágtar an briathar ar lár: *ár dtubaiste leis! slán an scéalaí! Dia dár sábháil!*

15.17 Úsáidtear an foshuiteach láithreach go minic, in ionad an ghnáth-láithrigh agus an fháistinigh, nuair is aimsir phríomha atá ag briathar an uaschlásail

- i gclásail ama ar lorg *go, nó go, sula, ach a*: *is gearr go dtaga (dtiocfaidh) sí; ní fada go raibh (mbeidh) sin le rá agatsa; fanadh (fanann, fanfaidh) sé go dté an Fhéile Bhríde amach; ná tagaigí (ní thiocfaimid) isteach [nó] go dté (rachaidh) an ghrian a luí; beidh siad ann sula mbuailtear (mbuailfear) clog an aingil; gheobhaimid an scéal iomlán ach a dtaga (dtiocfaidh) Pól.*

Ní úsáidtear an foshuiteach láithreach ar lorg aon chónaisc eile i gclásail ama: *imreoidh sé leis go dtí nach mbeidh aon phingin fágtha aige.*

- i gclásail aidhme ar lorg *go, nó go, sula*: *tabhair (tugaim, tabharfaidh sí) chuige na nuachtáin [nó] go lé (léifidh) sé iad; osclaidís (osclaíonn siad, osclóidh siad) na fuinneoga sula n-imí siad. Ach féach 15.21 n.*
- i gcéadbheart oscailte ar lorg *mura*: *imímis (imeoimid, imímid) mura dtaga sé go luath.*

15.18 Nuair atá brí dhiúltach ag an gclásal aidhme is féidir an coinníollach a úsáid. Is é is gnách ar lorg *le heagla (ar eagla) go, ar fhaitíos go, gan fhios nach*: *éirigh as ar fhaitíos go gcloisfí thú; seachain le heagla go n-ionsódh an tarbh thú; ná gabh amach rófhada gan fhios nach titim le faill a dhéanfá.*

15.19 Úsáidtear an coinníollach uaireanta in ionad an fhoshuitigh i gclásail dheimhneacha aidhme: *guigh orm ionas go bhfaighinn (go bhfaighe mé) na grásta is cuí.*

15.20 Úsáidtear an foshuiteach caite nó an coinníollach ar lorg *dá, mura* i gcéadbheart iata: *dá dtéinn (rachainn) ann inné (anois, amárach) gheobhainn an t-ór; mura dtéinn (rachainn) rachfása.*

Is é an coinníollach amháin is gnách i gcéadbheart iata ar lorg aon chónaisc eile: *ar acht (ar shéala, ar chuntar) go (nach) gceannóinn é; ach go gceannóinn é.*

15.21 Úsáidtear an foshuiteach caite nó an coinníollach nuair is aimsir stairiúil atá sa phríomhchlásal ar lorg *go, nó go, sula*, i gclásail aidhme: *d’fhan (d’fhanadh, d’fhanfadh) sé ag baile go dtéadh (rachadh) an Fhéile Bríde amach; tháinig (thagadh, thiocfadh) sí isteach sula bhfeictí (bhfeicfí) í.*

Ní gnách an foshuiteach a úsáid ar lorg aon chónaisc eile, *ar shlí go (nach), chun go (nach)*, etc.: *sheas sé ar shlí go bhféadfadh sé an troid a fheiceáil; tabhair chuige an leabhar i dtreo go léifidh sé é.*

Níl aidhm i gceist san abairt *rug sé ar an tseanbhean gur chuir sé ina suí sa chúinne í*, agus tá an aimsir chéanna sa dá chlásal.

15.22 Agus úsáidtear an foshuiteach caite nó an coinníollach nuair is aimsir stairiúil atá sa phríomhchlásal ar lorg *go, nó go, sula, ach a*, má tá aon choincheap eile le cois ama i gceist a dhéanfadh an gníomhú hipitéis-each ar dhóigh éigin: *bhí caoga nóiméad le feitheamh ag Úna go (sula) dtagadh (dtiocfadh) an traein.*

Leath-chlaoninsint atá san abairt sin thuas. Táthar ag breathnú an cháis trí aigne Úna, agus gan a fhios aici san am go mbeadh an traein ann go cinnte i gceann an chaoga nóiméad sin.

Ach más clásal é nach bhfuil aon ní i gceist ann ach an t-am, aimsir an uaschlásail a bhíonn sa chlásal ama dar tús *go*, etc.: *d’fhan sé ag baile go ndeachaigh an Fhéile Bhríde amach; tháinig sé isteach sula ndeachaigh an ghrian a luí; ní choinníodh sí cuimhne air ach go n-imíodh an phian.*

AIMSIRÍ STAIRIÚLA IN IONAD AIMSIRÍ PRÍOMHA

15.23 Nuair atá clásal ainmfhoclach faoi réir ag uaschlásal a bhfuil aimsir phríomha ann, agus go ndéantar aimsir stairiúil den aimsir phríomha sin, is gnách na hathruithe seo a leanas a dhéanamh ar an aimsir sa chlásal ainmfhoclach agus i ngach clásal eile atá faoi réir ag an gclásal ainmfhoclach

- táscach láithreach > táscach caite

- táscach gnáthláithreach a léiríonn am gnáthláithreach > táscach gnáthchaite
- táscach gnáthláithreach a léiríonn am fáistineach > modh coinníollach
- táscach fáistineach > modh coinníollach
- foshuiteach láithreach > foshuiteach caite nó modh coinníollach.

Ní athraítear aimsir ar bith atá stairiúil cheana féin.

Aimsirí Príomha

*Geallaim don Athair síoraí
nach n-ólfaidh mé deoir arís go
dté mé i dtalamh má leigheasann
sé an leanbh.*

*Tá a fhios acu go bhfuil sí
caoga bliain d'aois má tá sí
bliain.*

*Is eol dúinn go dtéann sí an
cóngar nuair a bhíonn sé tirim
mura mbíonn a fear léi.*

Aimsirí Stairiúla

*Gheall mé don Athair síoraí
nach n-ólfainn deoir arís go
dtéinn i dtalamh dá
leigheasfadh sé an leanbh.*

*Bhí a fhios acu go raibh sí
caoga bliain d'aois má bhí sí
bliain.*

*B'eol dúinn go dtéadh sí an
cóngar nuair a bhíodh sé tirim
mura mbíodh a fear léi.*

15.24 Déantar na hathruithe céanna má tá ainm briathartha nó frása ainm bhriathartha in ionad an chlásail ainmfhoclaigh.

Aimsirí Príomha

*Teastaíonn uathu é a thabh-
airt abhaile chomh luath
agus is féidir é, cibé áit arb as
é, i dtreo go dtabharfar aire
cheart dó.*

Aimsirí Stairiúla

*Theastaigh uathu é a thabh-
airt abhaile chomh luath agus
ab fhéidir é, cibé áit arb as é,
i dtreo go dtabharfaí aire
cheart dó.*

Eisceachtaí ó rialacha 15.23, 15.24

15.25 I gcásanna ina n-úsáidtear an coinníollach sa phríomhchlásal mar mhaolú ar cheist nó ar ráiteas, nó mar léiriú ar mhífhoighne, etc., nó chun róchinnteacht a sheachaint, is minic nach n-athraítear aimsir an fhochlásail: *b'fhéidir go dtiocfainn má bhíonn am agam; ba chóir duit tosú nuair a ghlanfaidh an aimsir; cheapfá go bhfuil an bháisteach chugainn.*

Sa chlaoninsint ar abairtí mar sin, aimsirí stairiúla ar fad a bheadh ann go hiondúil (ach féach **15.26-27**) ar lorg briathair stairiúil: *dúirt sé go gceapfa go raibh*, etc.

15.26 Ní gnách an chopail treise a dhéanamh stairiúil i bhfochlásail: *bhí a fhios agam gur agat a bhí an ceart; b'fhéidir nach mórán a déarfadh sé feasta; dúirt sé gur chóir gur agatsa a bheadh an t-eolas; d'fhiafraigh Eoin díom an tinn a bhí Máirín.*

15.27 Ní athraítear an aimsir, de ghnáth, i gcás fírinne uilí: *dúirt an sagart go bhfuil Dia sna flaithis; ní raibh a fhios aige gurb ionann anois céad pingin agus punt.*

15.28 Tá feidhm na haimsire stairiúla caillte ar fad sa fhrása *b'fhéidir* más am láithreach nó gnáthláithreach atá i gceist: *b'fhéidir go bhfuil (mbíonn, dtuigeann).*

Ach sa chlaoninsint: *dúirt sé go mb'fhéidir go raibh*, etc.

FOIRMEACHA NEAMHPHEARSANTA

15.29 Is iad na saorbhriathra na foirmeacha neamhphearsanta is coitianta. Úsáidtear iad nuair nach mian nó nach gá nó nach féidir an gníomhaí a lua.

15.30 Is minic a fhreagraíonn an saorbhriathar aistreach don fhaí chéasta atá i dteangacha eile: *go ndéantar do thoil; deisíodh an rothar; osclaítear an doras in ainm an rí.*

15.31 Úsáidtear an saorbhriathar neamhaistreach freisin: *táthar chugat; thángthas suas leo; is ann a chuathas (rachfaí, théití, etc.).*

15.32 Uaireanta bíonn an gníomhaí soiléir cé nach luaitear é: *“Tháinig mé, a rí,” arsa Mac Conglinne, “chun a fhiafraí conas atáthar inniu.”*
“Dar mo bhriathar,” arsa Cathal (an rí), “ní rabhthas riamh níos measa agus ní bheifear go brách.”

Is féidir freagra díreach a sheachaint leis an saorbhriathar.

“Beidh tú ag teacht go dtí an misean, a Mhártain.”

“Ó beifear ann, a Athair. Beifear ann.”

Féach freisin *d'ionsaigh siad an leoraí agus maraíodh beirt de na saighdiúirí*. (Níl sé ráite go díreach gurbh iad an lucht ionsaithe a rinne an marú.)

15.33 Úsáidtear an saorbhriathar mar leagan malartach ar leagan athbhríoch de shaghas *tá siad á mbualadh* (**18.39**) chun athbhrí a sheachaint: *táthar á mbualadh*.

15.34 Is minic foirmeacha pearsanta den bhriathar in ionad an tsaorbhriathair, go háirithe i gcás briathra mar *abair, ceap, tabhair*: *tá daoine á rá; bhí sé ráite; cheapfadh duine; fear a dtugann siad an tráiteoir air* in ionad *deirtear; deirtí (dúradh); cheapfaí; fear a dtugtar an tráiteoir air*.
Deirtear freisin: *tá daoine ann a deir; ar scáth a chéile a mhaireann na daoine; ní ólann daoine a ndóthain bainne (ní óltar go leor bainne)*.

15.35 Cé gur foirm phearsanta go hiondúil an fhoirm scartha, úsáidtear í go neamhphearsanta i leaganacha áirithe

- in ionad an tsaorbhriathair: *rinne fion den uisce* (= rinneadh...); *lagaigh (mhaolaigh, ghéaraigh, chlaochlaigh, mhéadaigh) ar a neart; bhris ar an bhfoighne aige*
- tríd an ngníomhaí a bhá: *d'éirigh* [achrann, míthuiscint, troid, etc.] *eadrainn; theip* [an scrúdú, etc.] *uirthi; tá agat; tá leat; tá buaite ort*
- ar dhóigheanna eile: *chuaigh den fhíon; rachaidh dá chiall; rithfidh sé nuair a thiochfaidh crua air; chaill (theip, sháraigh) ar a mhisneach* (= chaill, etc., a mhisneach air).

COMHRÉIR AN BHRIATHAIR BÍ

15.36 Is iad na príomhnithe a bhíonn i gceist nuair a úsáidtear an briathar *bí*: beith, suíomh, staid, comhaimsirí, focal réamhrá, leaganacha neamhphearsanta.

Beith (= bheith ann)

15.37 Úsáidtear an briathar *bí* ar dhá bhealach lena chur in iúl go bhfuil rud ann.

- gan focal cúnta: *tá a lán daoine a chreideann é; bhí fuiseog agus nead aici i ngort; bhí lá agus ní dhíolfainn an bhó sin; níl aon dia ach tú; seo mar atá (a bhí)*.

- le cúnamh an fhocail *ann* (*ann* ina chomhlánú ag an mbriathar) *bhí rí ann fadó; tá daoine ann a deir; an gcreideann tú go bhfuil taibhsí ann? go dtí an lá atá inniu ann; tá an t-am [ann] na bearaigh a thabhairt ón gcnoc.*

15.38 Is minic an dara leagan thuas in úsáid nuair a thagraítear den chéad uair do rud éiginnte: *shuigh Séamas ar charraig a bhí ann*, nó i gcomparáid samhlaíochta: *d'éirigh an t-eitleán mar a bheadh faoileán ann.*

15.39 Uaireanta fágtar ar lár an briathar *bí*, nó a ainm briathartha: *is iomaí siocair bháis ann; ní fearr tusa ann.*

Suíomh

15.40 Úsáidtear an briathar *bí* le suíomh a chur in iúl

- le dobhriathar: *tá sé thuas (amuigh, thall, anseo)*
- le frása: *tá siad ar an aonach; tá sí as Luimneach le bliain.* (Cuir i gcomparáid le *is as Luimneach í.*)

Staid

15.41 Úsáidtear an briathar *bí* le staid a chur in iúl

- le haidiacht: *tá sé fuar (te, briste)*
- le *go* + aidiacht: *bhí sí go holc (dona, hálainn)*
- le *ar* + ainmfhocal (teibí nó coitianta): *tá Seosamh ar buile (mire), ar muir (farraige)*
- thar ceann abairt aicme: *tá sé ar dhuine de na príosúnaigh; bhí an Spáinn ar ríochtaí móra an domhain; níl iontu ach amadán; bean atá inti*
- thar ceann abairt ionannais: *bhí Cormac ar an gcéad (dara,...) duine isteach; tá sé ar an bhfear is saibhre sa tír; cé a deir daoine atá ionam? cé a shíleann tú atá ionat? níor mhaith liom bheith ar an té a déarfadh é*
- chun comparáid a dhéanamh: *tá sé ar fhear chomh láidir is atá sa chontae; níl sé chomh maith d'fhear lena athair; tá Máirtín ina fhear agat*
- leis an réamhfhocal *i* + aidiacht shealbhach + ainmfhocal teibí *bhí sé ina luí (chodladh, chónaí, neart, shuí)* nó ainmfhocal a thagraíonn don ainmní: *tá sé ina lá (oíche, chogadh eatarthu); tá Tadhg ina fhear.*

Féach na difríochtaí atá eatarthu seo: *ní bheidh mé i mo shuí* (staid); *ní bheidh mé ag suí* (gníomh agus staid ina dhiaidh sin); *ní shuífidh mé* (gníomh); *bhí siad ag suí chun boird nuair a . . .* (gníomh leanúnach sa mhéid go raibh cuid acu go díreach tar éis suí agus cuid ar tí suí).

15.42 Is fiú tuilleadh a rá faoin abairt úd *tá Tadhg ina fhear*. Ciallaíonn an abairt go bhfuil tréithe iomlána na feargachta i dTadhg. Le linn a ráite ní bhítear ag smaoineamh ar Thadhg a bheith ina bhall d'aicme ar bith mar a bheifí dá ndéarfá *is fear Tadhg*. Nuair a chuirtear an cheist *cad é an rud é sin?* is ag lorg aicme an ruda atáthar. Mar sin de, ní féidir freagra de shaghas *tá sé ina fhear* a thabhairt. Ní mór an chopail a úsáid *is fear é; fear is ea é*, etc.

15.43 D'ainneoin a bhfuil in **15.42**, is iomaí comhthéacs ina dtiocfadh an dá shórt abairte, *is fear é* agus *tá sé ina fhear*, a chómhalartú, agus is féidir buaine nó sealadacht a chur i gcéill leo araon.

- buaine le *bí*: *bhí Cathal ina amadán riamh; bhí Oisín ina mhac ag Fionn; tá an tAthair ina Dhia*
- sealadacht le *bí*: *bhí sé ina leanbh tá deich mbliana ó shin; tá sé ina ghasúr anois; beidh sé ina fhear i gceann deich mbliana eile*
- buaine le *is*: *oileán is ea Éire*
- sealadacht le *is*: *bhí sé tinn anuraidh ach is fear breá láidir anois é; is duine óg fós é.*

15.44 Toisc gurb ionann foirm do láithreach agus d'fháistineach na copaille is annamh abairt aicme á húsáid san fháistineach. Úsáidtear *bí* de ghnáth in áit na copaille: *beidh sé ina fhear (pheileadóir breá, eitleoir oilte) lá éigin; beidh sí ina bean ag Oscar.*

15.45 Úsáidtear an briathar *bí* thar ceann ordaitheach na copaille mar nach bhfuil a leithéid d'fhoirm ann: *bí i do pháiste maith.*

15.46 Ní féidir ainmfhocal a fhaisniú le hainmfhocal eile, nó a chothrom, ar lorg an bhriathair *bí*. Os a choinne sin féadann ainmfhocal nó a chothrom teacht go díreach ar lorg ainmní an bhriathair *bí*

- mar chomhlánú ar an mbriathar: *tá Úna bliain d'aois; an bhfuil sí an méid sin? bhí an mála trí chloch meáchain; tá sé ceathrú chun a dó*
- i gcomhaisnéis leis an ainmní: *tá sibh scata mór ann*
- mar dhobhriathar: *tá sé rud beag fuar.*

15.47 Na comhaimsirí

Feidhmíonn an briathar *bí* mar bhriathar cúnata in éineacht le hainm briathartha briathair eile nó lena aidiacht bhriathartha chun comhaimsirí an bhriathair eile a chumadh: *tá Seán ag (tar éis, ar tí) éirí; tá an siopa le díol (ar oscailt, á dhathú); tá Seán éirithe.*

15.48 An focal réamhrá

Bíonn an briathar *bí* ina fhocal réamhrá

- i bhfreagraí ar cheisteanna dar tús *cad, cé*, etc:
Cé atá ann? Tá, Séamas.
Cad a dúirt sé? Tá, go bhfuil eagla air.
- i míniú ar lorg *mar*: *tá seacht sacraimint ann, mar atá, baiste, cóineartú*, etc.; *thug sé triúr leis, mar a bhí, Peadar, Séamas agus Eoin*
- i bhfrásaí dobhriathartha áirithe: *rinneadh an droichead tá bliain ó shin ann.*

15.49 Leaganacha neamhphearsanta

tá agat; bhí leis; tá buaite ort; tá teipthe orthu.

COMHRÉIR AN BHRIATHAIR DÉAN

15.50 Úsáidtear *déan* mar mhalairt ar bhriathra eile chun athrá a sheachaint: *tabhair dom é – á, déan! dhíol sé an fheirm, ach má rinne, ní gan chúis é! an gcuirfeá chugam iad? – déanfaidh [mé] sin; bhí sí do mo choimhead mar a bheadh sí a dhéanamh le gadaí.*

15.51 Úsáidtear *déan* mar bhriathar cúnata in éineacht le hainm briathartha briathair aistrigh nó neamhaistrigh eile

- mar leagan malartach, go háirithe chun foirm neamhchoitianta den bhriathar eile a sheachaint: *déan é a dhalladh (dhaoradh, iniúchadh, liathadh, chomhlíonadh); rinneadh í a athleagan san aicid; déanfaidh mé an costas a chomhaireamh; déan éirí (éisteacht)*
- chun an gníomhú a threisiú: *titim le beanna an chladaigh a rinne sí; dheamhan éirí a dhéanfadh sé; shilfeá gur é a mholadh a dhéanfaí; magadh a tosaíodh a dhéanamh.*
- in abairtí leathdhiúltacha: *ná déan ach é a dheisiú.*

15.52 Bíonn *déan* ar lár ach é intuigthe go minic: *Cá bhfuair tú iad?* [*Rinne mé*] *a gceannach; níor ordaigh Dia é ach* [*rinne sé*] *a chrosadh; fan istigh gan fhios nach sleamhnú a dhéanfá agus do ghortú* [*a dhéanfá*].

15.53 Úsáidtear *déan* freisin chun athrú staide a léiriú i

- múnla pearsanta: *déanfaidh sé fear maith lá éigin; is minic a rinne bromaistín gioblach capaillín cumasach*
- múnla neamhpearsanta: *rinne fion den uisce.*

MÚNLAÍ BRIATHARTHA MÓDÚLA

15.54 Is éard is múnla briathartha módúil ann múnla a léiríonn ábaltacht, féidearthacht, indéantacht, nó gnéithe gaolmhara de ghníomhú. Áirítear cead, oibleagáid, riachtanas agus eolas ar na gnéithe sin. Is gnách an múnla módúil a bheith ina uaschlásal.

15.55 Maidir le **hábaltacht an ghníomhaí** a chur in iúl, is iad seo na leaganacha is coitianta:

- leaganacha a úsáidtear i gcás am ar bith: *tá mé in acmhainn* (*in ann, in inmhe*) *é a dhéanamh; an bhfuil tú in acmhainn* (etc.) *a dhéanta? tá sé ar mo chumas an chloch a ardú; níl sé ar mo chumas an t-eolas a thabhairt duit; féadaim a rá; féadfaidh sé teacht lá ar bith feasta* (ach féach **15.57** maidir le brí eile); *an bhfuil caoi (gléas) ort é a dhéanamh? níl aon dul agam ar é a aimsiú.* (I gceist nó i ráiteas diúltach is mó a úsáidtear an péire deireanach sin.)
- leaganacha a úsáidtear sa láithreach: *is féidir leis (dó) é a thuiscint; tig liom an leabhar a léamh.*
- leaganacha a úsáidtear sa choinníollach: *d'fhéadfainn (thiocfadh liom, gheobhainn) iad a ithe.*

Cé gur ábaltacht atá i gceist nuair a bhaintear feidhm as *tig le, thiocfadh le, gheobhainn*, is **rud a éirí le duine** atá i gceist nuair a úsáidtear na foirmeacha caite: *tháinig leis (fuair sé, chuaigh agam) é a dhéanamh.*

15.56 Cuirtear **féidearthacht imthoisceach** (is é sin gan ábaltacht gníomhaí a bheith i gceist) in iúl le leaganacha mar iad seo: *an amhlaidh (an é, an ea) nach gcreideann tú mé? ní fios (níl a fhios, cá bhfios) cén uair a fhillfeadh; thiocfadh [dó] go bhfuil (raibh, etc.) siad ann; d'fhéadfadh [sé] go raibh siad ann; go bhféadfadh! an féidir go bhfuil tart ort? ní*

féidir go dtiocfaidh (gur tháinig) sé; chomh luath agus is féidir; dá mb'fhéidir é.

Is gnách an coinníollach a úsáid thar ceann *is féidir* i bpríomhchlásal ráiteasach: *b'fhéidir go bhfuil (raibh, mbíonn, mbíodh, mbeadh).*

15.57 Cuirtear **cead** in iúl le leaganacha mar seo

- *Ar mhiste leat mé a dhul? Ní miste; Ar mhiste dom a fhiafraí díot..? Ní miste; Mura miste leat é inseoidh mé an t-iomlán duit.*
- *a chead aige teacht isteach; is ceadaithe di é; ní cheadóinn ar ór an domhain é; cheadaigh Dia é a imeacht; níor cheadaigh tú mé (= níor iarr tú mo chead).*
- *lig do Sheán dul isteach (= ná cuir stop leis).*

Is mór idir an abairt dheireanach sin agus an t-ordú *téadh Seán isteach*, áit nach bhfuil toil Sheáin i gceist.

- *féadfaidh sí teacht lá ar bith feasta (= tá cead aici teacht – nó b'fhéidir go dtiocfadh sí).*

15.58 Mar seo a léirítear **oibleagáid** (dualgas a bheith ann cibé acu a luaitear an gníomhaí nó nach luaitear)

- leaganacha is féidir a úsáid le haimsir ar bith:
 - *tá agam le dul abhaile; bhí aige le bó a bhleán; bhí bó le bleán [aige]*
 - *tá orm dul abhaile; bhí orm leabhar a cheannach*
 - *ní mór dom suí; níor mhór dó brostú; ní mór leis dul*
 - *ní foláir é a dhéanamh; ní foláir dom imeacht; níorbh fholáir leis éirí; ní foláir a admháil go bhfuil an ceart agat*
 - *caithfidh mé imeacht anois; má chaithim imeacht anois; chaithfeadh sé géilleadh; chaith sí rith; chaitheadh (caitheann) sé teacht gach bliain; níl caitheamh ar bith air teacht*
 - *is é do dhualgas dul; tá sé de dhualgas ort dul*
 - *tá sé d'fhiacha ort teacht; an bhfuil fiacha ort dul?*
 - *tá d'iallach orm iad a dhíol*
 - *tá sé d'oibleagáid orm cabhrú leat*
 - *ní gá duit labhairt; an gá dul ann? Ní gá (is gá). (I ráiteas diúltach, i gceist, nó i bhfreagra ar cheist, is mó a úsáidtear gá.)*
 - *ní fhéadann tú corraí (= ní gá duit...); d'fhéad tú gan inní a bheith ort (= níor ghá duit...)*

- leaganacha a úsáidtear go minic san aimsir chaite, agus uaireanta in aimsirí eile: *b'éigean dom dul ann; b'éigean dóibh na fuinneoga a dhúnadh; b'éigean an scoil a dhruidim; déan é más éigean duit.*

15.59 Bíonn **riachtanas imthoisceach** ann (is é sin, gan oibleagáid gníomhaí a bheith i gceist) má mheasann an cainteoir gur gá socrú ar chonclúid áirithe tar éis imthosca áirithe a mheas.

Seo leaganacha is gnách a úsáid san aimsir chaite: *b'éigean dó gur thit a codladh uirthi; b'éigean dó gur anseo a maraíodh iad.*

San aimsir láithreach a bhíonn an briathar módúil sna leaganacha seo a leanas mura claoninsint ar lorg briathair stairiúil atá ann: *ní foláir nó tá (bhí) sé tinn; ní foláir nó go bhfuil sé ina chodladh; ní foláir nó is (gur) amadán é.* Cuirtear *ní foláir* ag deireadh na habairte corruair: *tá sé tinn, ní foláir.*

Is féidir príomhchlásal ráiteasach nó fochlásal ráiteasach a úsáid ar lorg nó thuas. Ach má dhéantar fochlásal ráiteasach den abairt iomlán, e.g. sa chlaoninsint, ní mór foirm an fhochlásail ráiteasaigh ar lorg nó freisin: *an ndéir tú liom nach foláir nó go bhfuil (raibh) sé tinn? dúirt Nuala nárbh fholáir nó go raibh Seán ina chodladh; bhí mo mháthair cinnte nárbh fholáir nó gur amadán a bhí ann.*

San fháistineach a chuirtear an briathar módúil sna leaganacha seo: *caithfidh [sé] go bhfuil (raibh) an cluiche thart; caithfidh [sé] gur bean chróga í; caithfidh [sé] go bhfuil sí ina bean chróga.*

15.60 Más mian casadh diúltach a chur ar *b'éigean dó go, ní foláir nó, caithfidh sé go*, téitear i muinín ceann de na múnlaí diúltacha a léiríonn féidearthacht (**15.56**): *ní féidir go...*, etc.

Eolas, Aithne, Fios

15.61 **Ábaltacht chun fianaise** (díreach nó neamhdhíreach) a **thabhairt** ar áit nó ar rud nó ar dhuine atá i gceist sna leaganacha seo

- *tá eolas a chreidimh (cheirde, shlí) aige; an bhfuil eolas na háite (cathrach, tíre) agat? tá a lán eolais aige ar Napoléon (an mBíobla, stair na hÉireann); níl aon eolas agam ar an bhfear sin (= níl a fhios agam céir díobh é ná cárb as é ná cá bhfuil sé ina chónaí ná...)*
- *tá mé eolach go maith air* (ar a thréithe, a chleasa...)
- *tá sé eolgach ar an obair* (seantaithí aige uirthi)
- *cén chaoi a bhfuair tú an fios sin? d'fhéadfá fios do ghnóthaí a bheith agat; níl fios an scéil (na háite) agam; tá a fhios agam faoi; tá gach uile fhios agam*

- *níl ach aithne cáile agam air* (= *níl aithne agam air ach chuala mé faoi*).

15.62 Ábaltacht chun idirdhealú a dhéanamh idir dhaoine (áiteanna, rudaí) atá i gceist sna leaganacha seo

- *aithním an fear sin – is é Eoghan Ó Caoimh é; d’aithin mé an bóthar – ba é an bóthar go Doire é; d’aithneoinn ar (as) d’athair thú; ní aithneofá ar a gcaint gur Mheiriceánaigh iad.*
- *d’fhéadfaí stoirm a aithint ar an spéir thiar.*
- *tá súilaithe (aithne shúl) agam air* (= *d’aithneoinn as scata é cé nach raibh aon chaidreamh agam air riamh*)
- *sin fear nach aithnid dom*
- *ní raibh aithne an óil air* (= *ní aithneofá go raibh sé tar éis bheith ag ól*).

15.63 An t-eolas pearsanta a thagann as caidreamh (le duine go hiondúil, le háit, le rud) atá i gceist i leaganacha mar seo

- *tá aithne agam ar Sheán le fada; nach bhfuil seanaithne agam ar Luimneach; níor chuir an créatúr aithne cheart ar an mbuairt go dtí sin.*
- *Ní aitheantas go haontíos agus ní aontíos go roinn; tá ardmheas ag a lucht aitheantais air.*

15.64 Eolas ar fhíorais a léirítear sna leaganacha seo

- *tá a fhios agam go bhfuil sé marbh; an bhfuil a fhios agat cá bhfuil Úna? tá a fhios; níl a fhios; mura bhfuil a fhios agat beidh a fhios.*

Is gnách an t-ainmní *a fhios* a athlua i bhfreagraí, etc. Ní chuirtear aon bhéim ghutha ar *a fhios*.

- *cá bhfios duitse (an fios duit) cá bhfuil an t-ór? tiocfaidh sé ní fios cathain; is beag atá a fhios agat*
- *is maith is eol dom go bhfuil sé marbh*
- *chuir sé in iúl dom nach airgead a bhí uaidh.*

15.65 Eolas diamhair (réamhfhios, bua na fáistine) atá i gceist i leaganacha mar: *tá fios aige* [níl aon aidiacht shealbhach anseo]; *an mhuintir a thogh an lá inniu shílfeá gur fios a bhí acu.*

Féach freisin: *tháinig sé isteach gan fhios dom* (= os íseal); *gan fhios nach slaghdán a gheofá* (= ar eagla gur slaghdán...).

CAIBIDIL 16

COMHRÉIR NA COPAILE

- 16.1** Tá an chopail *is* difriúil go mór le briathra eile na Gaeilge sna pointí seo
- ina deilbhíocht (**14.61-71**).
 - briathra faisnéiseacha atá sna briathra eile, i.e., tig leo bheith ina bhfaisnéis nó ina gcuid den fhaisnéis; ach níl sa chopail ach nasc chun an fhaisnéis a ghreamú den ainmní.
 - ní féidir leis an gcopail seasamh ina haonar in abairt, rud is féidir le gach briathar eile a dhéanamh taobh amuigh de chorrcheann uireasach (*arsa, dar*).
 - go díreach roimh an bhfaisnéis is iondúil an chopail a chur. Go díreach roimh an ainmní nó táite leis a bhíonn na briathra eile go hiondúil.
 - bíonn béim ghutha láidir nó mheasartha de ghnáth ar na briathra eile. Bíonn an chopail gan bhéim.
- 16.2** Is féidir an chopail a úsáid i ngach aimsir shimplí taobh amuigh den mhodh ordaitheach.
- Seo na haimsirí príomha:
- t.l. *is talamh maith anois é; an madra cú?*
- t.g.l. *sin an uair is contúirtí an leac oighir*
- t.f. *ná bí déanach nó is cuimhin leat é; is olc an bhail ar an tír má loiceann na prátaí; éirigh as sin nó is duit is measa*
- f.l. *gura slán an scéalaí; las an solas gur léir dúinn a chéile*
- Seo na haimsirí stairiúla:
- t.c. *ba bhreá an fear é tráth; níorbh é sin a bharúil féin*
- t.g.c. *b'aoibhinn linn bheith ag éisteacht leis gach oíche*
- m.c. *b'fhéidir go rachainn; nár mhaith leat go suífinn*

m.c. } *rachainn dá mb'eol dom an bealach; dúirt sé nach*
 f.c. } *dteithfeadh sé murarbh áil leis féin é.*

16.3 Is iad seo na príomhchásanna a mbíonn an chopail iontu

- in abairtí aicme
- roimh fhaisnéis aidiachtach
- roimh *le* (réamhfhocal) chun úinéireacht a léiriú
- in abairtí ionannais
- i leaganacha treisithe.

AN ABAIRT AICME

16.4 Is abairt aicme abairt ina dtráchtar ar rud(aí) áirithe a bheith in aicme áirithe: *is éan smólach* (i.e., ceann de na nithe a dtugtar éin orthu is ea smólach); *an eitleoir Tomás?* (i.e., an duine den mhuintir ar a dtugtar eitleoirí Tomás?)

Is gnách trí roinn in abairt aicme

- an t-ainmní (ábhar na cainte)
- an fhaisnéis (an t-eolas a thugtar ar an ainmní, nó a lorgáitear faoi, nó forainm ceisteach)
- an chopail a dhéanann an ceangal gramadaí idir an t-ainmní agus an fhaisnéis

Is minic an chopail ar iarraidh ach intuigthe. Is annamh an t-ainmní ar iarraidh ach i bhfreagraí. Ní mór faisnéis a bheith ann i gcónaí, agus is uirthi is mó a chuirtear béim an ghutha.

Ní féidir le hainmfhocal cinnte ná le forainm pearsanta bheith ina fhaisnéis in abairt aicme.

16.5 Seo gnáthord na bhfocal: **copail + faisnéis + ainmní**

copail	faisnéis	ainmní
<i>is</i>	<i>éan</i>	<i>smólach;</i>
<i>nach</i>	<i>ainmhí maith</i>	<i>an bhó sin?</i>
<i>nár bh</i>	<i>iománaí deas</i>	<i>Parthalán?</i>
<i>ní</i>	<i>dóigh liom</i>	<i>go raibh Séamas tinn;</i>
<i>an</i>	<i>cúimhin leat</i>	<i>an fhuinneog a dhúnadh?</i>
<i>cad</i>		<i>é sin?</i>

- 16.6** Uaireanta, cuirtear forainm pearsanta i gcomhaisnéis le hainmní ainmfhoclach cinnte. Fo-ainmní a thugtar air scaití: *is áit dheas é Dún Garbhán; nach peileadóir maith é Seán?*
- 16.7** Uaireanta déantar dhá chuid d'fhaisnéis fhada d'fhonn cothromaíochta:
copail	faisnéis	ainmní	faisnéis (ar leanúint)
<i>is</i>	<i>fear</i>	<i>é</i>	<i>a bhfuil muinín agam as.</i>
- 16.8** Is féidir ainmní atá ina fhorainm taispeántach a chur roimh an bhfaisnéis agus an chopail a ligean ar lár: *Fear a mharú! Sin peaca.* Ní hiondúil leagan mar sin, áfach, ach i bpríomhchlásal ráiteasach dearfach nuair is aimsir láithreach atá ann agus nach bhfuil forainm pearsanta i gcomhaisnéis leis an bhforainm taispeántach. Seo samplaí de leaganacha eile a d'úsáidfí ina ionad: *is peaca é sin; ba pheaca é sin; deir sé gur peaca é sin; nach eitleáin iad siúd?*
- 16.9** Tugtar an t-ainmní chun tosaigh corruair eile freisin: *tír gan teanga tír gan anam.* Ar *tír gan anam* a chuirtear béim an ghutha; agus lena chois sin, is léir nach gá go mbeadh *tír gan anam* ina *tír gan teanga*, dhá rud a chuireann in iúl dúinn gur ar deireadh atá an fhaisnéis.

Treisiú na Faisnéise

- 16.10** Cé go mbíonn béim an ghutha ar an bhfaisnéis sa leagan is simplí den abairt aicme, is minic a theastaíonn í a threisiú tuilleadh. Tá dhá shlí choitianta ann chuige sin.

An gnáthleagan	Leaganacha a threisiúnn an fhaisnéis
<i>is leaba í</i>	(i) <i>leaba is ea í;</i>
	(ii) <i>[is] leaba atá inti;</i>
<i>ba shaighdiúirí iad</i>	(i) <i>saighdiúirí ba ea iad;</i>
	(ii) <i>[is] saighdiúirí a bhí iontu;</i>
<i>an capall é?</i>	(ii) <i>an capall atá ann?</i>
<i>nach bean í?</i>	(ii) <i>nach bean atá inti?</i>
<i>ní cait iad</i>	(ii) <i>ní cait atá iontu.</i>

Ní úsáidtear leaganacha (i) thuas ach i ráiteas dearfach.

An fho-fhaisnéis a thugtar ar *ea* (an forainm neamhphearsanta). Tá *ea* iarthagrach don fhaisnéis *leaba*, *saighdiúirí* thuas.

16.11 Tá leaganacha treisithe de shórt **16.10** (i) agus (ii) ann agus gan aon ghnáthleagan ag freagairt dóibh: *sa samhradh ba ea é; sa samhradh a bhí ann; roimh an gcogadh ba ea é; roimh an gcogadh a bhí ann.*

16.12 Má dhéantar clásal ainmfhoclach de leagan **16.10** (i) is gnách, i gceantair áirithe den Ghaeltacht, foirm chopailéach a chur roimh an bhfaisnéis agus ina diaidh: *is dóigh liom gur leaba gurb ea í; dúirt Ciarán gur shaighdiúirí gurbh ea iad.*

Is iad na gnáthrialacha a théann i bhfeidhm ar leagan **16.10** (ii): *is dóigh liom gur leaba atá inti; dúirt Ciarán gur saighdiúirí a bhí iontu.*

16.13 Déantar dhá chuid den fhaisnéis threisithe uaireanta d'fhonn cothromaíochta: *bean ba ea í a gcuirfeá sonrú i gcruinniú inti; rud a bhí ann nárbh fhurasta a dhéanamh.*

16.14 An Fhaisnéis ina Forainm Ceisteach

Cad, cad é, céard na forainmneacha ceisteacha a úsáidtear san abairt aicme. Tá leaganacha gairide agus leaganacha níos faide ann:

- *Cad [é] seo? Cad [é] sin? Céard [é] siúd?*
- *Cad é an rud é seo? Céard é an rud é siúd? Cad é rud sin?* etc.

Uaireanta aithnítear idir an dá shaghas. Le rudaí a chluintear (caint, fothram, etc.) is mó a bhaintear feidhm as na leaganacha gairide:

Céard é siúd? Sin toirneach.

Cad é sin? Ag iarraidh lasáin ort a bhí mé.

Le rudaí a fheictear agus ar lorg sainmhíniú is mó a bhaintear feidhm as na leaganacha is faide:

Cad é an rud é seo? Sin tinteog.

Cad é an rud é tinteog?

Cad é rud leictreachas?

16.15 Seo sampla de thaifeach ceiste dar tús *cad*:

copail	+	faisnéis		fo-ainmní		ainmní
<i>cad</i>				<i>é</i>		<i>an rud é sin</i>

Féadtar a rá go bhfuil *é, an rud, é, sin* i gcomhaisnéis.

16.16 I bhfreagraí simplí ar cheisteanna a lorgaíonn aicme ruda agus dar tús *an, nach, ar, arbh, nár, nárbh*, is gnách gan an t-ainmní a athlua, ach an forainm *ea* a chur in áit fhaisnéis na ceiste. Mar an gcéanna i gcás abairtí eile (ceisteanna agus freagraí) ina bhfuil faisnéis na habairte roimhe sin i gceist arís.

An capall é sin? – Is ea. – Ní hea. – Nach ea?

Níorbh uisce é siúd. – Nár bh ea? – Níorbh ea.

Mar fhreagra diúltach níos iomláine ar an gceist *an capall é sin?* deirtear *ní hea ach bó; ní hea, bó is ea í; ní hea, bó atá ann*, etc., mar tá leagan treise riachtanach de réir an chomhthéacs.

16.17 Mar fhreagra ar cheist dhúbailte de shaghas *cé acu spúnóg nó forc é sin?* déarfai

spúnóg is ea é (spúnóg atá ann)

ní haon cheann acu é ach scian

ní haon cheann acu é – scian atá ann (is ea é)

ní spúnóg ná forc é ach scian, etc.

16.18 Seasann an forainm *ea* d'abairt iomlán go minic:

Níl sé agat, an ea? (= an ndeir tú nach bhfuil sé agat?)

Is bréag é. Cad is ea? (= cad a dúirt tú?)

Dhúisigh sé, ach más ea, níor éirigh sé.

Pósfaidh sí é. Nár ab ea! (= nár phósa!)

Is dóigh liom, ní hea, táim deimhneach de, go ...

Is minic nach mbíonn in *ea* ach slí chneasta le tús a chur le gnó éigin: *is ea, a leanbh?* (= cad atá uait?); *is ea anois, a chairde, tosóimid.*

16.19 Is féidir an forainm *ea* a threisiú: *is ea go deimhin; ba ea cheana; capall maith é – is ea sin; ní bád sí a bhí ann – níorbh ea sin ach bád Liam; daoine deasa iad na Dálaigh. – Ba ea sin riamh iad.*

Tabhair faoi deara go bhfuil an t-ainmní luaite sa sampla deireanach d'ainneoin gur *ea* is faisnéis san abairt. Seo cúpla sampla eile de sin: *bhí mé i mo dhuine uasal — cé a déarfadh ná gurbh ea mé; ní ceart amadán a thabhairt air mar nach ea é; an ea nach dtuigeann tú mé?*

AN CHOPAIL & AN FHAISNÉIS AIDIACHTACH

16.20 Nuair a úsáidtear faisnéis aidiachtach leis an gcopail táthar ag faisniú cáilíocht áirithe de chuid an ainmní: *nach deas iad? ní fíor sin; is bréagach thú; nár cheart Pádraig (ceist reitriciúil)? ba leor punt; is beag an rud is buaine ná an duine.*

Is mar a chéile comhréir na n-abairtí sin thuas agus comhréir na habairte aicme is simplí.

16.21 Fághtar an fhaisnéis nó cuid di ar deireadh uaireanta: *is minic cú mall sona* (*minic sona* an fhaisnéis; aidiacht is ea *sona*, agus an dobhriathar *minic* á cáiliú): *an rud is annamh is iontach; is glas na cnoic i bhfad uainn.*

16.22 Is minic breischéim aidiachta i leaganacha de shaghas **16.21** freisin: *is fearr Séamas ná Seán* (*fearr ná Seán* an fhaisnéis).

Féach freisin: *is ionann leite agus brachán* (*ionann agus brachán* an fhaisnéis).

Cad é an rud é leite? Is ionann leite agus brachán.

Cad é an rud é brachán? Is ionann brachán agus leite.

16.23 Taobh amuigh de na cásanna atá luaite in **16.20-22**), is gnách forainm, nó ainmfhocal coitianta a bhfuil an t-alt roimhe, a chur i gcomhaisnéis roimh ainmní ainmfhoclach cinnte nuair is aidiacht bhunchéime an fhaisnéis: *is mór í mo chumhacht; ba mhór é a ghlór; nach cleasach an mac an saol? is maith an t-iománaí an fear ar an gcláí.*

Féach na difríochtaí brí agus múnla atá idir an dá abairt seo:

Nach **peileadóir maith** [é] *Tadhg*? [Béarla: *isn't T. a good footballer?*]

Is ea nó Ní hea.

Nach **maith an peileadóir** [é] *Tadhg*? [Béarla: *isn't T. a good footballer?*].

Is minic gur ceist reitriciúil an dara ceann. *Is maith, nó tá, an freagra.*

16.24 Úsáidtear na haidiachtaí éiginnte i múnlaí tábhachtacha copaileacha roimh ainmfhocal coitianta gan an t-alt: *is annamh (beag, fánach, iomaí, tearc) duine a thagann an treo seo; an iomaí fear [atá] agat? is iomaí do leithéid a chabhródh liom; is iomaí sin duine a chonaic mé.*

Féach na difríochtaí brí agus múnla atá idir an dá abairt seo:

Is beag duine a rachadh isteach ann (= ní mórán a ...).

Is beag an duine a rachadh isteach ann (= ní fhéadfadh aon duine dul isteach ann ach duine beag).

Aidiacht éiginnte atá sa chéad abairt, agus aidiacht thuairisciúil sa dara ceann.

Abairtí Oibiachtúla agus Abairtí Suibiachtúla

16.25 An té a deir *is gearr é, is fada é*, tugann sé le tuiscint go bhfuil an faisniú neamhspleách ar thuairimí daoine, gur fíoras atá sé a insint. Abairtí oibiachtúla a thugtar ar abairtí mar sin.

Ach nuair a deir sé *is gearr liom é, is fada le Gearóid é*, ní fíoras ach tuairim (a thuairim féin nó tuairim Ghearóid) i dtaobh fhad an ainmní atá i gceist. Abairtí suibiachtúla iad sin.

An bhrí shuibiachtúil seo a ghabhann leis an réamhfhocal *le*, ní gnách í a bheith ag gabháil le réamhfhocail ar bith eile seachas *ag*: *ba bheag aige siúd bréag; is mór agam a ndearna tú ar mo shon*.

16.26 Is iomaí bealach chun suibiachtúlacht a chur in iúl, e.g. trí fhrásaí mar *dar le, cheap sé, ba é a bharúil*, etc. Níl i gceist anseo, áfach, ach feidhm an réamhfhocail *le* i bhfaisnéis na habairte copailí. Seo roinnt de na cainteanna is tábhachtaí.

- ar lorg aidiachta: *is ard liom é* (= is ard (ró-ard) é, dar liom); *is maith leis bheith saor* (ceapann sé gur maith an rud bheith saor); *ar mhiste leat mé a dhul abhaile? b'fhearr léi imeacht; nárbh fhearr leat luí síos? ní beag liom é* (ceapaim gur leor é); *ní mór liom duit é* (ní dóigh liom go bhfuil an iomad agat; níl éad agam leat faoi); *ba mhór leis de ghreim é* (shíl sé go raibh níos mó ná greim amháin ann).
- ar lorg ainmfhocail: *is cuma liom* (ceapaim gur mar a chéile an dá rogha); *ní foláir leis imeacht* (ní shásóidh aon ní é ach imeacht; Béarla *he insists on going*); *níorbh fholáir léi an roth a choimeád aici féin*.

Ní i gcónaí a chuireann *le* suibiachtúlacht in iúl: *is cuimhin liom é; is liom é*.

16.27 Tá a lán abairtí oibiachtúla ann a fhreagraíonn do na cinn atá in **16.25-26** agus a bhfuil *do* in ionad *le* iontu. Bheadh na habairtí sin oibiachtúil gan *do*; ní chuireann *do* isteach ar an oibiachtúlacht: *is maith duit é* (= déanann sé maitheas duit cibé faoi do bharúil féin ina thaobh); *is cuma duit [é]* (ní bhaineann sé leat; ná buair thú féin faoi); *ní foláir di dul abhaile* (caithfidh sí dul; níl aon rogha aici); *ní mór di éirí as obair feasta* (caithfidh sí...); *ní beag duit é* (tá do sháith agat); *ní miste duit dul abhaile*.

Is féidir múnla ceiste reitriciúla a chur ar chuid de na habairtí sin thuas lena dtreisiú: *cá beag duit é? cá mór daoibh imeacht? cá fearr duit bheith ag caint? cár mhiste duit é?*

Abairt oibiachtúil eile is ea *is beag orm iad*.

Athrá i bhFreagraí

16.28 Is gnách an aidiacht fhaisnéiseach a athlua i bhfreagraí agus in abairtí gaolmhara eile:

*Ar chóir iad a cheannach? Ba chóir, cinnte.
Nach fearr na cinn óga? Ní fearr, go deimhin.
Is iomaí duine a chreideann é. Is iomaí [sin].
Ba bhinn an t-amhránaí é. Ar m'anam gur bhinn.*

16.29 Is minic a dhéantar na réamhfhocail *do, le* a athlua chomh maith leis an aidiacht in abairtí den saghas atá i gceist in **16.25-27**.

*An maith leat bainne? Is maith liom [gan amhras].
Nár bhfhearr duit luí síos? Is dócha gurbh fhearr dom.*

16.30 Mar an gcéanna i gcás roinnt ainmfhocal a úsáidtear mar a bheadh aidiachtaí ann (*cuimhin, dóigh, fiú, foláir, mithid*, etc.):

*An cuimhin leat é? Is cuimhin liom [go maith].
An dóigh leat go dtiocfaidh sí? Ní dóigh liom [é].
Ní foláir duit bheith aireach. Ní foláir dom, is dócha.*

Ní úsáidtear *ea* thar ceann na haidiachta faisnéisí ach amháin nuair a thagann an clásal coibhneasta leithleach (**16.68**) ar lorg na haidiachta.

Is agus Bí

16.31 Tá aidiachtaí ann ar féidir a n-úsáid leis an dá bhriathar, *is* agus *bí*, chun cáilíochtaí a fhaisniú: *is fíor sin; tá sin fíor*.

Tá aidiachtaí áirithe agus múnlaí áirithe ann ar gnách an chopail a úsáid leo, agus cinn eile ar gnách an briathar *bí* a úsáid leo. Mar shampla, *is deacair a rá; is doiligh a thuiscint; is furasta a chreidiúint* is coitianta ná *tá sé deacair a rá*, etc.

Ach tá sé cearr (*contráilte, béasach, fearúil, fuar, te, fliuch, briste, breoite*) is mó a deirtear.

Tríd is tríd, cáilíocht níos buaine atá i gceist leis an gcopail, cáilíocht níos sealadaí le *bí*.

AN CHOPAIL + LE: ÚINÉIREACHT

16.32 Is é seo an gnáthleagan a úsáidtear chun úinéireacht a léiriú:

copail	faisnéis	ainmní
<i>is</i>	<i>le Tomás</i>	<i>an rothar</i>

Chun an fhaisnéis a threisiú úsáidtear modh na habairte aicme: *le Tomás is ea an rothar.*

Ach ní gá an leagan treisithe sin a úsáid in am ar bith.

16.33 Ní mór *le* na húinéireachta a athlua i bhfreagraí, etc.

An leatsa an leabhar? – Is liom. – Ní liom.

Cé leis an teach? – Is liomsa é. – Is le m'athair é.

Cér leis anuraidh é? – Ba le Seán Ó Sé é (le S. Ó S. ba ea é).

Ar leis roimh an gcogadh é? – Níor leis ach lena dheartháir.

Tugtar ainmní fada chun tosaigh uaireanta agus fágtar fo-ainmní feiliúnach ina áit: *an teagasc seo a thugaimse ní liom é.*

AN ABAIRT IONANNAIS

16.34 Is é *is* abairt ionannais ann abairt ina dtráchtar ar dhá rud a bheith comhionann: *is mise Seán; an tusa Séamas?; níorbh iadsan na gadaithe.*

Is féidir cruth ailgéabrach a chur ar an abairt ionannais más ráiteas dearfach é: $a = b$.

Copail + faisnéis + ainmní is múnla do na trí abairt sin thuas.

Ní féidir don ainmní bheith éiginnte, agus is an-annamh an fhaisnéis éiginnte.

Ní féidir an t-alt ná ainmfhocal a chur go díreach ar lorg na copaile in abairt ionannais. Chun é sin a sheachaint is iondúil forainm pearsanta oiriúnach ar a dtugtar **an fhofhaisnéis** a chur ar lorg na copaile.

16.35 Tá dhá shórt abairtí ionannais ann.

an t-ainmní ar deireadh

<i>copail</i>	<i>fofhaisnéis</i>	<i>faisnéis</i>	<i>ainmní</i>
[is]	–	mise	an dochtúir
an	–	sibhse	na gardaí nua?
ní	–	hiadsan	iad
ba	–	é sin	é
[is]	–	í féin	do chara
nach	í	Cáit	í?
arbh	iad	Muintir na Tíre	iad?
ba	é	an fear rua	é

an fhaisnéis ar deireadh

<i>copail</i>	<i>fofhaisnéis</i>	<i>ainmní</i>	<i>faisnéis</i>
an	–	tú	an dochtúir?
ba	é	mo bharúil	go raibh sé ag goid
nach	é	cuspóir an rialtais	an Ghaeilge a chothú
is	é	an peaca a rinne sé	fear a mharú
ba	é	an rud a chonaic sé	dair mhór

16.36 Is minic an cónasc *ná* roimh an bhfaisnéis in abairtí de shaghas an phéire dheireanaigh in **16.35**.

16.37 Is iondúil gnáthfhoirm an fhorainm phearsanta a úsáid mar ainmní, agus ceann de na foirmeacha treise mar fhaisnéis, ach féach **16.41**.

Ionad na Faisnéise agus an Ainmní

16.38 Más forainm pearsanta an fhaisnéis is iondúil í a chur roimh an ainmní, ach más clásal nó frása ainm bhriathartha nó ainmfhocal éiginnte í, is ar lorg an ainmní is iondúil í a chur.

16.39 Más dhá ainmfhocal (lena gcáilitheoirí) an fhaisnéis agus an t-ainmní féadann an fhaisnéis teacht roimh an ainmní nó ina dhiaidh:

*Cé hé an captaen? Is é an **siúinéir** an captaen.*

*Cé hé an namhaid? Is é an **namhaid an peaca**.*

Bíonn béim an ghutha ar an bhfaisnéis sa dá abairt. Lena chois sin déantar stad beag tar éis an t-ainmní a rá nuair a leanann an fhaisnéis é: *Is é an namhaid – **an peaca!***

Is gnách áfach ainmneacha dílse a thabhairt chun tosaigh cibé acu faisnéis nó ainmní iad:

Peadar: Níl aithne agam ar an mbainisteoir ná ar an rúnaí.

*Pól: Tá cinnte. Is é an **Búrcach** an bainisteoir agus is é an **Brianach** an rúnaí.*

Síle: Cé hiad an Búrcach agus an Brianach seo?

*Sinéad: Is é an Búrcach **an bainisteoir** agus is é an Brianach **an rúnaí**.*

16.40 Cibé acu faisnéis nó ainmní iad, cuirtear an forainm taispeántach agus an forainm pearsanta (an chéad agus an dara pearsa) ar lorg na copaille nuair nach bhfuil an forainm *cé* ann.

Peadar: *Ní fheicim Seán.* Pól: **Seo Seán; seo [é] é.**
 Síle: *Ní aithním an fear rua.* Sinéad: *Sin [é] Seán; is é sin Seán.*
Tá Séamas ag teastáil uaim. An tusa Séamas?
Ní aithním thusa. An tú Séamas?

Cuirtear i ndiaidh na fofhaisnéise ainmfhocal a bhfuil aidiacht thaispeántach á cháiliú:

Eoin: *Ceannóidh mé an ceann is fearr.*
 Éamann: *Is é an capall sin an ceann is fearr.*
 Séamas: *An gceannóidh mé an ceann bán?*
 Seán: *Déan, mar is é an capall sin an ceann is fearr.*

Fágtar na forainmneacha sin thuas ar deireadh in intriachtaí áirithe: **mo cheol thú!**
mo sheacht mh'anam sibh! mo ghrá í sin!

16.41 Más forainmneacha mar atá in **16.40** an fhaisnéis agus an t-ainmní tugtar tús áite don chéad phearsa ar an dara pearsa. Féadann an forainm taispeántach teacht roimh an bhforainm pearsanta nó ina dhiaidh: *dá mba mise thusa; dá mba mé thú; a Mháire, an tú sin?; Fear an tí? – Sin mise.*

16.42 Tugtar an fhaisnéis chun tosaigh lena treisiú tuilleadh, uaireanta: **Carl Marstrander ba é é.**

16.43 Déantar dhá chuid den fhaisnéis d'fhonn cothromaíochta amanna: *is é an siopadóir é is acmhainní ar an mbaile mór; is é rud é is tuathalaí dár airigh mé riamh.*

Ceisteanna agus Freagraí

16.44 Cé an forainm is gnách i dtosach ceiste a fhreagraítear le habairt ionannais. Bíonn *is* intuigthe ann. Is minic rogha dhá mhúnla ann, ceann le fo-ainmní (**16.6**), ceann gan é:

<i>copail</i>	+	<i>faisnéis</i>	<i>fo-ainmní</i>	<i>ainmní</i>
		<i>cé</i>		<i>tusa?</i>
		<i>cé</i>	<i>hé</i>	<i>an fear sin?</i>
		<i>cé</i>	<i>an bád</i>	<i>í siúd?</i>

Le fo-ainmní: *cé hé mise (tusa, mé, tú, é, í, etc.: an fear (bhean) seo? cé hiad sinne (sibhse, iad, na fir)?*

Gan fo-ainmní: *cé thú féin? cé hiadsan; cé hí? cé sin? cé na daoine a bhí ann?*

16.45 Is minic nach dtugtar ach an fhaisnéis mar fhreagra ar cheisteanna dar tús cé:

Cé hé an bhean sin? [Is í] Cáit Ní Chathasaigh [í].

Cé hé thusa? [Is mé] Cáit Ní Chathasaigh.

Cé hé mise? [Is tú] Seán Ó Sé.

Má cheapann an freagróir nach bhfuil aithne ag an gceistitheoir ar an duine deir sé *Cáit Ní Chathasaigh is ainm di (dom)*, etc.

16.46 Uaireanta cuirtear *tá* ag tosach an fhreagra.

Cé hé féin? Tá, Colm Ó Néill.

Cén bád í siúd? Tá, bád Dhonnchaidh.

Fágtar an *tá* sin ar lár sa chlaoninsint: *dúirt sí gur Cholm Ó Néill; dúirt sí gur bhád Dhonnchaidh í.*

16.47 Ní féidir *ea* a úsáid sna freagraí ionannais. Ní mór forainm pearsanta a úsáid thar ceann fhaisnéis na ceiste:

An é sin an glas? – Is é; ní hé – siúd [é] é.

An é sin an glas? – Is é; ní hé ach an eochair; ní hé – is í an eochair í.

An tusa Séamas? – Is mé; ní mé – sin [é] Séamas.

An tú Séamas? – Is mé; ní mé ach Pádraig; ní mé – is mé Pádraig.

An é Pádraig an captaen? – Ní hé ach Pilib.

An é Pádraig an captaen? – Ní hé ach an leaschaptaen; Ní hé – is é an leaschaptaen é.

An é an teach bán an leabharlann? – Ní hé ach an teach dearg.

An í an leabharlann an teach bán? – Ní hí ach an cheardscoil.

16.48 Seachnaítear an forainm *ea* i ráitis ionannais freisin. Ní úsáidtear *ea* ach thar ceann ainmfhocail éiginnte.

Bheadh na leaganacha seo a leanas ceart: *is é mo chara é nó cara dom is ea é; deachtóir Gearmánach ba ea Hitler nó ba é Hitler deachtóir na Gearmáine*, de réir mar a bheadh i gceist.

16.49 **Ainmneacha Dílse in Abairtí Aicme agus Ionannais**

Más chun tagairt a dhéanamh do dhuine ar leith nó d'áit ar leith a úsáidtear ainm dílis, is ainm cinnte é. Mar sin de, más faisnéis an t-ainm dílis ní mór abairt ionannais a úsáid: *is é Seán mo chara; nach í Éire mo thír dhúchais?*

In aon chás eile féadann ainm dílis bheith cinnte nó éiginnte de réir na ngnáthrialacha (9.19-23). Is minic sna cásanna sin gurb é **ainm** an duine

nó **ainm** na háite, agus nach é an duine féin ná an áit féin atá á léiriú ag an ainm dílis. Má úsáidtear an t-ainm dílis éiginnte mar fhaisnéis, ní mór abairt aicme a úsáid: **Tomás is ea é mar Tomás is ea a athair; Micheál ba ea an triúr acu; is Oisín i ndiaidh na Féinne é; is Seán is ainm dom; ní aon Tadhg an dá thaobh mise; [is] Éire ainm na tíre seo; Caisleán Nua is ea an baile sin fosta.**

TREISIÚ A DHÉANAMH LEIS AN gCOPAIL

16.50 Is féidir an chopail a úsáid chun páirt d’abairt ina bhfuil a briathar faisnéiseach a threisiú. Sa treisiú seo áirítear réamhfhocal + ainmfhocal mar aonad, agus mar an gcéanna áirítear ainmfhocal agus a chuid cáilitheoirí mar aonaid. Aistrítear an pháirt atá le treisiú chun tosaigh ar an mbriathar mar fhaisnéis nua. Cuirtear an briathar sin san fhoirm choibhneasta, agus is gnách go gcuirtear foirm phríomha den chopail roimh an iomlán. Má tá aimsir stairiúil sa ghnáthleagan féadtar foirm stairiúil den chopail a úsáid roimh fhorainm pearsanta (an tríú pearsa). Baintear feidhm as fofhaisnéis más gá í de réir **16.34-35**.

Treisiú ar Abairt nach bhfuil an Chopail inti

16.51 An gnáthleagan: *chuaigh mac Sheáin go Doire inné ag imirt cluiche.*

Leaganacha treise:

*Is é **mac Sheáin** a chuaigh go Doire inné...*

*An **go Doire** a chuaigh mac Sheáin inné...?*

*Nach **inné** a chuaigh mac Sheáin go Doire...?*

*Dúradh gur **ag imirt cluiche** a chuaigh mac Sheáin....*

Samplaí eile:

*Ní dheachaigh Pól abhaile: ní hé **Pól** a chuaigh abhaile; ní **abhaile** a chuaigh Pól.*

*Ní bhfaighimid an bua air: ní **sinne** a gheobhaidh an bua air; ní **bua** a gheobhaimid air; ní **air** a gheobhaimid an bua.*

*Tá an ceart agat; is **agat** atá an ceart.*

*Ní fhaca sé go maith iad; ní [**go**] **maith** a chonaic sé iad.*

16.52 Fágтар clásal treisithe ar deireadh go minic: *ceapaim go bhfuil sé tinn; is é rud a cheapaim [ná] **go bhfuil** sé tinn.*

16.53 Is féidir tuilleadh treise a úsáid mar a dhéantar leis an bhfaisnéis in abairtí aicme agus ionannais.

Mac Sheáin *is é a chuaigh go Doire...*

Tosach an oilc *is é is fusa a leigheas*

Inné *is ea a chuaigh...*

Leagan de shaghas an chinn dheireanaigh thuas an saghas is coitianta nuair atá clásal ama le treisiú: **an oíche a fuair sé bás** *is ea a maraíodh a mhac*; **nuair ba dheise dom iad** *is ann ba shoiléire iad*.

16.54 Uaireanta coinnítear mír dhiúltach lena briathar: *ní bheidh mé uaigneach: is mé nach mbeidh uaigneach*. Agus (le brí ar leith): *is fada nach raibh mé (= ó bhí mé) anseo*.

16.55 Má tá an briathar le treisiú cuirtear a ainm briathartha (agus an cuspóir, más ann dó) i dtosach agus úsáidtear foirm choibhneasta an bhriathair *déan* in áit an bhunbhriathair; sin nó úsáidtear *amhlaidh* nó *is é rud: thit sé de chrann; titim de chrann a rinne sí; is amhlaidh a thit sé de chrann; is é rud a thit sé de chrann*.
ghortaigh sé é féin: é féin a ghortú a rinne sé; is amhlaidh (is é rud) a ghortaigh sé é féin.

16.56 Fágtar *is é (ba é, í, etc.)* ar lár uaireanta: *Pádraig a bhí ann*.

Treisiú in abairt chopailéach, tuilleadh samplaí

16.57 Uaireanta is gá cuid den fhaisnéis nó cuid den ainmní a threisiú.

Déantar faisnéis nua den chuid sin: *is eol dom é: is dom is eol é; ba cheart iad a bheith ag Eoin: is ag Eoin ba cheart iad a bheith*.

16.58 Uaireanta teastaíonn an t-ainmní iomlán a threisiú agus déantar faisnéis nua di:

nach leatsa an leabhar dearg? nach é an leabhar dearg is leatsa? (is leatsa ainmní na habairte nua)

is dóigh liom go bhfuil sí tinn: is é is dóigh liom go bhfuil sí tinn

is mian leis an rialtas an Ghaeilge a shábháil: is é is mian leis an rialtas an Ghaeilge a shábháil

b'fhada leis go dtiocfadh sí: ba é ab fhada leis go dtiocfadh sí.

Is gnách gur fochlásal ráiteasach a úsáidtear in ionad clásail choibhneasta ar lorg *minic* más clásal copailéach atá san fhochlásal: *is minic gurb ea; nach minic gurb í; is minic gurb é an fear is mó caint is lú gníomh; is minic gur liomsa a bhíonn sé*.
Ach is minic a théann; is minic a bhris.

An Clásal Coibhneasta Leithleach

16.59 In **16.51-58** tá a lán clásal coibhneasta (cinn dhíreacha dhearfacha a mbunáite) nach féidir a aicmiú sa tslí chlasaiceach (ainmfhoclach, aidiachtach, dobhriathartha) e.g. *an go Doire a chuaigh sé?* Cheal téarma eile tugtar an clásal coibhneasta leithleach air anseo. Tá clásal coibhneasta leithleach i ngach ceann de na habairtí treisithe in **16.51**.

16.60 Úsáidtear an clásal coibhneasta leithleach uaireanta i bhfreagraí ar cheisteanna, etc.

Peadar: *An bhfuil sé fuar?* Pól: *Is é atá.*

Máire: *Bhí tú préachta aréir.* Mairéad: *Is mé a bhí.*

16.61 Bíonn dhá shampla den chlásal coibhneasta leithleach i ndiaidh a chéile uaireanta: *an mhaol bhreac! is í is críonna a chonaic tú riamh.*

16.62 Clásail den sórt leithleach is ea a lán clásal dar tús *cé, cad*, etc.: *cé a bhí ann? cad a rinne sé? céard a dhéanfá?*

AN CHOPAIL AGUS AN FORAINM TAISPEÁNTACH:

ACHOIMRE

16.63 Taispeánann na samplaí in **16.64-65** mar a úsáidtear an forainm taispeántach in abairt chopailéach

- le hainmfhocal éiginnte
- le hainmfhocal cinnte
- le *mar + a* (an mhír choibhneasta dhíreach)
- le *a* (an mhír choibhneasta dhíreach)
- le *a[r]* (an forainm coibhneasta réamhtheachtach).

Is féidir *seo, siúd* a chur in ionad *sin* sna samplaí.

16.64 Príomhchlásal Ráiteasach Dearfach

- An chopail agus an taispeántach scartha ó chéile (agus forainm pearsanta i gcomhaisnéis leis an taispeántach sa chéad dá chás):

(ba) leon é sin

is (ba) é sin an leon

Ní úsáidtear an fhoirm chopailéach stairiúil *ba*, ach in abairtí mar an dá shampla thuas: *is mar sin a rinneadh é.*

- An chopail ligthe ar lár, agus gan aon fhorainm pearsanta i gcomhaisnéis leis an taispeántach
sin leon
sin an leon
sin mar a rinneadh é
sin a cheap mé
sin a raibh aige.
- An chopail ar lár, agus forainm pearsanta i gcomhaisnéis leis an taispeántach
sin é an leon
sin é a cheap mé
sin é a raibh aige.

Is ionann brí do *sin an leon* agus *sin é an leon*; do *sin a cheap mé* agus *sin é a cheap mé*; do *sin a raibh aige* agus *sin é a raibh aige*.

16.65 Ceist; fochlásal ráiteasach; ráiteas diúltach

An chopail agus an taispeántach scartha ó chéile, agus forainm pearsanta i gcomhaisnéis leis an taispeántach ach amháin sa tríú sampla thíos

an (nach, gur, ní, ar, nár, níor) leon é sin
an (nach, gurb, arbh, gurbh, nárbh, níorbh) é sin an leon
an (nach, gur, ní) mar sin a rinneadh é
an (nach, gurb, arbh, gurbh, nárbh, níorbh) é sin a cheap mé
an (nach, gur, arbh, gurbh, nárbh, níorbh) é sin a raibh aige; ní hé sin a raibh aige.

Freagraíonn na leaganacha thuas do na leaganacha in **16.64**; agus freagraíonn príomhchlásal ráiteasach dearfach amháin ina bhfuil an chopail stairiúil do na trí cinn ina bhfuil sí príomha. Mar an gcéanna i gcás ceist nó abairt chlaoninsinte:

<i>is é sin an leon;</i>	<i>ba é sin</i>	<i>an é sin</i>	<i>dúirt sí</i>
<i>sin an leon;</i>	<i>an leon.</i>	<i>an leon?</i>	<i>gurbh é sin</i>
<i>sin é an leon.</i>			<i>an leon.</i>

ATHRÁ NA FAISNÉISE: ACHOIMRE

16.66 Nuair a thagraíonn an fhaisnéis féin agus faisnéis na habairte roimhe sin don rud céanna, déantar an fhaisnéis, nó cuid di, a athrá

- más ainmfhocal í a úsáidtear mar a bheadh aidiacht ann: *airí, cuimhin, dóigh, eol, fiú, foláir, mairg, méanar, mithid*, etc: *Nach mairg a d'éistfeadh leis? Is mairg.*
 - más aidiacht í nach dtagann clásal coibhneasta leithleach ina diaidh: *Nach deas é? Is deas.*
 - más réamhfhocal nó forainm réamhfhoclach is tús di: *An leis an leanbh an bréagán? Is leis.*
Nach duitse a tugadh an duais? Is dom.
Faoin mbord atá siad. Ní faoi.
 - más *amhlaidh* an fhaisnéis: *Nach amhlaidh a bhí? Is amhlaidh.*
- Ach má tá áit nó suíomh i gceist is minic a úsáidtear *ea* (16.68).

16.67 Úsáidtear forainm pearsanta oiriúnach san athrá

- má tá forainm pearsanta ar lorg na copaille: *An í an bhó bhreac í? Ní hí.*
Is é ainm a bhí air [ná] Tomás. Ní hé.
An tusa a chaill iad seo? Ní mé.
- más ainmfhocal cinnte is tús don abairt: *Seán atá ann! Is é, cinnte.*
- más forainm taispeántach is tús don abairt: *Siúd í an traein chugainn.*
Is í gan dabht.

16.68 Úsáidtear *ea* san athrá

- más ainmfhocal éiginnte an fhaisnéis: *Is capall maith é. Ní hea in aon chor.*
- más aidiacht roimh an gclásal coibhneasta leithleach atá ann: *An tinn atá Caoimhín? Is ea.*
- i gcás dobhriathair: *Nach inniu a imeoimid? Is ea.*
- má tá réamhfhocal ar lorg na copaille agus gur áit nó suíomh atá i gceist: *An ar an mbord atá an leabhar? Ní hea ach ar an matal.*

Úsáidtear ann in áit ea uaireanta: An ar an aonach a bhí tú? Is ann.
- i gcás ainm briathartha, frása nó clásal: *An filleadh a rinne sé? Is ea.*
An ag ithe atá sibh? Ní hea ach ag ól.
Nach toisc gur bochtán é a dhiúltaigh sibh é? Ní hea ar chor ar bith.
An i gcoinne an chleamhnais atá sibh? Is ea.

16.69 Más ceist dhúbailte ina bhfuil rogha le déanamh atá sa chéad abairt ní mór ceann den dá fhaisnéis a athrá, agus is minic clásal coibhneasta leithleach ar a lorg: *Cé acu bán nó dubh a bhí sé? Dubh a bhí sé.*

An inné nó inniu a tharla sé? Inné a tharla sé.

An agamsa nó agatsa atá siad? Agatsa atá siad.

Cé acu leis-sean nó léise an liathróid? Is léise í.

16.70 Más forainm ceisteach + forainm réamhfhoclach is tús don cheist, tosaíonn an freagra le réamhfhocal nó le forainm réamhfhoclach:

Cad leis ar briseadh an fhuinneog? Le cloch.

Cé leis a raibh Mathúin ag caint? Liom féin.

Cár b as é? As Corcaigh.

CAIBIDIL 17

DEILBHÍOCHT AN AINM BHRIATHARTHA

- 17.1** Má bhreathnaítear an abairt *dúirt mé leis teacht go tapa*, tabharfar faoi deara go bhfuil dhá fheidhm ag an bhfocal *teacht*, mar atá, feidhm ainmfhocail mar is é cuspóir an bhriathair *dúirt* é, agus feidhm briathair, mar tá sé á cháiliú ag an dobhriathar *go tapa*. Mar an gcéanna i gcás na habairte *ní maith leis éirí ramhar*, tá feidhm ainmfhocail ag an bhfocal *éirí* mar is é ainmní na habairte é; agus tá feidhm briathair aige de bhrí go ndéanann an aidiacht fhaisnéiseach *ramhar* comhlánú air. Aon fhocal a bhfuil feidhm ainmfhocail agus feidhm briathair aige is gnách ainm briathartha a thabhairt air. Is ó bhriathra a dhíorthaítear formhór mór na n-ainmneacha briathartha agus is beag briathar, taobh amuigh den chopail agus de chorrhbriathar uireasach eile, nach bhfuil ainm briathartha amháin ar a laghad aige.
- 17.2** Tá roinnt briathra ann a bhfuil níos mó ná ainm briathartha amháin acu. Na cinn is faide, is iondúil go léiríonn siad leanúnachas, minicíocht, teibíocht, torann, treise, etc., rud nach ndéanann na cinn ghairide: *fí*, *fíochán*; *léamh*, *léitheoireacht*; *lúbadh*, *lúbarnach*; *preabadh*, *preabarnach*. Mar ghnáth-ainmfhocail a dhíochlaontar na foirmeacha fada.

An Chéad Réimniú

- 17.3** Is iad seo na rialacha ginearálta i dtaobh dhéanamh na n-ainmneacha briathartha sa chéad réimniú
- *-(e)adh* a chur le fréamh nach *-igh*, *-ígh* ná (i gcás ilsiollaí) *-ail* is críoch di: *moladh*, *briseadh*
 - ar aon dul leis an bhfréamh in ilsiollaí dar críoch *-áil*: *pacáil*

- *-í* a chur in ionad *-igh* i bhfréamhacha dar críoch *-igh* agus nach bhfuil guta fada ná défhoghar iontu: *suí* (*suigh*)
- *-gh* a bhaint de fhréamh dar críoch *-ígh*: *cnaí* (*cnaigh*)
- *-igh* a bhaint den fhréamh i gcás fréamhacha eile dar críoch *-igh*: *dó* (*dóigh*).

17.4 Eisceachtaí sa chéad réimniú

- *leathnú ar an bhfréamh sula gcuirtear -adh léi*: adhlacadh, bualadh, ceiliúradh, fáscadh, loscadh, rúscadh, seachadadh, tíolacadh, troscadh, tuaslagadh
- *ar aon dul leis an bhfréamh*: agóid, amharc, at, bruith, coimhhead, conspóid, crith, cumasc, dearmad, díol, díospóid, diúl, éag, fás, feighil, fiach, goid, goin, íoc, lámhach, leigheas, léim, meas, meath, ól, reic, ríomh, rith, scríobh, slad, snámh, sníomh, stad, tál, teagasc, teip, tóch, trácht, triail, triall, troid, úsáid
- *leathnú ar an bhfréamh*: aiseag, brath, comhrac, cosc, cur, gearán, gol, iomlasc, lot, scor, siúl, tionól, tochas, tochras, toirmeasc, tomhas
- *-t leis an bhfréamh*: adhaint, baint, ceilt, deighilt, iomáint, meilt, roinnt, taispeáint, tiomáint
- *-e leis an bhfréamh*: díbhe, faire, gáire, rince
- *cinn dar críoch -áil*: fágáil, féadachtáil, fuáil, gabháil, maireachtáil, tógáil
- *cinn dar críoch -mh*: buaireamh, caitheamh, comhaireamh, éamh, fónamh, iamh, léamh, maitheamh, maíomh, seasamh, téamh, tuilleamh
- *cinn dar críoch -an*: airleacan, athnuachan, beochan, buachan, buíochan, coisreacan, cruachan, leagan, ligean, ríochan, teilgean, tionlacan, tréigean, urlacan
- *cinn dar críoch -úint*: creidiúint, feiliúint, giniúint, leanúint, oiliúint, oiriúint
- *cinn éagsúla*: adhradh (adhair), bleán (bligh), dámhachtain (dámh), druidim (druid), eisiachtain (eisiacht); éisteacht (éist), fanacht (fan), féachaint (féach), fóirithint (fóir), fuirseadh (fuirsih), gairm (gair), gluaiseacht (gluais), iarraidh (iarr), réiteach (réitigh), saighdeadh (saighid), seinm (seinn), sleabhadh (sleabhaic), taighde (taighid), tairiscint (tairg), titim (tit), tuiscint (tuig).

Gheofar roinnt eisceachtaí eile san Aguisín.

An Dara Réimniú

17.5 Is iad seo na rialacha ginearálta i dtaobh dhéanamh na n-ainmneacha briathartha sa dara réimniú

- *-aigh > ú; -igh (ar lorg consain) > -iú: scrúdú, cruinniú*
- *-t a chur le fréamhacha na mbriathra coimrithe: cosaint.*

17.6 Eisceachtaí sa dara réimniú

- *ar aon dul leis an bhfréamh: aithris, díolaim, foghlaim, lorg*
- *leathnú ar an bhfréamh: ceangal, cogar, freastal, iompar, rómhar, soláthar, taisteal, tochsál*
- *-t leis an bhfréamh: fulaingt, tarraingt, tuirlingt.*
- *cinn dar críoch -í: achainí, cónaí, corraí, eachtraí, éirí, fiafraí, fionraí, impí, ionsaí, taithí*
- *cinn dar críoch -amh: áireamh, cásamh, ceisneamh, cuimhneamh, cúiseamh, cúiteamh, cúnamh, dealramh, éileamh, foighneamh, iomramh, machnamh, sásamh, smaoineamh, taibhreamh, táinseamh, taitneamh, téarnamh, tionscnamh*
- *cinn dar críoch -ach: ceannach, clúdach, cnuasach, cuardach, cumhdach, eiteach, fuadach, réiteach, taifeach, tobhach*
- *cinn dar críoch -cht: aoireacht, dúiseacht, fortacht, imeacht, marcaíocht, rámháíocht, tairngreacht, tóraíocht*
- *cinn dar críoch -áil: admháil, aireachtáil, tarrtháil, teagmháil, teastáil*
- *cinn éagsúla: damhsa (damhsaigh), dúchan (dubhaigh), eisiúint (eisigh), glinniúint (glinnigh), insint (inis), maistreadh (maistrigh), tiúchan (tiubhaigh), tuargaint (tuargain), únfairt (únfairtigh).*

Gheofar roinnt eisceachtaí eile san Aguisín.

17.7 Tá dornán d'ainmneacha briathartha nach bhfuil aon bhriathar ag gabháil leo: *bádóireacht, bradaíl, cneadach, peataireacht, spailpínteacht, tincéireacht*, etc. Agus tá cinn eile ann a bhfuil a mbriathar annamh nó curtha ar leataobh ar fad: *báisteach, caint, fearthainn, magadh*, etc. Mar ghnáth-ainmfhocail a dhíochlaontar iad.

An Ginideach

17.8 Má tá cuspóir (ainmfhocal nó aidiacht shealbhach) ag gabháil leis an ainm briathartha san abairt (i.e. más le briathar aistreach a bhaineann sé), is ionann foirm an ghinidigh agus foirm na haidiachta briathartha go hiondúil: *lucht ceannaithe na mbeithíoch; fear inste scéil; lá íoctha*

na rátaí; modh a húsáidte; in ann a dhéanta; chun a gcrochta; ar tí mo mharaithe.

Ach ní rómhinic a úsáidtear leaganacha den sórt thuas. Mar shampla, is túisce a déarfai *ceannaí muc, tógálaithe tithe* ná *fear ceannaithe muc, lucht tógála (tógtha) tithe*.

Leis an alt seo a bhaineann *lucht leanta Ghoill* (a naimhde, **9.9**): ach le **17.9** a bhaineann *lucht leanúna Ghoill* (a chairde, **9.8**).

17.9 Infilltear ar nós ainmfhocal den tríú díochlaonadh ainmneacha briathartha dar críoch *-áil* a bhfuil a mbriathra in aicme 3 (**14.37**), agus roinnt focal eile dar críoch *-áil, -áint, -úint, -cht* (Aguisín): *bean chardála olla; long thóraíochta fomhuireán*.

17.10 Mura bhfuil cuspóir ag gabháil le ginideach an ainm bhriathartha (cibé acu aistreach nó neamhaistreach a bhriathar) feidhmíonn sé mar aidiacht. Is ionann foirm an ghinidigh agus foirm na haidiachta briathartha go hiondúil sna cásanna seo:

- focail dar críoch *-adh*: *rún cáinte, dán molta*

Tá correisceacht ann: *uisce fiuchaidh, tuilleadh teannaidh, lá troscaidh*.

- focail dar críoch guta fada: *bealach éalaithe, páipéar súite, boladh dóite, teach cónaithe*.

Ach féach **17.12** maidir leis an nginideach mar ghnáth-ainmfhocail.

17.11 Nuair a bhíonn cuspóir acu is ea is mó a bhíonn cruth aidiachta briathartha ar ghinideach na bhfocal seo: *bleán, bruith, buaireamh, coimeád, druidim, fulaingt, goin, iamh, iarraidh, iomramh, scríobh, siúl, tarraingt, téamh, tóch, tuirlingt*.

17.12 Mar seo a leanas a infhilltear ainm briathartha gan chuspóir de réir ceann éigin de na cúig dhíochlaonadh.

Sa **chéad díochlaonadh** atá mórán acu dar críoch consan leathan: *uisce coiscreacain, bliain bhisigh, lucht siúil*, etc.

Sa **dara díochlaonadh** atá roinnt focal dar críoch consan caol: *cóir aithrise, fonn titime*, etc.

Sa **tríú díochlaonadh** atá focail dar críoch *-áil, -íl, -áint, -úint, -cht* agus cinn bhaininscneacha dar críoch *-chan*: *crann tógála*, etc. agus na focail seo a leanas: *crith, díolaim, éag, foghlaim, íoc, reic, rith, seinm*,

slad, snámh, sníomh, tairiscint, triall, troid, tuiscint: galar creatha, lucht leanúna, etc.

Sa **cheathrú díochlaonadh** go hiondúil a bhíonn ainm briathartha aonsiollach a bhfuil guta fada ann nuair a úsáidtear mar ghnáth-ainmfhocal (go háirithe ar lorg an ailt) é: *idir dhá cheann na meá, ach droichead meáite*.

Sa **chúigiú díochlaonadh** a bhíonn corrfhocal eile: *scrúdú trialach*.

17.13 Is de réir ceann de na cúig dhíochlaonadh a infhilltear na hainmneacha briathartha fada a bhfuil cur síos orthu in **17.2** agus na cinn atá in **17.7**.

17.14 D'fhéadfaí cuid mhaith de na hainmneacha briathartha a ghabhann leis na briathra coimrithe a chur isteach in **17.10** nó in **17.12**. Mar shampla, is de réir an dara agus an tríú díochlaonadh faoi seach a infhilltear *oscailt* agus *bagairt*, agus is ionann na foirmeacha ginideacha agus foirmeacha a n-aidiachtaí briathartha.

17.15 Níl aon iolra ag ainm briathartha ceart, ach féach **8.44**.

CAIBIDIL 18

COMHRÉIR AN AINM BHRIATHARTHA

- 18.1** Ní mór aithint idir ainm briathartha ceart, is é sin focal a bhfuil feidhm ainmfhocail agus feidhm briathair aige, agus ainmfhocal atá ar aon fhoirm le hainm briathartha ach nach bhfuil feidhm briathair aige. “Ainm briathartha atá ag feidhmiú mar ghnáth-ainmfhocal” a thugtar ar an dara sórt uaireanta.
- 18.2** Is deacair a rá uaireanta cé acu ainm briathartha ceart nó gnáth-ainmfhocal atá ann. Ó thaobh fhoghlaim na gramadaí de, is leor a fhios a bheith againn gur gnáth-ainmfhocal é
- má tá an t-alt roimhe: *tá an scrúdú thart.*
 - má tá aidiacht nó ginideach nach cuspóir á cháiliú, nó má d’fhéadfadh a leithéidí sin d’fhocail é a cháiliú: *tá dhá réiteach ann; thug sé léim (fhada); luí na gréine.*
 - más foirm iolra é: *fuair mé orduithe ón rí.*
- 18.3** Tig le haidiacht shealbhach an dá shórt a cháiliú
- ainm briathartha ceart: *ná bí do mo leagan*
 - ainm briathartha ag feidhmiú mar ghnáth-ainmfhocal: *mo leagan féin den scéal.*

Gníomhaí agus Cuspóir Ainm Bhriathartha

- 18.4** An gníomhaí a thugtar ar an duine (rud) a dhéanann gníomhú an ainm bhriathartha: *tá Seán ag caint.* Ach ní i gcónaí a luaitear gníomhaí: *ní mór stad anois.*
- 18.5** Más gníomhú aistreach é féadfaidh cuspóir, is é sin an duine (rud) a ndéantar an gníomhú air, gabháil leis an ainm briathartha: *tá mé ag léamh leabhair.* Ach ní i gcónaí a luaitear cuspóir: *tá mé ag léamh.*

- 18.6** Is gnách foirm fhada an ainm bhriathartha (17.2) a bheith neamhaistreach agus an fhoirm ghairid aistreach: *bhí sé ag fí an éadaigh; chaith sé an lá ag fíochán.*
- 18.7** Féadfaidh an t-ainm briathartha agus a ghníomhaí agus a chuspóir bheith san ainmneach, sa tabharthach nó sa ghinideach; agus féadfaidh an gníomhaí agus an cuspóir bheith sa ghairmeach freisin.

	<i>ainm briathartha</i>	<i>an gníomhaí</i>	<i>an cuspóir</i>
an t-ainmneach			
mar ainmní	<i>Is fearr imeacht</i>	<i>Tá Pól ag ithe</i>	<i>Is fearr an bhó a bhleáir.</i>
mar chuspóir an bhriathair	<i>Iarr air teacht</i>	<i>Feicim é ag ól</i>	<i>Déan an bhó a bhleáir.</i>
ar lorg réamhfhocail	<i>Tá sé gan fí</i>	<i>Gan é ag teacht</i>	<i>Gan an bhó a bhleáir.</i>
an tabharthach	<i>Bhí sí ag ól</i>	<i>Roimh í a dhui</i>	<i>Leis an mbó a bhleáir.</i>
an ginideach	<i>Fear inste scéil</i>	<i>Ag faire Úna ag rith</i>	<i>Ag bleán na bó</i>
an gairmeach	–	<i>A fhir úd atá ag béiceadh.</i>	<i>A fhir úd atá le crochadh.</i>

- 18.8** Más go díreach ar lorg an ainm bhriathartha (nó ar lorg dobhriathair a bhfuil an t-ainm briathartha cáilithe aige) atá an cuspóir, cuirtear sa ghinideach faoi réir ag an ainm briathartha é: *ag marú (an) éin; a insint mo scéil; ag brú isteach an dorais.*

Ní bhíonn an cuspóir faoi réir ag an ainm briathartha in aon chás eile.

I gcásanna áirithe, ginideach gan infhilleadh (focal le foirm ainmneach ach le feidhm ghinideach) a bhíonn san ainm briathartha, nó ina ghníomhaí nó ina chuspóir (9.28).

Múnlaí Tábhachtacha

- 18.9** I gcás an ainm bhriathartha a ngabhann cuspóir leis is iad seo na múnlaí is mó tábhacht:

1A Cuspóir + *a* (réamhfocal) + ainm briathartha: *arbhar a cheannach; mé a mholadh.*

2A Ainm Briathartha + Cuspóir: *ceannach arbhair; mo mholadh.*

Má chuirtear gníomhaí rompu sin faightear múnlaí tábhachtacha eile.

3A Gníomhaí + 1A: *fear arbhair a cheannach.*

4A Gníomhaí + 2A: *fear ceannaithe arbhair; bean mo mholta.*

5A Gníomhaí + *a* nó *do* (réamhfhocal) + 2A: *mo leanbh a fháil bháis*; *Dia dár sábháil* (*dár* = *do*+*ár*).

Nuair nach bhfuil aon chuspóir ann is iad seo na leaganacha: 1B *siúl*; 2B *siúl*; 3B *fear siúl*.

Múnlaí 1A, 1B a úsáid

18.10 Úsáidtear múnlaí 1A, 1B mar ainmní: *theip air an bád a dhíol*; *d'éirigh liom siúl abhaile*, agus mar fhaisnéis in abairt chopailéach: *is é an chomhairle a tugadh dó an bád a dhíol*; *ba é an rud a mhol mé dóibh siúl abhaile*.

18.11 Úsáidtear iad faoi réir ag briathra mar a leanas

- leis an mbriathar cúnta *déan*, chun na haimsirí simplí a chumadh ar mhalairt slí: *déan an t-airgead a chomhaireamh*; *déan éisteacht*.
- leis an mbriathar *abair*, i gclaoninsint ar ordú sa dara pearsa nó sa saorbhriathar; agus i gcásanna gaolmhara eile ar lorg *beartaigh*, *comhairligh*, *lig*, *ordaigh*, etc: *dúradh (leo) an bád a dhíol*; *lig di imeacht*.
- le briathra éagsúla eile: *ní aireoidh sí caora a ghoid uaithi*.

18.12 Úsáidtear iad faoi réir ag réamhfhocal, agus go háirithe ag *gan* chun casadh diúltach a chur ar bhrí abairtí mar atá in **18.10-11**: *is fearr gan an bád a dhíol*; *is é rud a moladh dó gan imeacht*.

18.13 Bíonn siad faoi réir ag *tar éis* (*d'éis*; *i ndiaidh*) chun na haimsirí foirfe a dhéanamh le cabhair an bhriathair cúnta *bí*; agus mar an gcéanna chun foirm fhoirfe an ainm bhriathartha féin a dhéanamh: *bíodh (tá, bíonn, beidh, bhí, bhíodh, bheadh) sé tar éis an bád a dhíol*; *bíodh (tá, ...) sé i ndiaidh éirí*; *bheith tar éis an bád a dhíol*; *bheith d'éis éirí*.

Is annamh a bhaintear feidhm as cuid de na cainteanna sin thuas, e.g. na cinn dar tús *bíodh*. Ach d'fhéadfadh duine mar léiritheoir dráma feidhm a bhaint astu.

18.14 D'fhéadfaidís bheith faoi réir ag ainmfhocal mar atá in 3A:

Ainmfhocal

aimsir
ceantar
tráth

múnla 1A faoi réir ag an ainmfhocal

mhóna a bhaint
arbhair a chur
an fhiaigh a thosú

18.15 Úsáidtear iad mar leagan saor

- i gceist: *Díol é. Mo rothar a dhíol, an ea?*

- i bhfreagra: *Cá bhfaighidh tú capall? Ceann a cheannach.*
- in intriacht: *cúnamh a thabhairt duitse! dul abhaile anois!*
- in ionad an mhodha ordaithigh (i dtreorú stáitse, i gceisteanna ar pháipéar scrúdaithe, etc.): *na bunsoilse a mhúchadh go mall; cuntas a scríobh ar...; triantán a thógáil.*

18.16 Cuirtear focail eile isteach idir an cuspóir agus *a* (réamhfocal) + ainm briathartha:

- má tá an cuspóir ina réamhtheachtaí don chlásal ina bhfuil a ainm briathartha: *sin fear is furasta a mhealladh; d'inis sé scéal dom ba dheacair a chreidiúint; cá bhfuil na leabhair a dúirt sí a dhíol?*
- i ráitis leathdhiúltacha áirithe: *ní féidir a spáráil ach bád amháin; dúirt mé leis gan a dhíol ach péire.*

Má tá brí leathdhiúltach ag gabháil leis an bhfrása iomlán coinnítear focail an mhúnla le chéile: *na déan ach na báid a chomhaireamh.*

- nuair is dobhriathar an frása *a* + ainm briathartha, ag cáiliú aidiachta: *níl an Ghréigis chomh deacair a fhoghlaim agus a shíleann tú.*

18.17 Nuair nach ainmfocal an cuspóir cuirtear forainm pearsanta nó taispeántach in áit an ainmfocail: *déan é a ól; é a ól, an ea? is oth liom sin a dhéanamh; cad a déarfá le hí a phósadh?*

Múnlaí 2A, 2B a úsáid

18.18 Baintear feidhm as an múnla seo mar mhalairt ar mhúnla **18.17**: *ní maith liom do dhiúltú; cá bhfaighinn iad ach a gceannach?*

18.19 Sna foirmeacha leanúnacha simplí, ceanglaítear an gníomhaí den ainm briathartha le réamhfocal. Is í feidhm is coitianta acu na haimsirí leanúnacha a dhéanamh leis an mbriathar cúnata *bí*.

- An réamhfocal *ag* a úsáidtear go hiondúil nuair nach luaitear aon cuspóir (ach féach cás abairtí leathdhiúltacha thíos), agus nuair a thagann an cuspóir go díreach ar lorg an ainm bhriathartha (nó ar lorg dobhriathair atá á cháiliú): *bíodh (tá, bíonn, etc.) sé ag rith; bíodh (tá, bíonn, etc.) sí ag crú na bó; chuala mé é ag tabhairt amach an chapail.*
- An réamhfocal *do* (nó cumasc *de*) a úsáidtear más aidiacht shealbhach an cuspóir: *bhí an tiarna talún do mo (do do, do bhur)*

ruaigeadh; tá daoine á cáineadh (cháineadh); tá sí á (dár) gcáineadh; chrom Anraí ar bheith á marú.

- An réamhfhocail *a* a úsáidtear
- nuair a chuirtear an cuspóir i dtosach na habairte lena neartú: *pingin ní raibh mé a shaothrú.*
- nuair atá an cuspóir ina réamhtheachtaí don chlásal ina bhfuil a ainm briathartha: *nach deas an obair atá Cáit a dhéanamh? céard a chuala tú Beairtle a chanadh?*
- nuair atá *mar* (cónasc) in ionad réamhtheachtaí den sórt atá i gceist sa sampla roimhe seo: *rinne sé mar a bhí mise a dhéanamh.*
- i gcásanna áirithe nuair atá an ráiteas leathdhiúltach: *níl Seán a fháil ach a chion.*

Ní ceart in aon cheann de na ceithre chás thuas an séimhiú a bhaint den ainm briathartha agus *ag* a chur in ionad an réamhfhocail *a*.

18.20 In ionad na múnlaí in **18.19** ina n-úsáidtear an réamhfhocail *a*, tá múnlaí eile ann ina ndéantar ainmní den chuspóir: *pingin ní raibh á saothrú agam; nach deas an obair atá á déanamh ag Cáit? rinne sé mar a bhí á dhéanamh agamsa; níl á fháil ag Seán ach a chion.*

18.21 Sna foirmeacha leanúnacha foirfe, úsáidtear *tar éis, d'éis, i ndiaidh* roimh fhoirm leanúnach an ainm bhriathartha: *bíodh (tá, bíonn, etc.) sé tar éis bheith ag ól an uisce; tá Seán i ndiaidh bheith ag rith; bhí siad tar éis bheith á ól; rinne sé taithí de bheith ag ól.*

18.22 Nuair nach mian an gníomhaí a lua sna habairtí atá in **18.21** úsáidtear an saorbhriathar: *bítear (táthar, etc.) ag crú na bó; bítear (táthar, etc.) ag rith; rinneadh taithí de bheith ag ól; bhíothas á gcáineadh; pingin ní rabhthas a shaothrú; céard a bhíothas a dhéanamh? ní rabhthas a fháil ach tuarastal suarach.*

Rogha idir múnla 1A, 1B agus 2A, 2B

18.23 Sna foirmeacha timchainteacha úsáidtear an briathar cúntha *bí* agus *ar tí, chun, ag brath, ar hob* roimh mhúnla 1A, 1B: *bíodh (tá, bíonn, etc.) sé ar tí imeacht amach as seo; tá sé chun teacht; bhí siad ag brath éirí; bhí mé ar hob a dhéanta.*

Mura bhfuil an gníomhú le déanamh go ceann tamaill úsáidtear *chun, ag brath, le*: *tá Liam le teacht i gceann dhá lá; tá an dochtúir chun*

gluaisteán nua a cheannach amárach; bhí siad ag brath an clái a leagan sa tráthnóna.

Agus mar an gcéanna le brí leanúnach: *tá mé ag brath (chun, le) bheith ag obair i gceann seachtaine.*

18.24 Úsáidtear an briathar cúnata *bí* agus *ag dul a* nó *ag dul ag i* bhfoirmeacha timchainteacha freisin roimh mhúnlaí 2A, 2B: *bhíomar ag dul a dhíol an tí; tá Colm ag dul a shnámh; bhíothas ag dul ag fiach.* Féadtar cuid den fhrása a thabhairt chun tosaigh lena treisiú: *an a(g) imirt cártaí atá tú ag dul? an ag dul a imirt cártaí atá tú?*

18.25 Ar lorg na mbriathra *tosaigh*, *crom* agus a n-ainmneacha briathartha, *tosú*, *cromadh*, úsáidtear

- an réamhfhocal *ar* + múnlaí 1A, 1B: *chrom (thosaigh) sé ar an bpictiúr a dhathú; ní mór dom tosú ar an mballa a leagan; chrom sé ar bheith ag urnaí*
- an réamhfhocal *a* nó *ag* + múnlaí 2A, 2B: *thosóinn a dhéanamh cruaiche; tosaímis ag caint; abair leis tosú ag ithe.*

18.26 Chun aidhm a chur i gcéill ar lorg briathair nó a chothroim úsáidtear

- *chun* nó *le* roimh mhúnla 1A, 1B: *tháinig sé chun an cluiche a fheiceáil; d'éirigh sí chun imeacht; stadaimis le deoch a fháil; táimid ag teacht le fanacht; an bhfuil tú anseo le fanacht?*
- *a* nó *ag* roimh mhúnlaí 2A, 2B: *chuamar a luí; téigh a chodladh; rachaidh siad ag baint féir; thostamar a éisteacht; beidh an bhrídeog ag éirí a dhamhsa; siúd amach ag treabhadh é; beidh Conall leat a chur na tuí.*

Ach féach **18.27-28**.

18.27 Más aidiacht shealbhach an cuspóir úsáidtear an réamhfhocal *do* (nó cumasc de) in ionad na réamhfhocal *a*, *ag*, roimh mhúnlaí 2A, 2B: *ag dul á ruaigeadh; thosaigh sé do mo (do do, á, dár, do bhur) ruaigeadh; rachaidh siad á bhaint.*

18.28 Má tá an réamhtheachtaí ina chuspóir don chlásal ina bhfuil a ainm briathartha, is é an réamhfhocal *a* a chuirtear roimh an ainm briathartha sin: *an teach atáimid ag dul (ag brath) a dhíol; an obair a thosaigh sé a dhéanamh; an pháirc a chuaigh sé a threabhadh; an leabhar a bhí sé ag tosú a léamh.*

Tabhair faoi deara gurb é an réamhfhocal *ag* a úsáidtear roimh na hainmneacha briathartha neamhaistreacha *dul, brath, tosú*, sna habairtí sin, agus gur ar lorg na bhfocal sin atá an réamhfhocal *a* agus ainm briathartha an ghníomhaí.

18.29 Tá rogha ann freisin i bhfrásaí áirithe ina ngabhann an réamhfhocal *do* roimh an ngníomhaí nó i gcumasc leis.

- Má tá gníomhú an ainm bhriathartha comhaimseartha le gníomhú an bhriathair úsáidtear
- *le linn* + múnlaí 1A, 1B, 2A: *le linn an chaint sin a rá do Phroinsias cé a thioctadh isteach ach Maitiú; le linn dom dul anonn shleamhnaigh mé*

Fágтар *do* + gníomhaí ar lár amanna: *thit sé marbh le linn a ráite (dó)*.

- *ag* + múnlaí 2A, 2B; ach *do* (nó cumasc de) in ionad *ag* más aidiacht shealbhach an cuspóir: *ag teacht isteach dom bhí m'athair ansin romham; bhí na príosúnaigh ag urnaí ag fáil bháis dóibh; bhí miongháire ar aghaidh Nuala á léamh di*

Ní úsáidtear *ag* roimh an ainm briathartha *bheith*.

- Má tá gníomhú an bhriathair níos luaithe ná gníomhú an ainm bhriathartha úsáidtear an réamhfhocal *roimh* + múnlaí 1A, 1B: *titfidh an oíche orthu roimh an gcathair a shroicheadh dóibh; cheannaigh Seán ticéad roimh theacht isteach dó*.
- Má tá gníomhú an ainm bhriathartha níos luaithe ná gníomhú an bhriathair úsáidtear
- *tar éis* (*d'éis, i ndiaidh*) + múnla 1A, 1B, 2A: *tar éis luí síos do Dhónall thit a chodladh air; i ndiaidh an féar a bhaint (dúinn) ní mór a shábháil; d'éis a bhainte dúinn beidh sos againn*.
- *ar* + múnlaí 2A, 2B: *ar theacht isteach dóibh shuidís síos; ar thógáil mo chinn dom chonaic mé naomhóg; arna chluinstin sin di stad sí; arna fhoilsiú ag Muintir Mhurchú*.

Tá brí chomhaimseartha le *ar bheith*: *ar bheith sa Daingean dóibh dhíol siad na héisc*.

Múnlaí 3A, 3B, 4A, 4B a úsáid

18.30 Is féidir múnla 3A a mhalartú le múnla 4A de ghnáth, i.e. is ionann *fear arbhair a cheannach* agus *fear ceannaithe arbhair*.

3A: *seachain lucht na héagóra a dhéanamh*.

4A: *níor fhill fear inste scéil; cá bhfuil lucht coimeádta na háite? cailín deas crúite na mbó; coiste cosanta an phobail; gléas maraithe daoine go míthrócaireach a bhí sa bheaignit.*

Nuair is aidiacht shealbhach an cuspóir ní bhíonn ann ach foirm 4A: *lucht a dhéanta; fear a n-oscailte; fear a inste.*

18.31 Níl difríocht brí ná difríocht foirme idir múnla 3B agus 4B: *fear siúil.*

Múnlaí 5A, 5B a úsáid

18.32 Úsáidtear múnlaí 5A, 5B mar ábhar cainte: *níor mhaith liom mo leanbh a fháil bháis; níorbh aon ionadh Niamh a theacht, agus mar fhaisnéis in abairt chopailéach: is é toil na comhairle gach duine a dhéanamh a ghnó féin; is é ordú a tugadh triúr fear a dhul i bhfolach.*

18.33 Bíonn siad faoi réir ag na briathra *abair, ordaigh, etc.*, i gclaoninsint ar ordú sa tríú pearsa, agus in abairtí eile den chineál: *cheadaigh sé na saighdiúirí a dhul ar aghaidh.*

18.34 Bíonn siad faoi réir ag *gan* chun casadh diúltach a chur ar abairtí **18.32-33**: *ní féidir gan athrú a theacht; d'iarr sé orthu gan aon duine acu a iarraidh airgid ar Ghuaire.*

18.35 Úsáidtear iad mar leagan saor

- i bhfreagra: *cad chuige? Dónall a bheith i ngrá.*
- i gceist: *Dónall a bheith i ngrá, an ea?*
- in intriacht: *mo mhac féin a dhéanamh spiaireachta orm!*
- i dtreorú stáitse, etc.: *gach duine a dhul amach ar clé.*
- i gcláir, annála, etc.: *1014 – Brian a fháil bháis; 1914 – an chéad chogadh domhanda a thosú.*

Múnlaí eile

18.36 In ionad múnlaí 5A, 5B a úsáid is minic a chuirtear an gníomhaí roimh mhúnlaí 1A, 1B. Fágann sin an gníomhaí agus an cuspóir araon san ainmneach i múnla 1A; agus an gníomhaí agus an t-ainm briathartha araon san ainmneach i múnla 1B.

1A: *níor mhaith liom mo leanbh bás a fháil; dúirt mé Eibhlín an teach a dhíol; ba mhaith leo Seán an bhanaltra a phósadh.*

Tá múnla 5B, agus múnla 1A ar lorg an ghníomhaí, san abairt seo: *níorbh fholáir é féin a dhul go dtí an chathair agus mórán a fhulaingt (é féin gníomhaí an dá ainm bhriathartha).*

Bíonn an gníomhaí ar iarraidh uaireanta: *b'fhearr liom an lámh a bhaint díom ná é sin; tháinig an soitheach go Doire gan cleite a bhaint aisti; ní mhairfeadh aon duine d'éis piléar a chur trína chroí.* (Féach freisin **18.11.**)

1B: *b'fhearr leis iad fanacht ciúin; tháinig Pól i ndiaidh an cluiche tosú; an cogadh a raibh sé geallta an saol briseadh as.*

18.37 Nuair nach ainmfhocal an gníomhaí in abairtí den saghas atá i gceist in **18.34-35**, úsáidtear aidiacht shealbhach nó forainm: *bhíomar ag súil lena dteacht; i ndiaidh mise an teach a dheisiú.*

Nuair nach ainmfhocal an cuspóir úsáidtear an múnla atá i gceist in **18.20**: *Dia do do bheannú; Dia dár sábháil; níor mhaith le Nóra mé á rá leatsa.*

18.38 Úsáidtear na múnlaí sin freisin

- leis an réamhfhocal *chun* le staid a léiriú, idir staid an chuspóra: *tá an fear chun bainte* (ullamh chun), agus staid an ghníomhaí: *tá Seán chun fiaigh* (ullamh chun).
- leis an réamhfhocal *ar* chun staid an chuspóra a léiriú: *tá sé ar crochadh* (*stad, oscailt, fáil*, etc.)
- leis an réamhfhocal *i* chun staid an ghníomhaí a léiriú: *tá Úna ina seasamh* (*codladh, luí, dúiseacht, tost, cónaí, rith*)
- leis an réamhfhocal *gan* chun staid a léiriú, idir staid an chuspóra: *tá an obair gan déanamh; dúil gan fháil; fágadh gan múscailt as a suan iad; comhairle gan iarraidh; ní fhágfar bád gan chailleadh*, agus staid an ghníomhaí: *an gan éirí atá sé siúd fós? b'fhada leo a bhí sí gan teacht.*
- leis an réamhfhocal *le* chun aidhm, oibleagáid, cinniúint, féidearthacht, etc., a léiriú. Cuirtear *ag* roimh an ngníomhaí (nó i gcumasc leis) má luaitear é: *tá sé le marú* (aidhm); *tá obair le déanamh agam* (oibleagáid); *is dócha nach raibh Seán le bá an lá sin* (cinniúint); *níl le feiceáil ach carraigeacha* (féidearthacht).
- leis an réamhfhocal *do* (nó cumasc de *do* agus an aidiacht shealbhach) chun gníomhú leanúnach a léiriú. Má luaitear an gníomhaí cuirtear an réamhfhocal *ag* roimhe nó i gcumasc leis: *tá mé do mo chrá ag Seán; tá an bia á ullmhú aici; bhíomar dár marú.*

18.39 D'fhéadfadh athbhrí bheith i gceist nuair a bhíonn an gníomhaí agus an cuspóir araon sa tríú pearsa agus ar aon uimhir, agus ar aon inscne más san uatha dóibh, i gcásanna mar seo: *tá Tomás á mholadh; bhí Síle á cáineadh; beidh siad á dtriomú; tá saighdiúirí á dtraenáil.*

Sna ceithre shampla sin thuas ní féidir a rá cé acu gníomhaí nó cuspóir atá sa dara focal den abairt. Mar shampla, d'fhéadfaí an dá aistriú Béarla seo a leanas a chur ar an gcéad abairt: *Tom is praising him* nó *Tom is being praised.*

Más é an gníomhaí atá i gceist is féidir an athbhrí a sheachaint trí ainmní a dhéanamh den chuspóir: *Tá sé á mholadh ag Tomás; bhí sí á cáineadh ag Síle; bhí siad á dtraenáil ag saighdiúirí.* Más é an cuspóir atá i gceist is féidir an athbhrí a sheachaint trí leagan saorbhriathair a úsáid: *táthar ag moladh Thomáis; bhíothas ag cáineadh Shíle; beifear á dtriomú; táthar ag traenáil saighdiúirí.*

18.40 Leaganacha le réamhfhocail éagsúla:

faoi: faoi mhallbhruith;

ó: tá na cearca ó bhreith; tá gnó an lae ó dhéanamh; ó bheith ag siúl

thar: thar bheith maith; thar fulaingt

trí: trí bheith mall.

18.41 Is minic an t-ainm briathartha *bheith* ar iarraidh: *b'fhearr duitse anseo; b'fhearr léi marbh ná bheith beo gan é; ba mhór an trua gan é san Fhiann; ag rith le fána agus gan fáil ar chasadh aige; ní iarrfadh sé de phléisiúr ach ag amharc uirthi.*

CAIBIDIL 19

AN AIDIACHT BHRIATHARTHA & NA RANGABHÁLACHA

AN AIDIACHT BHRIATHARTHA

19.1 Feidhmíonn an aidiacht bhriathartha ar dhá bhealach

- mar ghnáthaidiacht
- mar bhriathar le cabhair ó bhriathar cúnta.

19.2 Na príomhchásanna ina bhfeidhmíonn an aidiacht bhriathartha mar ghnáthaidiacht

- mar aidiacht aitreabúideach: *is bean phósta í; caith amach na prátaí lofa*
- mar aidiacht fhaisnéiseach ar lorg na copaille: *is dealfa dea-chumtha do lámh; ní briste atá sé*
- mar aidiacht fhaisnéiseach ar lorg *bí* ag léiriú staid an chuspóra tar éis an ghnímh: *tá sé pósta (briste, dáilte, leonta go dona); is í atá tugtha don obair; de chlocha a bhídís déanta; tá na gunnaí aimsithe ar an doras acu.*

D'fhéadfadh gníomhú briathartha (19.3) bheith i gceist san abairt dheireanach thuas.

- mar aidiacht fhaisnéiseach ar lorg *bí* ag léiriú staid an ghníomhaí tar éis an ghnímh: *bhí Seán ólta; táimid beirthe go maith leis an socrú sin; tá Liam éirithe (fásta suas, éirithe ramhar, tite i laige).*

D'fhéadfaí cuid de na samplaí sin thuas a chur isteach in 19.3.

19.3 Tá roinnt cásanna ann ina léiríonn an aidiacht bhriathartha (le cabhair ó bhriathar cúnata) gníomhú briathartha sna haimsirí foirfe. Is ar éigean atá staid an chuspóra nó staid an ghníomhaí i gceist:

- an gníomhaí ina ainmní agus an gníomhú neamhaistreach: *níl oiread agus fear amháin fanta; tá siad go léir imithe go Sasana; bhí siad ceaptha ar throid go cróga; tá Seosamh geallta teacht; tá Séamas caite ach níor vótáil mise fós*
- an cuspóir ina ainmní agus an gníomhaí ar lorg ag, nó i gcumasc le ag, más ann dó: *tá an fógra léite ag Tomás; beidh an teach feicthe acu faoi seo; d'éirigh siad nuair a bhí an bia caite acu; níl curtha síos ag an údar ach an fhírinne*
- an úsáid neamhphearsanta: *tá beirthe (buaite, teipthe, sáraithe) orm; tá rite (éirithe) leat; tá tagtha faoi sna sléibhte tar éis an triomaigh; tá glaoite ort; ós imithe dó; níl cloiste agam uaidh fós*
- an aidiacht bhriathartha ina comhlánú ar bhriathra éagsúla: *níor chuala mé riamh ráite mar sin é; chonacthas sin cruthaithe inné; fuair sé péire bróg déanta.*

Tá roinnt samplaí de chomhlánú an bhriathair *bí* sna habairtí thuas.

19.4 Úsáidtear an briathar *bí* agus aidiacht bhriathartha (in ionad bhriathar na haidiachta briathartha) in iarbheart le cinnteacht a léiriú: *murach tusa bhí sé báite* (is cinnte go mbáfaí é); *má chloistear thú tá tú gafa* (is cinnte go ngabfar thú).

19.5 Maidir le dornán d'aidiachtaí briathartha is gnách gnáthaidiacht a úsáidtar a gceann ach amháin, b'fhéidir, i leaganacha áirithe: *eorna glan; tá an eorna glan agam; bhí an cleamhnas socair acu; an bhfuil an buicéad lán fós? tá mé marbh ag an obair seo; bhí na scoláirí cruinn; tá sí crom faoin ualach.*

Ach tá siad glanta leo; praghas socraithe; coinnigh na seolta líonta; na mílte maraithe acu (= slua mór), etc.

NA RANGABHÁLACHA

19.6 Tá ranna cainte eile sa Ghaeilge atá ar aon dul leis an aidiacht bhriathartha nó gaolmhar léi maidir lena ndeilbhíocht, agus sa mhéid go bhfuil feidhm aidiachta acu agus go léiríonn siad gníomhú briathartha.

Os a choinne sin is féidir cuid acu a úsáid go coitianta ar lorg na copaile, murab ionann agus an aidiacht bhriathartha (nach n-úsáidtear mórán inniu ar lorg na copaile mura bhfuil treise i gceist).

19.7 Rangabháil an Riachtanais

Is ionann foirm do rangabháil an riachtanais agus don aidiacht bhriathartha go hiondúil, ach ní mór atá sí i gceist sa Ghaeilge anois. Bíonn sí ina faisnéis ar lorg na copaile diúltaí (nó a cothrom), agus cuireann sí riachtanas i gcéill de ghnáth: *ní gearánta do Sheán* (= níl cúis ghearáin aige); *ní gearánta ar an aimsir* (= tá an aimsir maith go leor, nó an-mhaith); *ní leofa dom dul amach ag an leanbh ar eagla na tine*; *ní tógtha orm é*; *ní ormsa is tógtha é*; *ní maíte sin orainn* (= ní fiú comhghairdeas a dhéanamh linn ina thaobh; ní fiú bheith ina dhiaidh orainn); *ní séanta dúinn nach ndearnamar é* (= ní gá (féidir, ceart) dúinn é a shéanadh).

19.8 Rangabháil na Fusachta

An réimír *so-* + aidiacht bhriathartha is foirm don rangabháil seo go hiondúil. Ciallaíonn sí fusacht nó féidearthacht: *sobhriste*, *sodhéanta*, *sofheicthe*, *soláimhsithe*, *so-ólta*, *sothógtha*.

Corruair bíonn foirm nach foirm aidiachta briathartha nasctha le *so-*. Foirm ghinideach an ainm bhriathartha nó an ainmfhocail a bhíonn ann: *sofhála*, *so-ghabhála*, *so-imeachta*, *so-ranna*, *sotheagaisc*.

Is féidir réimír eile a chur roimh *so*: *an-sodhéanta*, *ró-shochomhairlithe*, nó é a cháiliú le dobhriathar: *so-bhainte amach*; *sochurtha in iúl*.

Úsáidtear rangabháil na fusachta

- go faisnéiseach: *tá an fear so-bhainte*; *níl an rang seo ró-shoroinnte*
- go haitreabúideach: *ní fear so-ranna é*; *rud sodhéanta é sin*.

19.9 Rangabháil na Deacrachta

Is ionann an rangabháil seo agus rangabháil na fusachta i ngach slí maidir le foirm agus úsáid ach go bhfuil *do-* in ionad *so-* agus gur deacracht nó dodhéantacht a léiríonn sí: *tá sé dodhéanta (an-dothuigthe, do-bhainte amach)*.

19.10 Rangabháil na hOiriúnachta

Is ionann an rangabháil seo freisin agus rangabháil na fusachta i ngach slí maidir le foirm agus úsáid ach go bhfuil *in-* in áit *so-*, agus gur

minice ginideach ainmfhocail sa rangabháil seo ná sa rangabháil eile. Ciallaíonn sí gur féidir (fiú, cóir, oiriúnach) an gníomh a dhéanamh a léiríonn an aidiacht bhriathartha nó an ginideach: *tá sé inite (indéanta, inreaca, inreatha, inaistir, inleighis, inleithscéil); sin í an riail is inleanta sa chás seo; níl an t-amhrán sin inráite; is leabhar inspéise é; níl Peig inchurtha (inchomórtais, inchomparáide) lena deirfiúr.*

19.11 Rangabháil na Comparáide

An réimír *in-* + ginideach ainmfhocail a úsáidtear sa rangabháil seo. Ní minic aon bhaint aici leis na haidiachtaí briathartha. Is é rud a chiallaíonn sí “chomh maith i gceann cibé rud a seasann an ginideach dó”: *tá Gearóid insleáin (inchorráin, inspeile, inpheile) leat féin.*

CAIBIDIL 20

NA MÍREANNA BRIATHARTHA

20.1 Is é a chiallaíonn míreanna briathartha focail nach féidir a úsáid ach go díreach roimh bhriathar nó nasctha leis. Féadfaidh mír bhriathartha bheith ina dobhriathar, nó ina cónasc, nó ina forainm coibhneasta. Sna liostaí seo thíos is dobhriathar freisin formhór na míreanna a áirítear ina gcónaí; agus is cónasc freisin aon mhír a áirítear ina forainm coibhneasta.

Is gnách go mbíonn tionchar ag an mír ar fhoirm an bhriathair maidir le

- séimhiú, urú, etc.
- modh agus aimsir
- cé acu spleách nó neamhspleách nó coibhneasta an fhoirm.

Os a choinne sin, tá tionchar ag aimsir an bhriathair ar an bhfoirm atá ag míreanna áirithe.

MÍREANNA ROIMH BHRIATHRA RIALTA

20.2 Tá dhá fhoirm ag na míreanna seo a leanas

- a (ar):**
- cónasc coibhneasta neamhdhíreach dearfach: *fear a gcabhróinn leis; bean ar maraíodh a mac.*
 - forainm coibhneasta réamhtheachtach: *sin a n-ólaim.*
 - forainm coibhneasta iartheachtach: *áit ar a nglaoitear Trá Lí.*
- an (ar):** dobhriathar ceisteach dearfach: *ar éirigh sé?*
- cá (cár):** dobhriathar ceisteach áite: *cá n-imíonn an taoide?*
- go (gur):**
- cónasc ráiteasach dearfach: *sílim gur theith sé.*
 - dobhriathar guítheach dearfach: *go gcúití Dia thú.*
 - cónasc aidhme: *tabhair dom é go mbrisfidh mé é.*

- cónasc ama: *fan go n-éirí an ghrian.*
- nach (nár):**
 - cónasc coibhneasta diúltach: *rud nach gcreidim.*
 - cónasc ráiteasach diúltach: *sílim nár theith sé.*
 - dobhriathar ceisteach diúltach: *nár theith sé?*
- ní (níor):** dobhriathar ráiteasach diúltach: *ní chreidim é.*
- mura (murar):** cónasc coinníollach diúltach: *murar shiúil sé rith sé.*
- sula (sular):**
 - cónasc aidhme: *imigh sula bhfeicfidh siad thú.*
 - cónasc ama: *d'éag sé sular shroich an dochtúir é.*

An fhoirm spleách den bhriathar a leanann na míreanna go léir thuas.

20.3 Naisctear an forainm coibhneasta *a (ar)* leis na réamhfhocail *de, do,* mar seo: *de + a (ar) > dá (dár); do + a (ar) > dá (dár).*

I gcás na réamhfhocail eile dar críoch guta, *i, le, ó,* etc. + *a (ar) > ina(r), lena(r), óna(r),* etc.

An fhoirm spleách den bhriathar a leanann iad.

Uaireanta báitear an réamhfhocail *i* ar fad sa mhír bhriathartha: *ina (inar) > a (ar): fan san áit a bhfuil tú; an tslí ar thit mé,* agus i gcumasc le *nach: ag lorg olla an áit nach bhfuil sí.*

20.4 Mura sa táscach caite atá an briathar is iad na míreanna nach bhfuil faoi lúibíní in **20.2-3** is ceart a úsáid. Séimhítear an briathar ar lorg *ní,* agus uraítear ar lorg na míreanna eile atá gan lúibíní: *ní bhrístear; ní bhrisfí; ní bhrístí; an bhfásann; sílim go dtuigim; deir sé nach gcreideann sé; nach gcreideann? mura bhfillfidh sé imeoidh mé.*

20.5 Más sa táscach caite atá an briathar is iad na míreanna faoi lúibíní in **20.2-3** is ceart a úsáid. Séimhítear an briathar ar lorg na míreanna sin mura saorbhriathar é: *an té ar dhíol mé an capall leis; an scian lenar ghearr sé an téad; sin ar thuig siad; ar (cár, nár) theith siad? gur (nár, níor, murar, sular) thit mé; ar (cár, nár) óladh é? gur (nár, etc.) ardaíodh an seol. Ach ar moladh é? etc.*

20.6 **dá:** cónasc coinníollach dearfach

An modh coinníollach spleách nó an foshuiteach caite a leanann *dá.* Bíonn urú ar an mbriathar: *dá bhfágfainn (bhfágainn).*

20.7 **d':** réimír ráiteasach dhearfach

Cuirtear *d'* roimh ghuta nó roimh *fh* san áit a séimheofaí consan, sa táscach caite agus gnáthchaite agus sa choinníollach: *d'ól siad deoch;*

má d'éist sé linn; d'fhreagair mé é; d'fhliuchfaí thú san fhearthainn sin; cé d'fhriotháil an tAifreann? d'fhliúirseodh an fhiaile sa bhoglach.

20.8 a: cónasc coibhneasta dearfach díreach

Foirmeacha coibhneasta na n-aimsirí táscacha agus an mhodha choinníollaigh a thagann i ndiaidh na míre seo agus iad séimhithe ach amháin i gcás shaorbhriathar an táscaigh chaite. Uaireanta tagann an mhír *d'* idir *a* agus an bhriathar. Níl aon tionchar ag *a* ar *d'*: *an fear a chuireann (a d'ólfadh, a d'fhreastalaíodh); an síol a dhíoltar.*

Ach an síol a díoladh.

20.9 má: cónasc coinníollach dearfach

ó: cónasc cúise agus ama (dearfach agus diúltach)

Gabhann na rialacha céanna le *ó* (in abairt dhearfach) agus le *má* a ghabhann leis an mír choibhneasta *a* atá in **20.8**, ach gurb í foirm neamhspleách an bhriathair a úsáidtear ar a lorg.

In abairtí diúltacha cuirtear *nach* (*nár*) idir *ó* agus a bhriathar de réir rialacha **20.4-5**.

ó thiocfaidh sé; ó d'óladh sé; ó bhuailtear; ó buaileadh amach é; ó nach n-éistear linn; ó [nár] éisteadh linn; má phósann; má chuir; má d'fhág; má d'óltaí; má cuireadh; má éisteadh leis; má tá sí (táthar) sásta.

20.10 ná: dobhriathar ordaitheach diúltach

Cuireann sé h roimh ghuta: ná tóg é; ná buailtear; ná héistigi leo; ná hosclaítear na doirse.

20.11 nár: dobhriathar guítheach diúltach

Úsáidtear é i nguí dhiúltach. Séimhíonn sé: *nár fhille sí; nár chúitítear do shaothar leat.*

20.12 ach a: dobhriathar ama

Uraíonn sé. I gclásail dhearfacha a úsáidtear é. Is í an fhoirm spleách a leanann é: *ach a dtaga sé; ach a bhfaighidh mise greim ort; ach ar éirigh mé.*

MÍREANNA BRIATHARTHA & BRIATHRA NEAMHRIALTA

- 20.13** Na rialacha a riarann úsáid na míreanna briathartha roimh na briathra rialta is iad a riarann a n-úsáid roimh na briathra neamhrialta (taobh amuigh den chopail) freisin ach tá roinnt eisceachtaí ann mar a léirítear ina dhiaidh seo.
- 20.14** Úsáidtear *a, an, cá, go, nach, ní, mura, sula, ach a*, in ionad na míreanna dar críoch *-r (20.2)* roimh táscach caite na mbriathra *abair, bí, faigh, feic, téigh*, agus *déan* (i gcás foirmeacha dar tús *dearn-*): *an fear lena ndúradh é; an té a raibh ciall aige; an (cá, nach) bhfuair tú é? go (nach) bhfacamar; mura (sula) ndeachthas; sin a ndearna sí. Ach níor rug sé orm; gur itheamar; ar tháinig an post? cár thug tú an capall? gur dhein.*
- 20.15** Ní shéimhítear an briathar *abair* ach i nguí dhiúltach: *ó deir tú é; má dúirt; ní déarfainn. Ach nár dheire sé focal eile.*
- 20.16** Ní shéimhítear *táim, tá, táimid, táthar*: *má táimid; ó táthar.*
- 20.17** I gcás na mbriathra neamhrialta go léir ach *deineadh, fuarthas, tugadh*, séimhítear an saorbhriathar sa táscach caite mar a shéimheofaí foirm phearsanta sa táscach caite: *níor chualathas; má thángthas; ní dheachthas (dhearnadh, fhacthas).*
- 20.18** Uraítear an briathar *faigh* ar lorg *ní* sa choinníollach, sa táscach caite agus san fháistineach: *ní bhfaighfí (bhfuarthas, bhfuair, bhfaighidh). Ach ní fhaighim (fhaighteá).*
- 20.19** Úsáidtear *ná* in áit *nár* roimh an mbriathar *bí* le nguí dhiúltach a léiriú: *ná raibh maith agat.*

CAIBIDIL 21

AN DOBHRIATHAR

21.1 Is é is dobhriathar ann focal nó grúpa focal atá ag cáiliú focal eile nach ainmfhocal ná forainm.

Seo na príomhshaghsanna focal a dtig le dobhriathar iad a cháiliú

- briathar: *d'eitil sé inné*
- ainm briathartha: *ní féidir liom teacht amárach*
- aidiacht bhriathartha: *tá sé briste go dona*
- aidiacht nach aidiacht bhriathartha: *tá sé measartha fuar*
- dobhriathar eile: *scríobhann sé cuibheasach maith anois*
- réamhfhocal simplí: *beagnach faoin eitleán*
- réamhfhocal comhshuite: *go luath tar éis an chluiche*
- cónasc: *d'imigh sé go díreach sular tháinig tú*

Is frásaí a lán de dhobhriathra na Gaeilge: *tá an bháisteach chugainn ó mhaidin; fuair sé bás ar uair an mheán oíche.*

21.2 Seo na príomhshaghsanna dobhriathra atá ann de réir feidhme

- an dobhriathar ama: *anocht; fós; go luath; riamh*
- an dobhriathar breischéime: *ní b'; ní ba; níos*
- an dobhriathar cainníochta: *ar fad; beagnach; sách*
- an dobhriathar ceisteach: *cá; cathain; cad é mar; conas*
- an dobhriathar dearfach: *go; gur (20.2)*
- an dobhriathar diúltach: *ní; níor; nach; nár (20.2)*
- an dobhriathar áite: *anseo; thíos; ann*
- an dobhriathar minicíochta: *faoi dhó; go hannamh; go minic*
- an dobhriathar modha: *amhlaidh; go ciúin; in éineacht*
- an dobhriathar treise: *féin*
- an dobhriathar treo: *amach; anall; siar.*

21.3 Feidhmíonn ainmneach an ainmfhocail mar dhobhriathar san

- ainmneach áite: *téigh an cóngar; ag gabháil an bóthar*
- ainmneach ama: *d'éag Tomás bliain ó shin*
- ainmneach cainníochta: *bhí an mála punt róthrom.*

AN DOBHRIATHAR AIDIACHTACH

21.4 Is é rud é dobhriathar aidiachtach dobhriathar a bhfuil foirm aidiachta aige (ar lorg *go* nó gan *go*).

Formhór na ndobhriathra modha agus cuid de na dobhriathra eile is dobhriathra aidiachtacha iad agus tá céim chomparáide acu. Is gnách go mbíonn céim chomparáide an dobhriathair ar aon dul le céim chomparáide na haidiachta.

21.5 Is gnách an focal *go* i mbunchéim an dobhriathair aidiachtaigh: *tá sé ag obair go deas anois.*

Fágtar *go* ar lár sa bhunchéim sna cásanna seo de ghnáth:

- má tá dobhriathar eile á cháiliú: *ní thagann sí **minic** go leor; dá rithfeá sách **tapa***
- má tá dobhriathar aidiachtach eile roimhe: *roinneadh an bia go fial **flaithiúil***
- roimh *cuibheasach, sách*: *tá siad cuibheasach (sách) **te***
- má tá sé ag cáiliú aidiacht aitreabúideach: *feicim slua **measartha mór.***

Is iomaí cás eile ina bhfágtar *go* ar lár, go minic nó go coitianta nó i gceantair áirithe: *bhí sé (go) **díreach** ag éirí; ag ól [go] **trom**; bean a bheadh [go] **coitianta** ag guí; labhair [go] **cruinn**; glac [go] **réidh** an scéal; é a roinnt amach **ceart** [i gceart; sa cheart]; ag labhairt [go h] **an-ard**; tá siad [go] **réasúnta breá**; daoine **iontach deas** iad; ní [go] **rómhaith** a thuigim é; ní [go] **hannamh** é; [go] **measartha ard**; nach [go] **tobann** a tháinig sé?*

Is iondúil *go* ar lorg *nach* (cónasc ráiteasach): *tá a fhios agam nach **go macánta ná go dleathach** a fuair sé an talamh.*

Tabhair faoi deara gur dobhriathra atá i ndeireadh na n-abairtí seo a leanas: *tá sé dhá bhliain déag **cothrom**; tá sé trí mhíle **díreach.***

- 21.6** Úsáidtear an chopail agus na dobhriathra *níos, ní ba, ní b'* roimh bhreischéim an dobhriathair go díreach mar a úsáidtear iad roimh bhreischéim na haidiachta: *is leadránaí a labhair Rónán ná an fear eile; labhair níos airde; labhair sé ní b'airde; ní thiocfadh sé ní ba mhó.*
- 21.7** Agus dála na haidiachta freisin, is minic an dobhriathar breischéime roimh bhriathar an chlásail choibhneasta in ionad bheith ina dhiaidh: *ní fhaca mé aon ní riamh ba mhó a chuir gráin orm ná é; le ceathrú gealaí is iondúla a bhriseann an aimsir; is anseo is mó a oibríonn Tadhg; ó dheas is minice a théadh sé.*
- 21.8** Tá céimeanna comparáide eile ag an dobhriathar a fhreagraíonn do chéimeanna na haidiachta. Ní gá don dobhriathar bheith aidiachtach sna céimeanna seo: *bhris sé a lámh go han-dona; ní mó ná go bhfuil an t-am istigh; níor gortaíodh Iognáid chomh holc leatsa; chuaigh sé rófhada; is seacht mó a ghnóthaigh mise; is beag nár éirigh leis.*

DOBHRIATHRA CEISTEACHA

- 21.9** Is iad seo na príomh-dhobhriathra ceisteacha mar aon le samplaí dá n-úsáid:
- am: **cathain** a tháinig tú?
- áit: **cá** bhfuil sé?
- staid: **conas (cad é mar)** a bhí a fhios agat? **cá bhfuil mar** a chuirtear in úsáid é?
- céim: **cé chomh** minic a thagann sé? *is cuma* **cad é chomh holc** is atá sé; **cá** mhinice a chonaic tú iad?

Is frásaí dobhriathartha dar tús forainm ceisteach a lán de na dobhriathra: **cá háit** a bhfuil sé? **cén uair** a tháinig tú?

DOBHRIATHRA TREO & SUÍMH

- 21.10** Na dobhriathra a bhaineann (a) le *isteach* agus *amach*, (b) le hairde, (c) le bheith ar thaobh nó ar thaobh eile, (d) le hairde an chompáis, is féidir a n-aicmiú ina dtriúir nó ina gceathrair, gach aicme ag freagairt d'ainmfhocal áirithe a bhaineann le suíomh. Tá an t-aicmiú sin á léiriú sa tábla seo a leanas.

Na dobhriathra treo agus suímh

	(i) <i>Na hainmfhocail suímh</i>	(ii) <i>gluaiseachí ar shiúl ón gcainteoir</i>	(iii) <i>gluaiseachí i dtreo ar chainteora</i>	(iv) <i>suíomh simplí</i>	(v) <i>suíomh i leith ionaid éigir</i>
a)	an taobh amuigh an taobh istigh	amach isteach	amach isteach	amuigh istigh	lasmuigh (taobh amuigh) laistigh (taobh istigh)
b)	an t-íochtar (an taobh thíos) an t-uachtar (an taobh thuas)	síos suas	aníós anuas	thíos thuas	laistíos (taobh thíos) lastuas (taobh thuas)
c)	an taobh thall an taobh abhus	sall (anonn)	anall	thall abhus	lastall (taobh thall) lasbhus (taobh abhus)
d)	an tuaisceart (an taobh [ó] thuaidh) an deisceart (an taobh theas/ ó dheas) an t-oirthear (an taobh thoir) an t-iarthar (an taobh thiar)	ó thuaidh ó dheas soir siar	aduidh aneas anoir aniar	thuaidh theas thoir thiar	lastuidh (taobh thuaidh) laisteas (taobh theas) lastoir (taobh thoir) laistiar (taobh thiar)

- (i) *Tá an taobh amuigh (an taobh istigh, ... an t-iarthar) fliuch*
(ii) *Chuaigh sé amach (isteach, ... siar)*
(iii) *Tiocfaidh siad amach (isteach, ... aniar)*
(iv) *Fanfaidh Déaglán amuigh (istigh, ... aniar)*
(v) *Gheobhaidh sibh é lasmuigh (laistigh, ... laistiar) den séipéal.*

21.11 Má tá an cainteoir é féin ag gluaiseacht sa treo atá i gceist is féidir focal as colún (ii) nó as colún (iii) a úsáid: *tar anuas (síos) liom go dtí an loch; tháinig sé suas (aníós) liom slat ón téad.*

21.12 *Istigh in oileán, amuigh ar an míntír, a deirtear. Mar an gcéanna, isteach go hÁrainn; tháinig siad go léir amach as an mBlascaod Mór.*

- 21.13** Úsáidtear na focail atá i gcolún (ii) den tábla le suíomh éiginnte uaireanta: *tá sé amach ansin (suas an cabhsa, siar an bóthar, etc)*. Ach *tá sé amuigh sa ghort (thiar i gCarna; thuas tigh Mháirtín)*.
- 21.14** Is léir ó cholún (i) in **21.10** gur féidir na dobhriathra *amuigh, istigh, thuas, thíos, thall, abhus, thuaidh (ó thuaidh), theas (ó dheas), thoir, thiar* a úsáid mar aidiachtaí. Úsáidtear na dobhriathra eile mar sin freisin: *an fear amach* (= an fear atá ag dul amach nó go díreach tar éis dul amach); *an bhean isteach; braon anuas; céim suas; airgead síos; an ghaoth aduaidh (aneas, anoir, aniar); chuaigh sé taobh anonn dá chead*.
- Tabhair faoi deara gur as bun na gaoithe a ainmnítear an ghaoth. Féach freisin *d'aistrigh an ghaoth ó thuaidh (ó dheas soir, siar)* á rá go bhfuil sí ag séideadh as an aird thuaidh, etc. anois.
- 21.15** Is minic a úsáidtear *anuas* in ionad *síos* idir briathar gluaiseachta agus an réamhfhocal *ar*: *chuir sí an báisín anuas (síos) ar an urlár*. Ach *d'fhéach sé síos ar an urlár; thug sé a aghaidh síos ar an ngleann*.
- 21.16** Úsáidtear na dobhriathra gluaiseachta leis an mbriathar *bí* uaireanta: *tá sé anuas ar an ólachán (na rincí); tá an ghrian (ghealach) suas; níl aon ghnó isteach agam; beidh sé amach ar ball*.
- 21.17** Is minic fobhrí ama leis na focail atá i dtábla **21.10**: *amach anseo; amach san earrach; suas le (laistigh de) dhá bhliain; ó shin anuas (anall); riamh anall; anonn sna blianta; ón lá seo amach (suas); faoi dheireadh thiar thall: bhí Gaeilge san áit sin chomh fada **anuas** le tús an chogaidh; tá seilbh ar an áit acu chomh fada **siar** le Briseadh Luimnigh; ní féidir an aimsir a thuar chomh fada **anonn** leis an Luan*.
- 21.18** Is minic a úsáidtear an tsraith *íochtar, síos*, etc. in ionad na sraithe *tuaisceart, ó thuaidh*, etc., agus *uachtar, suas*, etc. in ionad *deisceart, ó dheas*, etc: *íochtar na hÉireann (Cúige Uladh); dul suas ó Bhéal Feirste go Corcaigh; uachtar an chontae; dul síos amach (ó Chiarraí)*.
- 21.19** Focail mar *fada* agus *tamall* is minic a chiallaíonn siad fad slí nó tréimhse ama de réir mar is focal as colún (ii) nó as colún (iv) a leanann iad: *is fada amach (isteach, suas, ...) atá sé (fad slí); bhí sé tamall amach ón gcósta (fad slí); bhí sé tamall amuigh (tréimhse ama)*.

21.20 Úsáidtear an tsraith *iarthar, siar, ...* le háiteanna is iargúlta, ar shlí éigin, ná ionad an chainteora nó ionad áirithe eile: *gabh siar* (= téigh ar gcúl); *gabh aniar chun na tine; thiar sa seomra (sa chúinne, ina bholg); ól siar é; tá mála aniar air* (= ar a dhroim); *suigh aniar* (sa leaba); *luigh siar* (sa leaba); *laistiar den phictiúr*.

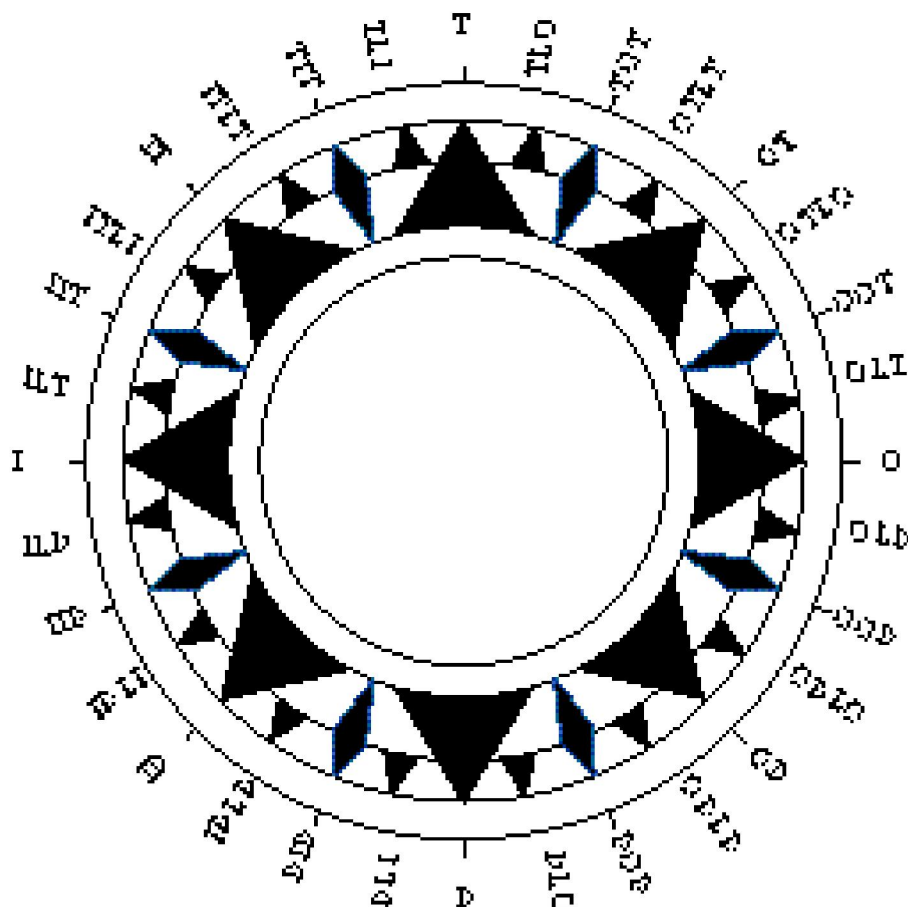
21.21 Is mó go mór an fheidhm a bhaintear as na dobhriathra a léiríonn airde an chompáis sa Ghaeilge ná sa Bhéarla, mura bhfuil i gceist ach fad gairid féin: *shiuil sé soir thar an teach; an bhfuil a ndeireadh aniar fós?* (le daoine atá ag dul thar bráid); *thiar i nGaillimh atá sé*.

AIRDE AN CHOMPÁIS

21.22 Cuirtear in iúl príomhairde an chompáis le túslitir an fhocail:

T (*tuaisceart*), D (*deisceart*), O (*oirthear*), I (*iarthar*).

Seo thíos na ceannlitreacha do phointí an chompáis agus noda do na fo-airde a bhaineann le ceathramhán amháin de.

nod	Gluaiseacht ón gcainteoir	Gluaiseacht i dtreo an chainteora	Suíomh simplí
T	ó thuaidh	aduidh	tuaisceart
TLO	ó thuaidh lámh soir	aduidh lámh anoir	thuaidh lámh thoir
TOI	ó thuaidh soir ó thuaidh	aduidh anoir aduidh	thuaidh thoir thuaidh
OTLT	soir ó thuaidh ó lámh thuaidh	anoir aduidh lámh aduidh	thoir thuaidh lámh thuaidh
OT	soir ó thuaidh	anoir aduidh	thoir thuaidh
OTLO	soir ó thuaidh lámh soir	anoir aduidh lámh anoir	thoir thuaidh lámh thoir
OOT	soir soir ó thuaidh	anoir anoir aduidh	thoir thoir thuaidh
OLT	soir lámh ó thuaidh	anoir lámh aduidh	thoir lámh thuaidh
C	soir	anoir	oirtheart

Freagraíonn an focal *oirthuaisceart* don tsraith **OT** thuas agus do cholún (i), alt **21.10**; is é sin, is ainmfhocal suímh é.

21.23 Is féidir téarmaíocht an tábla thuas a chur in oiriúint do threo ar bith: *bhí an long ag seoladh ó thuaidh deich gcéim soir; chonaic sé eitleán ag teacht anoir sé chéim aduidh; taobh thuaidh trí chéim thoir den oileán atá an teach solais.*

DOBHRIATHRA AMA ÁIRITHE

21.24 Is iondúil gur do phointe ama a thagraíonn na dobhriathra *riamh*, *in aon chor* (*ar chor ar bith*), *choíche*, *go brách*, *go deo* i ráitis dhiúltacha: *níor tháinig sé riamh; ní thagann sé in aon chor (ar chor ar bith); ní thiocfaidh sé choíche (go brách, go deo).*

Agus is iondúil gur do thréimhse ama a thagraíonn *riamh*, *i gcónaí*, *go brách*, *go deo* i ráitis dhearfacha: *bhí sé crosta riamh agus beidh choíche; is é do scéal riamh é; táim ag éisteacht leis sin riamh; tá sé anseo i gcónaí; fanfaidh Íosa inár gcroí go deo.*

Ach féadann pointe ama bheith i gceist i ráitis dhearfacha áirithe: *sin é an chéad uair riamh a bhí sé ann.*

21.25 In abairtí ceisteacha féadann pointe nó tréimhse ama bheith i gceist de réir an chomhthéacs: *an raibh tú thuas in eitleán riamh?* (pointe); *an raibh sé* (fear atá dall) *riamh mar sin?* (tréimhse); *an bhfillfidh sí choíche?* (pointe); *an bhfanfaidh sí ann choíche?* (tréimhse).

21.26 Frásaí dobhriathartha dar tús *ar feadh, go ceann, i gceann, i rith, le, le linn, i gcaitheamh*, etc., léiríonn siad pointe ama i gcás

- teagmhas ag pointe ama i lár tréimhse: *fuair sé bás i gcaitheamh (i rith) na hoíche; níor tharla sé le mo linnse*
- teagmhas ag pointe ama i ndeireadh tréimhse: *imeoidh Seosamh i gceann bliana*
- teagmhas atá comhaimseartha le teagmhas eile: *le linn an focal sin a rá dó mhúch sé an solas*

21.27 Tréimhse ama a léiríonn *ar feadh, go ceann, i rith, le, le linn*, etc. i gcás

- teagmhas atá leanúnach ar feadh tréimhse: *bhí sé ann ar feadh bliana; bhí an tae gann le linn (i rith, ar feadh) an chogaidh; bhí an leanbh caillte i rith seachtaine*
- teagmhas atá leanúnach go dtí pointe ama ag deireadh tréimhse
- ag breathnú siar: *tá sé ann le bliain; bhí an talamh acu le (ar feadh) dhá chéad bliain roimhe sin; bhí sí tinn le (ar feadh) cúpla seachtain roimh an gCáisc*
- ag breathnú romhainn: *beidh sé i Sasana go ceann bliana.*

Tá an dá shaghas tréimhse araon i gceist in *tá mé anseo le trí mhí agus beidh mé anseo go ceann naoi mí, agus mar sin de beidh mé anseo ar feadh bliana.*

21.28 Is minic a bhíonn feidhm ainmfhocail ag an dobhriathar ama: *cén dochar atá anois ann ach oiread le **riamh**? tá sé anseo ó **inné**; seachtain ó **inniú**; an **amárach** an Aoine?*

21.29 Bíonn feidhm aidiachta aige freisin: *bhí an lá **inné** fliuch; d'éirigh sé tráthnóna **inniú**; i gcomhair an lae **amárach**; damhsa na hoíche **aréir**.*

Is minic a infhilltear *amárach* mar a bheadh gnáthaidiacht ann i *gcomhair an lae amáraigh*.

21.30 Is ainmfhocail na focail *Luan, Máirt*, etc. Cuirtear an t-alt leo nuair a ainmnítear na laethanta: *amárach an Luan (an Mháirt, an Chéadaoin, an Déardaoin, an Aoine, an Satharn, an Domhnach).*

Dé Luain, Dé Máirt, Dé Céadaoin, Déardaoin, Dé hAoine, Dé Sathairn, Dé Domhnaigh na dobhriathra ama.

Is do lá cinnte nó éiginnte a thagraíonn *maidin Luain (Mháirt, etc.), oíche Luain (Mháirt, etc.)* de réir an chomhthéacs.

- lá cinnte: *an mhaidin Luain úd; an chéad oíche Dhomhnaigh eile a thiocfaidh sé.*
- lá éiginnte: *rugadh air oíche Shathairn amháin.*

Ach is do lá cinnte a thagraíonn *maidin Dé Luain (Máirt, etc.), oíche Dé Luain (Máirt, etc.): d'imigh sé maidin Dé Luain agus fillfidh sé oíche Dé Sathairn.*

21.31 Cuiream i gcás gur inniu an chéad lá d'Iúil agus gur Domhnach atá ann.

- Is mar seo a thagraítear le dobhriathra ama do na laethanta atá thart

30/6: *inné 29/6: arú inné*

28-25/6: *Déardaoín (Dé Céadaoín, Dé Máirt, Dé Luain)
seo caite (seo a d'imigh tharainn, seo a chuaigh thart)*

24-23/6: *seachtain go (gus) an lá inniu (inné)*

22-18/6: *seachtain is an Aoine (Déardaoín, ...) seo caite nó seachtain go hAoine (Déardaoín, ...) seo caite*

17-16/6: *coicís is an lá inniu (inné)*

15-11/6: *coicís is an Aoine (go hAoine) seo caite; d'imigh sé deich mbliana chun an Domhnaigh (go Domhnach) seo caite (chugainn).*

- Is mar seo a thagraítear le dobhriathra ama do na laethanta atá le teacht

2/7: *amárach 3/7: anóirthear, arú amárach, amanathar*

4-7/7: *Dé Céadaoín (Déardaoín, ...) seo chugainn*

8-9/7: *seachtain ó inniu (amárach)*

10-14/7: *seachtain ón Máirt (gCéadaoín, ...) seo chugainn*

15-16/7: *coicís ó inniu (amárach)*

17-21/7: *coicís ón Máirt (gCéadaoín, ...) seo chugainn; beidh an léas caite bliain ón Satharn seo caite (chugainn).*

21.32 Ag tagairt don lá i ndiaidh lá áirithe atá thart deirtear *lá arna mhárach, an lá dár gcionn, an lá a bhí chugainn.*

Mar an gcéanna *an Domhnach dár gcionn; an Luan a bhí chugainn.*

Agus ag tagairt do rud a tharla bliain (dhá bhliain, ...) ó shin: *fuair sé bás cothrom an lae inniu (inné, amárach).*

21.33 Féach gur roimh inniu, inné, a úsáidtear *seachtain (coicís, ...) is an lá,* agus gur roimh inniu, amárach a úsáidtear *seachtain (coicís, ...) ó.*

21.34 Nuair nach mbíonn aon róchruinneas riachtanach úsáidtear leaganacha mar iad seo a leanas: *faoi (um) Shamhain a d'imigh (a fhillfidh) sé; d'imigh sé trí bliana go (chun na) Bealtaine seo caite (seo chugainn); beidh an léas caite trí bliana ón mBealtaine seo chugainn.*

AN DOBHRIATHAR TREISE FÉIN

21.35 Úsáidtear an dobhriathar *féin* le brí treise: *déan anois féin é; go deimhin féin; cheana féin; bhí an t-armháistir féin ann; má tá sé fuar féin níl sé fliuch; mura bhfuil [sé fliuch] féin tá sé go hainnis; dá mba shagart féin é níl an chumhacht sin aige; dá n-ólainn féin é ní leigheasfadh sé mé.*

IONAD AN DOBHRIATHAIR

21.36 Roimh an mbriathar a chuirtear dobhriathra atá ina míreanna briathartha mar *ní, cá*, etc., nó ina gcónaisc: *mar, nuair*, etc.

Ar lorg na copailé a chuirtear an dobhriathar nuair is mian é a threisiú: *an inné a d'imigh sé?*

21.37 Taobh amuigh de na cásanna sin thuas is in áit éigin ar lorg an ainmní is iondúil an dobhriathar a chur. Tá claonadh ann dobhriathra gairide (focal nó dhó iontu) a chur roimh an gcuspóir, ach braitheann sin go mór ar an gcomhthéacs: *chuir sé i bhfolach an cóta, ach chuir sé an cnoc amach de.*

Is gnách frása dobhriathartha atá cuibheasach fada a chur ar lorg an chuspóra mura bhfuil an cuspóir féin rófhada: *chaith sé na scadáin amach ar an gcé; chaith sé amach ar an gcé na scadáin a fuair sé.*

21.38 Má tá níos mó ná dobhriathar amháin ann is iondúil dobhriathar treo a chur i dtosach agus dobhriathar ama ar deireadh: *shiuil sé isteach go fearúil inné.*

CAIBIDIL 22

AN RÉAMHFHOCAL

AN RÉAMHFHOCAL SIMPLÍ

22.1 Is iad seo a leanas na réamhfhocail shimplí de réir na dtuiseal a ghabhann leo

- an t-ainmneach: *ach, amhail, gan, go dtí, idir, mar, murach, ná, seachas.*

Is minic a áirítear *murach* agus *ná* ina gcónaí nó ina leath-réamhfhocail.

- an tabharthach: *a, ag, ar, as, chuig, dar, de, do, faoi, go (= go dtí), go (= le), i, ionsar, le, maidir le, mar aon le, ó, os, roimh, thar, trí, um.*

Ní úsáidtear an réamhfhocal *a* de ghnáth ach roimh ainm briathartha. Ní úsáidtear an réamhfhocal *go* (= le) ach i gcorrchás: *pingin go leith.*

- an ginideach: *chun, cois, dála, fearacht, timpeall, trasna.*

22.2 Scríobhtar *in* thar ceann *i* roimh ghuta nó roimh fhuaim ghuta: *in Éirinn; in x; in An tOileánach.* Scríobhtar *in* i gcorrchás eile: *in bhur; in dhá áit, in b, in c; in Cré na Cille,* etc., agus i gcás logainmneacha (seachas ainmneacha tíortha) thar lear nach bhfuil leaganacha Gaeilge faoi leith ann dóibh: *in Birmingham; in Devon; in Monte Carlo; in Chicago;* ach *i Londain, i bPáras, sa Róimh.*

Deirtear freisin i gcásanna áirithe, nuair nach ceilt ar an mbunainm é, *i mBirmingham; i Monte Carlo; i Chicago.*

22.3 Cuirtear *leis* in ionad *le* roimh an alt: *leis an mbean; leis na fir.*

22.4 Cuirtear *tríd* in ionad *trí* roimh an alt uatha: *tríd an tír.* Ach *trí na poill.*

22.5 Is gnách *d'* a chur in ionad *de* agus *do*, roimh ghuta nó roimh *fh* a bhfuil guta ar a lorg: *lán d'ór (de ór); tabhair d'Fhearghal (do Fhearghal) é. Ach do fhréamh; de fhlaith.*

22.6 Seo iad na ranna cainte is mó a bhíonn faoi réir ag an réamhfhocal:

- an t-ainmfhocal: *i mbád, ar mo cho(i)s, chun an tí*
- an forainm pearsanta: *fear mar é; idir mise agus tusa*
- an forainm ceisteach: *níor thrácht sé ar cad a bhí le déanamh*
- an forainm éiginnte: *níor éist mé le cibé a dúirt sé*
- an forainm taispeántach: *mar sin; dar seo agus dar siúd*
- an t-ainm briathartha: *ag ithe; le hól; teach a thógáil*
- frása: *tar amach as faoin mbord; go dtí le déanaí.*

Is léir ón dá shampla dheireanacha gur féidir dhá réamhfhocal a chur taobh le taobh.

22.7 Má tá níos mó ná ainmfhocal amháin faoi réir ag réamhfhocal is gnách an réamhfhocal a athrá: *ar ór ná ar airgead; lán d'éad agus de mhioscais agus de chancar; gan anam gan urlabhra; le fuacht agus le fán; níos fearr ná rothar agus ná gluaisteán.*

Is minic a dhéantar é a athrá i bhfrása cuimsitheach ar lorg *ach*: *níorbh fhéidir d'aon chumhacht ach do chumhacht Dé ...; ní thiocfadh le haon fhear iad a bhriseadh ach le haon fhear amháin.*

Mar an gcéanna má tá dhá ainmfhocal, nó forainmneach agus ainmfhocal, ag tagairt don duine (rud) céanna mar a bheadh comhaisnéis ann, agus go bhfuil réamhfhocal ag gabháil leis an gcéad cheann déantar an réamhfhocal a athrá de ghnáth: *thug sé punt dá mhac, do Sheán; bhí mé ag caint léi, le Bríd; bhí an sagart le labhairt leis an rí, lena hathair.*

22.8 Mar sin féin is minic nach ndéantar an réamhfhocal a athrá: *trí shioc agus shneachta; roimh Dhia nó Mhuire; ó shagart ná dhochtúir; gan fios fáth ná siocair.*

Agus ní ceart é a athrá má d'athródh sin an bhrí: *idir na páistí agus na fir; meascán de ghaineamh agus stroighin; murach Niall agus Eoin.*

22.9 PRÍOMHFHEIDHMEANNA AN RÉAMHFHOCAIL SHIMPLÍ
ábhar

de: lán d'uisce; tá sé déanta de phrás; líon den mhín é

aidhm

ar: *ní dhéanfainn ar ór an domhain é; déan rud orm*
 chuig: *ní chugamsa a bhí sí*
 chun: *chun glóire Dé*
 do: *las dom é; do Sheán a tógadh an teach*
 mar: *chuaigh sí ann mar chailín aimsire*
 timpeall: *rachaidh mé suas an cnoc timpeall na mbó.*

am

- pointe ama
 ar: *ar ball; ar a sé a chlog; ar dtús*
 faoi: *faoi dheireadh.*
- pointe nó tréimhse i dtréimhse ama
 de: *bhíodh sé ag póitseáil d'oíche*
 i: *sa lá a shiúil sé amach; i lár an lae*
 idir: *idir an samhradh agus an Nollaig.*
 le: *níor tharla sé le mo linnse; le doineann.*
- timpeall pointe ama
 faoi: *faoi Bhealtaine; faoi Shamhain; faoi láthair*
 um: *um Cháisc; um thráthnóna; um an dtaca seo*
 timpeall: *timpeall na Nollag.*
- roimh phointe ama
 chun: *chun na Bealtaine; chun a dó dhéag*
 faoi: *faoi mhaidin*
 go: *go Samhain; go Domhnach seo chugainn; go tráthnóna*
 roimh: *roimh am an dinnéir.*
- tar éis pointe ama
 as: *as sin amach*
 ó: *bliain ón lá sin; seachtain ó amárach*
 thar: *an bhfuil sé thar a naoi a chlog?*
- pointí comhaimseartha
 le: *le héirí na gealaí; le luí na gréine.*
- tréimhse ama
 i: *rinne sé an obair go léir i mbliain amháin.*

buntáiste agus míbhuntáiste

ar: *tá siad millte agat orm; ná sceith orm*
 do: *ith duit féin é; shuigh sé síos dó féin.*

bunús

as: *fear as Árainn; is as an bhFrainc é*

ó: *ó Chaitlín a fuarthas iad; tá an Ghaeilge acu ó dhúchas.*

codarsnacht

thar: *chuaigh sé thar chomhairle a athar.*

coimhdeacht

faoi: *bean faoina cóta péacach; teach faoina chúig sheomra*

le: *chuamar go dtí na pictiúir le Pádraigín.*

comparáid

amhail: *amhail fear a bheadh ar meisce*

fearacht: *éiríonn sé go luath, ní fearacht daoine eile é*

go: *ní aithne go haontíos; ní neart go cur le chéile*

go dtí: *ní amadán go dtí é; níor spórt go dtí é*

le: *chomh maith liom; oiread leatsa*

mar: *bean mar an bhean sin*

ná: *níos fearr ná Tomás.*

cuimsiú

ar: *tá sé ar na fir is saibhre sa tír; níl do chaora orthu seo*

idir: *idir fhir agus mhná.*

cúis

as: *crochadh é as dúnmharú; as fearg a rinne sé é*

de: *fuair sé bás den ocras (tart, etc.)*

le: *le neart feirge; ar crith le heagla*

ó: *marbh ón ólachán; tuirseach ón obair*

trí: *trí fhearg (leisce, ainbhios).*

díol

ar: *díoladh an tobac ar phunt; thug mé punt dó ar an tobac*

as: *dhíol sé as an teach le hairgead a athar*

le: *dhíolamar an tarbh leis an strainséir.*

eisiamh

ach: *gach aon duine ach Seán*

gan: *gan chara (teach, chiall)*

murach: *bhí mé marbh murach Peig*

seachas: *duine ar bith eile seachas tusa*

thar: *ní ceart duitse bheith ann thar chailín ar bith eile.*

gléas

ag: *táim bodhar (marbh, etc.) agat*

de: *buille de dhorn (chlaíomh, etc.)*

le: *lín sí an corcán le cupán; le mo dhorn; le scian.*

imthosca

de: *gamhain maith de ghamhain míosa*
 maidir le: *maidir le fírin tá glór mór aige*
 mar le: *tá sé fuar mar le haimsir shamhraidh.*

intriacht

ar: *ar m'anam go bhfuilim gonta*
 dar: *dar mo bhriathar; dar flaitheas Uí Néill.*

iolrú

faoi: *faoi dhó (thrí, chéad).*

ionad• **suíomh**

ar: *ar charraig; léigh mé é ar an nuachtán*
 faoi (= taobh thíos de): *faoin staighre*
 faoi (= timpeall): *thart faoin mbord; faoina muineál; faoin áit (tír, etc.)*
 i: *i mbád; istigh san oileán; in Éirinn; i m'intinn*
 idir: *idir Cill Airne agus Luimneach*
 le: *ar crochadh leis an mballa; le mo thaobh*
 ó: *míle ón gcathair; cá bhfuil do phiopa uait? feicim uaim í*
 os: *os cionn; os coinne; os comhair; cuirimis lia os a leacht.*

• **gluaiseacht ó**

as: *tháinig sé as Meiriceá anuraidh; tabhair do ghadhar as seo*
 de: *léim sé den chapall; caith díot do chóta*
 ó: *chuaigh sé ó Chaiseal go Port Laoise; caith uait an liathróid.*

Réamhfhocail chontrártha is ea *i* agus *as*, *ar* agus *de*, *ag* agus *ó*: *léim sé isteach i mbád agus ansin léim sé amach aisti; bhí hata air ach chaith sé de é; bhí liathróid aige agus chaith sé uaidh í.*

• **gluaiseacht chun**

ar: *ar faoistin chuig an sagart óg; ar scoil*
 chun: *chun faoistine; chun an Lagáin (an tí, an mháistir)*
 chuig: *chuig faoistin; chuig an gcathair (an teach, an máistir)*
 do (roimh an alt go hiondúil): *don Spáinn (don Daingean); don chlochar)*
 go (go díreach roimh ainmfhocal): *go hAlbain; go glúine sa láib*
 go dtí: *go dtí [an] bád; go dtí a theach féin (an fear; é)*
 i: *isteach i mbád, isteach sa chuan*
 ionsar: *ionsar an dochtúir (sagart, iascaire, etc.); ionsorm, etc.*

- gluaiseachtaí eile
faoi: *chuaigh sé faoin tuath; faoin gcnoc suas*
mar: *síos mar seo leat*
timpeall: *timpeall an oileáin a chuaigh an bád beag*
thar: *chuaigh an cith tharainn; thar toinn*
trasna: *trasna na farraige (sráide)*
trí: *tríd an bhfuinneog.*

Úsáidtear *ag, ar, faoi, le* ar lorg an dobhriathair *thart* (22.17).

modh

- as: *abair as Béarla é*
- de: *chuaigh sé de léim (shnámh, chois, etc.); de ghuth ard*
- i: *i nGaeilge a scríobhadh an leabhar gramadaí.*

oiriúnacht

- ag: *níl aon ní trom ag Tomás; tá tú róláidir agam; tá sé chomh maith agat filleadh*
- do: *tá tú róghlic dom; níl sí maith go leor dó.*

seilbh

- ag: *an bhfuil pingin agat? tá snámh (ceol, Gaeilge, etc.) agam; briseadh corrán an ghéill (an chos chlé, etc.) aici; níl sé de mhisneach agat*
- i: *tá a lán dea-thréithe ann mar Phádraig.*

staid

- le brí dhearfach
ar: *ar buile (stad, mire, etc); ar an drabhlás; ar staid na ngrást*
faoi: *faoi bhrón; faoi ghlas; faoi bhláth*
i: *ina chónaí; i gceist; in eagar*
le: *bhí na deora (an t-allas; an fhuil) liom.*
- le brí dhiúltach
as: *as eagar (ionad; seilbh)*
ó: *tá an bhó ó mhaith; tá siad ó cheap is ó chóiriú.*
- athrú staide
ar: *tá an saol ag athrú agus ní ar fheabhas ach ar olcas*
chun: *chun cinn; chun an drabhláis; chun feabhais; chun suain.*

Ní úsáidtear *chui, do, go, go dtí* mar a úsáidtear *chun* thuas.
- athrú céime
i: *ag dul i bhfuair (in olcas, etc.).*

tagairt

ar: *ar mhéad a dheifre; rug sí an chraobh léi ar áilleacht*

dála: *dála an scéil, cá bhfuil Lúcas? dála Airt, cé a sceith air?*

faoi: *tá m'athair an-mhaith faoi airgead*

le: *ní fhaca mé do leithéid le crostacht; cad a déarfá le (= i dtaobh) duine a chaill nóta punt?*

maidir le: *maidir le Críostóir; tabharfaidh mise aire dó*

timpeall: *suarach timpeall airgid; díograiseach timpeall na Gaeilge.*

tomhas

ar: *ar airde (doimhneacht, fad, leithead, tiús)*

de: *níos sine de bhliain; níos troime d'unsa*

faoi: *níl sé faoi mhíle den stáisiún; níos saibhre faoi ghiota mór*

thar: *thar am; thar fóir.*

treo

ar: *thug sé a aghaidh ar an teach*

le: *bhí a dhroim leis an tine*

ó: *d'iompaigh sé ón sagart.*

tuilleamaí

ar: *tá Conchúr ar bheagán airgid (céille); ar leathláimh.*

úinéireacht

do: *mac do Sheán*

le: *is liom é; leabhar le Seán; mac leis.*

RÉAMHFHOCAIL ÁIRITHE AR LORG FOCAL ÁIRITHE

22.10 Tagann réamhfhocail ar leith ar lorg focal áirithe (ainmfhocail, aidiachtaí, briathra). Sna samplaí seo a leanas is gnách é a bheith intuigthe go bhfuil an réamhfhocal i gcumasc le forainm, sin nó go bhfuil forainm nó ainmfhocal ar lorg an réamhfhocail. Is iondúil freisin go bhfuil an briathar *bí* nó briathar éigin eile a úsáidtear le staid nó athrú staide a léiriú (*fan, éirigh, tar*, etc.) intuigthe i dtosach na habairte. I gcás aon sampla ina dtugtar dhá réamhfhocal gan lúibíní is leis an tsuibíacht (an duine nó an rud ar a bhfuil an mothú, etc.) a ghabhann an chéad réamhfhocal, leis an oibiacht an dara réamhfhocal. Mar shampla, i gcás na habairte *bhí eagla ar an gcat roimh an madra*, is mar seo a

léirítear úsáid na réamhfhocal a ghabhann leis an bhfocal *eagla*: *eagla ar roimh*.

22.11 Péirí réamhfhocal agus réamhfhocal aonair ar lorg ainmfhocail

aithne ag ar; **amhras** ag ar *nó* ar faoi; **bá** ag le; **beann** ag ar; **bród** ar as; **buntáiste** ag ar; **caoi** ag ar (chun); **ceist** ag ar; **cion** ag ar; **cohall** ar chuig (chun); **coinne** ag le; **cuidhne** ag ar; **dáimh** ag le; **dóchas** ag as; **dochma** ar roimh; **doicheall** ar roimh; **dúil** ag i; **éad** ar le; **eagla** ar roimh; **eolas** ag ar; **fáilte** ag roimh; **faitíos** ar roimh; **fala** ag le; **faltanas** ag do; **fearg** ar roimh; **fonn** ar chun; **formad** ag le; **fuath** ag ar (do); **gaol** ag le; **gean** ag ar; **gnaoi** ag ar; **grá** ag ar (do); **gradam** ag do; **gráin** ag ar (do); **greann** ag ar; **iontaoibh** ag as; **meas** ag ar; **mioscais** ag do; **muinín** ag as; **olc** ag (ar) do (chuig, le); **ómós** ag do (roimh); **paor** ag ar; **saint** ar chun; **scáth** ar roimh; **spéis** ag i; **súil** ag le; **suim** ag i; **taitneamh** ag ar (do); **toil** ag do; **tóir** ag ar; **toradh** ag ar; **trua** ag do; **urraim** ag do.

ar: amhras, áthas, biseach, brón, cathú, codladh, cumha, deabhadh, díomá, feabhas, inní, ionadh, lúcháir, náire, ocras, tart, tinneas (an eitinn, an déideadh, slaghdán, etc.).

Úsáidtear an réamhfhocal *ar* le baill eachtracha na colainne (ceann, cosa, eireaball, lámha, méara).

ag: baill inmheánacha na colainne: croí, fiacla, scamhóga, súile.

faoi: bhí fuadar faoi, tá rotha faoi, bhí capall maith fúm.

i: cuir cigilt sa (ar an) leanbh; tá tochas iontu (orthu); tá codladh grifín i mo chois; tá pianta ina lámha; tá scéin ina súile.

22.12 Réamhfhocail ar lorg aidiachtaí

aireach ar; **báúil** ar (le); **beo** ar; **bródúil** as; **buíoch** de; **ceanúil** ar; **ciontach** i (le); **cleachta** le (ar); **cothrom** le; tá an naíonán **cúramach** ag Treasa *nó* tá Treasa **cúramach** faoin (sa) naíonán; **dall** ar; **dílis** do; **eolach** ar; **feiliúnach** do; **fial** faoi; **fóirsteanach** do; **folamh** ó; **freagrach** i (as); tá mé **gann** in (ar) airgead; **gaolmhar** do; **geallmhar** ar; **glan** ó (de, ar); **imníoch** faoi; **lán** de (le); **lom** ó (ar, chun); **móralach** as; **muinéach** as; **neamhspleách** ar (do, le); **oilte** ar; **oiriúnach** do; **réidh** le; **riachtanach** do; **saor** ó (ar); **santach** i; **sásta** de (le); **socair** ar; **suimiúil** i; **taithíoch** ar; **toilteanach** ar (chun); **tugtha** do; **tuirseach** de (ó); **ullamh** chun (do, le); **umhal** do; **urramach** do.

22.13 Ar lorg briathra

ar: achainigh, aitim, amharc, buaigh, ceil, crom, cuimhnigh, féach, fóir, glaoigh, iarr, impigh, scairt, teip, tosaigh, trácht.

Ach ar chuimhnigh tú d'athair ag an bpaidrín (gan réamhfhocal).

de: fiafraigh, tit, tuirling

do: beannaigh, comhairligh, diúltaigh, geall, géill, inis, maith, umhlaigh

le: abair, cuidigh, éist, fan, scar, taitin

Ach d'éist an sagart mé (gan réamhfhocal).

22.14 Briathra coitianta a leanann réamhfhocail éagsúla iad

bain: bain **as!** (*imigh!*); bhain an bháisteach siar **asam**; bain caint (ceol, etc.) **as**; bhain sé dhá lá **asam (díom)** an obair a chríochnú; ní féidir liom ceart (an craiceann, etc.) a bhaint **de**; ná bain **dó (leis)**; ní bhaineann an gnó sin **liomsa**; baineadh na cosa **uaim (leagadh mé)**; bain **uait** féin (*beir ar do chiall*).

beir: beir **ar** shrian **ar** an gcapall; beir isteach **air**; beir **as** tú! (*imigh!*) beir **chugam** é; beir **leat** é; beir **uaim** é!

buail: buail **ar** an doras; bhuail sé bob **orm**; buail **fút!** (*suigh!*); bhuail Seán **liom (umam)**.

cas: chas sé **ar** a bhaile dúchais; chas (casadh) fear **orm (dom, liom)**; cibé rud a chas (*sheol*) **chugam** é; chas sé achasán **liom**; chas mé an ghoid **leis**.

cuir: ná cuir **ormsa** é (*an milleán*); cuir **ort** do bhróga; tá na bróga nua ag cur **orm**; tá sé (*an stoirm*) ag cur **air (ag neartú)**; cad atá ag cur **ort?** cuireadh **as dúinn** nuair a bhí an traein déanach; chuir sí an t-úll **chuici (ina póca, etc.)**; nílim ag cur **chugat** ná **uait**; chuir sé **chun** bóthair; conas atá sé ag cur **de?** chuir sí suas **dó (dhiúltaigh sí é)**; ag cur **faoi (ina chónaí)**; cuir ola (ungadh, gluaiseacht,...) **faoi**; chuir an t-easpag trí chéad páiste **faoina** lá(i)mh (*chóineartaigh sé iad*); ag cur **i** dtíortha (*ag déanamh calláin*); cé atá ag cur **eatarthu**; caithfidh tú cur suas **leis**; cuir **le** do ghealltanais; cuir **le** chéile iad; chuir sé **roimhe** leabhar a scríobh; chuir sé an taom **thairis**; cuir **uait** na cleasa.

déan: ag déanamh **ar** Ghailimh (**ar** a dó dhéag); rinne sé dearmad (feall, rud, ...) **orm**; tá sí ag déanamh **as di** féin; cad é a rinne tú **leis** an leanbh?

éirigh: éirigh **as** an obair sin; bhí na clocha sneachta ag éirí **den** bhóthar; d'éirigh an scrúdú **le** Caoimhín; céard a d'éirigh **duit?** ag éirí **chun** gaoithe; d'éirigh **idir** an dá dhream; d'éirigh sé **ina** laoch ag an slua.

féach: féach **ar** na réaltaí; féachfaidh mé **lena** dhéanamh; féach na bróga sin **ort**; féachfaidh mé **chuige**; féach **romhat**.

Ach *d'fhéach an breitheamh an cás* (gan réamhfhocal).

gabh: gabhaim pardún **agat**; gabh **agam**; gabhaim **orm** (*tógaim orm féin*); gabhaim **orm** (*creidim*) go bhfuil; ghabh sé de bhata **orm**; tá an eitinn (an fliú, etc.) ag gabháil **dó**; ag gabháil **don** obair; ghabh mé **chugam** a ndúirt sé; gabhfaidh mé **le** ceird; gabhaim **le** Seán (taobhaím leis).

guigh: guigh **orm** (*i bpaidir*), guigh **ar** mo shon (**dom**, **liom**) [*i gcomhrá*].

imigh: imigh **ort** (*ná stad*); cad a d'imigh **ort?** ní imeoidh aon ní **air** (*feicfidh sé gach rud*); d'imigh an tsáil **den** bhró(i)g aici; d'imigh sé **ina** shaighdiúir (shagart, etc.); bhí mé ag imeacht **romham** (*ag iarraidh déirce*).

lean: lean **de** (*ná stad*); lean **leat** (**díot**, **ort**); ag leanúint siar **ar** an scéal (*ag déanamh paidir chapail de*).

lig: ná lig **as** freagracht iad; lig sé **air** nár chuala sé mé; lig **di** imeacht; lig **dom** féin; lig **dom leo** (*ná bí ag caint liom orthu*); lig sí **den** ghol (*stad sí*); lig mé **fúm** ar an mbóthar (*rinne mé moill*); ligim **leat** (*glacaim le do dhúshlán*); ní ligfidh mé **leis** é; ná lig an pictiúr sin tharat (*féach chuige go bhfeicfidh tú é*); tá an corcán ag ligean **uidh**.

Ach *lig an dochtúir an neascóid* (gan réamhfhocal).

mol: molaim **léi** (*deirim léi go n-aontaím léi*); molaim an chéad duais **di**; molaim **dóibh** imeacht.

riar: riar na milseáin **ar** na páistí; tá mé ag riar **dóibh** ó mhaidin.

scaoil: scaoil scéal **chugainn**; scaoil sé **liom** (*le gunna*); scaoil sé **uidh** an cú; scaoil **tharat** é (*ná cuir suim ann*).

tabhair: fear a dtugtar Diarmaid Ó Sé **air**; cad é a thug **ort** sin a dhéanamh? tabhair **chugam** é (gluaiseacht i gceist); tabhair **dom** é (gan aon ghluaiseacht i gceist); tabhair **leat** é; thug an tarbh fogha **fúm**; thug an t-ollamh léacht fhada **uidh**; cé **uidh** ar thug tú an drochnós sin?

- tar:** tagaim **air** (*fionnaim*); tiocfar **ort** lá éigin mura n-éirí tú as an ngadaíocht; tháinig siad **chucu** féin; tagann **de** sin gurbh fhíor a ndúirt tú; tagann an hata sin **duit**; ó tháinig **ionam** siúl; ó tháinig **ann dó** (*ó d'fhás sé aníos*); tig **liom** siúl; thiocfadh **dó** go ... (*d'fhéadfadh sé go ...*); níl an dá insint ag teacht **le** chéile go rómhaith.
- tit:** thit an leabhar **as** a chéile; thit oidhreacht (mo chroí, mo chodladh) **orm**; ag titim **chun** feola (aoise, deiridh); thit sé **i** laige (**i** gceann a chos); thit mé **leat** (*tusa ba chúis leis an titim*); tá an t-allas ag titim **liom**; thit focal **uaim**.
- tóg:** thóg mé **orm** féin scríobh; ná tóg aon cheann **dó** (*ná cuir suim ann*); ná tóg **ormsa** é má theip ort.
- tuig:** ní mar sin a déarfainn é ach thuigfinn **as**; tuigim **ort** gur iasacht atá uait; ní thuigim focal **uait**; tuigtear **dom** gurb é a gheobhaidh an post; bhí tuiscint agam **dó** (*thuig mé a dhearcadh*).

22.15 Ainmfhocail ó bhunús is ea cuid de na réamhfhocail shimplí agus tá feidhm ainmfhocail go fóill ag roinnt acu: *gach duine sa timpeall*; *i mo thimpeall*; *ba é sin a fhearacht aige siúd é*; *mo dhála féin*.

22.16 Dobhriathra ó bhunús is ea cuid de na réamhfhocail, agus is minic feidhm dobhriathair acu anois féin: *chuaigh an tine as*; *fan mar atá tú*; *ó tháinig sé fanadh sé*.

Tá feidhm dobhriathair ag cuid de na réamhfhocail atá ina n-ainmfhocail ó bhunús: *chuaigh sé trasna*; *tá sé timpeall ar mo cheann*.

22.17 Na focail *thart* (dobhriathar), *thar*, *timpeall*

- gluaiseacht i dtreo agus thar pointe: *chuaigh sé thart leis an doras* (*gcláí, gcarraig, etc.*); *chuaigh sé thart ag an doras*; *chuaigh sé thar an doras*; *chuaigh sé thart le mo thaobh*.
- gluaiseacht timpeall taobh amuigh: *ag siúl thart ar an (faoin) teach*; *shíúil sé thart ar an mbó mar a bheadh sé ag dul á ceannach*; *ag siúl timpeall (mórtimpeall) an tí*.
- gluaiseacht timpeall taobh istigh: *ag siúl thart an t-urlár (seomra)*; *ag rith timpeall an urláir* (ar fud an tí).

- suíomh: *an trá agus an talamh thart uirthi (léi); níl sé in aon áit thart sa teach; níl aon chloch aoil thart faoin áit seo; bhí siad thart timpeall ar an mbord; na cnoic timpeall an bhaile.*
- garluach, etc.: *timpeall míle slí (an ama seo, fiche punt).*

22.18 Frásaí réamhfhoclacha

- mar ainmní: *b'fhearr duit gan fanacht*
- mar fhaisnéis: **ar an bportach** *an áit is teo inniu*
- mar chuspóir: *dhíol sé idir theach agus thalamh*
- faoi réir ag réamhfhocal: *tá sí anseo ó roimh Nollaig*
- le feidhm ginidigh: *táimid chun gan é a dhíol*
- le feidhm aidiachta (iad aitreabúideach): *fear gan mhaith is ea é; duine le Dia a bhí ann; tabhair cuid den mhil dom.*

Is frásaí dobhriathartha formhór na bhfrásaí réamhfhoclacha: *chuir Tomás a anam i mbaol ar mhaithe liomsa* (dhá shampla san abairt seo).

AN RÉAMHFHOCAL COMHSHUITE

22.19 Frásaí réamhfhoclacha ar leith atá sna réamhfhocail chomhshuite.

Réamhfhocal simplí + ainmfhocal is múnla dóibh de ghnáth. Is iad seo a leanas na cinn is coitianta:

ar aghaidh (bhéala, chúl, feadh, fud, lorg, nós, scáth, son, tí);

as ucht

d'ainneoin, **d'fhonn**, **d'uireasa**

de bharr (bhuíochas, cheal, chois, chóir, dheasca, dhíobháil, dhroim, réir, thairbhe)

Is gnách an réamhfhocal simplí *de* a fhágáil ar lár roimh *cheal*: *theip orm cheal airgid*. Ach *dá cheal*.

faoi bhráid (bhun, cheann, choinne, chomhair, dhéin)

gan fiú

go ceann, **go** fiú

i bhfeighil (bhfianaise, bhfochair, bhfogas, bhfoisceacht, dtaobh, dteannta, dtrátha, dtuilleamaí, gcaitheamh, gceann, gcleithiúnas, gcoinne, gcomhair, gcosamar, gcuideachta, gcúl, lár, láthair, leith, mbun, measc, ndiaidh, ngiorracht, rith)

in aghaidh (aice, áit, airicis, éadan, imeacht, ionad)

le cois (haghaidh, hais, linn, taobh)

os cionn (coinne, comhair)

tar éis, thar ceann.

Tá difríocht brí idir *thar ceann* (réamhfhocal comhshuite) agus *thar cheann*:
chuaigh an bhanaltra thar ceann an dochtúra; chuaigh an piléar thar cheann an dochtúra.

22.20 Na gnáthrialacha comhréire a bhaineann le frásaí dar múnla *réamhfhocal simplí + ainmfhocal*, baineann siad go hiondúil leis na réamhfhocail chomhshuite freisin, e.g:

- tagann ginideach an ainmfhocail ar a lorg: *i gcoinne na gaoithe*
- má chuirtear forainmneach in áit an ghinidigh is aidiacht shealbhach an forainmneach agus cuirtear í idir dhá mhír an réamhfhocail chomhshuite: *ina coinne*.

In ionad aidiacht shealbhach a chur isteach idir dhá mhír an réamhfhocail *ar fud* is minic a úsáidtear foirm ar leith: *ar a bhfuaid*.

Ní gnách aidiacht shealbhach a chur idir dhá mhír na réamhfhocail comhshuite *ar feadh, d'fhonn, gan fiú, go ceann, go fiú, i dtrátha, i gcaitheamh, in imeacht*.

CAIBIDIL 23

AN CÓNASC

23.1 An cónasc comhordaitheach. Naisceann sé seo dhá fhocal, dhá fhrása, dhá chlásal, nó clásal agus frása, atá ar aon chéim gramadaí. Féadann sé a bheith

- carnach:
- **agus** nó **is**: *Peadar agus Pól; dul isteach agus luí síos; tháinig sé agus d'imigh sé; casadh orm é is é ar meisce*

Is minic a úsáidtear *agus* (*is*) go hiomarcach: *má tá i ndán is go bhfaighidh mé bás; ní thiocfaidh sé tráth is nach bhfuil sé anseo anois.*

- **ná** (ar lorg briathair dhiúltaigh): *ní raibh Peadar ná Pól ann*
- codarsnach: **ach**: *tá sé fliuch ach níl sé salach*
- scarach: **nó**: *puint nó dollair; tá sé bodhar, sin nó tá sé balbh.*

23.2 An cónasc fo-ordaitheach. Naisceann sé seo fochlásal agus a uaschlásal. Ainmnítear é as a fhochlásal:

- cónasc cúise: *arae, mar, nó, óir*
- cónasc ama: *ó, go (gur), sula (sular), nuair*
- cónasc ráiteasach: *go (gur), nach (nár)*
- cónasc ceisteach: *an (ar), cá (cár)*
- cónasc coinníollach: *má, dá, mura (murar)*
- cónasc coibhneasta: *a, a (ar), nach (nár).*

Is minic a áirítear ina gcónaice na leath-réamhfhocail *murach, ná.*

23.3 Tá a lán cónasc frásach ann leis. De ghnáth is cónasc simplí cuid den chónasc frásach, ach uaireanta déanann dhá chónasc shimplí cónasc frásach: *chomh ... agus a; mar a; nuair a; seachas mar a; nó go; go dtí go; tar éis nach; etc.*

- 23.4** Uaireanta in ionad feidhmiú mar chónasc amháin seasann dhá chónasc taobh le taobh go neamhspleách: *abair leis go bhfuilim tinn agus nach mbeidh mé san oifig inniu*. Naisceann *agus* an dá fochlásal, ach nascann *nach* an príomhchlásal agus an dara fochlásal.

CAIBIDIL 24

DÉANAMH NA bhFOCAL

24.1 Níl i gceist sa chaibidil seo ach na modhanna inar féidir focail Ghaeilge a chumadh ó fhocail eile atá in úsáid sa teanga faoi láthair. Níl aon iarracht anseo ar shanas focal a léiriú taobh amuigh de sin.

Tá trí shlí choitianta ann chun focal a chumadh, mar atá, dhá fhocal a chur le chéile chun comhfocal a dhéanamh, nó réimír a chur roimh fhocal, nó iarmhír a chur ar lorg focail. Is minic a thugtar **focail dhíorthaithe** ar an dá shaghas dheireanacha – agus uaireanta ar na trí shaghas.

Má thagann litir leathan agus litir chaol le chéile ag an nascphointe ní gnách caolú ná leathnú a dhéanamh: *mionfheoil*; *mínádúrtha*; *dea-iompar*.

I gcásanna áirithe áfach déantar caolú nó leathnú ar fhoirceann an chéad chuid den fhocal más consan atá ann, nó cuirtear sleamhnóg isteach más guta atá ann. I bhfocail sheanbhunaithe is mó atá na hathruithe sin: *cos* + *céim* > *coiscéim*; *dí* + *claonadh* > *díochlaonadh*.

Déantar coimriú uaireanta freisin: *leabhar* + *án* > *leabhrán*; *dea-iompar* + *ach* > *dea-iomprach*; *diabhal* + *aí* > *diabhlaí*.

COMHFHOCAIL

24.2 Briathra, ainmfhocail agus aidiachtaí is mó a úsáidtear chun comhfhocail a chumadh. Is é an focal ag an deireadh a chinneann roinn chainte an chomhfhocail go hiondúil, e.g:
briathra: *ciondálaim*, *coinnealbháim*, *idirdhealáim*

ainmfhocail: *fionghort, gearrscéal, cúlchaint*
 aidiachtaí: *bándearg, ceanntréan, fionnrua.*

- 24.3** Tá comhfhocail áirithe ann a gcoinnítear a gcodanna scartha ó chéile go hiondúil: *bolg le gréin; cos ar bolg; cos in airde; cúl le rath; cur i gcéill; cur síos; dul faoi; tabhairt suas; uisce faoi thalamh.* Ní infhilltear iad.

I gcomhthéacsanna áirithe, áfach, naisctear le fleiscíní iad más gá sin ó thaobh brí, e.g. de bharr réimír nó aidiacht a chur leis an gcomhfhocail: *an-chos-ar-bolg; uisce-faoi-thalamh baolach.*

Tá buan-nascadh gan fleiscíní san fhocal *bunoscionn*.

RÉIMÍREANNA

- 24.4** Is é rud é réimír grúpa litreacha a chuirtear roimh fhocal chun focal eile a dhéanamh ach nach focal ann féin é. Úsáidtear roinnt focal mar a d'úsáidfí réimír. Tugtar cuid de na túsfhocail sin anseo. Ní thugtar áfach ach cinn a bhfuil brí ar leith acu mar réimíreanna, nó bríonna éagsúla, nó foirm ar leith, leithéidí *dubh, sean,* etc.

Ciallaíonn fleiscín faoi lúibíní (-), go bhfágtar ar lár an fleiscín de ghnáth nó i gcásanna áirithe (**3.6**).

Nuair a dhéanann réimír urú is gnách an litir faoi urú a fhágáil ar lár: *ain(-) + fios > ainbhios; éa(-) + trom > éadrom.*

- 24.5** Seo thíos liosta de na réimíreanna agus de na túsfhocail is coitianta, mar aon lena mbríonna agus a dtionchar ar an gcéad fhocal eile:

adh(-) mír threise. Séimhíonn: *adhmholadh, adhfhuafar, adhmhillim*

amh(-), aimh(-) mír dhiúltach. Séimhíonn: *amhlabhra, aimhréidh, aimhleas*

amh- = garbh, gan saothrú. Séimhíonn: *amhola, amhshíoda, amhphróitéin*

ais(-) = ar ais. Séimhíonn: *aiséirí, aisíoc, aisfhreagra, aisghabhaim, aisghairm*

an- mír threise. Séimhíonn *b, c, f, g, m, p*: *an-daor, an-deas, an-chara, an-scoláire*

Ní gnách iolra ar aidiachtaí dar tús *an-*: *daoine an-bhreá iad.*

an(-), ain(-): (i) mír dhiúltach (ii) = mínádúrtha. Séimhíonn *b, c, f, g, m, p* de ghnáth. Uraíonn corruair.

- (i) *anaithnid, andóigh, antráthach, ainbhios*, [ain(-)+fios],
aineolach, aingialta [ain(-) + cialta]
- (ii) *andúine, anfhlaith, andúileach, aintiarna, ainsprid*
- aon(-)** = singil. Séimhíonn *b, c, f, g, m, p*: *aonghin; aonmhac; aonghnéitheach; aonsúileach; aondiachas; aontíos*.
- Ach ní gnách *aon* mar réimír roimh ainmfhocal: *d'aon ghnó; ar aon mhéid; fás aon oíche; píobaire an aon phoirt*.
- ard(-)** (i) mír threise, (ii) mír chéime, (iii) = ard. Séimhíonn *b, c, f, g, m, p*.
- (i) *ardoíche, ardfhear, ardréim*
- (ii) *ardeaspag, ardeaglais, ardmhéara*
- (iii) *ardchnoc, ardtráthnóna* (sula n-íslíonn an ghrian mórán)
- as(-)** = amach as: *asáitím, aslonnaím*
- ath(-)** (i) = arís, (ii) = eile, (iii) mír threise, (iv) mír dhiúltach, (v) = sean-, iar-. Séimhíonn, ach **ath-th** > **at**.
- (i) *athdhéanamh, athimirt, atitim* [ath(-) + titim]
- (ii) *athbharr, athbhliain, athbhríoch, athsháile*
- (iii) *atruach, atuirse, athghéar*
- (iv) *athrím* (cuirim ó choróin)
- (v) *athlaoch, athshaighdiúir, athuachtarán*
- ban(-)** = bainneann. Séimhíonn *b, c, f, g, m, p*: *banab, banchéile, banríon, bantiarna*.
- Caolaítear sna focail *baininscne[ach], baintreach[as]*.
- bith(-)** (i) = beatha, (ii) mír threise. Séimhíonn.
- (i) *bitheolaíocht* ach *beathaisnéis* [beatha + faisnéis]
- (ii) *bithbheo, bithbhuan, bithshíoraí*
- bog(-)** (i) = bog, (ii) = measartha. Séimhíonn.
- (i) *bogchroíoch, bogfheadail*
- (ii) *bogchortha, bogmheisce, bogshodar, bogthe*
- breac(-)** (i) = breac, (ii) = leath, (iii) = measartha. Séimhíonn.
- (i) *breacbhallach, breacdhubh, breacghlas*
- (ii) *breacshaoire, breacsholas* ach *bricliath*
- (iii) *breacfhliuch, breaclá, breacleabhar, breacfhostaíocht, breacthe*
- bun(-)** (i) = íochtar, (ii) = príomh(-), (iii) = measartha. Séimhíonn *b, c, f, g, m, p*.
- (i) *bunchíos, bunchloch, bunleathan, buntiarna*
- (ii) *bunchúis, bunrecht, buntomhas, buntréith*
- (iii) *bunaois, bunchaite*

caol(-) (i) = caol, (ii) = géar, (iii) = beag. Séimhíonn *b, c, f, g, m, p*.

(i) *caolsrónach, caolintinneach, caoldroim, caol-léargas*

(ii) *caolfheadail, caolscread*

(iii) *caolchuid*

ceard(-) = ceird. Séimhíonn *b, c, f, g, m, p*: *ceardchumann,*

ceardoideachas, ceardscoil

clár(-) (i) = um chlárú, (ii) = adhmaid, (iii) = leathan, (iv) = tosach.

Séimhíonn.

(i) *clárleabhar, clárleathanach*

(ii) *clárdhroichead*

(iii) *cláradharcach, clárchosach*

(iv) *clárfhiacail*

comh(-) ach **có(-)** **cóí(-)** roimh *m, n* = (i) le chéile, (ii) ginearálta, (iii) cothrom, (iv) aonfhoirmeach. Séimhíonn.

(i) *comhbheartas, comhaontaímid, cóineartú, cónasc, comhrá*

(ii) *comhchoiteann, comhchomhairle, comhdháil*

(iii) *comhchosach, comhionann, cóimhéid*

(iv) *comhdhíreach* (= díreach tríd síos).

corr(-) = (i) fánach, neamhchoitianta, (ii) ciumhais, starr- (iii) beag;

(iv) éagothrom, gan bheith inroinnte ar 2. Séimhíonn.

(i) *corráit, corrdhuine, corrhoghchán*

(ii) *corrghlas, corchnámhach*

(iii) *corrmiól, corrabhaill*

(iv) *corruimhir, corrsheasach*

cross(-) (i) = trasna, (ii) = crosach, (iii) = crosta. Séimhíonn.

(i) *crossphórú, cross-snáithe?*

(ii) *crossbhealach, crosschnámha, crossfhocal*

(iii) *crossdiabhal*

dé(-) = dhá. Séimhíonn: *défhoghar, dé-ocsaid, déshleasach* ach

dátheangach

dea- (i) = maith, (ii) mír threise. Séimhíonn.

(i) *dea-dhuine, dea-iomprach, dea-mhéin*

(ii) *dea-mhaith, dea-mhoch, dea-thapa*

dearg(-) (i) = dearg, (ii) mír threise. Séimhíonn.

(i) *deargloscadh, deargrua, deargtheas*

(ii) *deargéitheach, deargainneoin*

deas(-), deis(-) = (i) theas, (ii) oiriúnach, (iii) an lámh dheas.

Séimhíonn.

(i) *Deasmhumhain, Deasmhuimhneach*

(ii) *deasghnáth, deaschainteach, deisbhéalach, deisriocht*

(iii) *deaslámhach*

dí(-) dío(-) i gcorrfhocal seanbhunaithe (i) mír dhiúltach, (ii) mír threise. Séimhíonn go hiondúil, ach uraíonn *b* amanna.

(i) *dí-armáil, díchéillí, dífhostú, dílárú, dímhóladh, dímrí*
[dí(-)+brí], *díomá* [dí(-)+bá], *díomuan* [dí(-)+buan]

(ii) *dímhearbhall, díleáim, díbheirg.*

dian(-) mír threise. Séimhíonn *b, c, f, g, m, p*: *dianghrá, dianlag, dianmhaith, diansaothrú, diantáirgeadh*

do(-) (i) = deacair, (ii) mír dhiúltach. Séimhíonn.

(i) *dodhéanta*

(ii) *do-aithnid, dothíosach*

droch(-) = olc. Séimhíonn: *drochbhéasach, drochiompar, drochscéala, drochshaol*

dubh(-) roimh ghuta agus roimh *fh* + guta; **dú(-)** i ngach cás eile: (i) = dubh, (ii) mír threise. Séimhíonn.

(i) *dúghorm, dúbhuí, dúchrónach*

(ii) *dúbhréagach, dubhfhuath, dubhobair, dúsmacht*

Caolaítear sna focail *duibhéan, duibhré*

éa(-) éi(-): mír dhiúltach. Roimh fhocail dar tús *c, d, t*, a chuirtear an réimír seo. Uraíonn *c, t*: *éadóchas, éadrócaire* [éa(-) + *trócaire*], *éagóir* [éa(-) + *cóir*], *éigeart* [éi(-) + *ceart*], *éigiall* [éi- + *ciall*] Tá coimriú san fhocal *éagsúil* [éa(-) + *cosúil*]

eas(-), eis(-): mír dhiúltach. Roimh fhocail dar tús guta nó *c, s*, a chuirtear an réimír seo: **s-s** > **s**: *easaontas, eascairdeas, easláinte* [eas(-) + *sláinte*], *eisíon*

fíor(-) (i) = fíor, (ii) mír threise. Séimhíonn.

(i) *fíoraithrí, fíorchreideamh, fíorscéal*

(ii) *fíordheas, fíor-chorrdhuine, fíorscoth*

fo(-) = (i) faoi, (ii) ar chéim níos ísle, (iii) fánach. Séimhíonn.

(i) *fochupán, fo-éadaí, foléine*

(ii) *fo-alt, fo-bhaile, fodhuine, foléas, foligim, fochonradh*

(iii) *focheann, fodhuine*

- for(-), far(-), foir(-)** (i) = ar barr, (ii) mír threise. Úsáidtear *for(-)* agus séimhiú ar a lorg go hiondúil, ach *far(-)* nó *foir(-)* gan séimhiú ar a lorg, i gcorrfhocal seanbhunaithe.
 (i) *fardoras, foirceann, forchraiceann*
 (ii) *foréigean, forimeall, forleathan, forlíonadh, forneart, fornocht*
- freas(-)** (i) = i gcoinne, (ii) in airde. Séimhíonn *b, c, f, g, m, p*.
 (i) *freaschuirim, freasfhreagra, freasordaím*
 (ii) *freastógáil*
- frith(-)** = i gcoinne. Séimhíonn, ach **frith-th** > **frit** gan séimhiú:
frithbhualadh, fritarraingt, frithcheilg, frithghníomh
- gar(-)** (i) réimír i dtéarmaí gaoil, (ii) = cóngarach. Séimhíonn.
 (i) *garathair, gariníon, garmhac*
 (ii) *garluach, gariascaireacht, garpháirc*
- gearr(-)** (i) = gearr, (ii) measartha mór. Séimhíonn.
 (i) *gearránálaí, gearradharcach, gearr-radharcach*
 (ii) *gearraois, gearrchapall, gearrchuid, gearrmhaith;*
- iar(-)** = (i) thiar, (ii) ar gcúl, (iii) tar éis, (iv) sean-, ath-. Séimhíonn go hiondúil, ach uraíonn corruair.
 (i) *Iar-Chonnachta, iardheisceart*
 (ii) *iarbhuile, iarchurtha, iardháta, iargúlta [iar(-) + cúlta]*
 (iii) *iarnóin, iaró*
 (iv) *iarchigire*
- il(-)** = iomaí. Séimhíonn *b, c, f, g, m, p*: *ildathach, ilphósadh, ilsiolla, ilteangach*
- im(-), iom(-)** (i) = timpeall, (ii) = le chéile, (iii) mír threise. Séimhíonn ach amháin *m*. **iom(-)** roimh *m* leathan, agus i gcorrleagan seanbhunaithe. **iom-m > m**
 (i) *imchruth, imdhruidim, imlíne, imshuí, imthoisceach*
 (ii) *imbhualadh, iomalairt [iom(-) + malairt], iomrá*
 (iii) *imdheargadh, imeagla, iomchuí, iomghaoth*
- in(-)** (i) mír dhiúltach (ii) = féideartha, ullamh. Séimhíonn *b, c, f, g, m, p*.
 (i) *indílseach, indíreach, indlí, iniriseach*
 (ii) *indéanta, inaistir*
- in(-), ion(-)** = isteach. Séimhíonn *b, c, f, g, m, p*: *insteallaim, inscibhinn, ionanálaím, ionfhás*

- íos(-)** = íseal. Séimhíonn *b, c, f, g, m, p*: *íosluach, íosmhéid, íosteocht*
- leas(-)** = ionadach. Séimhíonn *b, c, f, g, m, p*: *leasiníon, leasmháthair, leasuachtarán*
- leath(-)** = (i) codán, (ii) ceann as péire, (iii) claon, (iv) measartha. Séimhíonn.
 (i) *leathdhoras, leathphingin, leath-thonna*
 (ii) *leathadharcach, leathchos, leathchúpla, leathlaí, leathshúil*
 (iii) *leathard, leathchluas* [brí (ii) freisin], *leathchuma, leathstuaic*
- leith(-)** sna focail *leithcheal, leithscéal*
th-th > t sna focail *leatrom, leataobh*
 (iv) *leathchapall, leathchoca, leathmheisce, leathstócach*
- mí(-)** mír dhiúltach a shéimhíonn: *mí-ádh, míchiall, mífhoighne, mínádúrtha, míchumas, mífhaisnéis*
- neamh(-)** mír dhiúltach a shéimhíonn: *neamhbheo, neamh-mheisciúil, neamhshuim, neamhni ach neamaiteach, neamaitheach*
- neas(-)** = cóngarach. Séimhíonn *b, c, f, g, m, p*: *neaschara, neasghaol, neasluach, neastoradh*
- oil(-)** = olc. Séimhíonn *b, c, f, g, m, p*: *oilbheart, oilbhéas, oilghníomh*
- oll(-)** = mór i méid nó i gcéim. Séimhíonn *b, c, f, g, m, p*: *ollmhaitheas, ollphéist, ollscoil, ollathair, ollfhear*
- príomh(-)** = is mó i méid nó i gcéim. Séimhíonn: *príomhábhar, príomhchigire, príomhchúis, príomhoide*
- ré(-)** = (i) inroinnte ar 2, (ii) saoráideach, (iii) measartha, (iv) mín. Séimhíonn.
 (i) *ré-uimhir, réchéim*
 (ii) *réchúiseach, réleaba*
 (iii) *réfhliuch, réghlas, réphrátaí*
 (iv) *réfhána* [brí (iii) freisin]
- réamh(-)** = roimh. Séimhíonn: *réamhaisnéis, réamhfhocal, réamhrá, réamhtheachtaí*
 Ach **réamh -mh > réi(-)** san fhocal *réimír*
- rí(-)** (i) = ríoga, (ii) mír threise, (iii) = an chuid den ghéag ó rosta go huillinn. Séimhíonn.
 (i) *ríchíos, rídamhna, rífhear, rítheaghlach*
 (ii) *ríchaimiléir, rídhona, rímhaith*
 (iii) *ríbheart, ríramhar* [brí (ii) freisin]

- ró(-)** (i) = iomarcach, (ii) mír threise. Séimhíonn.
 (i) *róghearr* (br. agus aid.), *róluath*, *róchuma*, *rómhoill*
 (ii) *ródhóbaí*, *rónaofa*, *ró-oirmhinneach*
- sain(-)** = speisialta. Séimhíonn *b, c, f, g, m, p*: *saincheist*, *sainchodán*,
sainchumas, *saineolaí*, *sainmhíniú*
- sár(-)**: mír threise. Séimhíonn: *sárchéim*, *sáreolas*, *sárfhear*, *sármhaith*
- seach(-)** = ionadach. Séimhíonn: *seachbhreithiúnach*, *seachphósadh*,
seachród, *seachvótálaí*
- sean(-)** (i) = aosta, (ii) mír threise, (iii) mír dhrochmheasa, (iv) =
 sinsear, (v) iar-, ath-. Séimhíonn *b, c, f, g, m, p*.
 (i) *seanaimsir*, *seanbhean*, *seanduine*
 (ii) *seanbheirthe*, *seanléim*, *seanléite*, *seanrith*, *seanscairt*
 (iii) *seanamadán*, *seanchlibistín*
 (iv) *seanathair*, *seanmháthair* [brí (i) fosta]
sean(-) > **sin-** (sna focail *sin-seanathair*, *sin-sin-seanmháthair*,
 etc.
 (v) *seansaighdiúir*
- síor(-)** = leanúnach. Séimhíonn: *síorbháisteach*, *síorghlas*, *síoról*
- so(-)** = furasta, féideartha. Séimhíonn: *sochomhairleach*, *so-mharaithe*,
sodhéanta
- teann(-)**: mír threise. Séimhíonn: *teannrith*, *teannsaíth*
- tim(-)** = timpeall. Séimhíonn: *timchaint(each)*, *timthriall*
- tiú(-)** = tiubh. Séimhíonn. Úsáidtear roimh chonsain: *tiúchraicneach*,
tiúdhéanta
- tob(-)** = tobann. Séimhíonn: *tobathrú*, *tobeagrán*, *tobmhéadú*
- tras(-)** (i) = cros-, trasna, (ii) = ath-, arís. Séimhíonn *b, c, f, g, m, p*: **s-s**
 > **s**.
 (i) *trasalpach*, *trastomhas*
 (ii) *traseoladh* [*tras(-)* + *seoladh*], *trasuite* [*tras(-)* + *suite*]
- uas(-)** = thuas. Séimhíonn *b, c, f, g, m, p*: *uaschamóg*, *uasluach*,
uastiarna
- ur(-)** (i) = foirmiúil, (ii) = os coinne, (iii) mír threise, (iv) mír dhiúltach.
 Séimhíonn.
 (i) *urchosc*, *urghabhaim*, *urghaire*, *urlámhas*, *urscaoilim*
 (ii) *urghomhaireach*, *urlann*, *urthrá*
 (iii) *urghrána*, *urthosach* ach **uir(-)** san fhocal *uiríseal*
 (iv) *urghnách*.

- 24.6** Uaireanta naisctear na réimíreanna *dea-*, *dí(-)* le foirm is ionann agus foirm ghinideach ainmfhocail nó ainm bhriathartha. Ciall aidiachta a ghabhann leis an bhfocal díorthaithe: *bhí sé dea-chraicinn (dea-éadaigh, dea-labhartha); mairnéalach dí-éadaigh (dí-airm)*. Maidir le focail den saghas céanna dar tús *do(-)*, *so(-)*, *in(-)* (= féideartha), féach **19.8-11**.
- 24.7** Tá péirí áirithe focal ann a bhfuil bríonna codarsnacha acu dar tús *s*, *d*. Taitneamhacht atá i gceist sna cinn dar tús *s*, míthaitneamhacht sna cinn dar tús *d*.
aidiachtaí: *saibhir, daibhir; sochma, dochma; soiléir, doiléir; sorchá, dorcha; suairc, duairc*;
ainmfhocail: *sochar, dochar; sólás, dólás; Sorchá, –; suáilce, duáilce*.

IARMHÍREANNA & FOIRCINN EILE

- 24.8** Is é rud iarmhír grúpa litreacha a chuirtear le deireadh focail chun focal nua a chumadh ach nach focal ann féin é. Uaireanta déantar mionathrú ar an bhfocal bunaidh lena linn.
- 24.9** Ó ainmfhocail eile agus ó aidiachtaí is mó a chumtar ainmfhocail nua le cabhair iarmhíreanna; ó ainmfhocail agus ó aidiachtaí a chumtar briathra nua, agus ó bhriathra a chumtar na hainmneacha briathartha agus na haidiachtaí briathartha.
Níl aon sleamhnóg curtha isteach roimh an iarmhír i liostaí na n-iarmhíreanna thíos.

24.10 An Aidiacht

Seo thíos na hiarmhíreanna is minice a úsáidtear chun aidiachtaí a chumadh:

-a: *gruama, príomha, stuama*

-(a)ch, -(o)ch: *adharcach, caiteach, faillitheach, aithríoch*

Tá roinnt ainmfhocail nach naisctear mórán le *-ach, -och*, sa ghnáthchaint mura bhfuil réimír ina dtosach: *fadchluasach, fuarchúiseach, lagbhrioch, tromchroíoch*.

-ann: *broinneann, ceannann, droimeann*

-da: *gallda, rúnda, seanda, srólda*

Ligtear *n* amháin ar lár as focail dar críoch *-nn* nuair a chuirtear *-da* leo: *faoileanda, ifreanda*.

-ga: *beoga, diaga, maorga, órga, ríoga, saorga*

-í: *diabhlaí, neamhaí, teasaí, tromaí*

-mh(e)ar: *ceomhar, ciallmhar, dúilmhear, glórmhar*

thmh > f: *bláfar, dlúfar, lúfar, scáfar*

-ta: *biata, éigiallta, laochta, saolta, uasta*

Ligtear *n* nó *l* amháin ar lár as focail dar críoch *-nn* nó *-ll* i siolla neamhaiceanta nuair a chuirtear *-ta* leo chun aidiacht a dhéanamh: *aiceanta, doineanta, innealta, teoranta*.

-t(e)ach: *anróiteach, fealltach, feanntach, millteach*

-teanach: *millteanach, toilteanach*

-tha: *danartha, liteartha, muinteartha*

-ú: *céadú, fichiú, tríú*

-úil: *ádhiúil, áitiúil, banúil, cairdiúil, fearúil.*

24.11 An Aidiacht Bhriathartha

Seo thíos na hiarmhíreanna is minice a úsáidtear chun aidiachtaí briathartha a chumadh:

-ta, -te: *buailte, daite, iata, léite, molta, sábháilte, múscailte*

-tha, -the: *carntha, coipthe, coisricthe, éirithe, tarraingthe.*

24.12 An Briathar

Seo thíos na hiarmhíreanna is minice a úsáidtear chun briathra a chumadh:

-áil: *plánálaim, tairneálaim*

-(a)igh: *aithisím, bánaím, giorraím.*

Is iomaí briathar sa Ghaeilge a cumadh ó ainmfhocal nó aidiacht gan aon iarmhír faoi leith: *deargaim, caochaim, úsáidim.*

24.13 An tAinm Briathartha

Seo thíos na hiarmhíreanna is minice a úsáidtear chun ainmneacha briathartha a chumadh:

-ach: *iascach*

-an: *leagan*

-acht: *gluaiseacht*

-chan: *beochan*

-achtáil: *maireachtáil*

-íl: *feadaíl*

-achtain: *dámhachtain*

-im: *titim*

-adh: *bogadh*

-íocht: *margaíocht*

-áil: *fágáil*

-t: *baint*

-amh: caitheamh **-ú:** aimsiú

-úint: leanúint

Cuireann na hiarmhíreanna seo a leanas fochiall éigin in iúl (leanúnachas, minicíocht, etc.):

-adach: bogadach

-ínteacht: gráinteacht

-arnach: lúbarnach

-nach: cogarnach

-chán: ceartúchán

24.14 An tAinmfhocal Coitianta

Anseo thíos tá liosta de na foircinn is minice a úsáidtear chun ainmfhocail choitianta a dhéanamh:

-án (díspeagadh go minic): *cnocán, leabhrán, cosán, eitleán*

-cán: *buíocán, gealacán, lámhacán, méaracán*

-chán: *achtachán, ceapachán, leasachán*

Cuirtear drochmheas in iúl le focail dar críoch *-chán* más daoine atá i gceist: *breoiteachán, ciotachán, cruiteachán, suarachán.*

-gán (díspeagadh go minic): *Íosagán* (ainm dílis), *taobhagán*

-tán (díspeagadh): *gleanntán, ceangaltán*

-eog, -óg (díspeagadh nó baineannach go minic): *aeróg, breallóg, brídeog, crannóg, dallóg*

-ín (díspeagadh de ghnáth): *asailín, baitín, láirín, paidrín*

Cuirtear *-ín* ar lorg *-ch, -cht* leathain gan athrú a dhéanamh ar an mbunfhocal: *teachín, lachín, luchín, smachtín*

-íneach (le daoine éalangacha): *cláiríneach, mairtíneach*

-ach, -íoch, -ánach: *Laighneach, oileánach, gaiscíoch, dílseánach*

-adóir, -eoir, -óir (le daoine de ghnáth): *siopadóir, uaireadóir, ceannaitheoir, coinnleoir, bádóir, stiúrthóir, moltóir*

-ire (le daoine go minic): *cruitire, crosaire, iascaire*

-í, -únaí (le daoine de ghnáth): *amhránaí, ceardaí, scéalaí, ceadúnaí, creidiúnaí, féichiúnaí*

-seach (le baineannach de ghnáth): *báinseach, céirseach, gailseach, minseach*

-lach (le háit): *crioslach, fuarlach, íoslach, murlach*

-acht: *airdeacht, doimhneacht, ísleacht, nóibhíseacht*

-óid: *bolgóid, dearbhóid, siúlóid, sméaróid*

-airt, -laith, -ra, -tracht (i gcnuasfhocail): *conairt, sceanairt, éanlaith, macra, ógra, bantracht.*

24.15 I gcás roinnt focal nuacheaptha freagraíonn na hiarmhíreanna *-í, -óir* do na hiarmhíreanna Béarla *-ee, -er (-or)* faoi seach: *íocaí, íocóir; léasaí, léasóir.*

24.16 Ní iarmhír Ghaeilge atá i bhfocail ón iasacht de shaghas *coláiste, pasáiste; ticéad, buicéad; buidéal, séipéal; dinnéar, páipéar; búistéir, siúinéir; foghlaeir, grósaeir; dochtúir; táilliúir; nádúr, pictiúr; galún, pardún.*

Ná ní iarmhír Ghaeilge atá i bhfocail ón iasacht den saghas seo a leanas cé go bhfuil foirm iarmhíre Gaeilge ar a bhfoircinn: *orgán, tiompán; moncaí, turcaí; báisín, gairdín; posóid, réabhlóid; seanmóir, bearbóir; pancóg, gairleog.*

Ach iarmhír cheart Ghaeilge atá i bhfoircinn focail mar *coláisteánach, dochtúireacht, orgánta, péacógach, pictiúrlann, réabhlóideach, vótaíocht.*

AN tAINM TEIBÍ

24.17 Is iad seo a leanas na foircinn is coitianta a úsáidtear chun ainmneacha teibí a chumadh:

-achar: *glanachar, lagachar, mallachar*

-(a)cht, -íocht: *uaisleacht, pagántacht, teocht, dolúbthacht, ársaíocht*

-(a)chas: *bráithreachas, daltachas, leanúnachas*

-as: *baintreachas, binneas, ceannas, dlús (< dlúthas)*

-íl: *bacaíl, briotaíl, ciotaíl*

-lathas (< *flaitheas*): *daonlathas, maoinlathas*

-t: *baint, ceilt, tochailt*

-t(e)as: *mórtas, díomhaointeas.*

24.18 Úsáidtear breischéim aidiachta mar ainm teibí go minic. I gcás aidiachtaí dar críoch consan, agus ar *-e* nó *-í* is críoch dá mbreischéim, is féidir go hiondúil a mbreischéim a úsáid mar ainm teibí gnách:

aimhréidhe, báine, boige, caoile, déine, féile, gile, leimhe, mire, raimhre, séimhe, troime, amaidí, ámharáí, bacáí, deireanaí, déanaí.

Ina lán cásanna eile, áfach, ní féidir foirm na breischéime a úsáid ach mar ainm teibí céime, mar a leanas:

- ilsiollaí dar críoch *-ar*: *greannmhaire, dúilmhire, scáfaire*
- roinnt aidiachtaí dar críoch *-ch*: *aistí, faillithí, díomáiche*
- aidiachtaí dar críoch guta: *beo, teasáí*
- aidiachtaí ar *-a* is críoch dá mbreischéim: *fearúla, deacra*
- corraidiacht neamhrialta: *dóichí.*

24.19 Gabhann níos mó ná ainm teibí amháin le cuid de na haidiachtaí, ach ní i gcónaí is féidir iad a chómhalartú: *ar mhaithe leis féin; i ndeireadh a mhaitheasa.*

24.20 Is féidir an t-ainm teibí a úsáid mar ainmfhocal coitianta uaireanta: *maitheasaí, ghluaiseachtaí.*

AN tAINM TEIBÍ CÉIME

24.21 Is ainm teibí céime ainmfhocal a thagraíonn do chéim na cáilíochta a léiríonn an aidiacht. Ní hionann foirm i gcónaí d'ainm teibí céime agus don ainm teibí gnách a fhreagraíonn don aidiacht chéanna.

Léiríonn na samplaí seo a leanas na difríochtaí feidhme agus (go minic) foirme a bhíonn idir ainm teibí céime agus ainm teibí gnách: *goilleann ciúnas na háite orm* (ainm teibí gnách); *bhí ionadh orm a chiúine a bhí an áit* (ainm teibí céime); *tá an lá ag dul i gciúine anois* (ainm teibí céime).

24.22 Úsáidtear an t-ainm teibí céime:

- ar lorg na haidiachta sealbhaí *a* (3ú pearsa uatha fir.)
- ar lorg an fhorainm *cá*
- nuair atá fás na cáilíochta i gceist
- le *méad, méid* (f.4), *méid* (b. 2)

24.23 Ní gnách ach foirm amháin den ainm teibí céime a úsáid leis an aidiacht shealbhach i gcásanna mar a leanas

- foirm na breischéime i gcás aidiachtaí ilsiollacha dar críoch *-ch, -ar*: *amaidí, suaraí, faillithí, ceolmhaire, dúilmhire, lúfaire*
- foirm ar leith i gcásanna áirithe. Tá an aidiacht faoi lúbíní: *dóichí (dócha); donacht (dona); fad (fada); feabhas (maith); fusacht (furasta); giorracht (gearr); laghad (beag); liacht (iomaí); luas (luath); méad (mór); olcas (olc); tiús (tiubh)*.

Ní úsáidtear *dóichí, liacht, méad* mar ainm teibí gnách, murab ionann is na cinn eile thuas: *donacht na haimsire; fad an bhóthair; tá feabhas mór air*, etc.

Is gnách dhá fhoirm inmhalartaithe a bheith ag bunáite na n-ainmneacha teibí céime eile (i) foirm na breischéime, (ii) foirm na breischéime + *-(a)cht* nó *-íocht*: *airde[acht], cruach[acht], leithne[acht], moiche[acht], moille[acht]*

Cinn neamhrialta: *éasca[íocht]; minice* nó *minicíocht; tapaíocht* (< *tapa*) nó *tapúlacht* (< *tapúil*).

24.24 Is ionann an cás agus an t-ainm teibí céime ar lorg **cá** agus mar atá in **24.23** ó bhíonn an aidiacht shealbhach intuigthe idir *cá* agus an t-ainm teibí céime, nó i gcumasc le *cá* [*cá + a > cá*] roimh an ainm teibí céime: *cá fhad (mhinice) a bhí tú ann? cá mhéad (liacht) uair a buaileadh é?*

24.25 Bíonn fás na cáilíochta i gceist leis an ainm teibí céime in abairtí den saghas seo: *téann sé i bhfuair; tá sé ag dul i bhfuair; tá sé imithe i bhfuair*.

Ní féidir ainm teibí gach aidiachta a úsáid mar sin. Aon uair is féidir é, is ionann foirm dó agus don ainm teibí atá i gceist in **24.23**, ach go n-úsáidtear an fhoirm fhada go hiondúil (más ann di) nuair nach *-e* is críoch don bhreischéim, agus corrúair eile: *i ndonacht; i bhfeabhas; i laghad; in olcas; i gciúine[acht]; i ngoirme[acht]; i dtroime[acht]; i ngrámhaire, i neartmhaire* nó *i neart; i dtreise; i láidreach; i bhfearúlacht; i misniúlacht* nó *i misneach; i ndéanaí; i ndeireanaí*.

24.26 Méad, méid (f.4), méid (b. 2)

- Úsáidtear *méad* mar atá luaite in **24.23-24**: *dá mhéad é; tonna ar a mhéad; cá mhéad bean (orlach, punt)?* Úsáidtear *méad* freisin i gcorrleagan eile: *ar mhéad is a bhí sé ar buile*.

Ní úsáidtear an t-alt le *méad*, agus níl aon ghinideach aige.

- Cainníocht atá i gceist le *méid* (f.4): *méid mo bhróin; seachtar an méid fear a bhí ann; sa mhéid gur Dia é*

Ní shéimhítear *méid* sa ghinideach: *leath an méid sin; de bharr an méid eolais a bhí aige.*

- Tomhas nó toirt atá i gceist le *méid* (b.2): *Cén mhéid atá ionat anois? cuir in ord iad de réir méide; fear faoi mo thuairim féin méide; dul i méid; ar aon mhéid; ar cóimhéid.*

CAIBIDIL 25

AN ABAIRT SHIMPLÍ: AN PRÍOMHCHLÁSAL

- 25.1** Is ionann comhréir na habairte simplí agus comhréir an phríomhchlásail ach go bhfuil clásal amháin eile ar a laghad ag gabháil leis an bpríomhchlásal.
- 25.2** Nuair nach bhfuil an chopail i gceist (Caib.16) is é seo gnáthord na bhfocal san abairt shimplí: [mír bhriathartha] + briathar + ainmní [lena cháilitheoir] + focail eile: *ní théann Séamas óg abhaile go dtí a sé a chlog; bhris an naíonán an buidéal; cá bhfuil d’athair? conas tá an tsláinte agat?*
- 25.3** Is minic, áfach, a chuirtear focal eile nach mír bhriathartha roimh an mbriathar, go háirithe nuair atá fochlásail ann. Déantar sin
- leis an bhfocal eile sin a threisiú: *fear amháin níor éalaigh uainn; freagra ní bhfuair mé; ar ais nár thaga sé; dealbh go deo ná raibh tú*
 - ar mhaithe le slacht agus cothromaíocht
 - má tá an t-ainmní iomlán rófhada, ach sa chás sin úsáidtear forainm iarthagrach: *an fear is treise ar domhan ní chorródh sé an chloch; an t-eitleán a chuaigh thart ar maidin thit sé isteach san fharraige*
 - i gcás dobhriathra agus frásaí áirithe: *lá amháin d’fhill sé; ag dul thar an reilig dom chuala mé glór duine; maidir le Seán, bhí sé ina chodladh.*
- 25.4** Uaireanta is siar a chuirtear an t-ainmní fada: *tháinig chugam isteach fear a bhí ar leathshúil.* Uaireanta eile déantar an t-ainmní a scaradh óna chlásal aidiachtach: *tháinig fear chugam isteach a bhí ar leathshúil.*

25.5 Maidir le cuspóir an bhriathair agus le comhlánú agus leathnú na faisnéise glactar le roinnt mhaith saoirse i dtaobh shuíomh na bhfocal éagsúil atá iontu i leith a chéile. Is minic áfach gur faide siar cuspóir forainmneach ná cuspóir ainmfhoclach: *múineadh Seán go maith; múineadh go maith é.*

Is minic freisin dobhriathar nó a chothrom idir an t-ainmní agus an cuspóir: *bain díot do bhróga; chuir sé air a chóta; bhuail sí ó thalamh an doras; ná cuir i bhfolach an leabhar; tarraingimis aníos na cathaoireacha; coinnigh istigh na cearca.*

25.6 In abairtí leathdhiúltacha ina bhfuil na múnlaí *ní... ach; gan... ach*, is gnách an chuid den abairt dar tús *ach* a chur siar go deireadh na habairte: *ní raibh Seán ach sa bhád; ní raibh sa bhád ach Seán; ní raibh Seán a dhathú ach an bád; ní raibh Seán ach ag dathú an bháid; ní raibh ag dathú an bháid ach Seán; níor dhathaigh Seán ach an bád; níor dhathaigh aon duine an bád ach Seán; ní dhearna Seán ach an bád a dhathú; agus gan é ach ag dathú an bháid; agus gan é a dhéanamh ach an bád a dhathú, etc.*

Ní mór bheith cúramach faoin gcuid den abairt ar ceart *ach* a chur roimpi ar eagla gur brí chontráilte a thabharfaí don abairt. Is é áit a gcuirtear *ach* ná roimh na focail a dhéanann cuimsiú ar an ngníomhú briathartha.

25.7 Bíonn múnla fochlásail ráiteasaigh ar an bpríomhchlásal uaireanta

- ar lorg intriachtaí áirithe: *m'anam nár chuala mé é; mo choinsias go bhfuil mo lámh briste! ambaiste go bhfuil eagla air; ar m'fhallaing nárbh aon amadán é!*
- ar lorg clásail fhaomhaigh go háirithe san fhilíocht:

*Mná deasa an domhain agus faighim iad ar mo roghain
Gurb í Mal Dubh an Ghleanna a phósfainn.*

25.8 Bíonn múnla céadbhirt ar an bpríomhchlásal uaireanta: *má b'fhearr mar sin é!*

Bíonn múnla **18.11(1A)** ar an bpríomhchlásal uaireanta. Féach **18.17**.

FREAGRAÍ ATHFHRIOTAIL EILE

- 25.9** Níl de dhifríocht idir múnla freagraí (nó athfhriotal eile) agus múnla gnáthráiteas ach go bhfágtar focail áirithe ar lár toisc iad a bheith intuigthe de bharr na habairte a thagann rompu.
- 25.10** Maidir le freagraí nach bhfuil an chopail iontu (Caib. 16) nó intuigthe iontu is gnách an briathar a athlua:
Ar ól tú é? D'ól.
Ar rugadh orthu? Níor rugadh.
Cad a chonaic tú? Chonaic rud greannmhar!
 Ach féach **25.11-13**.
- 25.11** Fágtar an briathar ar lár, áfach, i bhfreagraí diúltacha áirithe agus i gcorrfhreagra eile:
Cad a deir sé? Focal amháin as a bhéal.
Nár dhaor aon duine thú? Aon duine, a Thiarna.
An bhfeiceann tú rud ar bith? Rud ar bith.
Cad chuige? Chuige ar bith/Gach uile chuige.
Cad ina thaobh? Níl aon taobh/Gach aon taobh.
Cathain a phósfaidh tú? Go deo.
- 25.12** Is gnách gan ainmní ainmfhoclach a athlua, ach é a fhágáil ar lár ar fad, nó neachtar acu, forainm a chur ina áit:
An bhfuil Liam istigh? Tá [sé].
Ní raibh an t-eolas sin agamsa. Ní raibh ná agamsa.
Tá tart orm. Tá agus ormsa.
Tá an bhreith sin an-chrua. Níl go deimhin ná cruu in aon chor.
An bhfaca Úna Mánas? Chonaic agus Séamas.
- 25.13** Más forainm an t-ainmní nó má tá sé táite leis an mbriathar san abairt roimh an bhfreagra, is féidir ainmní an fhreagra a fhágáil ar lár nó é a tháthú leis an mbriathar (má tá foirm tháite ann chuige) nó é a athlua:
An bhfuil tú ag éisteacht? Tá (táim, tá mé).
An rachaimid ann? Rachaidh (rachaimid).
Ní bhfuairéamar ár ndóthain. Fuair [sibh].
An ndéanfaidís é? Dhéanfadh (dhéanfaidís).

CAIBIDIL 26

CLÁSAIL CHOMHORDAITHEACHA

PRÍOMHCHLÁSAIL & FOCHLÁSAIL

26.1 In ionad an chónaisc *nó* úsáidtear na frásaí *sin nó agus nó neachtar acu* lena chur in iúl nach féidir ach dhá rogha nó dhá bharúil a bheith ann: *tá sé ar shiúl go hAlbain, sin nó tá sé marbh; tá sí thíos ar an gcé, nó neachtar acu, tá sí cois na trá.*

Is fearr frásaí den sórt sin a sheachaint i bhfochlásal ráiteasach ar eagla go gcuirfí an léitheoir nó an t-éisteoir in amhras faoi athbhrí. Moltar an cónasc *mura* a úsáid ina n-ionad: *dúirt sí go raibh sé ar shiúl go hAlbain mura raibh sé marbh.*

26.2 Maidir le habairtí ina bhfuil an cónasc *agus nó ná* ag ceangal dhá chlásal dhiúltacha de shaghas *níl siad anseo agus (ná) níl siad sa chistin* más mian oiread treise (ar a laghad) a thabhairt do dhiúltacht an dara clásal is a thugtar do dhiúltacht an chéad chlásail deirtear: *níl sé anseo agus ní mó atá sé sa chistin; ní dhéanfása é agus ní mó [ná sin] a dhéanfadh d'athair é; ní raibh a fhios agam agus ní mó ná mar ba chuma liom; ní raibh an bhanaltra ann agus ní raibh an dochtúir ann ach chomh beag (ach oiread); ní bhfuair mé ciontach é agus ní lú ná mar a fuair Iorua [=...agus ní lú (a fuair mise ciontach é) ná mar ...]; níor chuir mé ina chomhairle é agus ní lú ná mar a chuir mé scéala chuige.*

26.3 Más gá tuilleadh treise a thabhairt do dhiúltacht an dara clásal deirtear: *ní dhéanfása é agus is lú a dhéanfadh d'athair é; ní heol dom cá bhfuil*

sé agus is lú ná sin is miste liom; níor thuig an máistir é agus is lú a thuig na daltaí é; ní raibh a fhios agam cé a rinne é agus is lú ná mar ba chuma liom.

- 26.4** Cuirtear na rialacha roimhe seo i bhfeidhm i gcás fochlásail chomhordaitheacha freisin, ach gur féidir *ná* a úsáid in ionad *nó* má tá cor diúltach san uaschlásal: *níl a fhios agam cé thú féin ná cad é an gnó atá agat díom; is deacair a rá cá bhfuil sé ná cad atá á dhéanamh aige.* Úsáidtear *ná* in ionad *nó* go minic mar sin idir dhá chlásal neamhchúiseacha: *cibé duine a rachaidh ná nach rachaidh, rachaidh mise.*

Ní úsáidtear *ná* in ionad *nó* idir dhá chlásal ainmfhoclacha dar tús cé acu: *níl a fhios agam cé acu a thiocfaidh sé nó nach dtiocfaidh.*

- 26.5** Uaireanta luíonn dhá chlásal taobh le taobh agus múnlaí clásal comhordaitheach orthu araon ach gan aon chónasc eatarthu, cé gur brí fochlásail atá ag an dara ceann: *tá sé leisciúil, ní hionann agus tusa; dhéanfadh leanbh é, ní áirím fear; is é mo mhacsa is cliste, ní cionn is mé féin á rá é; éiríonn sé go luath, ní fearacht daoine eile é; níl eolas agam ar an scéal, ní hé amháin é a insint; ní féidir leis labhairt, tá sé chomh corraithe sin; tá sé tinn, ní foláir; bhí sé anseo tá bliain ó shin ann.*

- 26.6** Uaireanta úsáidtear *agus* roimh chlásal a bhfuil foirm clásail chomhordaitheach air ach nach bhfeidhmíonn mar sin: *agraím thú agus fan sa bhaile; go gcuire Dia an t-ádh ort agus éist liom; le hanamacha do mharbh agus ná bris na huibheacha sin!*

- 26.7** Tá feidhm clásail aidhme chomh maith le feidhm príomhchlásail chomhordaitheach ag cuid de na clásail dar tús *go*, *nó go*: *chuaigh sé síos [nó] go bhfuair sé an pinsean [= chun é a fháil, agus fuair].*

Ach uaireanta eile ní bhíonn feidhm clásail aidhme acu: *d'oscail sé a shúile go bhfaca sé an gadaí.*

- 26.8** Is minic a chuirtear ainm briathartha, nó frása ainm bhriathartha, nó frása de shaghas éigin eile, in ionad an dara príomhchlásal ar lorg *ach*, *agus*.

- *níor labhair sé focal ach imeacht; an osclófá do bhéal agus labhairt?*

- níor chuir sí a cóta ar an gcrochadán ach a fhágáil uirthi; ní chorróinn amach ach á léamh; níor ordaigh Dia sin ach a chrosadh; ní rachaidh sí agus a saol a chaitheamh ann.
- tá siad chugainn agus deabhadh orthu; bhí fuiseog agus nead aici i ngort.

AICMÍ FOCHLÁSAL

26.9 Is féidir na fochlásail a aicmiú de réir feidhme, nó de réir foirme.

26.10 Aicmítear iad de réir feidhme de réir mar a bhíonn siad ainmfhoclach, aidiachtach, dobhriathartha, nó ina gclásail choibhneasta leithleacha. Déantar fo-aicmiú ar na clásail dhobhriathartha de réir a bhfeidhme: clásal aidhme, ama, cúise, imthoiseach, iarmhartach, coinníollach, faomhach, comparáideach, cuimsitheach, neamhchúiseach.

26.11 Maidir le haicmiú de réir foirme ní gá ach ceithre shaghas clásal a lua anseo

- clásal ceisteach (clásal dar tús mír cheisteach): *níl a fhios agam **cá bhfuil siad**; fiafraigh de **an bhfacthas iad***. Is clásal ainmfhoclach gach fochlásal ceisteach.
- clásal céadbheartach (clásal dar tús *má, dá, mura*). Féadfaidh feidhmeanna éagsúla a bheith aige:
 - clásal coinníollach: *éirigh **má thig leat***
 - clásal faomhach: ***mura bhfuilim saibhir táim macánta***
 - clásal neamhchúiseach: ***más olc maith leat é, ól é***.
- clásal ráiteasach (clásal dar tús mír ráiteasach, *go (gur), nach (nár)*). Sa riocht is simplí is clásal ainmfhoclach é seo (ach féach **26.12**): *deir sé **go bhfuil sé tuirseach***.
- clásal coibhneasta (clásal dar tús mír choibhneasta nó foirm choibhneasta den bhriathar). Sna cásanna is simplí is clásal aidiachtach é: ***cá bhfuil an fear a bhí anseo? seo an rud atá uait***.

26.12 Is féidir feidhm clásail a athrú ar fad má chuirtear cónasc breise roimhe. (Tá cló trom ar na cónaisc sa chuid eile den chaibidil seo.) Tógaimis mar shampla an clásal ainmfhoclach atá in **26.11 go bhfuil sé tuirseach**. D'fhéadfadh sé bheith ag feidhmiú mar a leanas

- clásal faomhach: ***cé go bhfuil sé tuirseach tá sé ag obair***

- clásal cuimsitheach: *tá sé ceart go leor **ach go bhfuil sé tuirseach***
- clásal imthoisceach: *ní haon ionadh é sin **agus go bhfuil sé tuirseach.***

26.13 Mar an gcéanna le

- clásal céadbheartach
- clásal coinníollach: *ní chloisfeadh sé thú **dá mbeadh sé ina chodladh***
- clásal comparáideach: *tá sé chomh ciúin **agus dá mbeadh sé ina chodladh.***
- clásal coibhneasta
- clásal aidiachtach: *sin an rud a dúirt sé*
- clásal comparáideach: *rinne mé **mar a dúirt sé.***

26.14 Is minic, mar sin de, clásal ina chuid de chlásal eile. Tógaimis sampla amháin eile: *fuair sé bás an lá a d'imigh Seán go hAlbain.* Is clásal ama **an lá a d'imigh Seán go hAlbain,** agus is clásal aidiachtach **a d'imigh Seán go hAlbain.**

CAIBIDIL 27

AN CLÁSAL COIBHNEASTA INA CHLÁSAL AIDIACHTACH

27.1 Nuair atá clásal coibhneasta ag cáiliú ainmfhocail nó forainm, tá sé ag déanamh gnó aidiachta, agus is clásal aidiachtach é. Is mó go mór is cosúil comhréir na Gaeilge, ó thaobh na gclásal aidiachtach de, le comhréir seanabairtí Béarla de shaghas *that is the book I want; I am not the man I was; he died the day she was born; he liked the people he lived with; who does he think he is?* Abairtí iad sin a bhí bunaithe sa Bhéarla sula ndearnadh forainmneacha coibhneasta de na forainmneacha ceisteacha *who, which, etc.*, trí aithris ar na focail Laidine *qui, quod, etc.*

Tá dhá fheidhm ag an réamhtheachtaí (*book, man, day, people, who*), feidhm amháin sa phríomhchlásal agus feidhm eile san fhochlásal. Níl aon fhorainm coibhneasta intuigthe iontu.

De ghrá na simplíochta tráchtar anseo ar chlásail choibhneasta leithleacha dar tús forainm ceisteach cé nach clásail aidiachtacha ghnácha iad. Agus áirítear an forainm ceisteach ina réamhtheachtaí cé nach réamhtheachtaí gnách é.

27.2 Is iad seo na ranna cainte is mó atá i gceist i gcomhréir an chlásail aidiachtaigh; an réamhtheachtaí, mír choibhneasta, an t-iartheachtaí, agus briathar an chlásail.

27.3 Is é **an réamhtheachtaí** an focal atá á cháiliú ag an gclásal aidiachtach. Feidhmíonn sé sa chlásal aidiachtach agus san uaschlásal. Is í a fheidhm san uaschlásal a chinneann a thuiséal.

Uaireanta ní bhíonn de cheangal idir an dá chlásal ach an réamhtheachtaí. Tá cló trom ar an réamhtheachtaí sa dá shampla seo a leanas: *cá bhfuil an casúr is troime? labhair leis an duine atá i gceannas.*

Tá *casúr* ina ainmní sa phríomhchlásal agus ina ainmní arís san fhochlásal. De bharr an chéad cheann den dá fheidhm sin tá *casúr* sa tuiséal ainmneach.

Tá *duine* faoi réir ag an réamhfhocal *leis* sa phríomhchlásal, agus ina ainmní sa dara clásal. De bharr an chéad cheann den dá fheidhm sin tá *duine* sa tuiséal tabharthach.

27.4 Is gnách, áfach, **mír choibhneasta** roimh bhriathar an fhochlásail: *cá bhfuil an fear a bhuaigh? Sin rud nach dtuigim.*
Ach féach **27.9**.

27.5 Is minic nach bhfeidhmíonn an réamhtheachtaí go díreach sa chlásal aidiachtach, ach go neamhdhíreach trí fhocal ar a dtugtar **an t-iartheachtaí**. Forainmneach is ea é seo a ghéilleann don réamhtheachtaí i bpearsa, in uimhir agus in inscne, faoi réir rialacha **13.19-32**. Seasann an t-iartheachtaí thar ceann an réamhtheachtaí sa chlásal aidiachtach (uaireanta i bhfochlásal eile atá taobh istigh de). Tá cló trom ar an iartheachtaí sa dá shampla seo a leanas agus tá cló rómhánach ar a réamhtheachtaí: *tá bonn 50p agam a bhfuil poll ann; dúirt sé rud nach raibh mé sásta leis.*

27.6 Foirmeacha díreacha agus neamhdhíreacha

Tugtar **clásal coibhneasta díreach** ar aon chlásal aidiachtach (taobh amuigh díobh siúd atá i gceist in **27.9**) a bhfuil a réamhtheachtaí ag feidhmiú go díreach ann (is é sin gan aon chúnamh ó iartheachtaí), agus ar aon chlásal coibhneasta eile atá ar aon dul le clásal aidiachtach díreach maidir le foirm an bhriathair.

Tugtar **clásal coibhneasta neamhdhíreach** ar aon chlásal aidiachtach a bhfuil a réamhtheachtaí ag feidhmiú go neamhdhíreach ann (is é sin trí iartheachtaí), agus ar aon chlásal coibhneasta eile atá ar aon dul, maidir le foirm an bhriathair, lena leithéid de chlásal.

Úsáidtear mír choibhneasta dhíreach i gclásal díreach agus mír neamhdhíreach i gclásal neamhdhíreach.

27.7 Bíonn briathar an chlásail choibhneasta séimhithe nó uraithe de réir **20.4-9, 20.13-18**. Baintear feidhm as an bhfoirm choibhneasta i gclásail

dhíreacha dhearfacha, agus as an bhfoirm spleách i gclásail dhíreacha dhiúltacha agus i gclásail neamhdhíreacha.

AN CLÁSAL AIDIACHTACH DÍREACH DEARFACH

- 27.8** Is cónasc iomarcach an mhír choibhneasta *a* sna clásail aidiachtacha dhíreacha dhearfacha. Cé gur gnách í a scríobh (ach féach **27.9**), níl sí riachtanach de réir na comhréire, agus is minic báite í idir dhá chonsan féin sa chaint. Is iad seo na príomhchásanna ina n-úsáidtear an clásal díreach (tá cló trom ar an réamhtheachtaí)
- an réamhtheachtaí ina ainmní sa chlásal aidiachtach: *cá bhfuil an leabhar a bhí ar an tábla? sin é an fear a shábhálfaidh an tír; scríobh síos inscne na bhfocal seo a leanas; ní thuigim iad seo a deir gur fearr géilleadh; críochnóidh mé an obair a bhí á déanamh agam; cé a bhí ag caint leat?*
 - an réamhtheachtaí ina chuspóir ag briathar an chlásail aidiachtaigh: *tabhair dom leath an airgid a fuair tú; taispeánfaidh mé duit an teach a cheannóimid; cad a dhéanfaimid?*
 - an réamhtheachtaí ina chuspóir ag an ainm briathartha atá sa chlásal aidiachtach: *críochnóidh mé an obair a bhí mé a dhéanamh; cá bhfuil an roth a chonaic mé thú a dheisiú? thug sé an fhianaise a bhí rún aige a thabhairt; ní fheicim aon rian den teach a bhí tú ag iarraidh a thógáil; seo an chéad áit a thabharfaidh siad iarraidh a ionsaí; cad é an rud a bhí Bruadar ar aigne a dhéanamh?*
 - an réamhtheachtaí ag feidhmiú mar dhobhriathar ama sa chlásal aidiachtach: *sin é an uair a loitfear iad; cén uair a shroichfidimid Gaillimh? ní cuimhin liom an lá a tháinig siad; maraíodh é an bhliain a thosaigh an cogadh.*

Taobh amuigh den fhocal *uair* is féidir an clásal neamhdhíreach a úsáid ar lorg a leithéidí sin de réamhtheachtaithe.

- 27.9** Ní úsáidtear an mhír choibhneasta dhearfach dhíreach roimh na focail *atá* (foirm den bhriathar *bí*), *atáim*, *atáimid*, *atáthar*, *is*, *ba*, *ab*: *cá bhfuil an fear atá tinn? seo an ceol atáim[id] a fhoghlaim; na héadaí atáthar a chaitheamh; cad is fiú é? an scéal is iontaí díobh go léir; ba é ba rí ann; sin é an fear ba chúis leis; Seán ab ainm dó.*

AN CLÁSAL AIDIACHTACH NEAMHDHÍREACH DEARFACH

27.10 Ní mór an mhír choibhneasta *a* (*ar*) a chur roimh an mbriathar sa chlásal neamhdhíreach dearfach. Is cónasc simplí é seo ach amháin nuair a thagann réamhfocal roimhe, nó nuair is réamhtheachtaí é féin. (Déantar cumasc den mhír seo agus an chopail). Is féidir na samplaí a aicmiú de réir fheidhm an iartheachtaí. (Tá cló trom ar an réamhtheachtaí agus ar a iartheachtaí agus ar aon chumasc ina bhfuil siad.)

- an t-iartheachtaí ina aidiacht shealbhach: *ní fhaca mé an bhean a raibh a mac san ospidéal; a fhir úd a bhfuil faobhar ar do ghuth; is iomaí duine a dteipfeadh ar a mhisneach sa chás sin; sin an fear arb amhránaí a iníon; ní dhéanfaidh sé an obair ar ceapadh lena haghaidh é; sin í an obair ar tháinig ár dTiarna ar an saol chun a déanta; cé ina choinne a raibh tú ag imirt? [= cé a raibh tú ag imirt ina choinne?] cad ina thaobh ar labhair sé? [= cad ar labhair sé ina thaobh?].*

Ní mór an mhír choibhneasta **neamhdhíreach** a úsáid in abairtí mar na cinn thuas. Ach má chuirtear an chopail treise in áit an fhorainm cheistigh is é an leagan coibhneasta díreach a úsáidtear: *is ina choinne a bhí mé ag imirt.*

- an t-iartheachtaí ina fhorainm réamhfhoclach: *is é seo an poll a dtagann na coiníní as; tóg an chathaoir a bhfuil an mála uirthi; ní a fhios agam cén seomra ar chodail sé ann; ní fheicim na fir a raibh tú ag caint leo; fear arb ainm dó Oisín atá ann; seo an rud a mbeidh Peadar ag teacht chugat mar gheall air; cé hiad na garsúin a raibh an troid eatarthu? bhí asal aige arbh iomaí capall nach mbeadh chomh mór leis (tá clásal díreach diúltach nach mbeadh ... leis taobh istigh den chlásal neamhdhíreach dearfach arbh iomaí... leis sa chás seo); cér díobh é? [= cé ar díobh é?]; cár bh as é? [= cá arb as é?]; cár bh as ar tháinig sé? [= cá arb as ar tháinig sé?] (tá as ina iartheachtaí sa dá fhochlásal sa chás seo); cé dó a dtabharfaidh mé an duais? [= cé a dtabharfaidh mé an duais dó?] céard leis a ndearna tú é? [= céard a ndearna tú leis é?] cad chuige a bhfuil tú anseo? [= cad a bhfuil tú anseo chuige?]*

Úsáidtear an mhír choibhneasta neamhdhíreach in abairtí mar na cinn thuas. Ach má chuirtear an chopail treise in áit an fhorainm cheistigh is é an leagan coibhneasta díreach a úsáidtear: *is as a tháinig sé; an dó a thabharfaidh mé é? ní leis a rinne tú é; nach chuige sin atá tú anseo?*

- an t-iartheachtaí ina fhorainm pearsanta faoi réir ag réamhfhocal: *fuair sí **moladh** arbh fhearr di [bheith] gan é; cad is ainm don saighdiúir úd a raibh argóint idir é agus an mairnéalach?*

Ní úsáidtear an saghas sin iartheachtaí ach nuair nach bhfuil forainm réamhfhoclach oiriúnach ag freagairt don réamhfhocal.

- an t-iartheachtaí (forainm pearsanta) ina chuspóir ag briathar: *cá bhfuil na **garsúin** ar mhol an sagart iad? sin an sórt coirpigh a leanfadh na gardaí go deireadh an domhain é.*

Chun athbhrí a sheachaint is mó a bhaintear feidhm as an saghas abairte thuas. Tá dhá bhrí ag *cá bhfuil na garsúin a mhol an sagart?* mar ní fios cé acu gníomhaí nó cuspóir an focal *sagart*. Más gníomhaí *sagart* is féidir an athbhrí a sheachaint leis an gcor neamhdhíreach mar atá thuas. Ach más cuspóir *sagart* níl an athbhrí inseachanta mar sin.

- an t-iartheachtaí ina ainmní
- i bhfoirm tháite briathair: *is **daoine** iad arbh fhearr liom go dtiocfaidís go ciúin.*
- mar fhorainm pearsanta: *bhí **uaireadóirí** aige arbh fhiú a lán iad; an **duine** gan seift úd ar cuma é nó muc; is **gúna** é ar mhaith liom go mór é a cheannach; an **fear** ar theastaigh uaithi é a phósadh; is **ráiteas** é ar cheart go gcuirfeadh sé ionadh orainn; bhí Gaeilge ag **fear** ar shíleamar gur Shasanach é.*

Ní úsáidtear abairtí den chineál thuas ach go hannamh. Is gnách an chopail nó frása ainm bhriathartha a bheith iontu. Is féidir dul an chlásail dhírigh a chur ar a mbunáite: *bhí uaireadóirí aige ab fhiú a lán; bhí Gaeilge ag fear a shíleamar ba Shasanach.*

27.11 Is gnách an mhír choibhneasta neamhdhíreach a úsáid gan iartheachtaí nuair is *áit, fáth, caoi, dóigh, am, lá, oíche* nó focal ama eile an réamhtheachtaí, má tá sé ag feidhmiú mar dhobhriathar ag cáiliú an bhriathair atá sa chlásal coibhneasta: *sin an **áit** a bhfuil an cheist; cén **fáth** ar tháinig tú? cén **chaoi** a bhfuil tú? cad é an **dóigh** arb orthusan an locht? is cuimhin liom an **t-am** (**lá, oíche**, etc.) ar gabhadh é.*

Ní mór an clásal aidiachtach díreach a úsáid, in abairtí mar seo: *seo an áit is fearr; cad é an áit a thogh sé? ar chuala tú an fáth a thug sé? an chaoi atá mé a chur ar an teach.*

Tig le níos mó ná iartheachtaí amháin bheith i gclásal aidiachtach: *an bhfeiceann tú an gasúr ar thug a athair scilling dó?*

AN CLÁSAL AIDIACHTACH DIÚLTACH

27.12 Is iad na cónaisc *nach*, *nár* na míreanna coibhneasta diúltacha. Déantar cumaisc de na míreanna seo agus an chopail. Is cónaisc shimplí iad. Níl de dhifríocht idir comhréir na gclásal diúltach díreach agus comhréir na gclásal diúltach neamhdhíreach ach iartheachtaí a bheith i bhformhór na gclásal neamhdhíreach de réir rialacha **27.10**. (Sa chuid eile den rannóg seo tá cló trom ar an réamhtheachtaí, agus ar an iartheachtaí más ann dó.)

27.13 **An clásal díreach diúltach:** *tá fear anseo nach n-aontaíonn leat; dúirt sé rud éigin nár thuig mise; céard nach ndearna sé? rinne sé gníomh nach raibh rún aige a dhéanamh; tiocfaidh an uair nach mór dó imeacht.*

27.14 **An clásal neamhdhíreach diúltach:** *tá teach aige nach gcastar a leithéid ort ach go hannamh; rinne sé caint nach raibh spéis agam inti; tugadh cúnamh dom nach bhféadfainn dul ar aghaidh gan é; tá a fhios agamsa teaghlach amháin nach gcáinfeadh an sagart iad; sin dream nár mhaith liom go labhróidís liom; bhí piostal aige nárbh fhiú mórán é; ní haon mhaith bheith á lorg in áit nach bhfuil sé.*

27.15 D'fhéadfadh clásail na n-abairtí seo a leanas bheith díreach nó neamhdhíreach: *tiocfaidh sé lá nach mbeifear ag súil leis; rud atá ann nach furasta a dhéanamh.*

Tá clásal na chéad abairte acu díreach nó neamhdhíreach de réir mar a áirítear *nach mbeifear* ina fhoirm dhiúltach ar *a bheifear* nó ar *a mbeifear*.

Tá clásal an dara habairt díreach nó neamhdhíreach de réir mar a áirítear an focal *a* ina réamhfocal nó ina aidiacht shealbhach.

Uaireanta úsáidtear *ná go (ná gur)* in ionad *nach (nár)* ar lorg uaschlásail dhiúltaigh: *ní raibh aon lá ná gur cheap sí go mbeadh sé chuici isteach.*

AN DÁ FHORAINM CHOIBHNEASTA

27.16 Ní mór atá forainmneacha coibhneasta i gceist sa Ghaeilge. Ach tá dhá shaghas ann agus iad ar aon dul leis an gcónasc neamhdhíreach dearfach *a (ar)*

- maidir lena bhfoirm féin
- maidir leis an bhfoirm den bhriathar a leanann iad
- maidir lena dtionchar ar thosach an bhriathair sin
- maidir leis na cumaisc a dhéanann siad leis an gcopail.

Níl aon fhoirm dhiúltach ag ceachtar den dá shaghas. Déantar cumaisc díobh féin agus réamhfhocail dar críoch guta.

27.17 An forainm coibhneasta iartheachtach

Chomh maith le bheith ina cónasc tig leis an mír choibhneasta neamhdhíreach dhearfach bheith ina hiartheachtaí sa tslí go ndéanann sí gnó forainm. Tarlaíonn seo nuair a thagann sí ar lorg réamhfhocail a bhfuil réamhtheachtaí roimhe. Sa chás sin tugtar forainm coibhneasta iartheachtach ar an mír *a (ar)*: *is é seo an poll as a dtagann na coiníní; tóg an chathaoir ar a bhfuil an mála; níl a fhios agam cén seomra inar chodail sé; ní fheicim na fir lena raibh tú ag caint; fear darb ainm Oisín atá ann.* [*darb* = *do* (réamhfhocal) + an forainm coibhneasta + an chopail phríomha]

Cé gur slachtmhar múnlaí na n-abairtí sin ní mór atá siad in úsáid i nGaeilge an lae inniu taobh amuigh den Ghaeilge scríofa, agus ansin féin is annamh a bhaintear feidhm astu ach i gcás na réamhfhocal *ar, as, do, i, le*. Ní úsáidtear ar chor ar bith iad le réamhfhocail a rialaíonn an tuiséal ainmneach (*ach, amhail, gan, etc.*); agus níl aon mhúnlaí diúltacha ann a d'fhreagródh dóibh.

27.18 An forainm coibhneasta réamhtheachtach

Tig leis an mír choibhneasta *a (ar)* bheith ina cónasc agus ina réamhtheachtaí san am céanna. Sa chás seo freisin tá feidhm forainm aici agus tugtar an forainm coibhneasta réamhtheachtach uirthi toisc í a bheith i dtosach an chlásail choibhneasta. Ciallaíonn an forainm coibhneasta seo *iomlán* nó *an méid* go hiondúil. Fearacht na réamhtheachtaithe eile feidhmíonn sé san uaschlásal agus sa chlásal aidiachtach. (Féach mar a dhéanann an focal Béarla *whatever* an rud céanna san abairt *take whatever you want*).

Tig leis an bhforainm coibhneasta réamhtheachtach feidhmiú sa chlásal aidiachtach go díreach nó go neamhdhíreach trí iartheachtaí, ach is í foirm an bhriathair a leanann é sa dá chás ná an fhoirm a leanann an cónasc simplí neamhdhíreach *a* (*ar*).

- feidhmiú díreach sa chlásal aidiachtach: *is leat a bhfuil agam; d'ólamar a bhfuairamar; sin ar chualamar; bhain sé de a raibh air; ba é Somhairle an fear ba chiallmhaire dá (= de + a) raibh ann; lá dá raibh sé ag seilg chuaigh sé go Binn Éadair; agus d'éirigh sé i ndiaidh a ndúirt an dochtúir; is leor tonna eile le cois a bhfuil agam; ní cháinfadh duine ar bith a bhfuil mé a ól; ní chothódh sé an cat a n-íosfadh sé; sin ar cuimhin liom; sin arbh eol dó; na smaointe ab uaisle dar chúis leis an réabhlóid.*

Maidir le dhá fheidhm an réamhtheachtaí tá forainm coibhneasta an chéad abairt thuas ina ainmní sa phríomhchlásal agus ina ainmní freisin sa chlásal aidiachtach.

- feidhmiú neamhdhíreach sa chlásal aidiachtach: *bhídís i ngach uile theach dá (= de + a) dtéimis go dtí é; mharaigh siad an uile dhuine dár (= de + ar) fhéad siad teacht suas leis; tá sé lag de bharr a ndeachaigh sé tríd; sin a bhfuil a fhios agam.*

San uatha atá an t-iartheachtaí i ngach abairt thuas.

San abairt dheireanach thuas tá an chéad *a* (an forainm coibhneasta) ina fhaisnéis nó ina ainmní (de réir an chomhthéacs) sa phríomhchlásal, agus é ag feidhmiú sa chlásal aidiachtach tríd an dara *a* (aidiacht shealbhach).

27.19 Is í an chuid den abairt atá ar lorg an fhorainm choibhneasta réamhtheachtaigh atá ina clásal aidiachtach (ní áirítear an réamhtheachtaí ina chuid den chlásal aidiachtach in aon chuid den chaibidil seo). Os a choinne sin, áfach, is clásal ainmfhoclach go hiondúil an chuid den abairt dar tús an fhorainm coibhneasta réamhtheachtach. Is é sin – forainm coibhneasta réamhtheachtach + clásal aidiachtach = clásal ainmfhoclach.

Chun an méid sin a thuiscint níos soiléire déanaimis taifeach ar an abairt *is leat a bhfuil agam*:

<i>Copail</i>	<i>Faisnéis</i>	<i>Ábhar cainte iomlán (clásal ainmfhoclach)</i>	
		<i>ainmní</i>	<i>leathnú an ainmní (clásal aidiachtach)</i>
is	leat		a bhfuil agam

27.20 Is féidir le haidiacht nó le frása an forainm coibhneasta réamhtheachtach a cháiliú ach ní thagann an cáilitheoir idir é agus an briathar a leanann é: *díol gach a bhfuil agat; thuigfinn gach a mbeadh sé ag cur síos air; déan gach ar ceart a dhéanamh; rinne sé gach ar chóir a dhéanamh; sin a bhfuil d'airgead agam; i ndiaidh a raibh sé a dhéanamh de ghuíodóireacht; dá mhéad a bhfuil a chomrádaithe a thabhairt de chabhair dó; i measc a raibh eile ann bhí Seán ann.*

27.21 Uaireanta bíonn brí ar leith ag an bhforainm coibhneasta réamhtheachtach mar a leanas

- pointe ama: *go dtí a bhfuil le fiordhéanaí*
- feidhm comparáide nó modha: *go n-éirí leat go geal, a ndúirt Diarmaid [a ndúirt = mar a dúirt].*

27.22 Úsáidtear an cónasc coibhneasta díreach, amanna, in áit an fhorainm choibhneasta réamhtheachtaigh: *ní buan gach ní a chaitear; an leanbh is deise a chonaic tú riamh.*

27.23 Úsáidtear *an méid* in áit an fhorainm choibhneasta réamhtheachtaigh le clásail dhiúltacha: *an méid nach bhfuil agam tá sé ag Séamas; chaill sé ar na cártaí an méid nár ól sé.*

27.24 Réamhtheachtaí eile Is féidir forainmneach a úsáid mar réamhtheachtaí: *tabhair é dóibh siúd ar leo é; cé hé seo a dúirt é? cad é siúd ab ainm dó?*

Is minic áfach a chuirtear an t-alt + ainmfhocal mar *duine, daoine, muintir, rud, rudaí* thar ceann an fhorainmnigh: *tabhair é don mhuintir ar leo é; cé hé an duine a dúirt é? sin an rud a chreid sé féin.*

27.25 Tá forainm uatha pearsanta ar leith sa Ghaeilge a úsáidtear (leis an alt) mar réamhtheachtaí, mar atá *té*: *an té nach bhfuil láidir ní foláir dó bheith glic; tabhair é don té is fearr (don té ar leis é, etc.).*

27.26 Is minic ainmneach comhaisnéise ina réamhtheachtaí: *gabhadh iníon an Ghearlaigh, an bhean a rinne an ghoid.*

27.27 Baintear feidhm as na focail *rud, ní* (gan an t-alt) mar réamhtheachtaí thar ceann clásail nó frása: *chaill sé an cluiche, rud a bhí tuillte aige; dúirt mé leis an solas a lasadh, rud a rinne sé; agus rud ab annamh léi, chuaigh sí chun faoistine; thit sé i laige, ní nach ionadh.*

PÉIRÍ DE CHLÁSAIL AIDIACHTACHA

27.28 Clásail Chomhordaitheacha

Más clásail chomhordaitheacha dhá chlásal aidiachtacha níl le déanamh ach cónasc oiriúnach a chur eatarthu: *an té a thioctadh isteach agus a chloisfeadh thú.*

27.29 An Clásal Idiraisnéiseach

Uaireanta cuirtear clásal aidiachtach breise isteach idir gnáthchlásal aidiachtach agus a uaschlásal a mhaolaíonn feidhm an ghnáthchlásail ar bhealach éigin gan cur isteach ar a mhúnla. Tá an clásal breise, mar a déarfá, faoi lúibíní idir an dá chlásal eile. Clásal idiraisnéiseach a thugtar ar an gclásal breise seo. Briathar a léiríonn tuairim nó caint, nó cothrom a leithéid sin de bhriathar, is gnách sa chlásal idiraisnéiseach. Is iondúil gur clásal díreach an clásal idiraisnéiseach, ach féadfaidh an clásal aidiachtach eile bheith díreach nó neamhdhíreach. (Tá cló trom ar na réamhtheachtaithe agus ar na hiartheachtaithe sna samplaí.)

- an dara clásal aidiachtach ina chlásal díreach: *sin é an **rud** a mheas sé a chonaic sé; **cé** a shíleann tú atá ionam? **cad** is dóigh leat a dhéanfaidh d'athair? ní mise an **té** is dóigh libh is mé; thug sé **léim** nár cheap mé a thabharfadh sé choíche.*

In ionad an chlásail idiraisnéisigh baintear feidhm, amanna, as clásal neamhdhíreach, agus déantar clásal ainmfhoclach den dara clásal aidiachtach: *bhí Gaeilge ag fear ar shíleamar gur Shasanach é in ionad bhí Gaeilge ag fear a shíleamar ba Shasanach (27.10).*

- an dara clásal ina chlásal neamhdhíreach: ***cé** is dóigh leat a bhfuil an t-airgead **aige**? fuair mé an eochair in **áit** a mheas mé nach bhfaighinn í; is bronntanas é ó **fhear** a shíl sibh nach raibh pingin **aige**; cén **seomra** a cheapann sibh **ina** bhfuil siad? cá **háit** seo a dúirt tú a raibh an gluaisteán?*

27.30 Bíonn cómhalartú idir díreach agus neamhdhíreach corruair: *fuair mé é in áit ar mheas mé a gheobhainn é in ionad fuair mé é in áit a mheas mé a bhfaighinn é.*

27.31 Ar aon dul leis an gclásal idiraisnéiseach maidir le comhréir atá clásail aidiachtacha áirithe dar múnla copail + breischéim aidiachta *sin an*

leabhar is fearr a thaitin liom; is é Dún Dealgan an baile mór is lú a bhfuil eolas agam air.

Agus, ar ndóigh, féadann an dá shórt clásal, clásal idiraisnéiseach agus clásal breischéime araon, teacht le chéile in aon abairt amháin: *dúirt siad gurb í seilg í ba mhó ba chuimhin leo a deineadh riamh sna hoileáin ar a ghiorracht aimsire.*

- 27.32** Feidhm clásail aidiachtaigh a bhíonn ag an bhfrása ainm bhriathartha sna múnlaí atá i gceist in **18.14**, **18.29**: *aimsir na móna a bhaint* (= an t-am a bhaintear an mhóin); *fear deisithe bróg* (= fear a dheisíonn bróga); *fear siúil* (= fear nach gcónaíonn in aon áit amháin ach tamall den bhliain).

CAIBIDIL 28

CLÁSAIL CHOIBHNEASTA NACH CLÁSAIL AIDIACHTACHA

28.1 Is iomaí saghas clásal coibhneasta atá ann nach clásal aidiachtach. Dála na gclásal aidiachtach is féidir iad a roinnt ina dhá n-aicme de réir mar is díreach nó neamhdhíreach na míreanna coibhneasta atá iontu. Is iad na clásail dhíreacha is coitianta go mór sa chaibidil seo. Taobh amuigh den chlásal coibhneasta leithleach bíonn cónasc (focal nó frása) in ionad an réamhtheachtaí de ghnáth.

AN CLÁSAL COIBHNEASTA DÍREACH DEARFACH: PRÍOMHSHAGHSANNA

28.2 An clásal copail each leithleach

Tá cur síos ar an gclásal seo in **16.50-62**, agus tá cuntas in **27.8, 27.9, 27.10** go háirithe ar na cásanna ina dtagann an forainm ceisteach roimhe. Seo roinnt samplaí eile: *is mairg a bhíonn gan chara; [is] magadh a tosaíodh a dhéanamh; céard a bhí fonn ar an rialtas a dhéanamh? cad a bheadh na Sasanaigh i riocht a rá? an eol duit cé acu a thiocfaidh siad nó a fhanfaidh siad?*

28.3 Clásail ina bhfuil chomh + aidiacht (nó dobhriathar) + agus (nó is)

- clásal ainmfhoclach: *bhí ionadh orm chomh fuar is a bhí an aimsir*
- clásal ama: *tháinig sé chomh luath is a glaodh air*
- clásal imthoisceach: *ní ceart é a cháineadh agus chomh maith is a d'oibrigh sé*
- clásal faomhach: *d'oibrigh sé chomh maith is a bhí sé in ann*
- clásal cuimsitheach: *chomh fada is atá léite agam tuigim é.*

28.4 Clásail ina bhfuil an t-ainm teibí céime

- clásal ainmfhoclach: *bhí ionadh orainn a fhuaire a bhí sé*
- clásal cúise: *ní fhéadfainn éirí ar mhéad is a bhí de thuirse orm*
- clásal imthoisceach: *tá moladh ag dul dó agus a fheabhas a d'oibrigh sé*
- clásal neamhchúiseach: *dá olcas a ritheann tusa is measa mise.*

28.5 Clásail chomparáideacha ina bhfuil an múnla *oiread* [+ ainmfhocal] + *agus* [nó *is*]: *níl oiread [airgid] aige agus a cheapfá; tá a thrí oiread agam agus a theastaíonn uaim; tá a oiread fuatha aige ort is atá de chion agatsa air.***28.6** Clásail ina bhfuil *mar* (dobhriathar)

- clásal ainmfhoclach: *chonaic sé mar a bheadh beacán ábhalmhór ag éirí aníos as an bhfarraige*
- clásal comparáideach: *rinne sé mar a rinne a athair.*

Sórt clásail chomparáidigh is ea an clásal ainmfhoclach úd thuas leis.

28.7 Clásail dar tús *conas*, *nuair*, *cathain*, *fad*, *ná* (ar lorg aidiachta breischéime)

- príomhchlásal: *conas tá an tsláinte agat? cathain a thiocfaidh tú?*
- clásal ainmfhoclach: *níl a fhios agam conas a d'éirigh leis*
- clásal ama: *éirigh nuair a thiocfaidh sé isteach; d'éalaigh sé fad a bhí mé amuigh*
- clásal cuimsitheach: *ní baol dó fad a fhanfaidh sé ciúin*
- clásal comparáideach: *tá sé níos fearr ná [mar] a bhí sé inné.*

28.8 **Conas**

Tá difríocht brí idir *conas a* agus *conas go*.

Mhínigh sé dom conas a rinneadh é [= an chaoi a ndearnadh é].

Dúirt sé liom conas go ndearnadh é [= mar a tharla go ndearnadh é].

AN CLÁSAL COIBHNEASTA DÍREACH DIÚLTACH

28.9 Cuireann na figiúirí lúbínithe in iúl cad iad na hailt ina bhfuil clásail dhearfacha ag freagairt do na clásail dhiúltacha: *is mairg nach n-éistfeadh leis (28.2); is mé nach mbíonn tuirseach (28.2); chomh fada is nach bhfeicfear mé táim slán (28.3); tá oiread aige is nach mbeidh*

ídithe go deo (28.5); lean sé den obair mar nach gcloisfeadh sé mé (28.6); d'imigh mé nuair nár tháinig sé (28.7).

AN CLÁSAL COIBHNEASTA NEAMHDHÍREACH

28.10 Cuireann na figiúirí lúibínithe in iúl cad iad na hait ina bhfuil clásail dhíreacha ag freagairt do na clásail neamhdhíreacha. (Tá cló trom ar an réamhtheachtaí agus ar an iartheachtaí más ann dóibh): *is mairg arbh éigean dúinn cur suas leis (28.2); bhí sé ina ghasúr chomh breá is ar leag tú do shúil riamh air (28.3); bhí sí ar mhaidin chomh léanmhar is a raibh tú amuigh riamh ann (28.3); tá oiread agam is nach féidir a n-áireamh (28.5); fan mar a bhfuil tú (28.6).*

28.11 Úsáidtear trí leagan choibhneasta sa chlásal faomhach dar tús *dá* + ainm teibí céime: *dá mhéad a thugtar dó níl sé sásta; dá mhéad dá dtugtar dó níl sé sásta; dá mhéad a dtugtar dó níl sé sásta.*

Más *bí* an briathar, is iad seo na leaganacha: *dá fheabhas dá bhfuil sé níl sé maith go leor; dá fheabhas[mar] atá sé níl sé maith go leor.*

Nó úsáidtear frása in ionad clásail: *dá fheabhas é níl sé maith go leor.*

28.12 Mar

Féach na difríochtaí foirme agus brí i dtosach na bhfochlásal sna habairtí seo a leanas: *gheobhaidh tú thíos sa trá í mar a mbíonn sí ag súgradh; ní maith léi an sioc mar bíonn sí fuar lena linn; gan bhróg ná stoca, sin mar a bhíonn sí.*

mar a mbíonn = áit a mbíonn: *mar bíonn* = óir bíonn; *mar a bhíonn* = an riocht ina mbíonn.

CAIBIDIL 29

AN CLÁSAL AINMFHOCLACH: PRÍOMHSHAGHSANNA

29.1 Ceist neamhdhíreach shimplí (foclásal ceisteach)

Is ionann foirm don cheist neamhdhíreach agus don cheist dhíreach (is é sin don phríomhchlásal ceisteach) taobh amuigh d'aon athrú aimsire a chaithfí a dhéanamh:

An dtiocfaidh sé? Fiafraigh de an dtiocfaidh sé.

Cá bhfuil an t-lú? D'fhiafraigh mé de cá raibh an t-lú.

Samplaí eile: *cuir ceist air ar ith sé an t-úll; ar chuala tú cé hí féin? gheofar amach ar ball céard a bhí sé a rá; cá bhfios an dtiocfadh an Fear Dubh úd choíche? cá bhfios an mairfínn na trí bliana déag féin?*

29.2 Ceist neamhdhíreach ina bhfuil rogha (foclásal ceisteach)

- *cé acu + clásal coibhneasta díreach + nó + clásal coibhneasta díreach: níl a fhios agam cé acu atá sé tinn nó nach bhfuil; fiafróidh mé de cé acu is ea nó nach ea; ní heol dóibh cé acu a d'fhág sé an tír nó a chuaigh sé ar a sheachaint.*
- foirm ceiste simplí (dar tús *an, ar*) + *nó* + foirm ceiste simplí (dar tús *an, ar, nach, nár*) *níl a fhios agam an bhfuil sé tinn nó nach bhfuil; fiafróidh mé de an ea nó nach ea; ní heol dóibh ar fhág sé an tír nó an ndeachaigh sé ar a sheachaint.*
- más rogha idir dhá fhaisnéis in abairt treise atá i gceist úsáidtear *cé acu* nó *an (ar)* i dtosach an chláisail: *ar chuala tú cé acu sa Spáinn nó sa Fhrainc atá siad? gheobhaidh sé amach an le holc nó de thaisme a leagadh é.*

29.3 Fochlásal ráiteasach

Cuirtear *go* (*gur*) roimh an ráiteas dearfach agus *nach* (*nár*) roimh an ráiteas diúltach. Déanann na cónaisc sin cumaisc leis an gcopail: *tharla nach raibh aon duine ann; ba mhaith liom go rachfá; níl ann ach gur gortaíodh m'ordóg; deirim gur ceart Colm; ba dhóigh leat nárbh eol dó go rabhamar tagtha.*

Tá dhá fhochlásal ráiteasacha sa sampla deireanach thuas, an dara ceann ina ainmní don chéad cheann.

Is minic a dhéantar frása ainm bhriathartha a úsáid in ionad fochlásal ráiteasach: *tharla gan aon duine a bheith ann; ba mhaith liom tú a dhul.* Tá a lán clásal ann nach féidir frásaí a dhéanamh díobh: *dúirt sé go rachadh sé,* etc., agus a lán frásaí ann nach féidir clásal a dhéanamh díobh: *caithfidh sé fanacht ina thost,* etc.

29.4 Clásail dar múnla *mar* + clásal coibhneasta díreach: *mhothaigh sé mar a bheadh pian ina chroí; tá áthas orm mar a thaitníonn na bróga leat; d'inis sé dom mar a tharla; seo mar a bhí.*

29.5 Clásail a thráchtann ar chéim na cáilíochta

- clásail dar múnla *chomh* + aidiacht + *is* (nó *agus*) + clásal coibhneasta: *bhí ionadh orm chomh fuar is a bhí an aimsir; tuigim chomh maith is atá an ceol agat*
- clásail dar múnla *a* (aidiacht shealbhach) + ainm teibí céime + clásal coibhneasta: *bhí ionadh orm a fhuaire a bhí an aimsir; tuigim a fheabhas atá an ceol agat.*

Tá na clásail thuas ar aon bhí.

29.6 Clásail dar tús forainm coibhneasta réamhtheachtach: *sin a bhfuil agam.*

29.7 Úsáidtear dhá mhír dhiúltacha chun ráiteas an fhochlásail dhearfaigh a mhaolú: *ní déarfainn nach bhfuil an ceart agat.*

Mar an gcéanna úsáidtear mír dhiúltach ar lorg uaschlásail a bhfuil cor diúltach ann: *is beag nár bád é; cá bhfios nach spiaire é?*

Cuirtear *ná go*, *ná gur* in ionad *nach*, *nár* sna habairtí sin thuas freisin: *ní déarfainn ná go bhfuil an ceart agat; is beag ná gur bád é; cá bhfios ná gur spiaire é?*

CLÁSAIL AIDHME & CLÁSAIL AMA

AN CLÁSAL AIDHME

- 30.1** Clásail aidhme a thugtar ar chlásal dobhriathartha a insíonn an aidhm atá le gníomhú bhriathar an uaschlásail. Seo na príomhshaghsanna
- clásail dhearfacha dar tús *go (gur), nó go (gur)*: *suigh síos [nó] go ndéana tú do scíth; shuigh sé síos [nó] go ndéan[f]adh sé a scíth.*
 - clásail dhiúltacha dar tús *ar eagla go, ar fhaitíos go, sula, gan fhios nach*: *fan ciúin ar eagla go (ar fhaitíos go, sula) gcloisfí thú; cuir ort do chóta mór gan fhios nach slaghdán a gheofá.*
 - clásail dhédhiúltacha dar tús *ar eagla nach, ar fhaitíos nach*: *lasaimis tine ar eagla (ar fhaitíos) nach bhfeicfí sinn.*
 - clásail dhearfacha agus dhiúltacha dar múnla *ar shlí (chun, d'fhonn is, i dtreo, i riocht is, ionas, le, le hionchas, sa chaoi, sa chruth, sa dóigh) + clásal ráiteasach*: *éireoidh mé go moch ar shlí (chun, etc.) go mbeidh mé in am ag an traein; cheannaigh mé ticéad fillte ar shlí (chun, etc.) go sábhálfainn cúpla punt; d'fhan sé liom ar shlí (chun, etc.) nach bhfeicfí é.*
 - clásail dar múnla *féachaint + fochlásal ceisteach*: *chuardaigh siad an loch féachaint an bhfaighidís an corp; téigh amach féachaint cá bhfuil an dóiteán.*
- 30.2** Is féidir dhá chlásal chomhordaitheacha aidhme a chur i ndiaidh a chéile: *chuamar ann go bhfeicfimis an Taoiseach agus go n-éistfimis leis na cainteoirí.*

Ach is minic fráasa ainm bhriathartha in ionad an dara clásal aidhme: *chumar ann go bhfeicfimis an Taoiseach agus éisteacht leis na cainteoirí.*

Is an-mhinic freisin fráasa ainm bhriathartha ag cur aidhme in iúl gan aon chlásal aidhme roimhe (18.26-27).

30.3 Tá a lán fráasaí aidhme eile ann freisin: [*de*] *gheall ar (ar mhaithe le, ar son) chomhairle a fháil; ar mhaithe leis féin.*

AN CLÁSAL AMA

30.4 Clásal ama a thugtar ar chlásal dobhriathartha a thugann eolas i dtaobh an ama atá i gceist ina uaschlásal. Seo na príomhshaghsanna

- clásail dar tús *go (gur), go dtí go (gur), nó go (gur), go dtí nach (nár), sula(r), ach a(r): d'fhan sé ann go (go dtí go, nó go) bhfuair sé bás; d'imir sé leis go dtí nach raibh pingin fágtha aige; d'imigh an cabhlach sular éirigh an ghrian; íocfaidh tú as ach a bhfaighidh mise greim ort.*

Níl ach foirm dhiúltach amháin ag *go, go dtí go, nó go*, mar atá, *go dtí nach*.

- clásail dar tús *chomh + dobhriathar ama + agus (nó is): chomh luath agus a thiocfaidh sé tosóidh sé.*
- clásail dar tús *nuair: nuair a tháinig Bríd d'éirigh mé as an obair.*
- clásail dar tús ainmfhocal sa tuiseal ainmneach ama *theith sé an tuisce (an nóiméad, an lá, etc.) a chuala sé an scéal (clásal coibhneasta díreach); theith sé an tuisce (an nóiméad, an lá, ...) ar chuala sé an scéal (clásal coibhneasta neamhdhíreach)*
- clásail dar tús *níos + breischéim dobhriathair ama + ná: tháinig sé níos déanaí (deireanaí, luaithe, moiche, tuisce) ná a dúirt sé.*
- clásail dar tús *ó (níor chualamar aon trácht air ó d'imigh sé.*

30.5 Is féidir dhá chlásal chomhordaitheacha ama a chur i ndiaidh a chéile: *nuair a shroich sé an pháirc agus a chuala sé búireach an tslua; chomh luath agus a thuirlingeoidh sé agus a thuigfidh sé.*

Ach is minic clásal ráiteasach nó fráasa ainm bhriathartha in ionad an dara clásal ama: *nuair a shroich sé an pháirc agus gur chuala sé búireach an tslua; chomh luath agus a thuirlingeoidh sé agus go dtuigfidh sé;*

nuair a shroich sé an pháirc agus búireach an tslua a chloisteáil; nuair a bhíodh ocras air agus gan aon ghreim [a bheith] aige le hithe; is fada go dtaga sé agus an fhuinneog a dheisiú.

30.6 Tá a lán saghsanna frásaí ama ann: *go fóill, go dtí le gairid, ní cáineadh go pósadh is ní moladh go hadhlacadh*, etc.

Is an-mhinic frása ainm bhriathartha ama in úsáid thar ceann clásail ama: *ag (ar, le linn, roimh, tar éis) oscailt an dorais dó chonaic sé an corp: íocfaidh tú as ach mé a dhul abhaile.*

30.7 Ní miste tagairt anseo do mhúnla áirithe ina ndéantar treisiú ar chlásal ama. Ní clásal ama ach clásal coibhneasta leithleach atá sa leagan treise. Seo an múnla: *ní luaithe (túisce) + clásal coibhneasta + ná + clásal coibhneasta: ní luaithe a chríochnóidh sé teach amháin ná a thosóidh sé ar cheann eile; ní túisce a d'éirigh sé ná a thum sé arís.*

CAIBIDIL 31

CLÁSAIL CHÚISE & CLÁSAIL IMTHOISCEACHA & CLÁSAIL IARMHARTACHA

AN CLÁSAL CÚISE

31.1 Clásal cúise a thugtar ar chlásal dobhriathartha a insíonn an chúis atá leis an ngníomhú a léirítear san uaschlásal. Seo na príomhshaghsanna

- clásal dar múnla *a rá* (*ar an ábhar, as ucht, cionn is, de bharr, de bhí, faoi rá is, mar gheall air, siocair, toisc*) + fochlásal ráiteasach: *bhí fearg air a rá* (*ar an ábhar, etc.*) *go ndearnadh magadh faoi; bhí sé ar buile a rá* (*ar an ábhar, etc.*) *nár mol mé é.*

Is féidir frása ainm bhriathartha a chur in áit an chlásail chúise go minic: *bhí fearg air as ucht* (*cionn is, de bharr, de dheasca, siocair, toisc*) *daoine a bheith ag magadh faoi.*

Frásaí cúise coitianta is ea *ar an ábhar sin; dá bharr [sin]; dá dheasca [sin]; mar gheall air [sin]; as a shiocair sin; mar sin de; uime sin.*

- clásail dar tús *arae, mar, nó, óir*: *ní raibh sé sa siopa arae* (*mar, nó, óir*) *bhí an fliú air; fanfaidh mé anseo arae* (*mar, nó, óir*) *nílim ar fónamh; chuaigh sé isteach agus mar* (*óir*) *nach bhfaca sé aon duine tháinig sé amach arís; dúirt Gearóid nach rachadh sé ar scoil arae* (*mar, nó, óir*) *go raibh sé tinn; thug an damhán alla cuireadh don chuileog teacht isteach ina pharlús arae* (*mar, nó, óir*) *go raibh féasta ullamh aige ann di.*

Is minic *arae, mar, nó, óir* scartha óna gclásal: *d'fhág sé an tír arae nuair a fuair an t-athair bás níorbh fhiú leis fanacht abhus.*

- clásail dar tús ó agus dar críoch foirm príomhchlásail ráiteasaigh dhearfaigh: *ba chóir duit géilleadh dó ó ba é do chaptaen é; ó tá sé anseo fanadh sé anseo; bhí mé ann ó dúirt tú é (= ó dúirt tú go raibh mé ann, admhaím go raibh).*
- clásail dar tús ó agus dar críoch fochlásal ráiteasach (nó coibhneasta) diúltach: *ní féidir dom dul ann ó nach bhfuil aon airgead agam.*

Más mian treise a chur le dearfacht nó le diúltacht an chlásail úsáidtear leaganacha mar iad seo: *ba cheart duit dul ós rud é go ndúirt tú go rachfá; éirimis as ó tharla nach bhfuil tú sásta dul ar aghaidh.*

Úsáidtear fochlásal ráiteasach in ionad an dara fochlásal ar lorg ó: *ó ba é an t-easpag é agus go raibh ainm na cráifeachta air...*

- clásail dar múnla nuair + clásal coibhneasta díreach: *ba cheart duit dul nuair a dúirt tú go rachfá; nuair nach n-éistfeadh sé liom dhún mé an leabhar.*
- clásail dar múnla an áit + clásal coibhneasta neamhdhíreach: *ní fhéadfainn dul ar scoil inniu an áit a ndeachaigh m'athair go Gaillimh; cén fáth a bhfuil sé bacach? – an áit ar thit cloch air.*
- fochlásal ráiteasach ar lorg tá: *cad chuige nár thug tú an leabhar di? Tá, nach raibh sé léite agam féin.*

Is minic frása nó ainmfhocal in ionad an chlásail: *tá, gan é a bheith léite agam féin; tá, é a bheith geallta do Chormac agam; Cad ina thaobh ar fhan tú sa bhaile? – Tá, an eagla.*

- clásal dar múnla ar mhéad is + clásal coibhneasta: *ní raibh a fhios acu cad é a bhí siad a dhéanamh ar mhéad is a bhí de lúcháir orthu; bhí sé [de] chóir a bheith as aithne ar mhéad is a bhí buailte air.*

AN CLÁSAL IMTHOISCEACH

31.2 Clásal imthoisceach a thugtar ar chlásal dobhriathartha a chuireann in iúl nach aon ionadh (saghas clásail chúise atá i gceist go minic sa chás seo) nó gur mór an t-ionadh (saghas clásail fhaomhaigh) ráiteas an uaschlásail a bheith fíor nuair a chuimhnítear ar ghné áirithe den chás. Is féidir clásal imthoisceach a chur faoi réir uaschlásail cheistigh fosta.

31.3 Seo na saghsanna clásal imthoisceach is coitianta

- clásail dar múnla agus (agus a rá, ráite, i ndiaidh, tar éis, tráth is) + fochlásal ráiteasach: *ní haon ionadh é sin agus gur tú a mháthair; dhiúltaigh sí mé agus gur tháinig mé as Meiriceá d'aon ghnó; tusa ag caint ar ghoid agus go ngoidfeá an ubh ón gcorr; d'éalaigh tú go maith as agus a rá nár maraíodh thú; cad chuige nach bhfuil an obair críochnaithe aige ráite go bhfuil sé uirthi ó mhaidin? ní thiocfaidh Máire anocht tráth is nach bhfuil sí anseo anois; cén chaoi a mbeadh sí ag múineadh ceoil i ndiaidh (tar éis) nach bhfuil aon mhianach ceoil inti?*

Seasann an clásal imthoisceach saor mar intriacht uaireanta: *agus go sílfeadh duine gur ag Cathal a bhí siad! ráite go ndéarfá nár chuala tú mé! agus nach mise a rinne ar chor ar bith é!*

- clásail dar tús agus a + ainm teibí céime: *tá moladh ag dul dó agus a fheabhas a d'oibrigh sé; is maith atá sé á dhéanamh agus a ghiorracht ó thosaigh sé; tarraing caol ar an siúcra agus a laghad a bhfuil ann de*
- clásail dar múnla agus chomh + aidiacht (dobhriathar) + agus + clásal coibhneasta: *ní ceart í a cháineadh agus chomh maith agus atá sí; ní ceart í a cháineadh agus chomh maith agus a d'oibrigh sí*
- clásail dar tús nuair: *nuair nach raibh aon airgead agam cad a d'fhéadfainn a cheannach?*

31.4 Is minic frása ainm bhriathartha in ionad an chlásail imthoisceach: *tá gairfean air agus an tarraingt sin a bheith sa taoide; is dócha gur bhuail Conall léi agus í a bheith in Árainn.*

31.5 Tá frásaí imthoisceacha eile ann freisin, agus clásal ar lorg cuid acu. Frásaí dar tús agus, de, mar le, maidir le, mar, ar is mó atá ann: *ní dhéanfainn é sin agus mo bhean marbh; is cosúil go ndeachaigh tú i bportach agus an chaoi a bhfuil do bhróga; is gamhain maith é de ghamhain míosa; níl lá lochta ort d'fhear a chuaigh i gcontúirt; tá an lá go breá mar le haimsir gheimhridh; tá an lá go holc mar le haimsir gheimhridh féin; maidir le fear gan ghoile níl sé ag déanamh go holc; is olc an aimsir mar (ar) fhómhar í.*

AN CLÁSAL IARMHARTACH

31.6 Clásal iarmhartach a thugtar ar chlásal a insíonn an toradh a thagann as a bhfuil ráite san uaschlásal. Uaireanta is ceist an t-uaschlásal.

31.7 Seo na sagsanna clásal iarmhartach is coitianta

- fochlásal ráiteasach: *cén sórt duine é seo go bhfuil an ghaoth is an mhuir ar a chomhairle? tá siad chomh beag sin nach féidir iad a fheiceáil; bhí an oiread sin céille aige gur fhan sé ina thost.*
- clásail dar múnla agus + fochlásal ráiteasach: *bhí an ghaoth chomh láidir agus gur cuireadh ar gcúl í trí huaire; bhí an oiread den fhile ann agus nár thug sé riamh iarraidh aithris a dhéanamh ar Aodh; níor thairg sé oiread agus go mbeadh baol ann go nglacfaí leis.*

Maidir le sagsanna **31.6, 31.7** is suimiúla múnla an uaschlásail ná múnla an chlásail iarmhartaigh. Tabhair faoi deara go bhfuil ceann de na focail *chomh* nó *oiread* i ngach uaschlásal ráiteasach taobh amuigh den chéad sampla, agus go n-úsáidtear an cónasc *agus* nuair nach n-úsáidtear an focal taispeántach.

Uaireanta ní bhíonn aon cheangal idir na clásail: *tá sé chomh corraithe sin ní féidir leis labhairt*. Bíonn an ceangal sin ar iarraidh i gcónaí nuair a chuirtear an t-uaschlásal ag deireadh na habairte: *ní féidir leis labhairt, tá sé chomh corraithe sin*.

- clásail dar múnla *le* (*i gcaoi, i gcás, i dtreo, i slí, etc.*) + fochlásal ráiteasach: *céard atá air le nach dtagann sé? sciorr sé ar an gcosán i gcaoi gur briseadh cos leis; cheanglaíomar go maith é i dtreo nach bhféadfadh sé é féin a scaoileadh.*

Is minic nach féidir a rá ón múnla cé acu clásal iarmhartach nó clásal aidhme atá i gceist sna samplaí thuas. Léiríonn ciall na bhfocal é uaireanta, e.g. sa dara habairt thuas. Ach tá an tríú habairt athbhríoch mura ndéanann an comhthéacs an bhrí a shoiléiriú.

CAIBIDIL 32

AN CLÁSAL COINNÍOLLACH

32.1 Is iad an céadbheart agus an t-iarbheart an dá rud is tábhachtaí sa chaibidil seo. Is clásal an céadbheart ach féadfaidh an t-iarbheart bheith ina chlásal, ina ainm briathartha nó ina fhrása ainm bhriathartha. Is féidir an céadbheart a chur roimh an iarbheart nó ina dhiaidh. Is féidir freisin clásal eile a chur isteach eatarthu. Tá na pointí sin go léir á léiriú sna samplaí seo a leanas (cló iodálach ar an iarbheart; cló trom ar an gcéadbheart): *seas an fód **más fear thú; dá léifeá é thuigfeá é; murab amadán é is cleasaí é; abair leis éirí **más féidir leis; dá n-íosfá é ní dóigh liom go bhféadfaí thú a leigheas; dúirt sé liom gan an teach a dhathú **mura gcuideofása liom; thug mé liom mo ghunna chun an sionnach a mharú dá bhfeicinn é.*******

32.2 Clásal coinníollach a thugtar ar an gcéadbheart má tá an ghuí, nó firinne an ráitis, nó freagra na ceiste, atá san iarbheart ag brath ar chomhlíonadh choinníoll an chéadbheart. Is clásal coinníollach gach céadbheart i samplaí alt **32.1** (ach féach **32.18**).

Cé go mbíonn céadbheart an chlásail choinníollaigh faoi réir ag an iarbheart de réir comhréire (go díreach mar a bhíonn aon fhochlásal eile faoi réir ag a uaschlásal), bíonn an t-iarbheart faoi réir ag a chéadbheart de réir loighce. Sin é an fáth atá le ‘céadbheart’ a thabhairt ar an bhfochlásal.

32.3 *Má, dá, mura* na cónaisc is gnáiche i dtosach an chlásail choinníollaigh.

AN COINNÍOLL OSCAILTE

32.4 Féadann coinníoll an chlásail choinníollaigh bheith oscailte nó iata.

Is coinníoll oscailte é nuair nach nochtann an cainteoir, trí fhoirm na habairte, a thuairim féin i dtaobh fhíoras ná fhéidearthacht ná dhóchúlacht chomhlíonadh an choinníll: *más tú Mac Dé tuirling den chros.*

Is minic áfach a insíonn an comhthéacs i gcoinníoll oscailte gur comhlíonadh nó gur dócha go gcomhlíonfar an coinníoll, nó a mhalairt. *Má* agus *mura* na cónaisc a úsáidtear le coinníoll oscailte go hiondúil – *má* i gcás coinníollacha dearfacha, agus *mura* nó *má ... gan* i gcás coinníollacha diúltacha. Úsáidtear *dá* sa chlaoninsint i gcásanna áirithe.

An coinníoll dearfach

32.5 Sna cásanna is simplí bíonn an modh táscach sa chéadbheart, agus an táscach nó an t-ordaitheach nó an foshuiteach láithreach san iarbheart de réir bhrí na habairte: *má tá scian agat taispeáin dom í; más leat an ghuaisteán tá an t-ádh ort; má tá do chos briste go bhfóire Dia ort; má bhíonn sé ar scoil gach lá is maith an rud é; má bhíonn sé ar scoil amárach feicfidh mé é (15.7); má bhuaileann tú leis anocht abair leis teacht chugam; má thosaíonn an tríú cogadh go sábhála Dia sinn; má chuaigh sé ar an aonach beidh sé déanach abhaile; má d'fhanadh sí cois na tine bhíodh cúis aici.*

32.6 Is féidir an coinníollach a chur ar lorg *má* (= ní), go díreach mar is féidir é a chur ar lorg *ní*: *nuair a d'fheicfeá í (capall) má d'iarrfá an dara hollmhaitheas!*

32.7 An coinníollach maolaitheach a luaitear in **15.15**, úsáidtear é uaireanta sa chéadbheart agus san iarbheart d'ainneoin na réimíre *má*.

- sa chéadbheart: *bhí sé ráite go dtiocfadh leis míorúiltí a dhéanamh, ach má thiocfadh is mór an trua nár chuidigh sé linne.* Is clásal oscailte dearfach an chéad chlásal coinníollach thuas. Mar sin de ní mór *má* a úsáid (féach an míniú ar chlásal oscailte in **32.4**). Is ionann *má thiocfadh leis* agus *más fíor go dtiocfadh leis*.
- san iarbheart: *má fhaigheann tú caoi b'fhéidir go labhrófá ar mo shon; má tá céim ollscoile aige ba chóir go mbeadh sé sásúil.*

32.8 An coinníoll diúltach

Freagraíonn samplaí na dtrí roinn thíos do shamplaí na dtrí alt roimhe seo.

- *mura bhfuil airgead agat go bhfóire Dia ort; mura leat an gluaisteán ná bain leis; ná fan leis má tá sé gan teacht fós; mura dté[ann] sé chun an Aifrinn gach Domhnach tá cúis leis; mura dté (rachaidh) tú abhaile ní bhfaighidh tú aon dinnéar; murar ith sé a chuid ní foláir nó tá sé gan a bheith ar fónamh; mura dtéadh sé abhaile bhíodh inní ar a bhean (32.5).*
- *Ní mhairfeá cúig nóiméad tar éis é sin a ól. Mura mairfinn ní ólfaidh mé é (32.6).*
- *mura dtaga sé anois b'fhéidir nach dtiocfadh sé choíche; mura bhfuil céim ollscoile aige ba chóir gan an post a thabhairt dó (32.7).*

AN COINNÍOLL IATA

32.9 Deirtear gur coinníoll iata atá sa chéadbheart má léiríonn an clásal amhras an chainteora faoi chomhlíonadh an choinníll nó a chinnteacht faoi neamhfhéidearthacht a chomhlíonta nó go bhfuil a fhios aige nár comhlíonadh é.

Dá an cónasc i gcéadbheart dearfach; mura nó dá ... gan i gcéadbheart diúltach.

Ní athraítear foirm an bhriathair de réir am an ghníomhaithe murab ionann is an gnás i mórán teangacha Eorpacha eile.

dá dtéadh (rachadh) Liam ann inné (anois, amárach) gheobhadh sé an leabhar; mura dtéadh (rachadh) Liam ann inné (anois, amárach) ní bhfaigheadh sé an leabhar; dá mbeadh sé gan chiall ní choimeádfai sa bhanc é.

Sa chéad abairt thuas cuireann an cainteoir in iúl go gceapann sé nach ndeachaigh, nó nach dócha go ndeachaigh Liam ann inné; nó go gceapann sé nach rachaidh nó nach dócha go rachaidh Liam ann anois nó amárach.

Sa dara habairt cuireann sé in iúl go gceapann sé go ndeachaigh, nó gur dócha go ndeachaigh Liam ann inné; nó go gceapann sé go rachaidh, nó gur dócha go rachaidh Liam ann anois nó amárach.

32.10 Ní dhéantar aon athrú ar bhriathar an chéadbhirt sa chlaoninsint; ná ní athraítear an t-iarbheart ach de réir na ngnáthrialacha (**15.23-28**).

Cuirtear *dá* in áit *má* sa chlaoninsint ar chéadbheart oscailte nuair atá am fáistineach i gceist, ach dá bharr sin tarlaíonn uaireanta go mbíonn athbhrí ag gabháil leis an gclaoninsint sa mhéid nach féidir a rá cé acu *má* nó *dá* a bhí san insint dhíreach. Mar shampla, is féidir dhá insint dhíreacha a chur ar an abairt seo a leanas: *dúirt Éamann go rachadh Eibhlín ag snámh dá dtriomódh sé.*

‘Rachaidh Eibhlín ag snámh má thriomaíonn sé,’ ar seisean.

‘Rachadh Eibhlín ag snámh dá dtriomódh sé,’ ar seisean.

Gabhann athbhrí le clásail dar tús *mura* sa tslí chéanna. Mar shampla, is féidir an *dá* insint dhíreacha seo a leanas a chur ar an abairt *chuala mé go dteipfeadh ar Threasa mura ndéanfaidh sí a dícheall.*

Teipfidh ar Threasa mura ndéanfaidh sí a dícheall.

Theipfeadh ar Threasa mura ndéanfaidh sí a dícheall.

LEAGANACHA TREISE

32.11 Chun treise a chur le dearfach nó le diúltacht an choinníll is féidir ceann de na múnlaí seo a leanas a úsáid mar chéadbheart i **gcoinníoll oscailte**.

Úsáidtear múnlaí (i), (ii), (iv) cibé acu dearfach nó diúltach an coinníoll; agus úsáidtear múnlaí (i), (ii), (iii) cibé am atá i gceist:

(i) *más rud é (más ní, má tá, má tá i ndán, má tharlaíonn) + fochlásal ráiteasach: más rud é go dtiocfaidh sé; más ní nár tháinig sí; má tá nach bhfuil sí tinn; má tá i ndán gur tú bean mo mhic; má tharlaíonn gur bádh iad*

(ii) *más amhlaidh + clásal coibhneasta díreach: más amhlaidh is fearr leat é; más amhlaidh nach bhfacthas mé*

(iii) *mura rud é + fochlásal ráiteasach: cad a tharla dó mura rud é go bhfuil sé marbh?*

(iv) *má ba rud é + fochlásal ráiteasach: cad a chuir fearg air má ba rud é nach raibh suim aige sa scéal?*

32.12 Chun treise a chur le dearfach nó le diúltacht an choinníll is féidir ceann de na múnlaí seo a leanas a úsáid mar chéadbheart i **gcoinníoll**

iata. Úsáidtear múnlaí (i) thíos i gclásal iata ar bith. I gclásail iata dhiúltacha a úsáidtear múnlaí (ii), (iii):

(i) *dá mba rud é (dá mba, dá mbeadh i ndán, dá dtarlódh) + fochlásal ráiteasach a bhfuil a bhriathar sa mhodh coinníollach: cad a dhéanfaí dá mba rud é go mbeadh sí marbh? ba mhór an t-amadán mé dá mba [rud é] nach gcreidfinn aon ní atá os cionn mo thuisceana; dá mbeadh i ndán go bpósfadh Nuala é gheobhadh sí teach is talamh ón athair; dá dtarlódh nach bhfillleadh sé cé a gheobhadh an fheirm? ní dhíolfaidís an teach an lá sin dá mba nach bhfaighidís leathchéad míle punt air.*

Cuir an abairt dheireanach sin i gcomparáid leis an leath-chlaoninsint atá ar chlásal oscailte san abairt seo a leanas: *ní dhíolfaidís an teach mura bhfaighidís leathchéad míle punt* ('ní dhíolfaimid an teach mura bhfaighimid leathchéad míle punt air' ar siad ina n-aighe féin).

(ii) *dá mbeadh + ainmní + gan + ainm briathartha (nó frása ainm bhriathartha): bheadh gléas ní b'fhearr ort cuidiú le hobair na Gaeilge dá mbeifeá gan bheith ina muinín mar ghléas beatha; dá mbeadh sé gan teacht céard a dhéanfaí?*

(iii) *dá mbeadh gan + ainm bhriathartha: ba chuma i dtaca le holc dá mbeadh gan ocras a bheith orainn; dá mbeadh gan talamh a bheith le goid ní bheadh oiread iomrá ar chreideamh is atá; níor chás di dá mbeadh gan bheith ina haghaidh ach oscailt an Domhnaigh; gheobhaidh tú bean ach dá mbeadh gan airgead a bheith aici nár bheag ab fhiú duit an cailín óg?*

Ní mar a chéile feidhm na gcéadbheart diúltach atá in (i), (ii), (iii), thuas agus feidhm clásal dar múnla *mura mbeadh* (*murab é, ach ab é*) + fochlásal ráiteasach a bhfuil a bhriathar sa mhodh tásach (32.22).

32.13 Más mian treisiú a dhéanamh ar aon chuid ar leith den chéadbheart téitear i muinín na modhanna treisithe atá in 16.50-62:

- **coinníoll oscailte:** *más leatsa a labhair sé; más inné a tháinig an soitheach; más buíochas a gheofar; mura duitse a tugadh é; murab abhaile a chuaigh an créatúr.*
- **coinníoll iata** (ní mór an modh coinníollach sa chlásal coibhneasta): *dá mba agatsa a bheadh an sparán; dá mba le speal a dhéanfaí an obair; dá mba é féin ba rí orthu; mura sa samhradh a thiocfadh sé; murab imithe abhaile a bheadh sé; murab inní a bheadh air; murab é a bheadh ann.*

Féach gur foirm phríomha agus nach foirm stairiúil atá sa dá chumasc den chopail agus *mura* (i.e. *mura, murab*) sna cásanna seo.

32.14 Is féidir dhá chéadbheart chomhordaitheacha a chur as a chéile gan a múnla a athrú: *má thagann sé agus má fheiceann sé thú; dá dtiocfadh sé agus dá bhfeicfeadh sé thú.*

Ach is é is gnáiche an dara céadbheart a chur

- i riocht frása ainm bhriathartha: *má théann sé isteach agus gan an caipín a bhaint de; má thugann tú turas ar an Róimh agus an Pápa a fheiceáil; mura dtaga sibh liom agus an fhleá a chaitheamh; dá n-éistfeá liom agus gan bheith ag síorchaint; dá mbuailfinn le Cárthach agus an iasacht a iarraidh air...*
- i riocht fochlásal ráiteasach más *má* nó *dá* is tús don chéad chéadbheart: *má thagann sé amárach agus go (nach) bhfeicfidh sé mé; dá bhfanaidís anuraidh agus go (nach) ngabhfaí iad ...*

Ní foláir an fáistineach a úsáid sa dara clásal den chéad sampla chun an fáistineach a léiriú cé gurb é an gnáthláithreach atá sa chéad chlásal, agus an coinníollach a úsáid sa dara clásal den dara sampla d’ainneoin an foshuiteach caite a bheith sa chéad chlásal ar lorg *dá*.

32.15 Bíonn an t-iarbheart ar iarraidh in intriachtaí áirithe

- ar lorg *dá*: *dá mbeadh a fhios agat! marbh a rugadh iad – dá bhfeiceadh sí beo iad!*
- ar lorg *má* (= ní, níor): *ar m’anam má d’aithin mé féin iad! dream garbh a bhí i muintir a athar, agus má ba thaise do mhuintir a mháthar! dar Colm Cille na bhfeart má bhí áibhéil i gcaint an Fhir Dhorcha! chuireamar Pilib sa chúil ansin, ach má b’fhearr mar sin é!*
- ar lorg *mura* (le searbhas): *murab é an t-am é chun Aifreann a rá! mura glic atá tú! murab ort atá an deabhadh!*

Bíonn an t-iarbheart ar iarraidh i gclásail chomparáideacha áirithe freisin (33.6).

32.16 Uaireanta fágtar an céadbheart ar lár *má* thagann nó roimh an iarbheart: *imígí anois nó [mura n-imí] ní bheidh caoi agaibh ar ball; tá tú bodhar nó [mura bhfuil] chuala tú mé; ná bris é nó [má bhriseann] díolfaidh tú as.*

32.17 Mura

Freagraíonn *mura* don Bhéarla *if not*. Ní hionann é agus *unless*.

Coinníoll dúbailte a ghabhann le *unless* go hiondúil; coinníoll singil le *if not* agus le *mura* (34.2). Sin é an fáth ar féidir iarbheart ceisteach nó guítheach a úsáid le *mura*: *mura bhfuil airgead agat cad is féidir a dhéanamh? go maithe Dia duit é mura bhfuil tú ag insint na firinne; ní*

féidir a gceannach mura bhfuil agat ach punt; murar bhlais tú riamh cheana é ná blais choíche é.

32.18 Mura bhfuil an ghúí nó fírinne an ráitis nó freagra na ceiste atá san iarbheart ag brath ar chomhlíonadh choinníoll an chéadbhirt, ní clásal coinníollach ceart an céadbheart d’ainneoin coinníoll a bheith ann.

Ní fíorchlásail choinníollacha atá i gceist le

- céadbheart reitriciúil: *bhí sé caoga bliain d’aois má bhí sé bliain; tá sé i gcontúirt a bháite má bhí aon fhear riamh ann.*
- céadbheart aisbhreathnaitheach: *táthar ag cuartú a muintire má tá muintir ar bith aici; bhí an focal sin pas beag crua má thuig siad é; is ann atá an fhírinne dá n-éistimis leis; tá sé curtha in áit dheas dá mbeadh deis curtha ar an uaigh.*

Sa chéadbheart reitriciúil, is amhlaidh a chuireann an clásal breis cinnteachta i gcéill; sa chéadbheart aisbhreathnaitheach, féachann an cainteoir siar ar a bhfuil ráite aige agus ansin maolaíonn sé an chaint sin le céadbheart. Sórt clásail chuimsithigh an céadbheart seo go minic.

D’fhéadfaí a rá i dtaobh cuid de na habairtí sin go bhfuil an fíor-iarbheart in easnamh. Mar shampla, d’fhéadfaí na focail *agus bí cinnte gur bhraith siad crua é* a chur isteach roimh *má thuig siad é* thuas.

Os a choinne sin níl rian de chéadbheart ná d’iarbheart sna habairtí seo a leanas cé go bhfuil siad gaolmhar ó thaobh brí leis na samplaí den chéadbheart aisbhreathnaitheach thuas: *is fíor an focal é, an té a mhachnódh air* (= dá ndéanfadh duine machnamh air chaithfeadh sé a admháil gur fíor an focal é); *is deas an scéal é, an té a thuigfeadh é.*

Ní fíorchlásal coinníollach ach oiread an céadbheart faomhach ná an céadbheart neamhchúiseach.

MURACH; ACH

32.19 Más mian a chur in iúl go mbeadh nithe ar chuma áirithe mura mbeadh rud éigin á n-athrú, úsáidtear ceann de na cónaisc *murach* nó *ach*, agus feidhm réamhfocal acu, roimh chlásal ainmfhoclach nó a chothrom: *chailfí an cluiche murach Seán (tusa, m’athair, an lá a bheith fliuch, go raibh Seán ag imirt, nach raibh an t-ádth ar an muintir eile, chomh maith is a bhí an lánchúlaí, a fheabhas a bhí an cúl báire, a ndearna an captaen); murach go raibh (bhfuil, mbeidh) sé imithe chríochnóimis an*

obair inné (inniu, amárach); ní rachainn ann inné (inniu, amárach) ach feabhas na haimsire; ach go bhfaca mo dhá shúil féin é ní chreidfinn é; is fada ó déarfainn í (Laoi na mBuann) ach go raibh mé ag déanamh nach gcreidfidís seo inti.

Tabhair faoi deara

- go n-oireann na múnlaí sin don ócáid cibé am (láithreach, caite, fáistineach) atá i gceist
- gurb é an modh tascach a úsáidtear sa chlásal a leanann *murach* nó *ach*
- gurb é an modh coinníollach atá sa phríomhchlásal (ach féach **32.20**).

32.20 Is minic a úsáidtear tascach caite an bhriathair *bí* sa phríomhchlásal d'fhonn beochta: *murach gur stad an capall bhí mé marbh* (in ionad *mharófaí mé*). Féach **15.13**.

32.21 Saghas céadbhirt iata is ea an chuid den abairt dar tús *murach* nó *ach*. Tá níos mó ná céadbheart ann, áfach, óir cuirtear neamh-chomhlíonadh an choinníll in iúl dúinn go lom díreach. Mar shampla, is ionann brí don dá abairt seo a leanas:

Bheinn ann amárach murach go mbeidh mé ar scoil.

Bheinn ann amárach mura mbeinn ar scoil — ach beidh mé ar scoil.

Féach mar atá brí *murach*, *ach*, ag na focail Bhéarla *but for* [*the fact that*].

Corruair úsáidtear an saghas sin frása mar a bheadh gnáth-chéadbheart oscailte ann: *caillfear iad ach grásta Dé*.

32.22 Úsáidtear na frásaí *mura mbeadh*, *murab é*, *ach ab* (*gurb*) *é*, in ionad *murach*, *ach* freisin: *mura mbeadh é chaillfí an cluiche; murab (ach ab) é go bhfaca mo dhá shúil féin é ní chreidfinn é*.

CAIBIDIL 33

CLÁSAIL FHAOMHACHA & CLÁSAIL CHOMPARÁIDEACHA

CLÁSAIL FHAOMHACHA

33.1 Is é is clásal faomhach ann clásal dobhriathartha ina gcuirtear in iúl gur fíor ráiteas a uaschlásail d'ainneoin ráiteas an chlásail dhobhriathartha a bheith fíor. Seo na príomhshaghsanna

- clásail dar múnla *ach* (*ar a shon, bíodh, cé, [d']ainneoin, i dtaobh is, i ndiaidh is, siúd is, tar éis*) + fochlásal ráiteasach: *chuala mé, ach nach de mo ghnóthaí é, go raibh sé ar meisce aréir; ar a shon go bhfuil sé tinn, beidh sé sa rás; bíodh nach n-aithním é, aithníonn sé mise; cé gur agamsa atá an t-airgead, ní liom é; d'ainneoin go raibh sé tuirseach, chríochnaigh sé an obair; ní chaitheann sé toitíní anois, i ndiaidh is (i dtaobh is) go bhfuil dúil mhór aige iontu; bhí croí maith aici, siúd is nach raibh sin le sonrú uirthi; fear maith é, tar éis nár thug sé aon chúnamh domsa.*

Bíonn frása ainm bhriathartha in áit an chlásail fhaomhaigh uaireanta: *d'ainneoin é a bheith tinn; i ndiaidh dúil mhór a bheith aige iontu; tar éis gan é a bheith ag cuidiú liom.*

Agus is minic an aidiacht shealbhach (3ú pearsa, u., fir.) in ionad an chlásail nó an fhrása: *ar a shon sin; dá ainneoin sin; ina thaobh sin; ina dhiaidh sin; tar a éis sin.*

- clásail choibhneasta: *níor fhéad sé an clár a ghearradh, i ndiaidh chomh géar is a bhí an scian; géar is uile mar a bhí sí, ní raibh sí géar go leor; thost gach duine, ar leathmheisce is mar a bhí siad; is*

cuma cad é chomh fliuch is a bhíodh an lá, théadh sé amach; dá fheabhas [mar] a shnámhann Peadar, is fearr Pól; dá fheabhas dá ritheann sé, níl sé mear go leor.

D'fhéadfaí cuid de na fochlásail dheireanacha sin thuas a áireamh ina gclásail neamhchúiseacha freisin.

33.2 Tig le céadbheart bheith ina chlásal faomhach. In ionad fírinne ráiteas an iarbhirt a bheith ag brath ar chomhlíonadh choinníoll an chéadbhirt, is amhlaidh a chuirtear in iúl gur fíor an ráiteas sin **d'ainneoin** chomhlíonadh an choinníll. Má tá aon difríocht comhréire idir abairtí le céadbheart faomhach agus cinn le céadbheart coinníollach is annamh agus is beag é. Féach **33.4**.

Aithnítear idir an dá shaghas abairtí

- ón gcomhthéacs: *chuardaigh siad arís ach má chuardaigh ní bhfuair siad an corp*
- ón dobhriathar treise féin: *má tá sí bocht féin tá sí ionraic*
- ón bhfrása fiú amháin: *fiú amháin má theip air ní air atá an locht*
- ó aimsirí na mbriathra: *maróidh mé é dá gcrochtaí mé.*

33.3 Freagraíonn samplaí na naoi roinn seo a leanas do shamplaí na n-alt ar na clásail choinníollacha a bhfuil a n-uimhreacha faoi lúibíní.

- (i) *má tá sé anseo [féin] ní fheicim é; má fhaighim an chéad duais ní díotsa a bheidh mé buíoch; ní bhfuair sé bás más iontach le rá é; bhí sé an-fhuar inné ach má bhí féin bhí sé go deas (32.5).*
- (ii) *dúirt sí liom gan dul amach dá mbeadh an lá te féin (32.13).*
- (iii) *má ba shagart féin é ní thioctadh leis sin a dhéanamh; má tá tú tuirseach féin b'fhéidir go dtabharfá isteach cliabh móna (32.7).*
- (iv) *mura bhfuil Gearmáinis aige tá Fraincis aige; mura bhfaca mé ag dul amach é chonaic mé ag teacht isteach é; mura ndéana mé ach baint lena bhrat, beidh mé leigheasta; mura dtéadh sé chun an Aifrinn, ní díobháil creidimh ach díobháil éadaí ba chúis leis (32.8).*
- (v) *dá mbeadh soineann go Samhain bheadh breall ar dhuine éigin; dá mba dheachtóir féin é, ní éireodh leis; mura n-aithneoinn féin é, chuirfinn forrán air; mura ndíolfá ach uan caorach leis, chaithfeá deoch a tharraingt dó (32.9).*
- (vi) *ní fhéachfadh sé ar Shadhbh dá mba nach mbeadh in Éirinn ach í; an gasúr miotalach a chuirfeadh isteach a fhostú dá mbeadh i*

ndán nach mbeadh air ach leathchos; dá mbeadh sé gan a fháil ach punt bheadh sé sásta; rachainnse amach a throid dá mbeadh gan bheith liom ach mé féin (32.12 (iii)).

(vii) *más i scairdeitleán féin atá sé ag dul beidh sé déanach; dá mba anois féin a thiocfadh sé ní ligfí isteach é (32.12).*

(viii) *fiú amháin dá dtagadh sé agus airgead síos a thairiscint... (32.14).*

(ix) *mura dtagadh sé go dtí í ach uair sa choicís! mura mbeadh ann ach sméideadh na súl féin! dá bhfaigheadh sé aon phunt amháin féin! (32.15).*

33.4 Más clásal iata féin an clásal faomhach is minic an modh táscach nó an modh ordaitheach san iarbheart: *tá sé molta dá mbeinn i mo thost; beidh bean agam roimh mhaidin dá mba í iníon Chiotáí na Scuab í; tá sé riachtanach an fhírinne a rá dá mbeadh sé ina dhomlas; tógfaidh sé cian díot mura mbeadh ann ach sin; tabhair dom déirc ar son Dé mura mbeadh ann ach pingin; dá mbeadh sé gan ardú a fháil choíche ní pá beag a bhí aige; dá mbeadh gan dada a bheith ann ach ómós do d'fhear caithfidh tú ábhar cóta a ghlacadh uaim; leanfaidh mé é dá mbeadh i ndán dom siúl as seo go Cionn tSáile; tá sé thar am aige scor dá mb'ar ball a thosódh sé; beidh fáilte romhat dá mb'ar uair an mheán oíche é.*

33.5 Is féidir le clásal coinníollach agus clásal faomhach bheith ina gcéad-bhearta ag an iarbheart céanna: *cad é an tairbhe do dhuine bheith á mhaíomh nach séanfaidh sé a chreideamh dá mbeifí chun é a shracadh idir capaill, má tá nimh an pheaca istigh ina anam? má fheicim é maróidh mé é dá gcrochtaí mé.*

CLÁSAIL CHOMPARÁIDEACHA

33.6 Clásal comparáideach a thugtar ar chlásal dobhriathartha a chuireann in iúl go bhfuil cosúlacht nó comhtheacht nó a mhalairt idir ráiteas nó ceist an uaschlásail agus ráiteas an chlásail dobhriathartha. Seo na príomh-shaghsanna

- clásail dar múnla ná (*amhail, mar*) + clásal coibhneasta: *tá sé níos fearr ná a bhí sé; ní mar a shíltear a bhítear; d'éirigh sé mar a bheadh faoileán ann; lean sé den obair mar (amhail) nach gcloisfeadh sé mé.*

- clásail dar múnla *amhail* (*cosúil le, de réir, faoi, i gcomórtas le, i bhfarradh is, le hais, ná, seachas, thar*) + *mar* + clásal coibhneasta: *tá sé ag siúl amhail mar a bheadh na bróga á ghortú; tá sé ag siúl amhail mar nach mbeadh áit na coise déanta aige sna bróga nua; níl Niall cosúil le mar a bhí sé; chuirimis airgead abhaile de réir (faoi) mar a thuillimis é; lean sé den obair faoi mar nach gcloisfeadh sé mé; tá na fuinneoga fairsing anseo i gcomórtas le (le hais, i bhfarradh is) mar atá siad thall; tá sé níos fearr ná mar a bhí sé; tá níos mó féir ann anois seachas (thar) mar a bhíodh fadó.*
- clásail dar múnla *chomh* + aidiacht (nó dobhriathar) + *is* (nó *agus*) + clásal coibhneasta (dearfach nó diúltach): *tá Éire chomh fliuch agus a bhí sí anuraidh; tá an pobal chomh corraithe is nach bhfaca mé riamh cheana iad.*
- clásail dar múnla *chomh ... is* + clásal coibhneasta (díreach nó neamhdhíreach), ag cáiliú aidiacht atá idir *chomh* agus *is*: *tá sé ar fhear chomh macánta is a bhuail riamh liom; seo anseo gunna chomh fíor is ar scaoil aon fhear riamh urchar as.*

Má áirítear an aidiacht ina cuid den chlásal is clásal aidiachtach é ag cáiliú an réamhtheachtaí *fhear, gunna*.

- clásail dar múnla *oiread* [...] *agus* + clásal coibhneasta: *níl oiread [airgid] aige agus a cheapfá; tá an oiread acu ann agus nach mbeidh ídithe go deo.*

Is deacair clásail den sórt seo a aicmiú ach freagraíonn siad do chlásail chomparáideacha i dteangacha eile.

- clásail dar múnla *ach oiread* (*ach chomh beag, amhail, chomh* + aidiacht nó dobhriathar, *fearacht, ionann*) + *agus* (nó *is*) + céadbheart dar tús *dá*. Corruair cuirtear iarbheart isteach ar lorg *agus*, ach is gnáiche go mór an t-iarbheart a bheith intuigthe: *ní raibh broideadh le mothú ach oiread agus [a bheadh] dá mbeadh gan iasc a bheith beo san fharraige; níor fhéach sé suas ach chomh beag agus dá mba nach gcloisfeadh sé aon ní; mhol sé an sagart amhail is dá mba é an Pápa a bheadh ann; bhí a ghnúis chomh socair agus dá mba ina chodladh a bheadh sé; tá an tseanbhean go maith dó fearacht is dá mba é a mac féin é; labhair sí liom ionann agus dá mbeadh aithne aici orm.*

Níl aon chlásail chomparáideacha ann dar tús *mura* ag freagairt do na clásail chomparáideacha dar tús *dá*.

- clásail dar tús *mar dhea (i leith is)* + fochlásal ráiteasach: *chuaigh sé abhaile go luath mar dhea go raibh tinneas air; bhí sí ag pógadh an linbh i leith is gurbh é a mac féin é.*

33.7 Úsáidtear cuid de na clásail saor mar intriachtaí: *ach oiread agus dá mbeadh gan a sháith Gaeilge a bheith aige! ach oiread agus dá mbeadh tairngreacht ar bith ag Miseog! mar dhea nár chuala tú mé! i leith is go gceadóinnse é!*

Cuirtear fochlásal ráiteasach in ionad an chéadbhirt ar lorg *chomh ... agus* ach coinnítear an modh coinníollach: *chomh maith agus go ndéanfadh sé aon bhlúire difríochta! chomh maith agus nach mbeadh ár ndóthain righnis déanta againn cheana féin!*

33.8 Tá roinnt frásaí comparáideacha ann freisin (**11.39-44**).

CAIBIDIL 34

CLÁSAIL CHUIMSITHEACHA & CLÁSAIL NEAMHCHÚISEACHA

AN CLÁSAL CUIMSITHEACH

34.1 Clásal cuimsitheach a thugtar ar chlásal dobhriathartha a chuireann cuimse nó teorainn le fírinne a uaschlásail.

Seo na saghsanna is coitianta

- clásail dar múnla *sa mhéid* + fochlásal ráiteasach: *tá sé ar aon chéim leis an Athair sa mhéid go bhfuil sé ina Dhia*
- clásail dar múnla *fad* (*chomh fada is, ar feadh*) + clásal coibhneasta: *níl aon eagla orm roimhe fad atá mo ghunna liom; chomh fada is nach gcaithfidh siad iad siúd tá seans éigin ag an gcine daonna; níor tháinig an dochtúir go fóill ar feadh a bhfuil a fhios agam*
- clásail dar tús *ach* roimh mhúnlaí clásal éagsúil: *tá mé ceart go leor ach go bhfuil pian i mo cheann; ní dhearna sé aon righneas ach chomh beag agus a d'fhéadfadh sé; níl aon eolas agam air ach oiread agus atá agatsa; urchóid ar bith ní raibh sé a dhéanamh ach mar a bhí tú féin a dhéanamh; sin an bealach is fearr ach a dheacracht atá sé; is é Peadar an té is cliste orthu ach chomh hóg is atá sé; is annamh a labhraíodh sé ach nuair a labhraítí leis*
- clásail a bhfuil múnla fochlásail ráiteasaigh orthu: *níor gabhadh riamh é nár éalaigh sé; bhí Tomás ag an damhsa agus é ólta. – mhuisse, ní raibh riamh nach mbeadh*

- clásail atá comhionann le péire de chéadbhearta contrártha.

34.2 Nuair a deir fear lena mhac *ceannóidh mé rothar duit má bhuann tú an rás* ní chuireann sé aon ní in iúl i dtaobh cad a tharlóidh más duine éigin eile a bhuafaidh ach tá sé intuigthe as an gcomhthéacs nach gceannóidh sé an rothar sa chás sin.

Nuair a deir duine *rachaidh mé chuig an dochtúir mura mbeidh biseach orm ar maidin* ní insíonn sé cad a dhéanfaidh sé má bhíonn biseach air, ach tá sé intuigthe nach gá dó dul chuig an dochtúir má bhíonn biseach air, ach más mian le duine a chur in iúl **go soiléir** go bhfuil an dá chéadbheart chontrártha i gceist aige mar aon lena dhá n-iarbheart, féadfaidh sé feidhm a bhaint as clásal cuimsitheach dar múnla *ach* (*ar acht, ar choinníoll, ar chuntar, i gcleithiúnas*) + fochlásal ráiteasach: *ní bheadh sé sásta dul ach go mbeadh Seán leis; cailín ciúin í ach nach gcuirfí fearg uirthi; tá cead agat dul ar acht go mbeidh tú ar ais roimh a deich; tá sí sásta glacadh leis an bpost ar choinníoll go bhfaighidh sí deich míle punt sa bhliain; tabharfaidh mé duit é ar chuntar nach n-iarrfar arís é; inseoidh mé scéal i gcleithiúnas go ndéarfadh tusa amhrán.*

Is ionann brí don abairt dheireanach thuas agus don abairt seo a leanas: *inseoidh mé scéal má deir tusa amhrán, ach ní inseoidh mura ndéarfadh.* Is féidir abairt den saghas céanna (i.e. abairt ina bhfuil dhá chéadbheart chontrártha agus a dhá n-iarbheart) a úsáid in ionad gach ceann de na cúig abairt eile thuas.

34.3 Tá a lán frásaí ann a fhreagraíonn do chlásail chuimsitheacha mar atá roimhe seo: *aontaím leat sa mhéid sin amháin; tá an Ghaeilge cuibheasach aige chomh fada lena scríobh; níl aon duine ann ar feadh m'eolais; níor buaileadh an clog go bhfios dom; tháinig sé slán ón gcogadh i dtaca le holc.* Féach freisin **22.7**.

Is ainm briathartha nó frása ainm bhriathartha a fhreagraíonn don fhochlásal ráiteasach in **34.1**: *tá an leigheas le fáil agat ach teacht; cailín ciúin í ach gan fearg a chur uirthi; tabharfar do phasáiste duit ar chuntar tú a imeacht go Meiriceá láithreach.*

AN CLÁSAL NEAMHCHÚISEACH

34.4 Clásal neamhchúiseach a thugtar ar chlásal dobhriathartha a chuireann in iúl gur fíor ráiteas a uaschlásail cibé faoi ghnéithe áirithe den chás. Seo na saghsanna is coitianta

- clásail ina bhfuil an t-ainm teibí céime: *dá olcas a ritheann tusa is measa mise; dá mhéad a bhfuair sé ní raibh sé sásta*
- clásail ina bhfuil dhá chéadbheart chontrártha: *más olc maith leat é caithfidh tú glacadh leis; más i mo luí dom, más í mo shuí dom, tá an phian ann i gcónaí; más é Seán é nó murab é ligfidh mé isteach é; beo nó marbh é tá teipthe orainne*
- clásail ina bhfuil céadbheart amháin: *tá mé réidh anois murab ionann agus riamh; rachaidh mé go dtí an cluiche peile murab ionann agus an cluiche iomána*
- clásail ina bhfuil an modh ordaitheach: *phósfadh sé an chéad bhean a chasfaí air bíodh sí críonna nó óg; cuirfidh mé caoga punt ar an gcapall bán, bainim nó caillim*
- clásail dar tús cibé [ar bith]: *chuaigh sé síos an bóthar cibé áit a raibh sé ag dul; tar isteach cibé thú féin; cibé nach raibh ann bhí Conchúr ann; cibé rud a dúirt sé chuir sé fearg ar a lán daoine.*
Foshaghas is ea clásail dar tús cibé acu: *cibé acu ag magadh nó dáiríre atá tú is maith í do chaint; cibé acu is í is ciontach nó nach í, táimid tuirseach di; capall rása? – cibé acu is ea nó nach ea is breá an t-ainmhí é; cibé duine a rachaidh nó (ná) nach rachaidh, fanfaidh tusa.*

Is i gclásal neamhchúiseach a úsáidtear *cibé acu*, agus is i bpríomhchlásal nó i gclásal ainmfhoclach a úsáidtear *cé acu*. Féach freisin **29.2**.

34.5 Tá roinnt frásaí neamhchúiseacha ann: *tá an gort beag faoi uisce cibé faoin ngort mór; cibé scéal é; cibé ar bith; ar scor ar bith; ar chuma ar bith; cibé acu sin de.*

CAIBIDIL 35

AN CHLAONINSINT

35.1 Nuair is mian athinsint a dhéanamh ar chaint is féidir í a thabhairt focal ar fhocal mar a dúradh ar dtús í le cúnamh na bhfocal *arsa, a deir, a dúirt*. Insint dhíreach nó ré-insint a thugtar ar an athinsint sin.

Nó is féidir tosú le ceann de na briathra réamhrá *abair, fiafraigh, iarr, ordaigh*, etc.) agus athruithe áirithe a dhéanamh ar na focail atá le hathinsint. Claoninsint a thugtar ar an athinsint sin.

35.2 An briathar réamhrá

An briathar réamhrá atá le húsáid, braitheann sé ar an sórt cainte atá le hathinsint, ráiteas nó ceist nó ordú nó guí.

Ráiteas: Tosaítear le briathar éigin de shaghas *abair, admhaigh*, etc.: *dúirt Conall gur tháinig an dochtúir*.

Ceist: Tosaítear le *fiafraigh, fiosraigh, cuir faisnéis*, etc.: *d'fhiafraigh sé díom cá raibh Peig; chuir sé faisnéis orm cérbh í*.

Iarratas: Tosaítear le *iarr, impigh, agair, abair, ordaigh*, etc., de réir bhrí agus chomhthéacs na cainte atá le hathinsint: *d'iarr (d'impigh) an leanbh orm cabhrú leis; d'agair an fear bocht mé cúnamh éigin a thabhairt dó; d'ordaigh an rí dom (dúirt an rí liom) imeacht ó thuaidh*.

Guí: Tosaítear le *guigh, iarr*, etc.: *ghuigh sé Dia ciall a thabhairt dom*.

35.3 Is iomaí slí eile atá ann chun tús a chur ar an gclaoninsint. Mar shampla, más caint lasánta nó mionna atá i gceist, d'fhéadfaí tosú mar seo: *thug sé an leabhar (thug sé Dia, mhionnaigh sé) go bhfaca sé gunna agam*.

Nó is féidir an focal réamhrá a thoghadh as an gcaint atá le hathinsint nó ar shlí éigin eile: *iarraim ort imeacht; d'iarr sé orm imeacht; agraím*

thú is fan anseo; d'agair sí é fanacht ann; tabharfaidh mé cúnamh daoibh; thairg sé cúnamh dóibh.

- 35.4** Úsáidtear modh na claoninsinte freisin chun tagairt a dhéanamh do chaint nach ndearnadh fós, nó nach ndéarfad ar chor ar bith, ar lorg briathair a bhaineann le caint nó le smaoineamh: *abair leis teacht; déarfainn leis suí síos; dá n-ordóinn dó an gadaí a ghabháil; fan go n-iarrfaidh mé air an doras a dhúnadh; d'imigh sé sula bhfiafróinn de cérbh é féin; silim go rachaidh mé.*

35.5 Athrú ar an ngairmeach

Focal atá sa ghairmeach sa chaint bhunaidh déantar é a cheangal den bhriathar réamhrá le réamhfocal feiliúnach: *suigh, a Lorcáin; dúirt sé le (d'ordaigh sé do) Lorcán suí.*

ATHRÚ NA bhFORAINMNEACH

- 35.6** An dóigh a n-athraítear na forainmnigh sa chlaoninsint braitheann sé ar cé atá ag athinsint agus ar cé leis a bhfuil sé ag caint. Cuir i gcás go ndúirt Pádraig le Máire, ‘*dhathóinn do theach duit dá ndíolfá mé,*’ agus go ndéanann Pádraig (P.), Máire (M.), Seán (S.) agus Cormac (C.) claoninsint ar an gcaint sin. Ciallaíodh an nod $1 \rightarrow 2$ gur gá forainmnigh den chéad phearsa a athrú go dtí an dara pearsa san uimhir chéanna.

Seo chuid de na príomhchásanna:

P. le M. Ní athraítear na forainmnigh.

Dúirt mé leat go ndathóinn do theach duit dá ndíolfá mé.

M. le P. $1 \rightarrow 2$; $2 \rightarrow 1$.

Dúirt tú liom go ndathófá mo theach dom dá ndíolfainn thú.

P. le S. $2 \rightarrow 3$.

Dúirt mé le M. go ndathóinn a teach di dá ndíolfadh sí mé.

M. le S. $1 \rightarrow 3$; $2 \rightarrow 1$.

Dúirt P. liom go ndathódh sé mo theach dom dá ndíolfainn é.

S. le C. $\rightarrow 2$; $2 \rightarrow 3$

Dúirt P. le M. go ndathódh sé a teach di dá ndíolfadh sí é.

Fágtar faoin léitheoir na cásanna seo: S. le P. ($1 \rightarrow 2$; $2 \rightarrow 3$); S. le M. ($1 \rightarrow 3$). Fágtar faoi freisin claoninsintí an cheathrair ar chaint seo Sheáin: ‘*dhathódh Pádraig do theach duit, a Mháire, dá ndíolfá é.*’

Más *mé, tú, sinn, sibh*, is ainmní i gclásal ionannais ní mór fofhaisnéis sa chlaoninsint agus an t-ainmní a chur ag an deireadh nuair is sa tríú pearsa a bheidh siad: *is mé an cigire; dúirt sé gurb é an cigire é.*

35.7 Uaireanta ní léir ón gclaoninsint ar abairt cad é téarma an fhorainmnigh murab eol an comhthéacs. D'fhéadfadh an abairt *dúirt sé go gcabhródh sé leis* bheith ina claoninsint ar aon abairt acu seo: *cabhróidh mé leat (leis); cabhróidh tú liom (leis); cabhróidh sé liom (leat, leis)* etc.

Ach is gnách go léiríonn an comhthéacs é. Mar shampla, san abairt seo a leanas: *nuair a mhínigh Dónall do Chathal nach raibh aon duine ann ach Cathal chun cabhrú le Conchúr; dúirt Cathal go gcabhródh sé leis.*

Is léir gur claoninsint ar *cabhróidh mé leis* atá sa chlásal deireanach.

Mura leor an comhthéacs chun brí na claoninsinte a dhéanamh soiléir is minic a úsáidtear ainmfhocal thar ceann forainmnigh cé go mb'fhéidir nach mbeadh sin san insint bhunaidh: *'thabharfainn fiche punt duitse agus dhá phunt dósan, a Liam'; dúirt sé le Liam go dtabharfadh sé fiche punt do Liam agus dhá phunt dósan (don duine eile).*

Mar an gcéanna déantar ainmfhocal a athlua chun múnla neamhchoitianta a sheachaint: *'thiocfadh liom féin agus leatsa an cleamhnas a dhéanamh, a rí'; dúirt an luch leis an rí go dtiocfadh leis féin agus leis an rí an cleamhnas a dhéanamh.*

Uaireanta ní mór an forainm treise *féin* a úsáid le forainmneach sa chlaoninsint in áit na hiarmhíre treise, agus uaireanta eile ní mór an iarmhír threise a úsáid in ionad *féin*. Sin toisc go bhfuil *féin* aibhreach agus nach bhfuil an iarmhír threise aibhreach. Cuir i gcomparáid na cásanna seo a leanas

- (i) *Déanfaidh mise é. Dúirt Tomás go ndéanfadh sé féin é.*
- (ii) *Déanfaidh mé féin é. Dúirt Tomás go ndéanfadh sé féin é.*
- (iii) *Déanfaidh seisean é. Dúirt Tomás go ndéanfadh seisean é.*
- (iv) *Déanfaidh sé féin é. Dúirt Tomás go ndéanfadh seisean é.*

Sna claoninsintí is do Thomás a thagraíonn *sé féin* (aibhreach); do dhuine éigin eile a thagraíonn *seisean*.

ATHRUITHE AR ORDAITHEACH NA HINSINTE DÍRÍ

35.8 An dara pearsa den bhriathar agus an saorbhriathar:

- [Ná+] briathar gan chuspóir → [gan +] ainm briathartha:
Éirigh [, a Stiofáin]; dúirt sé [le Stiofán] éirí.
Suígí [, a leanaí]; dúirt sí [leis na leanaí] suí.
Éistear leis; dúirt sí éisteach leis.
Ná stad [, a Éamainn]; dúirt Eoin [le hÉamann] gan stad.
Ná héirígí [, a chairde]; d'iarr sí [ar a cairde] gan éirí.
Ná moillítear; deir an fógra gan moilliú.
- [Ná+] briathar + cuspóir → [gan+] cuspóir + a (réamhfhoc) + ainm briathartha, go hiondúil.
Las an solas [, a chailín]; dúirt sé [leis an gcailín] an solas a lasadh.
Ithigí bhur gcuid [, a leanaí]; d'iarr sí ar na leanaí a gcuid a ithe.
Ligtear isteach mé; d'iarr sé é a ligean isteach.
Ná bris iad [, a Cháit]; dúirt mo mháthair [le Cáit] gan iad a bhriseadh.
Ná labhraígí focal [, a fheara]; d'ordaigh sé [do na fir] gan focal a labhairt.
Ná hosclaítear an doras; d'ordaigh sé gan an doras a oscailt.

- 35.9** Más frása ainm bhriathartha nó clásal i gcuspóir na hinsinte dírí atá sa chuspóir coinnítear an cuspóir ag deireadh na claoninsinte agus cuirtear *a* (aidiacht shealbhach réamhthagrach) roimh an ainm briathartha.
Mol do Philib teacht isteach, a Anna; dúirt m'athair le hAnna a mholadh do Philib teacht isteach.
Mínigh don oide nach raibh Antaine ar fónamh; d'iarr X ar Y a mhíniú don oide nach raibh Antaine ar fónamh.

- 35.10** Maidir le horduithe agus iarratais áirithe is minic nach mbactar le claoninsint chruinn ach go dtugtar éirim na cainte ar bhealach éigin eile. Mar shampla, is iomaí slí ina ndéantar athinsint ar an abairt *déan féin é*:

dúirt A le B gur chóir dó féin é a dhéanamh; dúirt A le B go gcaithfeadh sé féin é a dhéanamh; d'ordaigh A do B é a dhéanamh é féin.

35.11 Ní hiondúil an briathar cúnata *déan* a choinneáil sa chlaoninsint: *déan iad a chomhaireamh; dúirt sé iad a chomhaireamh.*

35.12 An chéad phearsa agus an tríú pearsa den bhriathar

- [Ná+] briathar gan chuspóir + gníomhaí → [gan +] gníomhaí + *a* (réamhfhocal) + ainm briathartha.

Suíodh sé (suímis, suídís); dúirt Lil é (iad, iad) a shuí.

Ná suíodh sé (suímis, suídís); dúirt Lil gan é (iad, iad) a shuí.

Ní gnách claoninsint a dhéanamh ar ordú ina bhfuil an chéad phearsa uatha de bhriathar gan chuspóir: ‘*Ná beirim ortsa san úllord seo arís,*’ *arsa an garda;* ‘*Fanaim i mo thost, an ea?*’ *a dúirt sé.*

- Tá dhá shlí ann chun an chlaoninsint a dhéanamh nuair a ghabhann cuspóir (atá ina ainmfhocal) leis an mbriathar.
- [Ná+] briathar + gníomhaí + cuspóir → [gan +] gníomhaí + *a* (réamhfhocal) + ainm briathartha + ginideach an chuspóra.
Tógadh Déaglán an teach; dúirt sí Déaglán a thógáil an tí.
Ná brisimis (brisidís) na cupáin; dúirt sí gan iad a bhriseadh na gcupán. Ná cloisim focal asaibh; dúirt Síle gan í a chloisteáil focail astu.
- [Ná+] briathar + gníomhaí + cuspóir → [gan+] gníomhaí + cuspóir + *a* (réamhfhocal) + ainm briathartha: *dúirt sí Déaglán an teach a thógáil; dúirt sí gan iad na cupáin a bhriseadh; dúirt Síle gan í focal a chloisteáil astu.*

Is minice anois a úsáidtear an múnla thuas ná an ceann roimhe; nó tugtar éirim na cainte mar atá léirithe in **35.10**.

- Mar an gcéanna más forainm pearsanta an cuspóir tá dhá shlí ann chun an chlaoninsint a dhéanamh.
- [Ná+] briathar + gníomhaí + cuspóir → [gan +] gníomhaí + cumasc den réamhfhocal *do* agus aidiacht shealbhach a ghéilleann don fhorainm pearsanta in uimhir, i bpearsa agus in inscne + ainm briathartha:
Tógadh Déaglán é; dúirt sí Déaglán a thógáil
Ná feicim arís iad; dúirt sí gan í a bhfeiceáil arís.
- [Ná+] briathar + gníomhaí + cuspóir → [gan +] gníomhaí + cuspóir (forainm pearsanta) + *a* (réamhfhocal) + ainm briathartha:

Dúirt sí Déaglán é a thógáil; dúirt sí gan í iad a fheiceáil arís.

Is minice anois a úsáidtear an múnla thuas ná an ceann roimhe; nó tugtar éirim na cainte mar atá léirithe in **35.10**.

- Más frása ainm bhriathartha nó clásal an cuspóir: [Ná+] briathar + gníomhaí + cuspóir → [gan +] gníomhaí + a (réamhfocal) + ainm bhriathartha + cuspóir:

Moladh an cisteoir an t-airgead a roinnt; dúirt sé an cisteoir a mholadh an t-airgead a roinnt.

Socraídís go roinnfear an t-airgead; dúirt sé iad a shocrú go roinnfí an t-airgead.

Ná ceapaimis gur amadán é; dúirt sí gan iad a cheapadh gurbh amadán é.

Seo malairt insinte ar chuid de na claoninsintí thuas: *dúirt sí gur chóir do Dhéaglán an teach a thógáil; dúirt sí go gcaithfeadh Déaglán é a thógáil; d'ordaigh sí dóibh gan teacht ar a hamharc arís; d'iarr sé go molfadh an cainteoir an t-airgead a roinnt; dúirt sé gur cheart dóibh a shocrú go roinnfí an t-airgead.*

AN FOSHUITEACH GUÍTHEACH SAN INSINT DHÍREACH

35.13 Is féidir claoninsint a chur ar ghuí mar a dhéantar i gcás an mhodha ordaithe.

Nár fhille siad; ghuigh sí gan iad filleadh.

Go n-éirí an turas libh; ghuigh sé an turas [a] éirí leo.

Go dtachta an t-iasc thú; ghuigh sí an t-iasc á thachtadh (é a thachtadh).

Nár lagaí Dia lámh Sheáin; d'iarr sí gan Dia lámh Sheáin a lagú.

35.14 Má tá an briathar in easnamh san insint dhíreach níl le déanamh sa chlaoninsint go hiondúil ach cibé athrú is gá ar na forainmnigh.

Imeacht gan teacht ort! ghuigh sí imeacht gan teacht air.

Dia dár sábháil! d'iarr sé Dia á sábháil.

Faoi choimirce an Rí thú; ghuigh sí faoi choimirce an Rí é.

Slán leat; chuir sí slán leis.

Slán agaibh, a fheara; d'fhág sí slán ag na fir.

35.15 Is féidir fochlásal ráiteasach a chur in áit abairt na hinsinte dírí agus an briathar a chur sa mhodh coinníollach.

Go dtaga do ríocht; ghuigh (guíonn) siad go dtiocfadh a ríocht.

Nár chúitítear do shaothar leat; iarrann (d'iarr) siad nach gcúiteofaí a saothar léi.

NA MODHANNA EILE SAN INSINT DHÍREACH

35.16 Sa chlaoninsint déantar fochlásal ráiteasach de príomhchlásal ráiteasach.

Tá mé tinn; deir sé go bhfuil sé tinn.

Gheobhainn bás ann; dúirt Mairéad go bhfaigheadh sí bás ann.

Chonaic sí taibhse; dúirt Bríd go bhfaca sí taibhse.

Níor chualathas an clog; dúradh (dúirt sé, sí) nár chualathas an clog.

Ba é mo mhac é; dúirt Síle gurbh é a mac é.

35.17 Is gnách foirm an fhochlásail ráiteasaigh a úsáid faoi dhó in abairtí dar múnla: faisnéis + *is ea* + ainmní.

Capall is ea é; deir sí gur capall gurb ea é.

Amadán ba ea Seán; dúirt Seosamh gur amadán gurbh ea Seán.

In Albain is ea rugadh í; dúirt Oscar gur in Albain gurbh ea a rugadh í.

Ní gá an chéad *gur(bh)* nuair a thagann frásaí áirithe agus clásail ama roimh *is ea*:

Dá luaithe is ea is fearr; deir sé dá luaithe gurb ea is fearr.

Nuair a dhúisigh mé is ea a scanraíodh mé; dúirt sí nuair a dhúisigh sí gurbh ea a scanraíodh í.

35.18 Déantar fochlásal ráiteasach freisin de chlásal cúise ar lorg *arae*, *mar*, *nó*, *óir* mura bhfuil fochlásal ráiteasach ar a lorg cheana féin (**31.1**).

D'fhan sé sa leaba arae (etc.) bhí sé tinn; dúirt sí gur fhan sé sa leaba arae (etc.) go raibh sé tinn.

Fan thíos óir ní baol duit; d'agair sí é fanacht thíos óir nár bhaol dó.

35.19 Taobh amuigh d'athruithe pearsan agus aimsire agus mionathruithe eile (**35.22**, **35.23**), fágtar gan athrú sa chlaoninsint

- príomhchlásail cheisteacha:

An bhfuil Tomás tinn? Fiafraigh de an bhfuil Tomás tinn.

Cár fágadh na lasáin? D'fhiafraigh mé di cár fágadh na lasáin.

Cé thú féin? Cuirfidh Brian faisnéis uirthi cé hí féin.

- fochlásail nach fochlásail den saghas atá i gceist in **35.18**:

Rithigí nuair a fhillfidh sí; abair leo rith nuair a fhillfidh sí.

Rachainn dá bhféadainn é; dúirt sé go rachadh sé dá bhféadadh sé é.

- 35.20** Más aimsir stairiúil atá sa bhriathar réamhrá, is iondúil aimsirí príomha na hinsinte díri a athrú de réir rialacha **15.23-24**. Ní athraítear aimsirí atá stairiúil cheana féin.

Tá sé istigh; dúirt sí go raibh sé istigh.

Téann na garsúin an cóngar; dúirt sé go dtéadh na garsúin an cóngar.

Má thagann tú gheobhaidh tú iad; dúirt Séamas dá dtiocfadh sí go bhfaigheadh sí iad.

Tiocfadh Ciarán sula n-imeoidh Peig; dúirt mé go dtiocfadh Ciarán sula n-imeodh Peig.

Fan go bhfeice mé; dúirt Máire liom fanacht go bhfeic[ff]eadh sí.

- 35.21** Má tá rogha dhá aimsir san insint dhíreach idir an fáistineach agus an foshuiteach láithreach, nó idir an coinníollach agus an foshuiteach caite, tá an rogha chéanna ann san aistriú go claoninsint. Léiríonn an sampla deireanach thuas an méid sin.

Ach is minic nach ndéantar aimsir stairiúil d'aimsir phríomha i gcás na copaille i dtosach abairtí treise dar múnla copail + faisnéis + clásal coibhneasta, nó nuair is fíoras atá neamhspleách ar am na cainte atá san insint dhíreach: *tá Dia sna flaithis; dúirt an sagart go bhfuil Dia sna flaithis.*

ATHRÚ AR NA DOBHRIATHRA AMA

- 35.22** Más in aimsir stairiúil atá an briathar réamhrá is gnách na hathruithe seo a leanas a dhéanamh ar dhobhriathra ama na hinsinte díri (an fhoirm nua faoi lúibíní): *inniu (an lá sin); inné (an lá roimhe sin); amárach (an lá arna mhárach, an lá ina dhiaidh sin, an lá a bhí chugainn) anóirthear; arú amárach (i gceann dhá lá); arú inné (dhá lá roimhe sin); i mbliana (an bhliain sin); anuraidh (an bhliain roimhe sin); an bhliain seo chugainn (an bhliain a bhí chugainn); anocht (an oíche sin); aréir (an oíche roimhe sin); [ar] maidin inniu (an mhaidin sin, maidin an lae sin); [ar] maidin amárach ([ar] maidin lá arna mhárach); seachtain, mí, bliain, etc., ó shin (seachtain, mí, bliain, etc., is an lá sin); anois (ansin, an uair sin).*

ATHRÚ AR NA FOCAIL THAISPEÁNTACHA

35.23 Más sa tríú pearsa ar fad atá an focal réamhrá agus an chlaoninsint is gnách na hathruithe seo a leanas ar na focail thaispeántacha (an fhoirm nua faoi lúibíní): *anseo* (*ansin, ansiúd, ann*); an aidiacht *seo* (*sin, úd*); an forainm *seo* (*sin, siúd*); *seo* i bhfritéis le *sin* (*sin* i bhfritéis le *úd, siúd*);

Níl an feidhmeannach anseo; deir cailín an teileafóin nach bhfuil an feidhmeannach ann.

Tabhair hata dó seo agus caipín dó sin; dúirt fear an tsiopa léi hata a thabhairt dó sin agus caipín dó siúd.

Ach is féidir an chlaoninsint a chasadh ar shlite éagsúla d'fhonn soiléire:

Tá sí seo tuirseach; dúirt A le B go raibh an ghirseach tuirseach.

Déantar athruithe ar leith sa chlaoninsint ar abairtí copailéacha áirithe ina bhfuil *seo, sin, siúd*.

CLÁSAIL INTRIACHTÚLA

35.24 Is gnách clásail intriachtúla a fhágáil gan athrú sa chlaoninsint ach amháin athruithe pearsan agus aimsire, agus aon athrú eile a dhéanamh orthu mar a dhéanfaí i gcás fochlásail atá gaolmhar leo: *Má chluineann sí thú! dá gcluinf]eadh sí é!*

Mura tú an óinseach! murarbh í an óinseach í!

M'anam go rachaidh mé! thug sé a anam go rachadh sé.

Dar an leabhar nach bhfaca mé iad! thug sé an leabhar nach bhfaca sé iad.

Ní gá focail intriachtúla a choinneáil sa chlaoninsint mura bhfuil gnó díobh. Féach mar atá *feicim* agus *anois* ligthe ar lár sa chéad chlaoninsint leanúnach thíos (**35.26**).

ATHRUITHE EAGAIR

35.25 Is minic a athraítear eagar na bhfocal má oireann sin.

Stad ní dhearna mé; dúirt sé nach ndearna sé stad.

*Má thagann sí imeoidh mé; dúirt sé go n-imeodh sé dá dtiocfadh sí.
Do ghníomhsa is é a mhill mé; dúirt an Fear Dubh gurbh é a
ghníomhsan a mhill é.*

CLAONINSINT AR SHLEACHTA LEANÚNACHA

35.26 Níl sé riachtanach ná inmholta briathar réamhrá a chur roimh gach abairt i gclaoninsint ar shliocht leanúnach. Nuair a úsáidtear focal réamhrá is maith an rud é a athrú anois agus arís d'fhonn na héagsúlachta, go háirithe nuair a thagann athrú atmaisféir (meon, tocht, luas, etc.) ar an insint dhíreach. Ba chóir iarracht a dhéanamh ar an gclaoninsint a bheith cruinn, nádúrtha, soiléir, soléite. Tá roinnt samplaí anseo thíos de chlaoninsint ar shleachta leanúnacha sa tríú pearsa ar lorg briathair réamhrá stairiúil.

a) *'Feicim,' arsa an Sagart Mór le Bríd. 'Anois imigh agus déan mar a iarrfaidh mise ort. Tabhair leat do Choróin Mhuire agus do bhata agus gabh síos chun na trá go dtí an áit a dtagann an ghirseach chugat. Déan fáinne leis an bhata sa ghaineamh, in Ainm an Athar, an Mhic agus an Spioraid Naoimh. Gabh ar do glúine istigh ina lár nuair a fheicfidh tú an ghirseach ag teacht, agus tosaigh ar an phaidrín. Iarr uirthi teacht isteach chugat, agus má dhéanann sí sin, féadann tú bheith cinnte go bhfuil sí ceart go leor. Ach mura dtaga, diabhal as ifreann atá inti. Cuir ceist uirthi cé hí féin agus caithfidh sí a insint duit. Más é an diabhal atá ann ordaigh síos é go dtí an áit a d'fhág sé.'*

An chlaoninsint:

D'iarr an Sagart Mór ar Bhríd imeacht agus déanamh mar a d'iarrfadh sé féin uirthi. A Coróin Mhuire agus a bata a thabhairt léi agus gabháil (dul) síos chun na trá go dtí an áit a dtagadh an ghirseach chuici, agus fáinne a dhéanamh leis an bhata sa ghaineamh, in Ainm an Athar, an Mhic agus an Spioraid Naoimh. Dúirt sé léi dul ar a glúine istigh ina lár nuair a d'fheicfeadh sí an ghirseach ag teacht, agus tosú ar an phaidrín. A iarraidh uirthi [ansin] teacht isteach chuici agus dá ndéanfadh (dá ndéanadh) an ghirseach sin, go bhféadfadh Bríd bheith cinnte go raibh an ghirseach ceart go leor. Ach mura dtagadh (dtiocfadh), gur diabhal

as Ifreann a bhí inti. Dúirt sé léi ansin ceist a chur uirthi cérbh í féin agus go gcaithfeadh an ghirseach a insint di. Má ba é (más é) an diabhal a bhí ann é a ordú síos go dtí an áit a d'fhág sé.

- b) *'Chomh siúráilte agus atá bianna ar mhaide bacaigh,' arsa Cormac, 'is i ndiaidh an tSíogaí atá sí imithe agus ní le grá dó é, ná mar mhaithe leis. Is iomaí cleas glic a dhein sé i gcaitheamh a shaoil, ach tugaim mo lámh is m'fhocal dó gurb é cleas is tinne dó dár dhein sé riamh an bob a bhuaíl sé ar Shadhbh lá an aonaigh. Más ina dhiaidh atá sí imithe, agus is ea, dá dtéadh sé isteach i bpoll tarathair i bhfolach uaithi ní dhéanfaidh sé an gnó dó. Tiocfaidh sí siúd suas leis agus cuirfidh sí carbhat caol air chomh siúráilte agus atá scornach air. Bain an chluas anuas ón gceann díom mura gcuire. Is dóigh liom dá mbeadh a fhios aige cad é an saghas í go ngabhfadh sé thairsti. Tá sé déanach anois aige.'*

An chlaoninsint:

Dúirt Cormac gur i ndiaidh an tSíogaí a bhí sí imithe, chomh siúráilte agus a bhí bianna ar mhaide bacaigh, agus nach le grá dó é ná mar mhaithe leis. Dúirt sé gurbh iomaí cleas glic a dhein an Síogaí i gcaitheamh a shaoil ach dhearbhaigh sé gurbh é cleas ba thinne dó dár dhein sé riamh an bob a bhuaíl sé ar Shadhbh lá an aonaigh. Más ina dhiaidh a bhí sí imithe, agus gurbh ea, dá dtéadh sé isteach i bpoll tarathair i bhfolach uaithi nach ndéanfaidh sé an gnó dó. Go dtiocfadh sí siúd suas leis agus go gcuirfeadh sí carbhat caol air chomh siúráilte agus a bhí scornach air. An chluas a bhaint anuas ón gceann de féin mura gcuireadh. Gur dhóigh leis dá mbeadh a fhios ag an Síogaí cad é an saghas í go ngabhfadh sé thairsti ach go raibh sé déanach anois aige.

- c) *'A Nóinín, is cumasach an cailín tú; agus dearmad ní dhéanfaidh mé go deo ar an soilíos atá déanta agat dom. Nach mé a bheidh i mo mhac dobrónach arú amárach agus tú imithe abhaile uaim. Ach má bhíonn orm mo shúile a chur ar chipíní, caithfidh mé an leabhar sin a fheiceáil. Ar ndóigh, d'fhéadfá é a thabhairt amach chugam dá dtograíteá é mar níl sé chomh mór sin. Agus b'fhéidir nach bhfuil an scéal baileach chomh dona sin.'*

An chlaoninsint:

Dúirt sé le Nóinín gur chumasach an cailín í; agus nach ndéanfaidh sé dearmad go deo ar an soilíos a bhí déanta aici dó. Nárbh é a

bheadh ina mhac dobrónach i gceann dhá lá agus í imithe abhaile uaidh. Ach dá mbeadh air a shúile a chur ar chipíní dúirt sé go gcaithfeadh sé an leabhar úd a fheiceáil. Ní raibh aon dabht air ach go bhféadfadh sí é a thabhairt amach chuige, dá dtogródh sí é, mar nach raibh an leabhar chomh mór sin. Agus dúirt sé go mb'fhéidir nach raibh an scéal baileach chomh dona sin.

35.27 Leath-chlaoninsint

Tugtar leath-chlaoninsint ar an insint a dhéantar ar chaint nó ar smaointe duine gan briathar réamhrá a úsáid, agus dá bhrí sin, gan fochlásail a dhéanamh de na príomhchlásail, ach an phearsa agus an aimsir a bheith mar a bheidís i ngnáth-chlaoninsint ar lorg briathair stairiúil. Seo sliocht a léiríonn, trí leath-chlaoninsint, na smaointe a bhí in aigne mná áirithe:

Smaoinigh sí ar na hamhráin a rinne sé. Bhí sé i ngrá léi ach ní déarfadh sé sin léi. Bhí eagla air. Eagla go raibh sí ró-ard os a chionn agus nach dtoileodh sí choíche ar a phósadh agus teacht go hInis Bó Glaise. Ach thabharfadh sí le fios dó an iarraidh seo, gan a rá lom díreach, gur lena cheiliúr a bhí sí ag fanacht agus nach raibh le déanamh aige ach a hiarraidh.

CAIBIDIL 36

PARSÁIL AGUS TAIFEACH

PARSÁIL

36.1 Ar an bhfocal indibhidiúil a dhéantar parsáil, is é sin cuntas a thabhairt air maidir le deilbhíocht agus comhréir. Is ceart aon ní suntasach a bhaineann le deilbhíocht an fhocail a lua. Ní gá, áfach, tagairt do thionchar an fhocail atáthar a pharsáil ar fhocal eile maidir le séimhiú, foirm spleách, etc. Is le parsáil an fhocail eile a bhaineann a leithéidí sin. Ní gnách, ach oiread tagairt go díreach do phointe ar bith atá intuigthe as pointe eile atá luaite, e.g. ní gá a rá cén phearsa atá ag ainmfhocal mar tá sé intuigthe gurb í an dara pearsa atá aige sa ghairmeach agus an tríú pearsa in aon tuiseal eile. Ná níl uimhir ná pearsa ná inscne i gceist i gcás an ainm bhriathartha ná an fhorainm choibhneasta sa Ghaeilge. Is iad seo a leanas na nithe is cóir a lua le linn bheith ag parsáil focal.

- **an t-alt:** uimhir; inscne; tuiseal; feidhm (ag cáiliú an ainmfhocail).
- **an t-ainmfhocal:** sórt; díochlaonadh; uimhir; inscne; tuiseal; feidhm; aon athrú tosaigh air a mhíniú.
- **an forainm pearsanta:** pearsa; uimhir, inscne (más sa tríú pearsa uatha dó); tuiseal; feidhm; foirm threise (más ann dó); réamhthagrach nó iarthagrach má tá an téarma ann; an téarma (más ann dó); má tá sé neamhspleách ar a théarma maidir le pearsa, uimhir agus inscne é sin a rá; aon athrú tosaigh air a mhíniú.

- **an forainm réamhfhoclach:** cumasc den réamhfhocal *ar, as*, etc. agus forainm pearsanta; dul ar aghaidh mar atá i gcás an fhorainm phearsanta ach gan tuiseal ná feidhm a lua.
- **an forainm coibhneasta:** foirm phríomha nó foirm stairiúil; feidhm (réamhtheachtaí nó iartheachtaí, agus conas sin), tuiseal, agus conas sin.
- **forainmneacha eile:** sórt; feidhm.
- **an aidiacht** (murab aidiacht shealbhach nó aidiacht bhriathartha í); sórt; feidhm (aitreabúideach nó faisnéiseach, agus conas sin); céim (más aidiacht thuairisciúil í); uimhir, inscne agus tuiseal (más aidiacht thuairisciúil aitreabúideach í); aon athrú tosaigh uirthi a mhíniú.
- **an aidiacht shealbhach:** mar atá i gcás an fhorainm phearsanta ach gan tuiseal a lua.
- **an aidiacht bhriathartha:** aistreach nó neamhaistreach; feidhm (aitreabúideach nó faisnéiseach, agus conas sin; ag cuidiú leis an mbriathar chun aimsir a bhriathair féin a chumadh má tá feidhm briathair aici).
- **an briathar faisnéiseach:** sórt (aistreach, neamhaistreach, briathar cúnta); rialta nó neamhrialta nó uireasach; réimniú (más rialta é); modh, aimsir, foirm (spleách nó neamhspleách nó coibhneasta, agus conas sin); scartha, táite nó saor; más scartha, an t-ainmní a lua; más táite, scéim pharsála na haidiachta sealbhaí a leanúint; aon athrú tosaigh a mhíniú.
- **an chopail:** modh, aimsir, foirm (spleách nó neamhspleách nó coibhneasta, agus conas sin); ráiteasach nó ceisteach; dearfach nó diúltach; foirm faoi leith roimh ghuta más ann dó; i gcumasc leis an gcónasc (bhforainm, réamhfhocal, etc.) más mar sin atá; ag nascadh na faisnéise agus an ainmní.
- **an t-ainm briathartha:** aistreach nó neamhaistreach; tuiseal, agus conas sin; feidhm (mar aidiacht, ag cuidiú leis an mbriathar cúnta chun aimsir a bhriathair féin a chumadh, etc.). Aon athrú tosaigh a mhíniú.
- **mír bhriathartha** (nach forainm coibhneasta); sórt (ráiteasach, ceisteach, coibhneasta, etc.); dearfach nó diúltach; foirm (príomha nó

stairiúil, má tá an dá fhoirm aici; díreach nó neamhdhíreach, más mír choibhneasta í).

- **dobhriathar** (nach mír choibhneasta): sórt; feidhm; céim, más foirm aidiachta tuairisciúla atá air; aon athrú tosaigh a mhíniú.
- **réamhfhocal**: sórt; feidhm.
- **cónasc**: sórt; feidhm.
- **cumasc**: eilimintí éagsúla an chumaisc a ainmniú agus a pharsáil mar atá léirithe roimhe seo.

36.2 Gach focal sna habairtí seo a leanas a pharsáil:

a) **Bhris Séamas an fhuinneog le cloch mhór inné.**

Bhris: Briathar aistreach rialta; an chéad réimniú; modh táscach; aimsir chaite; neamhspleách; scartha; *Séamas* ina ainmní aige.

Séamas: Ainm dílis; an chéad díochlaonadh; uatha; firinscneach; tuiseal ainmneach, ina ainmní ag *bhris*.

an: Alt; uatha; baininscneach; ainmneach ag cáiliú *fhuinneog*.

fhuinneog: Ainmfhocal coitianta; an dara díochlaonadh; uatha; baininscneach; tuiseal ainmneach, ina chuspóir ag *bhris*; faoi shéimhiú ar lorg an ailt.

le: Réamhfhocal simplí ag rialú *cloch*.

cloch: Ainmfhocal coitianta; an dara díochlaonadh; uatha; baininscneach; tuiseal tabharthach faoi réir ag *le*.

mhór: Aidiacht thuairisciúil, aitreabúideach; bunchéim; uatha, baininscneach, tuiseal tabharthach ag teacht le *cloch*, agus dá bhrí sin é faoi shéimhiú.

inné: Dobhriathar ama ag cáiliú *bhris*.

b) **Cá bhfuil an leabhar a bhí tú a léamh?**

Cá: Dobhriathar ceisteach, príomha ag cáiliú *bhfuil*.

bhfuil: Briathar neamhaistreach neamhrialta; modh táscach; aimsir láithreach; spleách agus faoi urú ar lorg *cá*; scartha; *leabhar* a ainmní.

an: Alt, uatha, firinscneach, ainmneach ag cáiliú *leabhar*.

leabhar: Ainmfhocal coitianta; an chéad díochlaonadh; uatha; firinscneach; tuiseal ainmneach, ina ainmní ag *bhfuil*, agus ina chuspóir réamhtheachtach ag *léamh*.

- a:* Mír choibhneasta dhearfach dhíreach; cónasc idir an príomhchlásal agus an fochlásal.
- bhí:* Briathar cúnta neamhaistreach neamhrialta; modh táscach; aimsir chaite; foirm choibhneasta de bharr an réamhtheachtaí dhírigh *leabhar*; scartha; *tú* a ainmní; cuidíonn sé le *léamh* chun aimsir chaite leanúnach an bhriathar *léigh* a chumadh.
- tú:* Forainm pearsanta; uatha; an dara pearsa; tuiseal ainmneach, ina ainmní ag *bhí*.
- a:* Réamhfhocal simplí a rialaíonn *léamh*.
- léamh:* Ainm briathartha; aistreach; tuiseal tabharthach faoi réir ag *a*; *bhí* agus *a* ag cuidiú leis chun aimsir chaite leanúnach a bhriathair a chumadh; *tú* a ghníomhaí; *leabhar* a chuspóir.

c) **Ith ar tugadh duit.**

- Ith:* Briathar aistreach neamhrialta; modh ordaitheach; foirm tháite, an dara pearsa uatha; ainmní agus briathar an phríomhchlásail.
- ar:* Forainm coibhneasta réamhtheachtach stairiúil; tuiseal ainmneach, ina chuspóir ag *ith* agus ag *tugadh*.
- tugadh:* Briathar aistreach neamhrialta; modh táscach; aimsir chaite; saor; foirm spleách ar lorg *ar*.
- duit:* Forainm réamhfhoclach, cumasc den réamhfhocal *do* agus forainm pearsanta; uatha, an dara pearsa.

d) **Múinteoir is ea Pádraig.**

- Múinteoir:* Ainmfhocal coitianta; an tríú díochlaonadh; uatha; firinscneach; tuiseal ainmneach saor; téarma an fhorainm iarthagraigh *ea*; faisnéis na habairte.
- is:* An chopail; modh táscach; aimsir láithreach, neamhspleách, ráiteasach, dearfach; nasc idir *ea* agus *Pádraig*.
- ea:* Forainm neamhphearsanta ag iarthagairt do *múinteoir*; tuiseal ainmneach; fofhaisnéis na habairte.
- Pádraig:* Ainm dílis; an ceathrú díochlaonadh; uatha; firinscneach; tuiseal ainmneach; ainmní na habairte.

36.3 Scríobh nóta gramadaí ar gach ceann de na focail a bhfuil cló trom orthu sna habairtí seo thíos:

a) **Dá** *fheabhas na banaltraí fuair sé bás.*

Dá: Cumasc den réamhfhocal *do* agus *a* (aidiacht shealbhach réamhthagrach); neamhspleách ar a théarma *banaltraí* ina uimhir (uatha), ina phearsa (tríú) agus ina inscne (firinscneach), ag cáiliú *fheabhas*.

b) *Cá bhfuil an fear ar leis an capall?*

ar: Foirm choibhneasta dhearfach na copaille; táscach láithreach nó caite de réir an chomhthéacs; neamhdhíreach toisc gur go neamhdhíreach a fheidhmíonn *fear* (an réamhtheachtaí) sa chlásal coibhneasta, is é sin tríd an bhforainm réamhfhoclach *leis*; cónasc idir an príomhchlásal agus an fochlásal.

c) *D'oscail Seán a leabhar féin.*

féin: forainm treise aisbhreathnaitheach i gcomhaisnéis le *a* (aidiacht shealbhach).

d) **Murar** *cheart é ní dhéanfainn é.*

murar: Cumasc den chónasc coinníollach *mura* agus an chopail; modh foshuiteach, aimsir chaite (nó modh coinníollach); spleách; nasc idir *cheart* agus *é* (faisnéis agus ainmní an fhochlásail); cónasc idir an príomhchlásal agus an fochlásal.

e) *Chosain sé cúig phunt an seomra a dhathú.*

sé: Forainm pearsanta; an tríú pearsa; uatha; firinscneach; tuiseal ainmneach, ina ainmní ag *chosain*; réamhthagrach do *an seomra a dhathú*.

phunt: Ainmfhocal coitianta; an chéad díochlaonadh; firinscneach; tuiseal ainmneach, cuspóir an bhriathair *chosain*; uimhir uatha ar lorg *cúig*, agus, dá bhrí sin, séimhithe.

seomra: Ainmfhocal coitianta; an ceathrú díochlaonadh; uatha; firinscneach; tuiseal ainmneach saor (cuid de théarma an fhorainm *sé*); cuspóir an ainm bhriathartha *dhathú*.

f) *Ná bí ag cáineadh mhuintir do thíre.*

mhuintir: Cnuasainm coitianta; an dara díochlaonadh; uatha; baininscneach; feidhm ghinideach aige, ag cáiliú *cáineadh*; ach foirm ainmneach aige toisc go bhfuil sé féin á cháiliú ag an nginideach cinnte *thíre*; dá bhrí sin, séimhithe.

TAIFEACH

36.4 Ciallaíonn taifeach abairt a roinnt ina codanna (clásail, focail) de réir an ghaoil atá ag na codanna sin le chéile. Tugtar **miontaifeach** ar thaifeach na habairte simplí agus ar thaifeach den saghas céanna a dhéanfaí ar chlásal. Miontaifeach atá i gceist thíos.

36.5 Tá dhá phríomh-roinn i bhformhór na n-abairtí simplí,

(a) an t-ábhar cainte, is é sin an t-ainmní lena chuid cáilitheoirí; (b) an fhaisnéis. Más abairt chopail each atá ann tá an chopail ina tríú roinn.

Tá go leor eolais le fáil i gCaib. 16 i dtaobh thaifeach na habairte copailí simplí. Anseo thíos déantar taifeach ar abairtí simplí ina bhfuil briathar faisnéiseach.

36.6 Tá ceithre roinn san fhaisnéis: an briathar, cuspóir an bhriathair, comhlánú an bhriathair, agus leathnú an bhriathair.

36.7 Tá dhá fhoroinn ag an gcuspóir: ainm an chuspóra agus leathnú an chuspóra.

36.8 Tá dhá roinn san ábhar cainte mar atá an t-ainmní agus leathnú an ainmní.

36.9 Tá an taifeach ar cheithre abairt leagtha amach i dtábla anseo thíos le go bhfeicfead go soiléir na ranna agus na foranna:

1 *Tá sé ag iompú fuar cheana féin.*

2 *Ar theacht isteach dom lig mé saor an príosúnach bocht.*

3 *Níor chuir an chaint sin aon eagla ormsa ach oiread.*

4 *Fuarthas ciontach iad.*

an t-ábhar cainte		an fhaisnéis				
An t-ainmní	leathnú an ainmní	an briathar	comhlánú an bhriathair	leathnú an bhriathair	an cuspóir	
					ainm an chuspóra	leathnú an chuspóra
1. <i>sé</i>		<i>tá</i>	<i>ag iompú fuar</i>	<i>cheana féin</i>		
2. <i>mé</i>		<i>lig</i>	<i>saor</i>	<i>ar theacht isteach dom</i>	<i>príosúnach</i>	(i) <i>an</i> (ii) <i>bocht</i>
3. <i>chaint</i>	(i) <i>an</i> (ii) <i>sin</i>	<i>chuir</i>	<i>ormsa</i>	(i) <i>níor</i> (ii) <i>ach oiread</i>	<i>eagla</i>	<i>aon</i>
4. Tá an abairt saor ó ainmní		<i>fuarthas</i>	<i>ciontach</i>		<i>iad</i>	

36.10 Sna scrúduithe poiblí ní bhítear ag súil leis an leagan amach sin thuas. Is leor an taifeach a eagrú mar atá déanta thíos i gcás abairt 3.

An t-ábhar cainte:

- a) an t-ainmní: *chaint*.
b) an leathnú: (i) *an*; (ii) *sin*.

An fhaisnéis:

- a) an briathar: *chuir*
b) an comhlánú: *ormsa*.
c) an leathnú: (i) *níor*; (ii) *ach oiread*.
d) an cuspóir:
(i) an t-ainm: *eagla*.
(ii) an leathnú: *aon*.

36.11 Tugtar **mórthaifeach** ar an taifeach a dhéantar ar abairt nach abairt shimplí nuair a roinntear ina clásail í agus go n-ainmnítear i gcás gach clásal a shaghas, a fheidhm, an fhaisnéis, an t-ábhar cainte, an chopail (más ann di), agus aon chónasc a ghabhann leis.

36.12 Tá mórthaifeach déanta anseo thíos (a) ar abairt gan chopail; (b) ar abairt gan briathar faisnéiseach; (c) ar abairt ina bhfuil idir chopail agus bhriathar faisnéiseach:

- a) Má bhí oíche shúgach againn an oíche sin, bhí eadra brónach lá arna mhárach againn; mar, ar dhul go dtí na báid dúinn, bhí fir dár

malairt ceangailte astu nach ligfeadh dúinn baint leo – póilíní a fuair teideal gan na báid a ligean linn.

(i) *an clásal:*

- 1 Má bhí oíche shúgach againn an oíche sin
- 2 bhí eadra brónach lá arna mhárach againn
- 3 mar, ar dhul go dtí na báid dúinn, bhí fir dár malairt ceangailte astu – póilíní
- 4 nach ligfeadh dúinn baint leo
- 5 a fuair teideal gan na báid a ligean linn

(ii) *an saghas agus an fheidhm:*

- 1 Clásal dobhriathartha ag cáiliú *bhí* i gclásal 2.
- 2 Príomhchlásal
- 3 Clásal dobhriathartha ag cáiliú *bhí* i gclásal 2.
- 4 Clásal aidiachtach ag cáiliú *fir* i gclásal 3.
- 5 Clásal aidiachtach ag cáiliú *póilíní* i gclásal 3.

Tá *póilíní* i gcomhaisnéis le *fir*.

Ní gá aicmiú a dhéanamh ar na clásail ach de réir a bpríomhfheidhme. Is é sin, ní gá iad a aicmiú de réir foirme (ráiteasach, etc.), ná ní gá fo-aicmiú a dhéanamh ar na clásail dhobhriathartha (coinníollach, etc.).

Fochlásail den chéad chéim a thugtar ar chlásail 1, 3 mar gur focal sa príomhchlásal atá siad a cháiliú.

Fochlásail den dara céim a thugtar a chlásail 4, 5 mar gur i bhfochlásal den chéad chéim atá an focal atá siad a cháiliú.

(iii) *an t-ábhar cainte:*

1. oíche shúgach
2. eadra brónach
3. fir dár malairt – póilíní
4. fir dár malairt (*go réamhtheachtach*)
5. póilíní (*go réamhtheachtach*)

(iv) *an cónasc*:

1. má; 3. ar; 4. nach; 5. *an chéad a*.

(v) *an fhaisnéis*:

1-5. *An chuid den chlásal nach bhfuil luaite in (iii), (iv).*

b) Is dóigh liom gurb airde mise ná Tomás cé gur sine de dhá bhliain é ná mé.

(i) *an clásal*:

1 Is dóigh liom

2 gurb airde mise ná Tomás

3 cé gur sine de dhá bhliain é ná mé

(ii) *an saghas agus an fheidhm*:

1 Príomhchlásal.

2 Clásal ainmfhoclach; ina ábhar cainte ag clásal 1.

3 Clásal dobhriathartha ag cáiliú *gurb* i glásal 2.

(iii) *an t-ábhar cainte*:

1 gurb airde mise ná Tomás

2 mise

3 é

(iv) *an fhaisnéis*:

1 dóigh liom

2 airde ná Tomás

3 sine de dhá bhliain ná mé

(v) *an chopail*:

1 Is

2 gurb

3 gur

(vi) *an cónasc*:

2 gurb, *idir an chéad chuid de chlásal 1 agus clásal 2*.

3 cé gur, *idir clásal 2 agus clásal 3*.

c) Bhí fearúlacht croí agus inchinne ann agus ba mhó i bhfad an díol trua é dá ngéilleadh sé do na marlaí atá mar lucht tiomána ag an dream a chuir faoi smacht iad.

(i) *an clásal*:

1 Bhí fearúlacht croí agus inchinne ann

2 agus ba mhó i bhfad an díol trua é

3 dá ngéilleadh sé do na marlaí

4 atá mar lucht tiomána ag an dream

5 a chuir faoi smacht iad.

(ii) *an saghas agus an fheidhm:*

1 Príomhchlásal, comhordaitheach le clásal 2.

2 Príomhchlásal, comhordaitheach le clásal 1.

3 Clásal dobhriathartha ag cáiliú *ba* i gclásal 2.

4 Clásal aidiachtach ag cáiliú *marlaí* i gclásal 3.

5 Clásal aidiachtach ag cáiliú *dream* i gclásal 4.

Fochlásail den chéad céim, den dara céim agus den tríú céim is ea clásail 3, 4, 5 faoi seach.

(iii) *an t-ábhar cainte:*

1 fearúlacht croí agus inchinne

2 an díol trua é

3 sé

4 marlaí (go réamhtheachtach)

5 dream (go réamhtheachtach)

(iv) *an fhaisnéis:*

1 Bhí ann

2 mhó i bhfad

3 dá ngéilleadh sé do na marlaí

4 atá mar lucht tiomána ag an dream

5 a chuir faoi smacht iad

(v) *an chopail:*

2 ba

(vi) *cónasc:*

2 agus, *idir clásail 1 agus 2.*

3 dá, *idir clásail 2 agus 3.*

5 a, *idir clásail 4 agus 5.*

36.13 Taifeach iomlán a thugtar ar an taifeach má dhéantar mórthaifeach ar an abairt iomlán agus mionthaifeach ar gach clásal de.

AGUISÍN

BRIATHRA: AINMNEACHA BRIATHARTHA: AIDIACHTAÍ BRIATHARTHA

Sna liostaí seo thíos tugtar, de réir oird, an fhréamh, an chéad phearsa uatha den táscach láithreach, an t-ainm briathartha [(i) an t-ainmneach, (ii) an ginideach a úsáidtear nuair nach ngabhann cuspóir leis, (iii) an ginideach a úsáidtear nuair a ghabhann cuspóir leis, (17.8-10)], agus an aidiacht bhriathartha.

Ní thugtar de ghnáth anseo briathra atá ar aon dul faoi réir rialacha (14.32-33, 14.34-36) leis na briathra *dún*, *bris*, *pacáil*, *tosaigh*, *dírigh*, maidir leis na foirmeacha sin go léir thuas. Ach tugtar na briathra eisceachtúla is coitianta a bhaineann le haicmí na mbriathra thuasluaite. Tugtar freisin na briathra coitianta go léir a bhaineann leis na hocht n-aicme eile (14.38-42, 14.46-49). Aon bhriathar a dtugtar a fhréamh faoi lúibíní is ionann infhilleadh dó agus don bhriathar atá roimh na lúibíní sin faoi réir rialacha 14.32 agus 14.33 agus 1, 2, 3, i gcás Aicmí 1, 2.

Ní thugtar anseo ach ainm briathartha amháin i gcás gach briathar, an ceann gairid (17.2), agus ní thugtar aon ainm briathartha den saghas atá i gceist in alt 17.7.

Ciallaíonn réiltín * ar lorg briathair nach bhfuil an dara foirm den ghinideach ag a ainm briathartha toisc é a bheith neamhaistreach.

Aicme 1 (dún):

fás, -aim; fás, fáis, fásta; fásta.

[amharc, at, cumasc, dearmad, diúl, fiach, lámhach, leigheas, ól, stad, teagasc]

díol, -aim; díol, -a, -ta; -ta.
 [íoc, meas, meath*, slad, ríomh, snámh, sníomh, tál, trácht, triall]
 coimeád, -aim; coimeád, -ta, -ta; -ta.
 dámh, -aim; -achtain, -achtana, dáfa; dáfa.
 éag, -aim; éag, -a, -; -tha.
 eisiacht, -aim; -ain, -ana, -a; -a.
 fág, -aim; -áil, -ála, -tha; -tha.
 fan, -aim; -acht, -achta, -; -ta.
 féach, -aim; -aint, -ana, -ta; -ta.
 (féad*), -aim; -achtáil, -achtála, -; -.
 fiuch, -aim; -adh, -aidh, -ta; -ta.
 gabh, -aim; -áil, -ála, -ála; gafa.
 graf, -aim; -adh, -a, -a; -a; *coinníollach*: ghrafainn.
 iarr, -aim; -aidh, -tha, -tha; -tha.
 leag, -aim; -an, -ain, -tha; -tha.
 lean, -aim; -úint, -úna, -ta; -ta.
 leomh, -aim; -adh, leofa, leofa; leofa.
 logh, -aim; -adh, -tha, -tha; -tha.
 scríobh, -aim; scríobh, scríobha, scríofa; scríofa.
 seas, -aim; -amh, -aimh, -ta; -ta.
 teann, -aim; -adh, -aidh, -ta; -ta.
 tóch, -aim; tóch, -ta, -ta; -ta.
 tóg, -aim; -áil, -ála, -ála *agus* -tha; -tha.
 togh, -aim; -adh, tofa, tofa; tofa.

Aicme 2 (bris):

coisc, -im; cosc, coisc, -the; -the.
 [braith, comhraic, goil, loit, tochrais, toirmisc, tomhais]
 caith, -im; -eamh, -imh, caite; caite.
 [comhair, maith, tuill]
 úsáid, -im; úsáid, -e, -te; -te.
 [agóid*, conspóid, díospóid, léim, teip]
 bain, -im; -t, -te, -te; -te.
 [ceil, meil, roinn]
 rith, -im; rith, reatha, rite; rite.
 [crith*, reic, troid]
 creid, -im; -iúint, -iúna, -te; -te.
 [feil*, gin, oil, oir*]

buail, -im; bualadh, -te, -te; -te.
[fáisc, loisc, rúisc]
naisc, -im; nascadh, -tha, -tha; -tha
[cónaisc]
blais, -im; -eadh, blasta, blasta; blasta.
bruith, -im; bruith, bruite, bruite; bruite.
buair, -im; -eamh, -imh, buartha; buartha.
coisric, -im; -reacan, -reacain, -ricthe; -ricthe.
cuir, -im; cur, cuir *agus* curtha, curtha; curtha.
díbh, -im; -e, -e, dífe; dífe.
druid, -im; -im, -te, -te; -te.
éist, -im; -eacht, -eachta, -e; -e.
fair, -im; -e, -e, -the; -the.
fóir*, -im; -ithint, -ithinte; -the.
gair, -im; -m, -me, -the; -the.
gáir, -im; -e, -e, -; -the.
gluais, -im; -eacht, -eachta *agus* -te, -te; -te.
goid, -im; goid, -te, -te; -te.
goin, -im; goin, gona, gonta; gonta
iomáin, -im; -t, iomána, iomána; -te.
mair, -im; -eachtáil, -eachtála, -the; -the.
rinc, -im; -e, -e, -the; -the.
scoir, -im; scor, scoir, scortha; scortha.
seinn, -im; seinm, seanma, -te; -te.
tairg, -im; tairscint, tairisceana, -the; the.
teilg, -im; -ean, -in, -the; -the.
tiomáin, -im; -t, tiomána, tiomána; -te.
tit*, -im; -im, -ime, -; -e.
tréig, -im; -ean, -in, -the; -the.
trial, -im; triail, trialach, -te; -te.
troisc*, -im; troscadh, troscaidh, -; -the.
tuig, -im; tuiscint, tuisceana, -the; -the.
Briathra a bhfuil réimniú eisceachtúil acu (14.35):
deighil, deighlim; -t, -te, -te; -te.
feighil, feighlim; feighil, feighle, -te; -te.
fuirsinh, fuirsim; fuirseadh, fuirste, fuirste; fuirste.

saighid, saighdim; saighdeadh, saighdte, saighdte; saighdte.
taighid, taighdim; taighde, taighde, taighdte; taighdte.

Aicme 3 (pacáil):

Níl aon fhoirmeacha eisceachtúla san aicme seo.

Aicme 4 (siúil):

adhlaic, -acaim; -acadh, -actha, -actha; -actha.

[ceiliúir, seachaid, tíolaic, tuaslaig]

aisig, aiseagaim; aiseag, aisig, aiseagtha; aiseagtha.

[iomlasc, tionóil, tochais]

airlic, -leacaim; -leacan, -leacain, -leactha; -leactha.

[tionlaic, urlaic]

fóin*, fóinim; fóinimh, fóinimh; fónta.

taispeáin, -ánaim; -t, -ána, -ánta; -ánta.

Briathra a bhfuil réimniú eisceachtúil acu (14.39):

adhain, adhnaim; -t, -te, -te; -te.

adhair, adhraim; adhradh, adhartha, adhartha; adhartha.

sleabhaic, sleabhcaim; sleabhcadh, sleabhctha; sleabhctha.

Maidir le hAicmí 5-8 féach 17.12.

Aicme 5 (dóigh):

báigh, báim; bá, báite, báite; báite.

[breoigh, brúigh, clóigh, comhshóigh, cneáigh, cráigh, crúigh,
dreoigh*, feoigh*, leáigh, liúigh*, luaigh, meáigh, reoigh, sáigh,
sleáigh, súigh, tráigh, treáigh]

beoigh, beoim; beochan, beochana, beoite; beoite.

[athnuaigh, buaigh, cruaign]

fuaigh, fuaim; fuáil, fuála, fuaite; fuaite.

glaigh, glaoim; glaoch, glaoite; glaoite

iaigh, iaim; iamh, iata, iata; iata.

Aicme 6 (pléigh):

léigh, léim; léamh, léimh agus léite, léite; léite.

[éigh]

réigh, réim; réiteach, réitigh, réite; réite.

spréigh, spréim; spré, spréite, spréite; spréite.

téigh, téim; téamh, téite, téite; téite.

Aicme 7 (caígh):

cloígh, cloím; cloí, cloíte, cloíte; cloíte.

[cnaígh, rígh]

buígh, buím; buíochan, buíochana, buíte; buíte.
maígh, maím; maíomh, maímh, maíte; maíte.

Aicme 8 (guigh):

figh, fím; fi, fite, fite; fite.
[dligh, ligh, luigh*, nigh, snigh, snoigh, suigh]
bligh, blím; bleán, blite, blite; blite.
righ, rím; ríochan, ríochana, rite; rite.

Aicme 9 (tosaigh):

corraigh, -aím; -aí, -aí, -aithe; -aithe.
[cónaigh*, eachtraigh, fiafraigh, fionraigh, ionsaigh]
sásaigh, -aím; -amh, -aimh, -aithe; -aithe.
[cásaigh, dealraigh, machnaigh, téarnaigh]
tóraigh, -aím; -aíocht; -aíochta, -aíochta; -aithe.
[marcaigh, rámhaigh]
ceannaigh, -aím; -ach, -aigh, -aithe; -aithe.
[clúdaigh, cnuasaigh, cuardaigh, cumhdaigh, fuadaigh]
admhaigh, -aím; -áil, -ála, -ála; -aithe.
[teagmhaigh, teastaigh*]
dathaigh, -aím; -ú, -aithe, -aithe; -aithe.
[áitigh (*gach brí*), deonaigh, teorannaigh]
dlúthaigh, -aím; -ú, -aithe, -aithe; -úite.
[táthaigh]
cúnaigh, -aím; -amh, -aimh *agus* -ta, -; -.
dubhaigh, -aím; dúchan, dúchana, -aithe; -aithe.
fortaigh, -aím; -acht, -achta, -achta; -aithe.
socraigh, -aím; -ú, -aithe, -aithe; -aithe.
tiubhaigh, -aím; tiúchan, tiúchana, -aithe; -aithe.

Aicme 10 (díriugh):

impigh, -pím; -pí, -pí, -pithe; -pithe.
[achainígh, éirigh]
áirigh, -rím; -reamh, -rimh, -rithe; -rithe.
[ceisnigh, cuimhnigh, cúisigh, cúitigh, éiligh, foighnigh, smaoinigh,
taibhrigh, táinsigh]
eitigh, -tím; -teach, -tigh, -tithe; -tithe.
[réitigh, taifigh]
airigh, -rím; -reachtáil, -reachtála, -reachtála; -rithe.
aoirigh, -rím; -recht, -reachta, -reachta; -rithe.

[máistrigh]

dúisigh, -sím; -seacht, -seachta *agus* -sithe, -sithe; -sithe.

glinnigh, -nním; -nniúint, -nniúna, -nniúna; -nnithe.

imigh, imím; imeacht, imeachta, —; imithe.

toibhigh, -bhím; tobhach, tobhaigh, -bhithe; -bhithe.

únfairtigh*, -tím; únfairt, únfairte, —; —.

Aicme 11 (cosain):

oscail, osclaím; oscailt, oscailte, oscailte; oscailte.

[diomail, fuascail, mungail, múscail, satail, tochail]

cogain, cognaím; cogaint, coganta, coganta; coganta.

[seachain]

agair, agráim; agairt, agartha, agartha; agartha.

[bagair, coscair, diúscair, eascair*, faghair, fógair, forbair, freagair,

íobair, labhair, tagair, treascair]

ceangail, -nglaím; -ngal, -ngail, -ngailte; -ngailte.

[tochsail]

cogair, cograím; cogar, cogair, cogartha; cogartha.

[iompair, rómhair]

codail, codlaím; codladh, codlata, —; —.

iomair, iomraím; iomramh, iomartha, iomartha; iomartha.

tionscain, -cnaím; -cnamh, -cnaimh, -canta; -canta.

tuargain, -gnaím; tuargaint, tuargana, tuargainte; tuargainte.

Aicme 12 (coigil):

cuimil, -mlím; -milt, -milte, -milte; -milte.

[cigil, eítíl*]

aifir, -frím; -firt, -feartha, -feartha; -feartha.

[díbir, imir, toirbhir]

aithin, -thnám; -thint, -theanta, -theanta; -theanta.

inis, insím; insint, insinte, inste; inste.

tairngir, -ngrím; -ngreacht, -ngreachta, -ngreachta; -ngrithe.

taitin, -tnám; -tneamh, -tnimh; —.

Aicme 13 (a) agus (b):

a): fulaing, -ím; -t, -the, -the; -the.

[tarraing, tuirling]

aithris, -ím; aithris, -e, -te; -te.

díolaim, -aimím; díolaim, -ama, -amtha; -amtha.

foghlaim, -aimím; foghlaim, -ama, -amtha; -amtha.

- b): freastail, -alaím; -al, -ail, -alta; -alta.
lorg, lorgaím; lorg, loirg, lorgtha; lorgtha.
soláthair, -raím; -ar, -air, -raithe; -raithe.
taistil, -tealaím; -teal, -til, -tealta; -tealta.
–, tarlaím; tarlú, tarlaithe, –; tarlaithe; *táscach caite*: tharla (= *thit amach*).
tathantaigh, -aíonn; tathant, tathanta; tathantaithe.

INNÉACS & TREOIR DO THÉARMAÍ

(I gcásanna áirithe tá an téarma Béarla ar lorg an téarma Gaeilge.)

abairt, **2.3**, 2.5

a. aicme (*classification*) **16.4-19**,
16.32, 16.49

a. chopaileach (*copulative*) **16.1-70**,
18.10, 18.32

a. ionannais (*identification*) **16.34-49**

a. leathdhiúltach, 15.51, 18.16, 18.19,
25.6

a. shimplí, **2.5**, **25.1-13**

ábaltacht, 15.15, 15.54-55, 18.38

ábhar cainte, **2.3**

aibítir *féach* litreacha

aiceann, **1.30-33**

aidiacht, **2.1**, **11.1-44**, 24.6, 24.10

mar ainmfh., 8.1, 24.18

a. aitreabúideach (*attributive*) **2.1**,
11.2, **11.7-10**; díochlaonadh
11.11-21

a. bhr., **2.2**, 11.1, 14.12, 14.36, **19.1-5**,
21.1, 24.11; parsáil, 36.1

céimeanna comparáide, 11.5, **11.23-44**;
c. bharraíochta, 11.40; breischéim,
11.24-38, 13.67*f*, 16.22; mar ainm teibí,
24.18, 24.23, 24.25; c. chothroim, 11.39;
c. éigin, 11.44; c. iolra, 11.41; sárchéim,
11.33, 11.42; c. uireasa, 11.43

a. cheist., 11.1, 11.8, 13.76, 13.81-82
díochlaonadh, **11.11-21**

a. dhíorthaithe, 11.21-22

a. éiginnte, 11.1, 11.7, 16.24

a. fhaisnéiseach (*predicative*) **2.1**, 4.2,
4.24, 11.2, **11.3-6**, 11.9

a. intriachtúil (*interjectional*) 11.1,
11.8, 13.86

iolra, 11.18-19

a. mhinicíochta, 12.16

parsáil, 36.1

a. shealbhach, 2.1, **2.2**, **13.4-13**; agus
ainm br., 18.3, 18.19, 18.27,
18.29, 18.30, 35.12; agus ainmfh.
teibí, 15.41; thar ceann for.
shealbh., 13.89; agus an gair.,
9.16; mar iartheachtaí, 27.10;
intuigthe, 24.24; agus orduimh.,
12.10; parsáil, 36.1; treisiú, 13.35,
13.37, 13.38; réamhthaghrach, 35.9
*Féach freisin aidiachtaí sealbh.
ar leith in Treoir d'Fhocail
Áirithe*

agus séimhiú, 4.21-24

a. thaisp., 11.1, **13.46-52**; leis an alt,
7.10; agus fritéis, 13.57, 13.58; sa
ghair., 9.15; ionad, 11.7, 11.9,
11.10, 16.40

a. thuairisciúil (*descriptive*) **11.1-2**,
11.7, 11.9, 11.10, 11.11, 12.15
agus urú, 5.9-11

aimsir(i) briathra *féach* briathra

aimsir chomhshuite *féach* comhaimsirí
ainm

a. ceana, 4.23

- a. dílis, **8.1**, 9.19; in abairtí
 copailéacha 16.49; díochlaonadh,
 8.16n, 8.17, 9.35; inscne, 8.4,
 8.31; ionad 16.39; gan séimhiú,
 4.9, 4.18 *Féach freisin* ainm
 pearsanta, logainm, sloinnte
- a. pearsanta; agus aiceann, 1.32; le
 haid. thaisp., 7.10; agus teideal,
 7.12, 12.4; le brí éiginnte, 7.14,
 9.21; inscne 8.4; díochlaonadh,
 8.17, 9.35 *Féach freisin* ainm
 dílis, sloinnte
- ainm (= ainmfhocal) **2.1**
- a. ábhair, 4.15, **8.1**, 8.32, 9.7
 agus an t-alt, 5.17
- a. cinnte, **9.19-23**; gan an t-alt, 7.15;
 comparáid, 11.32; agus faisnéis,
 16.23; agus for. taisp., 16.63,
 16.67; séimhiú sa ghin., 4.17-18
- a. coitianta, **8.1**, 24.14; i
 gcomhaisnéis, 9.54-55, 9.57,
 9.58; inscne, 8.5-6, 8.31
- díochlaonadh, **8.13-44**
- a. díorthaithe (*derived*) **8.28-31** *Féach*
freisin comhfhocal
- a. éiginnte, **9.19**, 9.42; séimhiú,
 4.11-16
- a. neamhrialta, **8.14**, 8.21, 8.43-44
- a. nithiúil, **8.1**
- séimhiú ar a., **4.3-20**, 4.28-31
- urú ar a., **5.3-8**
- a. briathartha, **2.2**, 14.30; aidhm a
 chur in iúl, 18.26, 18.38; i
 gcomhairsirí, 15.47; comhréir,
18.1-41; cothrom le clásal, 2.3n,
 26.8; deilbhíocht **17.1-15**; deirí
féach iarmhíreanna; agus an gin.,
 9.28, **9.29-33**; iarmhíreanna,
 24.13; thar ceann an ord., 18.15,
 35.8-9, 35.12; parsáil 36.1; faoi
 réir ag réamh., 22.6; saorleagan,
 18.15, 18.35; agus séimhiú, 4.14-
 16, 4.19; agus an tabh., 9.10
- Féach freisin* frása a.
 bhriathartha, agus an tAguisín.
- a. teibí, 7.8, **8.2**, **24.17-26**;
 comhaisnéis, 4.16, 9.58; a. teibí
 céime, **8.2**, 13.65, 24.18, **24.21-**
26, 28.4, 28.11, 29.5, 31.3
- ainmhithe, 8.8-11, 13.20
- ainmneach *féach* tuiseal a.
- ainmní, **2.3**
- in abairt chopailéach, 16.4-9, 16.32-
 37; ionad 16.38-43
- ainm br. mar a., 18.10
- a. a dhéanamh den chuspóir, 18.20,
 18.39
- airde an chompáis, 21.22-23
- áitainm *féach* logainm
- alt, **2.1**, 6.6, **7.1-16**, 21.30
- fuaimniú, 1.20, 1.29
- séimhiú, 4.3, 4.29, 4.31, 4.33
- i sloinnte, 10.2
- agus an tabh. uatha, 5.17
- tuiseal, 7.4
- athrá, 35.7
- réamh. a athrá, 22.7-8
- a sheachaint, 15.50 *Féach freisin*
 freagra
- brí mheafarach, 4.23
- briathar **2.1**
- aicmí, **14.32-49**
- aimsir(i), **14.4**, 14.5-13 *Féach freisin*
 comhairsirí; a. chaite, 14.4, **14.5**,
 14.9, 14.27, 15.5n, 15.13, 15.14,
 15.23, 20.5, 20.14; a.
 fháistineach, 14.4, **14.5**, 15.5,
 15.6-10, 15.23, 32.14n, (sa
 chlaon.) 32.10, 35.21; a. foirfe,
 14.10, 14.12, 18.13, 19.3; a.
 ghnáthch., **14.5**, 14.26, 15.23; a.
 ghnáthláith., **14.5**, 14.26, 15.4,
 15.7, 15.9, 15.23, 15.28, 32.14n;
 a. láith., 14.4, **14.5**, 14.26, 15.3-5,
 15.7, 15.8, 15.11, 15.13, 15.14,

- 15.23, 15.25, 15.59; a.
leanúnacha, 14.10, **14.11**, 14.12,
18.19-21; a. príomha, **14.9**, 14.10,
15.23-28, 32.13n, 35.20, 35.21; a.
simplí, 14.9; a. stairiúla, **14.9**,
14.10, 15.11, **15.23-28**, 16.50,
35.20-21; a. timchainteacha
(*periphrastic*) 14.10, **14.13**, 18.23
*Féach freisin faoi modh, agus
faoi réimniú na mbriathra*
- b. aistreach, **2.3**, 15.30, 18.5, 18.6
b. coimrithe, 14.35, 14.39, **14.47-48**;
ainm br., 17.5, 17.14 *Féach
freisin an tAguisín*
- b. cúnta, **2.1**, 19.1, 19.3
deilbhíocht, **14.1-60**
- b. díorthaithe (*derived*) 14.25, 24.12
b. faisnéiseach, **2.1**
fréamh, **14.21**
modh, 14.1, **14.2-3**, **15.1-22**; m.
coinníollach, **14.3**, 14.7, 14.11,
15.15, 15.18-22, 15.23, 20.6,
35.15, 35.21 *Féach freisin* clásal
coinníollach; m. foshuiteach,
14.3, 14.6, **15.16-22**; m. fosh.
caite, 14.26, 15.20-22, 15.23,
35.21; m. fosh. láith., 14.6, 14.9,
15.16-17, 15.19, 15.23, 35.21; m.
ordaitheach, **14.3**, 14.8, 14.11,
15.1, 33.4, 34.4, (sa chlaon.) **35.8-
12**; m. táscach, **14.3**, 14.4, **14.5**,
14.11, **15.2-14**, 15.23, 32.19, 33.4
Féach freisin faoi aimsir(i)
- b. neamhaistreach, **2.3**, 15.31, 18.6,
18.28n, 19.3
b. neamhrialta, 14.19, **14.22**, 14.30,
14.50-60, 20.13-19
b. rialta, 14.19, 14.24, **14.31-49**,
20.2-12
b. uireasach (*defective*) **14.23**,
14.72-75
Féach freisin aidiacht bhr., ainm br.,
copail, foirmeacha br., saorbhr.
- buanséimhiú, 4.1
bunchéim aidiachta, **11.24**, 11.38-44
bunuirimhir, 12.1, **12.5-7**, 12.8
- caolú, 1.19-22, **6.2**, 6.4, 8.33, 8.34, 11.12,
14.37, 24.1
cead, 15.57
céadbheart (*protasis*) **2.9**
c. aisbhreathnaitheach (*retrospective*)
32.18
céadbhearta contrártha, 34.1, 34.2,
34.4
c. faomhach (*concessive*) 32.18, 33.2
c. iata *féach* coinníoll iata
c. oscailte *féach* coinníoll oscailte
c. neamhchúiseach (*casual*) 32.18
c. reitriciúil (*rhetorical*) 32.18
- ceannlitir, **3.1-5**
céimeanna comparáide *féach faoi*
aidiacht, dobhriathar
ceist *Féach freisin*, aid. cheist., dobh.
ceist., fochlásal ceist., for. ceist,
príomhchlásal ceist.
c. chopailéach, 16.14-18, 16.44-47,
16.65, 16.70
c. dhúbailte, 13.40, 13.83-85, 13.87,
16.17, 16.69, 29.2
c. neamhdhír., 29.1, 29.2, 30.1, 35.2,
35.19
c. reitriciúil, 13.85, 15.15, 16.20,
16.23n, 16.27
- claoninsint, 15.25, **35.1-27**
agus aimsir briathra, 35.20-21
ar dhobhr. ama, 35.22
ar cheist, 35.2, 35.19
ar choinníoll, 32.4, 32.10
agus forainmneach, 35.6-7
ar an bhfosh., 35.2, 35.13-15
ar intriacht, 35.24
ar an ord., 18.11, 18.33, 35.2, **35.8-12**
ar shleachta leanúnacha, 35.26
ar ráiteas, 35.2, 35.16-17
agus an taispeántach, 35.23

- Féach freisin* leath-chlaoninsint clásal, **2.3, 2.4** *Féach freisin* fochlásal, príomhchlásal, uaschlásal
- c. aidiachtach, **2.4**, 15.15, 26.14, **27.1-32**, 33.6n
- c. aidhme, 15.17, 15.18, 15.19, 15.21, 26.7, **30.1-3**
- c. ainmfh., **2.4**, 26.11, 26.12, 27.29n, 28.3, **29.1-7**
- c. ama, 15.17, 15.22, 16.53, 26.14, 28.3, 28.7, **30.4-7**, 35.17
- c. céadbheartach *féach* céadbheart
- c. ceist. *féach* ceist, fochlásal c., príomhchlásal c.
- c. coibhneasta, **2.4**, 26.11, 26.13, **27.1-32**, **28.1-12**, 31.3, 33.1, 33.6, 34.1, 35.21; c. coibh. copaileach, 9.59, 11.31, 13.76, 27.31; c. coibh. díreach, 13.75, **27.6-9**, 27.13, 27.15, 27.18, **28.2-9**, 29.2, 29.4, 30.4, 30.7, 31.1, 32.11, 33.6; c. coibh. leithleach, **16.59-62**, 16.66, 16.68, 16.69, 26.10, 30.7; c. coibh. neamhdhír., 13.75, 27.6-7, **27.10-11**, 27.14, 27.15, 27.17, 27.18, 27.29, 28.10, 30.4, 31.1, 33.6
- c. coinníollach, 26.11, 26.13, **32.1-18**, 33.3, 33.5
- c. comhord., **2.4**, 26.4-7, 27.28
- c. comparáideach, 26.13, 27.31, 28.5, 28.6, 28.7, **33.6-7**
- c. cuimsitheach (*restrictive*) 26.12, 28.3, 28.7, **34.1-3**
- c. cúise, 28.4, **31.1**, 31.2, 35.18
- c. dobhr., **2.4**
- c. faomhach (*concessive*) 25.7, 26.11, 26.12, 28.3, 28.11, 31.2, **33.1-5**
- c. iarmhartach (*consecutive*) **31.6-7**
- c. idiraisnéiseach (*parenthetical*) **27.29-32**
- c. imthoisceach (*circumstantial*) 26.10, 26.12, 28.3, 28.4, **31.2-5**
- c. neamhchúiseach (*casual*) 26.4, 26.10, 26.11, 28.4, 32.18, 33.1n, **34.4**
- c. ráiteasach *féach* fochlásal r., príomhchlásal r.
- enuasainm, **8.1**
- i gcomhaisnéis, 4.16
- i gcomparáid, 11.32
- sa ghair., 8.20
- agus tabh. rannaíoch, 13.84
- uimh. an fhorainmnigh, 13.28
- codán, **12.12-13**
- ainmneoirí, 8.40
- tuisil rannaíocha, 9.45
- coimriú (*syncopation*) **6.4**
- aidiachtaí, 11.15-16
- ainmfh., 8.24, 8.41
- i bhfocail dhíorthaithe, 24.1
- Féach freisin* briathar coimrithe
- coinníoll
- c. dearfach, **32.5-7**, 32.9
- c. diúltach, **32.8**, 32.9
- c. iata, 15.15, 15.20, **32.9-10**, 32.12, 32.13, 32.21, 33.4
- c. oscailte, 15.17, 32.4-8, 32.13, 32.21
- Féach freisin* clásal coinníollach
- comhairsirí (*compound tenses*) **14.10-13**, 15.47
- comhaisnéis (*apposition*) 7.12, **9.54-59**, 15.46, 16.15, 16.23
- aid. shealbh., 13.9
- for. aibhreathnaitheach, 13.42, 13.72
- for. pearsanta, 16.6, 16.64, 16.65
- for. taisp., 13.33, 13.45, 13.67
- réamh. a athrá, 22.7
- comhfhocal, **8.28**, **24.1-6**
- aiceann, 1.32
- brí ar leith, 11.21n
- cáilíocht consan, 1.21-22
- díochlaonadh, **8.29-31**, 9.27, 11.21
- fleiscín, 3.6
- inscne, **8.29-31**

- séimhiú láir, 4.38-40
teidil dhílse, 3.4
Féach freisin réimír
comhlánú (*complement*) **2.7**
- cónasc, **2.1**, **20.1-19**, **23.1-4**
an dara cón., 26.12-13
cón. ar lár, 26.5
parsáil, 36.1
- consan, 1.3, **1.4**, 1.5, 1.6, 1.19-22,
1.23-29
- copail, **2.1**, 2.3, 14.18, 14.22
aimsir phríomha seachas stairiúil,
15.26, 32.13n, 35.21
bá na copaille, 14.62
agus *bí*, 11.28, 15.42-45
comhréir, **16.1-70**
i gcomparáid, 11.28, 11.32, 11.35-37,
21.6, 21.7
i gcumasc, 13.76, 13.80, 14.65-70,
27.10, 27.12, 29.3
deilbhíocht, **14.61-71**
parsáil, 36.1
agus séimhiú, 4.20, 4.24
Féach freisin faoi treisiú
cothrom (aidiachta, ainmfhocail) **2.1**
- cuspoir, **2.3**
- défhoghar (*diphthong*) **1.4**, 1.5, **1.16**, 1.33
délitir (*digraph*) **1.4**, 1.18, 1.19
- díochlaonadh, 6.5, 6.10
d. an ailt, **7.1**
d. an ainmfh., **8.13-44**
d. na haid., **11.11-21**
- dobhriathar, **2.1**, 20.1, 20.2, **21.1-38**
céimeanna comparáide, 21.6-8, 30.4
d. aidiachtach, **21.4-8**
d. áite, 20.2, 21.2
d. ama, 20.2, 21.2, **21.24-34**, 21.38,
27.8; sa chlaon., 35.22
d. breisch., 21.2, 21.4, 21.6-8
d. cainníochta (*of quantity*) 21.2
d. ceist., 21.2, **21.9**
d. dearfach, 21.2
d. diúltach, 21.2
feidhm dochr., 13.16, 13.76; aid. mar
dhobhr., 5.11, 21.5n; ainmfh. mar
dhobhr., 9.11, 15.46, 21.3; frása
ainm bhr., 18.16; réamh. mar
dhobhr., 22.16; réamhtheachtaí
mar dhobhr., 27.8, 27.11; taisp.
mar dhobhr., 13.45
ionad, 21.36-38, 25.3, 25.5
d. minicíochta, 21.2
d. modha, 21.2
parsáil, 36.1
gan séimhiú, 4.2
d. treise, 21.2, 21.35
d. treo & suímh, 21.2, **21.10-23**,
21.38
- faí chéasta (*passive voice*) 15.30
faisnéis, **2.3**, 16.1
ainm br. mar fh., 18.10, 18.32
parsáil, 36.5-6
Féach freisin copail
- féidearthacht *féach* ábaltacht
féilte, 3.1, 4.18, 7.14, 9.20
fleiscín, **3.6**, 5.18, 24.3, 24.4
fo-ainmní, 13.19, **16.6**, 16.33n, 16.44
focal díorthaithe *féach* comhfocal
foclásal **2.4**, 26.9-14
f. ceist., 26.11, 29.1, 29.2, 30.1
f. ráiteasach, 25.7, 26.11, **29.3**; thar
ceann clásail chomhord., 30.5; i
gclásal comparáideach, 33.6; i
gclásal cuim., 34.1, 34.2; i gclásal
cúise, 31.1, 35.18; i gclásal
faomhach 33.1; i gclásal
iarmhartach 31.7; i gclásal
imthoise., 31.3; ar príomhchlásal
ráiteasach sa chlaon., 35.16; le
hintriacht, 33.7; mar threise i
gcoinníoll, 32.11, 32.12, 32.14
fofhaisnéis, **16.10**, **16.34**, 16.35, 16.50,
35.6n
inscne, 13.27

- uimhir, 13.32
- foirceann focail, 8.16, **24.1-2**, **24.8-16**
- foirmeacha briathra
- f. choibh., **14.17-20**
- f. neamhph., **15.29-35**, 15.49, 15.53, 19.3
- f. neamhsp., **14.15**, 14.20, **14.32-33**, **14.52**
- f. phearsanta, **14.14**; in úsáid go neamhph. 15.35, 15.53
- f. scartha, 13.14, **14.29**, 14.32n, 15.35
- f. spleách, **14.16**
- f. tháite, 6.7, 6.8, 13.14, **14.29**, 25.13; feidhm dhúbailte, 2.2; agus treisiú, 13.35, 13.37
- Féach freisin* míreanna br. agus réimniú briathra neamhrialta
- forainm, **2.1**; i bhfreagra, 25.12, 25.13; parsáil, 36.1; agus séimhiú, 4.2
- f. aibhreach (retrospective) 13.33, **13.42-44**
- f. athfhillteach (reflexive) 13.60n, **13.72-74**
- f. ceist., **13.75-85**; mar fhaisnéis in abairt aicme, 16.14-15; mar réamhtheachtaí, 27.1n; faoi réir ag réamhfh., 22.6
- f. coibh. iartheachtach (consequent) 20.2, **27.17**
- f. coibh. réamhtheachtach (antecedent), 16.63, 20.2, **27.18-21**; i gclásal ainmfh., 29.6
- f. éiginnte, **13.87-88**, 22.6
- f. iarthagrach féach iarthagra
- f. inriachtúil (interjectional) **13.86**
- f. neamhph., 13.67, 16.10
- f. pearsanta, **13.1**, 13.14-17, **13.19-41**
- f. réamh., **2.2**, 9.39, **13.3**, 13.16, 13.30, 16.40, 16.70, 27.10; in ionad aid. sealbh., 13.12; mar fhaisnéis, 13.15; parsáil, 36.1; á threisiú 13.35, 13.37, 13.61
- f. réamhthagrach féach réamhthagra
- f. sealbhach, 13.89
- f. taisp., **13.46-52**, 13.57, 18.17; agus athrá, 16.67; leis an gcopail, 16.63-65; ionad 16.8, 16.40, 16.41; faoi réir ag réamh., 22.6
- f. treise féach f. aibhreachnaitheach
- forainmneach (pronominal) **2.3**, **13.1-89**, 35.6-7, 35.14
- frása, **2.3**
- roimh an mbr. 25.3
- thar ceann clásail, 26.8, 28.11, 29.3n, 31.4, 32.21
- faoi réir ag réamh., 22.6
- f. aidhme, 30.2, 30.3
- f. aidiachtach, **2.1**
- f. ainm bhr.: a ionad, 16.38; sa chlaon., 35.9, 35.12; thar ceann clásal éagsúil, (aid.) 27.32, (aidhm.) 30.2, (ainmfh.) 15.24, (ama) 30.5, 30.6, (cuim.) 34.3, (cúis.) 31.1n, (faomh.) 33.1n, (imthoisc.) 31.4, (príomhch.) 26.8, (ráit.) 29.3n; i gclásal coinn., 32.1, 32.12, 32.14
- f. ainmfh., **2.1**
- f. ama, 21.26-27, 30.6, 35.17
- f. comparáideach, 11.39-44
- f. cuimsitheach, 34.3
- f. cúise, 31.1n
- f. dochr., **2.3**, 22.18; ionad, 21.37
- f. imthoisc., 31.5
- f. neamhchúiseach, 34.5
- f. réamh., 18.40, **22.18**, 22.19-20
- freagra (br. faisnéiseach) 13.14, 13.40, 15.48, 15.58, **25.9-13**
- ainm br. mar fh., 18.15, 18.35
- f. maolaithe, 15.15
- saorbhr. mar fh., 15.32
- (an chopail)
- ainmní ar lár, 16.4
- athrá na faisnéise, 16.28-30, 16.33, 16.66-69

- ar cheist aicme, 16.16-17
 ar cheist ionannais, (*an, nach, etc.*)
 16.47, (*cé?*) 16.44-46
 ar cheist reitriciúil, 16.23n
 fritéis (*antithesis*) **13.53-58**
- gairmeach *féach* tuiseal g.
 ginideach *féach* tuiseal g.
 gnéas, 6.6, **8.4-11**, **13.19-20**, 13.58, 13.79
 gníomhaí, **2.3**
 gníomhú (an bhriathair, etc.) **2.1**
 guí, 14.3, 14.65, 15.16, 35.2
 g. dhiúltach, 20.11, 20.15, 20.19
 sa chlaon., 35.13-15
 guta, 1.4, **1.7-17**, 1.18, 1.30
 bá, 1.17, 20.3
 g. cúnta (*epenthetic*) 1.7, 1.10, 1.15
- iarbheart (*apodosis*) **2.9**, **32.1-18**
 ar lár, 32.15, 33.6
 táscach na cinnteachta, 15.13, 19.4
 iarmhír (*suffix*) 24.1, **24.8-20**
 i. threise, **13.33-41**, **13.53-62**; sa
 chlaon., 35.7
- iarthagra (*analepsis*) **13.63-66**, 13.69,
 13.71, 16.10, 25.3
- iarteachtaí (*consequent*) **2.8**, 13.64, 27.2,
27.5 Féach freisin clásal aid.
- infhilleadh, **6.1**
 ainmfh., **6.1-10**, 8.30, **8.33-44**,
9.24-60
 aid., 14.5, **11.11-21**
 briathra *féach* réimniú
- inscne, **6.5-6**
 aid. *Féach* díochlaonadh aid. *faoi*
 aidiacht
 ainmfh., **8.3-12**, 8.16-17, 8.29-31
Féach freisin na díochlaontaí
 agus an t-alt, 7.4
 i. an fhorainmnigh, **13.18-27**, 13.67
 i. an fhor. réamhfh., 13.30-31, 13.35,
 13.65n
- intriacht (*interjection*) **2.1**, 16.40n, 22.9,
 25.7, 32.15
- ainm br. mar i., 18.15, 18.35
 céim chothroim mar i., 11.39
 sa chlaon., 35.24
 clásal comparáideach mar i., 33.7
 clásal imthoise. mar i., 31.3n
Féach freisin aid. intriachtúil, for.
 intriachtúil
 iolra, **6.7**, 8.22-27, 8.30, 8.32
 i. an ómóis, 13.29
 i. lag, **8.22**, **8.23**, 8.25-27
 i. tréan, **8.22**, 8.24, 8.38, 11.18, 11.19
- ionad na bhfocal
 abairtí copailéacha, 16.5-13, 16.21,
 16.34
 aidiacht, 11.3n; agus ainmfh., 11.7-
 10; breisch., 11.36
 an t-alt, 7.3
 briathra, 16.1
 céadbheart & iarbheart, 32.1
 sa chlaon., 35.25
 cuspóir ainm bhr., 18.8, 18.19
 dobhriathar, 21.36-38
 faisnéis & ainmní, 16.38-43
 forainmneacha, 13.62, 16.40-41
 príomhchlásal, 25.2-6
 treisiú, 16.50-62
- laethanta na seachtaine, 3.1, 9.20,
21.30-32
 agus an t-alt, 7.14, 7.15, 21.30
 agus séimhiú, 4.18, 4.19
- lagiolra *féach* iolra lag
- leath-chlaoninsint, 15.15, 15.22n, 32.12n,
35.27
- leathnú (ainmní, briathair, cuspóra,
 faisnéise) **2.7**
- leathnú (consan, gutaí) **6.3**, 6.4, 8.26,
 8.37, 8.41, 24.1
- litreacha (na haibítire) 1.1, 4.2, 5.18-19
Féach freisin ceannlitir
- logainm
 agus an t-alt, 7.6-7
 ceannlitir, 3.1

- cinnte nó éiginnte, 9.19, 9.21
 comhaisnéis, 9.58
 leaganacha stairiúla, 4.18, 4.23, 9.11,
 10.5n
 neamhghaelaithe, 22.2
- maoluimhir, 12.1, **12.2-4**
 míonna, 3.1, 9.20
 agus an t-alt, 7.14, 7.15
 agus séimhiú, 4.19
 miontaifeach, **36.4-10**
 míreanna briathartha, **20.1-19**
 br. neamhrialta, 20.13-19
 br. rialta, 20.2-12
 mír ghairmeach, 4.4, **9.14**
 modh *féach faoi* briathar
 módúlacht *féach faoi* briathar
 mórthaifeach, **36.11-13**
- náisiúntacht, 9.20
- oibiachtúlacht, 16.25, 16.27
 oibleagáid, 15.58, 18.38
 ord na bhfocal *féach* ionad na bhfocal
 orduimhir, 5.12, 5.16, 9.26, 12.1, 12.4,
12.9-11
- parsáil, **36.1-3**
 pearsa, 6.5, **6.8**, 14.1
 agus an saorbhr., 14.14
 príomha (*primary*) *féach* aimsir p.
 príomhchlásal, **2.4, 25.1-13**
 p. ceist., 28.7; sa chlaon., 35.19
 p. ráiteasach (*statement*) sa chlaon.,
 35.16; abairt chopailéach, 16.64,
 16.65n; múnla fochlásail
 ráiteasaigh, 25.7; múnla p. i
 bhfochásal, 31.1
- rangabhálacha (*participles*) **19.6-11**
 r. na comparáide, 19.11
 r. na deacrachta, 19.9
 r. na fusachta, 19.8
- r. na hoiriúnachta, 19.10
 r. an riachtanais, 19.7
- ranna cainte, **2.1, 2.2, 24.2, 36.1-3**
 ráta (díola, luais, etc.), 7.11, 9.6
 réamhfocal (*simplí*) **2.1, 22.1-18, 35.5**
 athrá, 22.7-8
 agus aid. shealbh., 13.5, 13.6
 agus an t-ain., 9.6, 22.1
 leis an alt, 5.3, 5.9, 5.14, **5.17**
 dhá r., 22.6
 feidhmeanna, 22.9; feidhm dobh.,
 22.16
 ar lorg focal áirithe, 22.10-14
 agus for., 13.16; for. coibhn.
 iartheachtach, 27.17
 agus an gin., 9.7, 22.1
 parsáil, 36.1
 agus séimhiú, 4.6-13, 4.16, 4.17, 4.22
Féach freisin for. réamh., frása
 réamh., tuiseal tabh. agus
réamhfhocail ar leith in Treoir
 d'Fhocail Áirithe
- réamhfocal comhshuite, **22.19-20**
 agus aid. shealbh., 13.17, 13.19,
 13.31
 i gcomhairsirí, 18.13
 agus an gin., 9.7, 9.31, 9.32, 9.36
 agus séimhiú, 4.8n, 4.11n, 4.13, 4.17
Féach freisin réamhfhocail ar leith in
 Treoir d'Fhocail Áirithe
- réamhlitreacha, 3.2, 3.6, **5.1-19**
 réamhrá, 15.36, 15.48
 réamhthagra (*prolepsis*) 9.6, 9.33, **13.63,**
13.67-71, 13.84, 35.9
 réamhtheachtaí (*antecedent*) **2.8**, 13.64,
27.3 Féach freisin clásal aid.
- réimír, 8.28, 14.25, 24.1, **24.4-7**
 r. aidiachtach, 11.22
 fleiscín, 3.6, 24.3, 24.4
 litreacha mar r., 5.19
 sa tsárchéim, 11.42
 r. uimh., 12.14
Féach freisin réimíreanna ar leith in

- Treoir d'Fhocail Áirithe
réimniú, **14.24-29**
clár na mbriathra, **14.30-60**
riachtanas a chur in iúl, 15.54, 15.58,
15.59
roinn chainte *féach* ranna cainte
- saorbhriathar, **14.14, 15.29-33**
athbhrí a sheachaint, 15.33, 18.39
sa chlaon., 18.11, 35.8
i gcomhaimsirí, 18.22
agus séimhiú, 4.37, 20.5, 20.17
séimhiú (*lenition*) **4.1-40**
ar aid., **4.21-24**
ar ainmfh., **4.2-20**
ar bhriathra, **4.36-37**, 14.17 *Féach*
freisin míreanna br.
comhaitheantas le hurú, 5.3n
Féach freisin réimír
seoltaí litreacha, 10.11
- síneadh, 1.2, 1.8
sleamhnóg (*glide*) **1.5**, 1.19, 24.1, 24.9
sloinnte, 9.35, **10.1-13**
agus aiceann, 1.32
s. comhshuite, 10.10
díochlaonadh, **8.18**
foirm ainmfhoclach, 4.26, 10.7, 10.10
agus séimhiú, **4.25-27**
agus teideal, 7.12, 9.56-57
srónaíl (*nasalization*) 1.6, **1.9**
suibachtúlacht, **16.25-26**
- tabharthach *féach* tuiseal t.
taifeach, **36.4-13**
teangacha
agus an t-alt, 7.14
ceannlitir, 3.1, 9.20
inscne, 8.12
agus séimhiú, 4.19
téarma an fhorainmnigh, **2.3**
téarma an rannaigh, **9.37**
teidil
agus an t-alt, 7.12
- ceannlitir, 3.1, 3.4
comhaisnéis, 9.7, 9.56-58
fleiscín, 3.6
t. leabhair, etc., 4.2
seanteidil ghaelacha, 10.12
tréaniolra *féach* iolra tréan
treisfhocal (*emphatic*) **2.3**
treisiú, 25.3
ar chlásal cúise, 31.1n
ar chlásal comhord., 26.2-3
ar choinníoll, 32.11-13
an chopail mar th., 15.12, 16.3, **16.50-62**, 18.24, 21.36; coibhneas
díreach, 27.10; t. na faisnéise,
16.10-13, 16.32, 16.42; t. an fhor.
ea, 16.19
gníomhú a threisiú le *déan* 15.51
t. reitriciúil, 15.15, 16.27
Féach freisin iarmhír threise
tuiseal, 6.5, **6.9**, 8.32
aidiachtaí, 11.11
agus an t-ainm br., 18.7, 18.36
agus an t-alt, 7.4
i gcomhaisnéis, 9.55-60
t. ainmneach, 8.13, 8.32, **9.6**; a. áite,
9.6, 21.3; a. ama, 9.6, 21.3, 30.4;
a. cainníochta, 9.6, 21.3; a.
comhaisnéise, 9.6, 9.59, 27.26;
thar ceann an ghair., **8.20-21**,
9.17; thar ceann an ghin., **9.24-36**,
18.8n; a. méide, 9.6; a.
minicíochta, 9.6; le réamh.
áirithe, 22.1; a. saor, 9.6; a.
tagartha, 9.6, 11.35
t. gairmeach, **8.20-21, 8.27, 9.14-18**,
9.19; aidiachtaí, 4.23, 11.11; sa
chlaon., 35.5; agus séimhiú, 4.4,
4.21
t. ginideach, 8.13, **9.7-9**; g.
comhaisnéise, 4.15, 4.16, 8.7,
8.11, 9.7, 9.55, 9.58; dhá gh., 9.8-
9; agus lagiolra, 8.26; g.
rannaíoch, 9.7, 9.25, **9.37-48**;

- agus séimhiú, 4.3, 4.15, 4.16
Féach freisin t. a. thar ceann an ghin.
- t. tabharthach, 8.19, 8.25, **9.10-13**, 9.29n, 11.11; agus an t-alt, 5.17; t. comhaisnéise 9.59-60; t. ar leith, 8.19, 8.35, 9.11; le réamh. áirithe, 9.10, 22.1; seaniolra, 10.5n; agus séimhiú, 4.3, 4.22, 5.3; t. rannaíoch, 9.25, **9.38**, 9.39-40, 9.42-43, 9.49, 9.52, 9.53
Féach freisin ceist dhúbailte; agus urú, 5.3
- uaschamóg, 3.7
 uaschlásal, **2.4**
 uimhir ghramadúil, 6.5, **6.7**, 7.4
 u. aid., 11.18-19
 u. ainmfh. **9.1-5**
- u. br., 14.1, 14.14, 14.24
 u. forainmnigh, **13.28-32**, 13.35
 u. iolra *féach* iolra
 u. uatha, **6.7**
- uimhreacha, **12.1-16**
 agus an t-alt, 7.4
 u. phearsanta, **12.1**, 12.8
Féach freisin bunuimhir, maoluimhir, orduimhir, réimír uimh.
 úinéireacht, 13.80, 13.89, 16.3, 16.32
 agus an gin., 9.7
 agus an tabh., 9.12
 agus treisfhocail, 13.61
 urú, **5.2-11**
 ar aid., 5.9-11
 ar ainmfh., 5.3-8; tabh. uatha, 5.17
 ar bhr., 20.4, 20.6, 20.12, 20.18
 i logainmneacha, 5.8
 agus réimír, 24.4

TREOIR d'FHOCAIL ÁIRITHE

(Do na hailt a thagraíonn na huimhreacha. Sna frásaí cónasctha is iondúil go seasann *a[r]* do *nach*, *nár* chomh maith, agus go seasann *go* do *gur*, *nach*, *nár* freisin.

- a aid. shealbh.* 4.5, 4.28, 5.5, 5.16, 9.1, 13.4-7, 13.65, 13.67, 24.21-24, 29.5, 31.3, 33.1n, 35.9, 35.12
a mír choibh. dhír. 14.17, 16.63, 20.8, 23.2, 27.8-9, 27.22
a mír ghair. 4.4
a mír uimh. 5.16, 12.4
a réamh. 4.6, 9.10, 9.28, 13.16, 18.9-17, 18.19, 18.24, 18.25, 18.26-29, 18.32, 22.1, 35.12
a[r] mír choibh. neamhdhír. 20.2-5, 20.14, 23.2, 27.10-12, 27.14, 27.16-25, 29.6
a chéile, 13.6
á, 13.7, 13.67
ach cón. 23.1, 26.8
ach réamh. 4.12, 9.6, 13.16, 18.16, 22.1, 25.6, 32.19, 32.21, 32.22, 34.1, 34.3
ach a[r], 15.17, 15.22, 20.12, 30.4
ach ab é, 32.22
ach go, 32.19, 33.1, 34.1
ag, 4.12, 5.3, 9.10, 9.30-32, 13.16, 16.25, 18.19, 18.21-29, 19.3, 22.1
agus, 23.1, 26.2-3, 26.6, 26.8, 28.3-5, 31.3-5
airí, 5.16, 16.66
áit, 13.22, 27.11, 27.30, 31.1
aithne, 15.61-63
aitim, 14.23, 14.75
Albain, 7.7, 8.36, 8.46
am, 27.11
amárach, 21.28-29, 21.31-33
amhail, 4.12, 9.6, 22.1, 33.6
amháin, 9.1, 11.7, 12.5, 12.8, 26.5, 33.2, 33.3
amhlaidh, 5.16, 13.69, 14.66, 16.55, 16.66, 21.2, 32.11
an-, 3.6, 11.22, 11.42, 24.5
ann, 15.37, 16.53, 16.68n
annamh, 16.24
annsan, 13.60
aon (aid. éiginnte) 4.5, 9.1n, 11.8
aon (uimh.) 4.5, 4.28, 4.33, 5.12, 9.1, 9.27
ar (réamh.) 4.7, 4.8, 5.3, 9.10, 11.32, 11.34, 13.7, 15.41, 18.25, 18.29, 18.38, 22.1, 27.17
ar shiúl, 4.7
ar siúl, 4.8
ar tí, 18.23
ár (aid. shealbh.) 4.5, 5.5, 9.1, 9.16, 13.4, 13.5, 13.13
arae, 14.15, 14.65, 23.2, 31.1, 35.18
aréir, 21.29
arna, 13.7, 18.29
ar[sa], 14.23, 14.72
árthach (inscne, for.) 13.21
as (réamh.) 4.12, 5.3, 9.10, 9.38n, 22.1, 27.17
athrach, 9.60

- ba (*copail*) 3.7, 4.24, 14.62, 14.70
 bád (*inscne, for.*) 13.21
 ban(-), 8.7, 8.30, 24.5
 beag, 16.24
 beirt, 4.15, 4.21, 4.30, 9.26, 9.27, 9.46,
 11.18
 b'fhéidir, 15.15, 15.25, 15.26, 15.28,
 15.56
 bhur, 4.5, 5.5, 9.1, 13.4
 biodh (go), 33.1
 bliain, 9.4
 bos, 8.35
 (ag) brath, 18.23
 bróg, 8.35
 bunáite, bunús, 9.41
- cá (*aid.*) 5.16, 13.76, 24.24
 cá (*for.*) 13.23, 13.30, 13.75, 13.76, 13.86
 cá (*mír bhr.*) 20.2, 20.5, 20.14, 23.2
 cá bhfuil mar [a], 21.9
 cá mhéad, 9.6
 cách, 13.87
 cad é, 7.9, 13.23
 cad é mar, 21.2, 21.9
 cailín (*inscne, for.*) 6.6, 8.5
 caithfidh, 15.9, 15.58, 15.59, 15.60
 Calbhach, 7.14
 caoi, 13.70, 27.11, 31.7
 caoirigh (*roimh aid.*) 4.23
 cathain, 21.9, 28.7
 cé (*ceist.*) 4.2, 5.16, 7.2, 7.9, 9.44, 13.19,
 13.30, 13.31, 13.80-83, 16.40,
 16.44-46, 16.62
 cé acu, 9.44, 13.30, 13.67, 13.83-84, 26.4,
 29.2, 34.4n
 cé chomh, 21.9
 cé go, 15.2, 26.12, 33.1
 ceachtar, 9.44, 13.87
 céadta, 7.14
 ceann, 8.12; 9.4, 9.52, 12.8, 13.88
 [ceannann] céanna, 11.7
 ceathrú (*orduímh.*) 5.9
 ceathruithe, 8.40, 12.12
 ceist (*inscne, for.*) 13.27
- c[h]éad, 4.5, 4.28, 4.29, 4.33, 4.34, 5.10,
 7.4, 12.9, 12.10, 12.11, 12.12
 chomh... is [a], 28.3, 30.4, 31.7, 34.1
 chomh ... is dá, 33.6
 chomh ... le, 11.39, 11.41, 34.3
 chomh ... agus go, 31.7, 33.7, 34.1
 chuig, 4.12, 5.3, 9.10, 22.1
 chun, 4.12, 4.18, 9.7, 9.31, 15.21, 18.23,
 18.26, 18.38, 21.34, 22.1, 22.9,
 30.1
 cibé, 4.2, 9.1, 11.8, 13.19, 13.23, 13.24,
 13.87, 22.6, 34.4, 34.5
 cineál, 8.32, 9.49
 ciondáil, 14.25
 cionn, 9.11
 Clann (*i sloinnté*) 10.9
 cloigeann, 9.4
 cluas, 8.35
 có(-), 24.5
 cois (*réamh.*) 9.11, 22.1
 comh(-), 24.5
 cómhaithe, 11.39
 Con- (*i sloinnté*) 10.2, 10.8
 conas, 21.2, 21.9, 28.7, 28.8
 Connachta, 8.37n
 Coróin Mhuire, 7.14, 9.22, 9.25
 cos, 8.35
 crom (*br.*) 18.25
 cuid, 4.16, 9.22, 9.25, 9.42, 9.45, 9.48,
 12.13, 13.8, 13.39, 13.89
 cúigiú (*orduímh.*) 5.9
 cuimhin, 16.26, 16.30, 16.66
 cúis (*inscne, for.*) 13.27
 cúpla, 9.1, 9.26
 [is] cuma, 16.26, 16.27
- dá (*cón.*) 20.6, 23.2, 26.11, 32.3, 32.9-10,
 32.12-15, 33.4-5, 33.7
 dá (*cumasc*) 13.5, 13.67
 dá mhéad, 28.11
 dála, 4.13, 9.7, 22.1, 22.9
 dar (*br.*) 14.23, 14.73
 dar (*cumasc leis an gcopail*) 14.65, 14.70
 dar (*réamh.*) 4.12, 9.10, 13.16, 22.1

- de (*réamh.*) 3.7, 4.3, 4.6, 9.10, 9.38-51.
 9.53, 9.59, 9.60, 11.32, 13.5,
 13.84, 20.3, 22.1, 22.5, 27.18
- de (*i sloinnté*) 4.26, 10.3
- de, 13.67(f)
- Dé (*lá*), 4.18, 5.16, 7.15
- dea-, 3.6, 9.7, 11.22, 24.5, 24.6
- déag, 4.21, 4.23, 4.35
- déan, 15.50-53, 18.11, 35.11
- dí-, 24.6
- dís, 4.15, 4.16, 9.3
- do (*aid. shealbh.*) 3.7, 4.5, 13.10
- do (*réamh.*) 3.7, 4.3, 4.6, 9.10, 9.13, 13.5,
 16.27, 16.29, 18.19, 18.27, 18.29,
 18.38, 20.3, 22.1, 27.17
- Do(-), 4.18
- do(-), 3.6, 19.9
- dó Bair, 14.74, 15.15
- dóichí, 11.25, 24.18, 24.23
- [is] dóigh, 16.30, 16.66
- dona, 11.25n
- donacht, 24.23
- dosaen, 9.3, 9.43
- dóthain, 9.42n, 9.48, 9.59
- droch(-), 4.38, 24.5
- Dualtach, 7.14
- duine, 9.44, 27.24
- dul, 18.24, 18.27, 18.28
- éigean, 15.58
- éigin, 11.7
- eile, 11.7, 11.9, 13.85, 13.87
- Éire, 7.7n
- eol, 5.16, 11.35, 16.66
- (ar) fad, 4.8, 11.7, 21.2
- fad [a], 28.7, 34.1
- faigh (*i ndiaidh ní*) 20.18
- fánach, 16.24
- faoi (*réamh.*) 4.6n, 5.3, 5.17, 7.2, 7.15,
 9.10, 9.38n, 11.41, 12.4, 13.3,
 13.5, 18.40, 21.34, 22.1
- faoi mar [a], 33.6
- feabhas, 24.23, 28.11
- féachaint, 30.1
- féadaim, 15.55, 15.56, 15.57, 15.58
- fearacht, 4.13, 9.7, 22.1, 33.6
- Feardorcha, 7.14
- fearrde, 13.67
- féidir, 15.55, 15.56, 15.60
- Féile, 4.18
- féin (*dobhr.*) 21.35, 33.2-3, 35.7
- féin (*for. athfhill.*) 13.72-74
- féin (*for. treise*) 13.33, 13.34, 13.39-44,
 13.59-62
- fiche, 4.21, 4.28, 4.29, 4.31, 8.42n, 9.4
- (cá, go) bhfios do, 5.7
- fírinne (*inscne, for.*) 13.27
- fiú, 9.6, 16.30, 16.66, 22.20n
- fiú amháin, 33.2-3
- [ní] foláir, 15.58, 15.59-60, 16.26, 16.27,
 16.66
- formhór, 9.41
- [ar a bh]fuaid, 22.20
- gá, 15.58
- gach, 4.2, 5.10, 7.14, 7.15, 9.19, 11.8
- gach re, 11.8
- Gaillimh, 7.7
- gan, 4.9, 9.6, 13.2, 13.16, 18.12, 18.34,
 22.1, 25.6, 32.4, 32.8-9, 32.12,
 33.1n, 35.8, 35.12
- gan fhios, 4.9; 15.18, 30.1
- gearrchaile (*inscne, for.*) 8.5
- go (*mír aid., mír dhobhr.*) 5.16, 11.6,
 15.41, 21.4-5
- go (*réamh.*) 4.12, 5.7, 5.16, 9.10, 13.5n,
 13.6, 13.16, 21.31, 21.34, 22.1
- go dtí, 4.12, 5.16n, 9.6, 13.5n, 13.16,
 22.1, 23.3, 30.4
- go léir, 11.7
- go leor, 9.42
- h-, 5.16, 5.18, 13.4, 13.76
- i, 4.12, 5.7, 9.10, 13.5, 15.41-45, 18.38,
 20.3, 22.1, 27.17
- í, 13.1, 13.2, 13.19-21, 13.23n, 13.25,
 13.26-27

- iad, 13.1, 13.2, 13.28
idir, 4.10, 4.21, 9.6, 13.16, 22.1
in, 5.7, 22.2
in(-), 9.7, 11.39, 19.10-11
-ín, 1.20, 8.16, 8.31, 8.39, 24.14n
inné, inniu, 21.28-29, 21.31-33
iomad, 7.14, 9.22, 9.36
iomaí, 11.2, 11.25, 16.24, 24.23
iomarca, 7.14, 9.22
ionann agus, 33.4, 34.1
ionas, 30.1
ionsar, 9.10, 22.1
is (*le hainmfh. uimh.*) 12.3, 12.5
is an [lá inné], 21.31, 21.33
is mó is, 11.35, 11.40
- laghad, 13.67, 31.3
Laighin, 8.42n
láimh le, 9.11
lámh, 8.35
(a) lán, 9.42
Laoiseach, 7.14
- le (*réamh.*) 4.12, 5.3, 5.16, 9.10, 9.12-13,
11.39, 13.5, 13.6, 13.89, 15.55,
15.57, 16.29, 16.32-33, 18.23,
18.26, 18.38, 20.3, 21.26, 22.1,
22.3, 27.17, 30.1, 31.7
le linn, 18.29, 21.26
leanas, 14.18
leath, 9.45
leithéid, 9.60
liacht, 24.23
lú, 9.42, 11.25, 11.36, 26.2, 26.3, 27.31
(ní) luaithe ... ná a, 30.7
lúide, 13.67(f), 13.68
- má, 14.15, 14.62, 14.65, 15.7, 15.8, 15.9,
20.9, 23.2, 26.11, 32.1-15, 32.18,
33.5, 34.4
Mac, Mag, 4.26, 10.2, 10.5, 10.7, 10.8,
10.11
macasamhail (*iol.*) 8.30
mairg, 16.66, 28.2, 28.10
- malairt, 9.22, 9.60
Mao[i]l(-), 4.18, 10.2, 10.8
mar (*cón. cúise*) 14.15, 23.2, 28.12, 31.1,
35.18
mar (*mír bhr.*) 13.69, 15.37, 15.48, 18.19,
18.20, 28.6, 28.12, 29.4, 33.1
mar (*réamh.*) 4.6, 9.6, 13.10, 13.16, 22.1,
31.5
mar a chéile, 4.5n
más, 14.65
méad, 24.22, 24.23, 24.26, 28.11, 31.1
méanar, 16.66
measa, 11.25
méid, 24.22, 24.26, 27.23
mílte, 7.14
minic, 16.58n
miste, 13.67(f), 15.57
mithid, 16.30, 16.66
mo, 3.7, 4.2, 4.5, 13.4, 13.10
Mo(-), 4.18
móide, 13.67 (f)
mós, 11.40
muintir, 10.8, 11.18, 27.24
Muire, 9.54n
Mumhain, 7.6, 8.42n
mura (*copail*) 14.62, 14.65, 14.67, 14.70,
32.11-13, 32.15
mura (*mír bhr.*) 15.17, 15.20, 20.2, 20.14,
23.2, 26.1, 26.11, 32.3, 32.8-10,
32.14, 32.16, 32.17, 33.3 (*iv, ix*)
murach, 4.12, 9.6, 13.16, 22.1, 23.2,
32.19-22
- ná (*cón. comhord.*) 23.1, 26.2, 26.4
ná (*cón. roimh an bhfaisnéis*) 16.36
ná (*mír bhr. ord.*) 5.16, 20.10
ná (*réamh.*) 4.12, 9.6, 11.26, 13.16, 22.1
Naomh, 4.18, 9.17, 9.34
nár (*mír bhr. ghuith.*) 20.11
neachtar (*for.*) 9.44, 13.87, 26.1
Ní, 4.25, 10.5
ní b', ní ba, 4.24, 11.27-31, 21.2, 21.6
Nic, Nig, 4.26, 10.5
níos, 11.27-31, 21.2, 21.6

- nó (*cón. comhord.*) 23.1, 26.4, 29.2, 32.16
 nó (*cón. cúise*) 14.15, 23.2, 31.1, 35.18
 nó go, 15.17, 15.21-22, 26.7, 30.1, 30.4
 nuair, 15.6, 15.8, 28.7, 30.4, 31.1, 31.3
- ó (*cón.*) 14.15, 14.62, 14.65, 14.70, 20.9,
 23.2, 30.4, 31.1
 ó (*réamh.*) 4.6, 5.3, 9.10, 13.5, 13.6,
 18.40, 20.3, 21.31, 21.33-34, 22.1
 Ó (*i sloinnté*) 4.25, 4.26, 5.16, 8.18, 10.2,
 10.5, 10.7, 10.12
- ochtar, ochtó, ochtódu, ochtú, 5.12
 -óg (*in ainmneacha fearnaomh*) 8.16n
 óir, 14.15, 14.65, 23.2, 31.1, 35.18
 oiread, 5.12n, 7.14, 9.36, 9.42, 11.41,
 28.5, 31.7, 33.6-7
 olcas, 24.23, 24.25
 os, 4.12, 9.10, 13.16, 22.1
 ós, 14.65
- parthas, 4.18
 péire, 9.3, 9.43
 punt, 9.43
 purgadóir, 4.18
- [agus a, faoi] rá is go, 31.1, 31.3
 ráite go, 31.3n
 Rí, 9.17, 9.34
 riamh, 15.14, 21.2, 21.24, 21.25, 21.28
 ró(-), 11.6, 11.40, 11.42
 roimh, 4.6, 5.3, 9.10, 18.29, 22.1
 roinn, 6.3n
 rud, 13.71, 27.27, 31.1n, 32.11, 32.12
- sa, san, 4.22, 4.33, 5.3n, 7.2
 sách, 4.23
 sagart paróiste, 9.23
 saghas, 9.49
 saith, 9.42
 sall, 21.10
 San, 4.18, 9.34
 scór (*uimh.*) 9.43
 seachas, 4.12, 9.6, 13.16, 22.1, 23.3, 33.6
 seo (*i bhfrásaí ama*) 13.48
- sibh (*foirm ómóis*) 13.29
 sin nó, 23.1, 26.1
 siocair, 31.1
 siúd is, 33.1
 slat (*tomhas*) 9.4, 9.43
 so(-), 19.8-10
 sórt, 8.32, 9.49
 stail (*inscne, for.*) 6.6, 8.8, 8.11
 sula, 14.62, 14.65, 14.70, 15.17, 15.21,
 15.22, 20.2, 20.5, 20.14, 23.2,
 30.1, 30.4, 35.4
- t-, 3.2, 3.6, 5.12-15, 5.18
 tá (*i dtús freagra*) 15.48, 16.46, 31.1
 talamh (*dhá ghin.*) 8.3n
 i dtaobh is go, 33.1
 tar éis go, 23.3, 31.3, 33.1
 té, 13.87, 27.25
 tearc, 16.24
 thar, 4.11, 5.3, 9.10, 18.40, 22.1, 22.17
 thar ceann, 4.11n, 22.19n
 thar mar [a], 33.6
 thart, 22.17
 tig, 22.14
 tigh, 9.11
 timpeall, 4.13, 9.7, 9.36, 22.1, 22.15,
 22.16, 22.17
 toisc go, 31.1
 tosaigh (*br.*) 18.25, 18.27, 18.28
 trasna, 4.13, 9.7, 22.1, 22.16
 trí (*réamh.*) 4.6, 5.3, 5.17, 9.10, 13.3,
 13.5, 13.6, 13.67(e), 18.40, 22.1,
 22.4
 troimide, 13.67
 túisce, 11.25, 11.39n
- Ua (*i sloinnté*) 8.43, 10.5n
 uair, 9.4, 13.22, 13.25, 27.8n
 uile, 4.5, 7.3, 7.14, 9.1, 11.7, 11.8, 13.87
 Ulaidh, 8.42n
 um, 4.6, 5.3, 5.17, 7.15, 9.10, 13.3, 21.34,
 22.1

